

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

چکیده مقالات فارسی

همایش بین‌المللی

کالبدشکافی سیاست انگلیسی‌ها در ایران

(۱۸۰۰-۲۰۱۲م)

به کوشش

دکتر حسین احمدی

پاییز ۱۳۹۲

سرشناسه : همایش بین‌المللی کالبدشکافی سیاست انگلیسی‌ها در ایران (۲۰۱۲-۱۸۰۰م) (۱۳۹۲ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور : چکیده مقالات فارسی همایش بین‌المللی کالبدشکافی سیاست انگلیسی‌ها در ایران (۲۰۱۲-۱۸۰۰م)
/ دکتر حسین احمدی.
مشخصات نشر : تهران : مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری : ۳۹۹ص.
شابک : 978-964-2834-56-3
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
موضوع : ایران -- تاریخ -- دخالت انگلستان -- کنگره‌ها
موضوع : ایران -- روابط خارجی -- انگلستان -- کنگره‌ها
موضوع : انگلستان -- روابط خارجی -- ایران -- کنگره‌ها
شناسه افزوده : مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
رده بندی کنگره : ۱۳۹ / ۸۵۸ چ ۸ / ۱۳۹۲ DSR
رده بندی دیویی : ۳۲۷ / ۵۵۰۴۲
شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۰۱۱۵۵

چکیده مقالات فارسی همایش بین‌المللی
کالبدشکافی سیاست انگلیسی‌ها در ایران
(۱۸۰۰-۲۰۱۲م)
دکتر حسین احمدی

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر
تهران، خیابان ولی‌عصر، خیابان شهید فیاضی (فرشته)، نبش چناران، شماره ۱۵
صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵ تلفن: ۲۲۰۰۳۴۶۹ دورنگار: ۲۲۶۰۲۰۹۶
پست الکترونیکی: info @ iichs.org نشانی وب: <http://www.iichs.org>
حروفچینی و صفحه‌آرایی: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپ اسری
چاپ اول: ۱۳۹۲
تعداد: ۱۰۰۰
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۳۴-۵۶-۳
کلیه حقوق این اثر متعلق به مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران است

فهرست مطالب

مقدمه	۱۹
بررسی نقش انگلیس در شکل‌گیری کودتای ۱۲۹۹ (ه. ش) و روی کار آمدن رضاشاه) بر اساس نظریه پیوستگی جیمز روزنا / هادی آخوندی.....	۲۳
انگلستان و ساختار میلیتاریستی در ایران دوره پهلوی اول / حسن آرایش؛ جلیل حبیب‌پاشا همدانی؛ سید رضا رحیمی عماد.....	۲۵
ماهیت تشکیلات فراماسونری و نقش انگلستان در ایجاد آن / حسن آرایش؛ سید رضا رحیمی عماد؛ مجید خسروی‌زاده.....	۲۶
اقدامات بریتیش پترولیوم در دریای خزر / مرضیه آروم.....	۲۷
مدارس و میسیونرهای انگلیسی در ایران / فاطمه آقاخانی	۲۹
نقش انگلیسی‌ها در انعقاد عهدنامه گلستان / دکتر جعفر آقازاده.....	۳۰
نقش انگلیس در سرکوبی عشایر توسط رضاخان / زهره ابراهیمی.....	۳۱
مشروطه ایران؛ قربانی رقابت انگلیس و روسیه (بررسی سیاستهای دولت بریتانیا، از دوران پیش از مشروطه تا / محمدتقی ابراهیمی خوجین.....	۳۲
توطئه، تطمیع و تهدید، سیاست انگلستان در ماجرای محاصره هرات / مهدی ابوالحسنی ترقی.....	۳۴
واکاوی نهضت تنگستان در رویارویی با استعمار انگلیس (۱۹۲۰-۱۹۱۸م) / زینب احمدوند ...	۳۵
بررسی نقش انگلیسی‌ها در تحولات سیاسی تالش شمالی و جنوبی / دکتر حسین احمدی.....	۳۷
روابط خارجی ایران و انگلیس در دوره جمهوری اسلامی ایران (از آغاز تا کنون) / فخری‌سادات احمدی.....	۳۹

- انگلیس و سودای تسلط بر ذخایر و اراضی جنوب (با تکیه بر اسناد قراردادهای ۱۹۰۵، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹) / دکتر نعمت احمدی؛ ژامک ماشاء‌الهی؛ هدی موسوی ۴۰
- نقش انگلیس در معاهدات گلستان، ترکمانچای و آخال / مهدی احمدی / اختیار ۴۲
- استعمار انگلستان و امتیاز داری / مهدی احمدی / اختیار؛ زینب جلالیان ۴۳
- نقش انگلستان در شکل‌گیری فراماسونری در ایران / راضیه احمدی ۴۴
- بینش استعماری؛ روابط ایرانی - انگلیسی (مطالعه موردی دوران پس از انقلاب اسلامی) / حمید احمدی / نژاد ۴۵
- سیمای جامعه ایران عصر مظفری از منظر وزیرمختار انگلستان سر آرتور هاردینگ / علی اخضری؛ آرمان فروهی؛ عادل شعبانی / مقدم ۴۶
- نقش انگلیس در امتیاز رویتر / طیبه ادیسی ۴۸
- بازشناسی موضعگیری نهاد مرجعیت در هجوم انگلیس به عراق (۱۹۱۴-۱۹۱۸م) / محمد الشیخ هادی / الأسدی ۴۹
- معرفی سفرنامه‌نویسان و مستشرقین انگلیسی و آشنایی با نگاه آنان نسبت به جامعه ایران / ماریا اسرافیلیان ۵۱
- مسئولیت علما و امراء ایران و اسلام در برابر انگلیسی‌ها در ایران / حسین اسلامی / راد ۵۳
- هیدروپلیتیک هیرمند؛ زخمی ۱۰۷ ساله بر پیکره مرز خاوری ایران و میراثی از حکمیت‌های مرزی انگلیس / دکتر رضا التیامی‌نیا؛ دکتر عمران راستی ۵۵
- معرفی و بررسی سفرنامه کلارا کالیور رایس / فریدون الهیاری؛ سحر نعمتی؛ مریم سعیدی ۵۶
- نقش انگلیس در اختلافات ارضی و مرزی پیرامونی ایران و آثار آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران / منظر امرایی ۵۷
- چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران / منظر امرایی؛ احمد رشیدیان ۵۸
- نقش کرزن در قرارداد ۱۹۱۹ / آمنه امیری ۵۹
- بررسی نگرش ادوارد براون نسبت به جامعه ایران دوره قاجار / پریسا امینیان؛ کیمیا کشتی‌آرا ۶۰
- نقش امتیاز توتون و تنباکو در بیداری سیاسی مردم ایران / عصمت بابادی ۶۱
- معرفی سرپرسی سایکس و آشنایی با نگاه وی نسبت به جامعه ایران / رقیه بابازاده / طلوتی؛ فردین محرابی / کالی ۶۲
- نشریه چلنگر و نقد سیاست‌های اشغالگران / حبیب بابائی ۶۴
- تحلیلی بر نقش لوتیها (لمپن‌ها) در حمایت و پایداری از رژیم پهلوی دوم با تأکید بر نقش شعبان جعفری و طیب حاج رضایی / طاهره باقری‌زاده ۶۵

- بررسی علل و زمینه‌های نوسانات شدید و تنشهای مکرر در روابط جمهوری اسلامی ایران و انگلیس / مرتضی باقیان زارچی؛ ولادن اکبری..... ۶۶
- بررسی سیاست موازنه مثبت در دوران ناصری با تأکید بر سازه‌انگاری (امتیاز رژی) / محمود باهوش؛ سید مرتضی ضیایی؛ میلاد جعفری مقدم ۶۸
- نقش انگلیس در کودتاهای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / مصطفی بخشی..... ۶۹
- نقش انگلیس در جعل نام خلیج فارس / زهره براتی ۷۱
- جایگاه کردها در سیاست دو سده گذشته انگلستان / مجتبی برزویی..... ۷۳
- اهمیت ژئوپولیتیک اروندرود و بین‌النهرین و راه‌آهن برلین - بغداد / نعمت‌الله بسطامی؛ فاطمه نصرالهی ۷۵
- امام خمینی و استعمار انگلیس / حمید بصیرت‌منش ۷۶
- نقش علمای شیعه در رویارویی با تهاجم بریتانیا / حجت‌الاسلام والمسلمین شیخ حسن بغدادی ۷۷
- نقش انگلیس در انعقاد عهدنامه گلستان / فاطمه بلندی..... ۷۹
- از سیاستگذاری BBC انگلیس تا وقایع انتخابات دهم ریاست جمهوری ایران / امین بنائی بابازاده ۸۱
- نقش انگلیس در جدا کردن هرات از ایران / خوبیار بهادر..... ۸۳
- علل، چگونگی و نتایج اشغال ایران به وسیله انگلیس در جنگ جهانی دوم (با تأکید بر مسئله اهمیت نفت ایران) / مهدی بهرامی..... ۸۴
- نقش انگلیس در فرقه‌گرایی بهایی‌گری / محسن بهشتی سرشت؛ محسن سلطانی..... ۸۶
- ایرانشناسی انگلیسی به مثابه سازه‌ای استعماری / رضا بیگدلو؛ کورش صالحی ۸۷
- پیمان گلدسمید / افشین پرتو ۸۹
- نقش آیت‌الله محمدتقی شیرازی در انقلاب ۱۹۲۰ عراق / نادر پروین ۹۱
- نقش انگلستان در تأسیس و ترویج بهائیکری / پوراسلامی مهدی؛ سمانه قربانپور..... ۹۳
- حضور انگلستان در عراق پس از اشغال و تأثیر آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران / مهدی پوراسلامی؛ آرمان فروهی ۹۴
- پیامدهای امنیتی «خط دیوراند» بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران / ناصر پورحسن..... ۹۶
- رویکرد انگلیس در قبال فرق بابیت و بهائیت (با تأکید بر دوره قاجار) / رسول پورزمانی؛ سمانه عسگری..... ۹۸
- اهداف انگلستان از تأسیس مدارس جدید در ایران عصر قاجار / دکتر محمد پیری ۹۹
- بررسی اقدامات انگلیس در مقابله با نفوذ روس در شرق ایران از (۱۹۰۷-۱۸۸۸م) / محمد پیری؛ مهدی خرم..... ۱۰۰

- نقش مناسبات انگلیس با ایران و تأثیر آن با روابط ایران و روس در دوره نفوذ روس در شرق دریای خزر / محمد پیری، مهدی خرم ۱۰۱
- انگلستان و مسئله شرق ایران از دوره فتحعلی‌شاه تا زمان ناصرالدین شاه قاجار / دکتر محمد پیری، میرعرب و جعفری تمبکی ۱۰۲
- ناگفته‌هایی از مبارزات آیت‌الله کاشانی علیه استعمارگران انگلیس در جریان نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران / شهرزاد پیمان ۱۰۳
- نقش تأثیرگذار مطبوعات در افشای توطئه‌های انگلیس در نهضت نفت (با نگاهی به روزنامه مهدآزادی - تبریز) / مسعود پیمان؛ یلدا رنجبر خراسانی ۱۰۵
- مأموریت لایارد در ایران؛ اهداف و دستاوردها / دکتر علی‌اکبر تشکری؛ علی‌اصغر چاهیان ۱۰۷
- بررسی فعالیت مأمورین مخفی سیاسی انگلستان در ایران (۱۲۶۴-۱۲۵۰ق) / دکتر علی‌اکبر تشکری؛ مجتبی محمدی ۱۰۸
- شاپور ریپورتر و پرونده رشوه و اختلاس در معاملات نظامی ایران و بریتانیا / دکتر مجید تفرشی ۱۰۹
- بریتانیا و نیروی دریایی ایران در خلیج فارس / قاسم تقوایی پور؛ محمد مجیدزاده ۱۱۱
- توطئه انگاری و توطئه انکاری / سید مصطفی تقوی ۱۱۳
- نقش انگلستان در جنگ‌های اول و دوم روس و ایران / لطف‌الله تقی‌زاده؛ امید کفاشی ۱۱۴
- تحلیل اهداف انگلستان و رضاشاه از ساخت راه‌آهن در ایران / مظاهر تمیمی ۱۱۵
- بررسی نقش و عملکرد لابی انگلیس در مجلس شورای ملی / مهدی جاودانی مقدم و مجید بینایی ۱۱۶
- تیبین و بررسی مستند اوضاع اجتماعی - اقتصادی ایران در جنگ جهانی اول (با تکیه بر نقش انگلیس) / علی جعفری؛ محمد تقی مشکوریان ۱۱۷
- نقش انگلیس در جنگ دوم ایران و روسیه / میلاد جعفری مقدم ۱۱۹
- بررسی دلایل خارجی لغو قرارداد رویتز / میلاد جعفری مقدم؛ مرتضی ضیایی؛ نویدرضا لطیفان علاف ۱۲۰
- نقش انگلیس در فرقه‌گرایی (وهاب‌گیری، فراماسونری و بهائ‌گیری) / معصومه جلیلی ۱۲۱
- عملکرد بی بی سی فارسی در انتخابات ۸۸ ایران / ساره جمالی زواره ۱۲۲
- بررسی روایت‌های سه‌گانه درباره نقش رادیو بی بی سی در جریان پیروزی انقلاب اسلامی / ناصر جمالزاده؛ حجت‌الله نوری ساری ۱۲۳
- چگونگی و نتایج نفوذ انگلیس در ایلات و عشایر کردستان ایران از مشروطه تا سال ۱۳۲۰ شمسی / فوزیه جوانمردی ۱۲۵
- نقش علمای دین در عراق در خلال جنگ جهانی اول / حسین عبد زایر الجورانی ۱۲۶

بررسی عملکرد و اهداف مدارس تبشیری در دوران قاجار / محمدعلی چلونگر؛ زینب اسفندیاری؛ سحر نعمتی.....	۱۲۸
سیاست انگلستان در عدم دستیابی ایران به نیروی دریایی در دوره قاجاریه / دکتر محمدجعفر چمنکار؛ محمود نوری نهاد.....	۱۳۰
عملکرد انگلیس در کرانه‌های جنوب ایران در خلال جنگ جهانی دوم / دکتر محمدجعفر چمنکار؛ فاطمه بیژنی.....	۱۳۱
نقش استعماری انگلستان در تشکیل بانک شاهنشاهی / دکتر محمد چمنکار؛ عبدالله حسن‌نژاد.....	۱۳۲
نقش انگلیس در قرارداد داری / دکتر محمدجعفر چمنکار؛ نسرین صادقی.....	۱۳۳
انگلیس و مسئله تجارت و اعتیاد به تریاک در دوره قاجاریه (۱۲۱۰-۱۳۳۴ق) / حمید حاجیان‌پور؛ مهدی دهقان حسام‌پور.....	۱۳۴
بررسی نقش انگلیس در انعقاد عهدنامه ترکمن‌چای / فاطمه حاجیانی.....	۱۳۵
نقش فراماسونهای انگلیسی در شکل‌گیری رخدادهای دوره قاجاریه / فرشته حبیبی‌نژاد.....	۱۳۶
بررسی سیاست انگلیس در ارتباط با نفت ایران در ابتدای سده بیستم / محمد حسن‌نیا.....	۱۳۸
واکاوی نبرد برازجان بر اساس یک گزارش نویافته / سید محسن حسینی؛ سوسن نیکجو.....	۱۳۹
نقش انگلستان در تأسیس تشکیلات فراماسونری در ایران / دکتر موسی فقیه حقانی.....	۱۴۰
انگلستان و تجزیه ایالت آذربایجان در جنگ جهانی اول / اکبر حکیمی‌پور.....	۱۴۲
فرجام پنج دهه مخالفت قشقایبها با سیاست انگلیس در ایران / مجید حکیمی خرم.....	۱۴۴
دسیسه‌های انگلستان برای تجزیه ایران (از طرح استقلال جنوب در سال ۱۲۹۶ تا ملی شدن صنعت نفت) / اصغر حیدری.....	۱۴۶
انعقاد قرارداد ۱۸۲۰م، انگلستان با شیوخ خلیج فارس / فاطمه حیدری.....	۱۴۸
بررسی نقش انگلستان در تلاشهای عباس‌خان سردار رشید اردلان برای احیای حکومت اردلان (در اواخر دوره قاجاریه) / فریده حیدری؛ سعدیه حیدری.....	۱۴۹
نقش حمایتی انگلستان در پیشبرد اهداف سالارالدوله در کردستان در سالهای ۵-۱۳۰۴/فریده حیدری؛ سیروس محبی؛ سعدیه حیدری.....	۱۵۱
نقش انگلستان در انعقاد معاهدات گلستان و ترکمانچای / انور خالندی؛ علی احمد الیاسی.....	۱۵۳
حزب اراده انگلیسی / حمید خرمی.....	۱۵۵
انگلستان، حزب توده و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / شهرام خزابی.....	۱۵۷
نقش دولتهای استعماری اروپایی در پیدایش و گسترش پان‌ترکیسم (با تکیه بر انگلیس) / دکتر کامروز خسروی جاوید.....	۱۵۹

- ۱۶۱..... بررسی دیدگاه‌های پروفسور لمبتون در رابطه با ایران / *هادی خسروی‌زاده*.....
- نقش و جایگاه انگلستان در ایجاد رابطه وابستگی ایران به آمریکا (در دوره پهلوی دوم) / *مجید خسروی‌نژاد؛ سیدرضا رحیمی عماد؛ حسن آرایش*..... ۱۶۲
- تأثیر خلیج فارس بر اقتصاد جهانی و رقابت دول در قرن نوزدهم میلادی / *حسین خمسه‌ای*..... ۱۶۳
- نقش عملیات روانی رسانه‌ای رادیو بی بی سی فارسی در جریان پیروزی انقلاب اسلامی / *محمدحسن خواجویی، پروین نگین راز*..... ۱۶۴
- عهدنامه ۱۹۰۷: چرخش سیاست انگلیس از تقابل به تعامل با روسیه / *ملیحه خوش‌بین*..... ۱۶۶
- بررسی نقش انگلیس و روس در برکناری قائم‌مقام ثانی از مقام صدارت بر اساس مکتب واقع‌گرایی / *مهدی خوش‌رفتار؛ محمود باهوش؛ سید مرتضی ضیایی؛ میلاد جعفری مقدم*..... ۱۶۷
- انگلستان و مسئله جانشینی در آغاز دوره قاجار / *دکتر سجاد دادفر؛ ایرج ورفی‌نژاد*..... ۱۶۹
- سید ضیاء‌الدین طباطبایی، برگزیده سیاست بریتانیا در ایران / *هادی داوودی زواره*..... ۱۷۰
- نقش انگلستان در قدرت‌گیری سید ضیاء‌الدین طباطبایی در کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ / *هادی داوودی زواره؛ امیر رضائی پناه*..... ۱۷۱
- کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ایجاد سلطانیسم وابسته / *هادی داوودی زواره؛ کوشا وطن‌خواه*..... ۱۷۳
- نقش انگلستان در رقابت روسیه و عثمانی بر سر راه تجاری و ترانزیتی ایران (در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم) / *معصومه دائی*..... ۱۷۵
- سیاست انگلیس در ایجاد کودتای اسفند ۱۲۹۹ ش / *الله درگانی*..... ۱۷۶
- نقش انگلیس در جنگ‌های اول و دوم روسیه و ایران / *حمید شمس‌الدین دژدان*..... ۱۷۷
- رویکردی تاریخی بر سیاست انگلیس در جنوب شرقی ایران (سالهای ۱۳۲۵-۱۳۱۳ق) / *حسین دهقان؛ لیدا آریامنش*..... ۱۷۸
- علماء و استعمار / *رضا دهقانی؛ لیلا حیدری*..... ۱۸۰
- سیاست انگلیس در شیوع «اقتصاد سیاسی فساد» در ایران دوره قاجار / *مرتضی دهقان‌نژاد*..... ۱۸۱
- بررسی علل خروج انگلستان از خلیج فارس (۱۹۶۸-۱۹۷۱ م / ۱۳۴۷-۱۳۵۰ ش) / *دکتر مرتضی دهقان‌نژاد؛ علی جعفری؛ نقی طاهری*..... ۱۸۳
- لرد کرزن و نگرش وی به سیاست ایلی و عشایری قاجاریه / *مهدی دهقانی*..... ۱۸۴
- رقابت‌های دوره ژئوپلیتیک استعماری و دلایل بازندگی ایران در این رقابتها / *دکتر عمران راستی*..... ۱۸۵
- مقایسه تطبیقی بین حکمیت‌های مرزی انگلیسی‌ها در بر قدیم و بر جدید (مطالعه موردی: مرزهای تعیین و تحدید شده در آسیا و آفریقا در مقایسه با مرزهای آمریکای شمالی) / *دکتر عمران راستی؛ دکتر رضا التیامی‌نیا؛ آرزو خراسانی*..... ۱۸۶

رقابت روس و انگلیس در ایران و خسارتهای وارده (۱۹۱۴-۱۹۱۷م) / محمد کامل عبدالرحمن	۱۸۸
الرابعی	۱۸۸
تأثیر بانک شاهنشاهی و نقش آن بر نظام اقتصادی ایران / مریم رجبی جوشقانی	۱۹۰
بررسی علل تعامل سیاسی انگلیس و روسیه در ایران (از مشروطه تا پایان سلطنت محمدعلیشاه قاجار) / اصغر رحمتی	۱۹۱
تأثیر حضور نظامی انگلستان در خاورمیانه و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (پس از حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱) / سید رضا رحیمی عماد؛ جلیل حبیب پاشا همدانی؛ محمد قادری	۱۹۲
تشکیلات فراماسونری و اندیشه میرزا ملکم خان / سیدرضا رحیمی عماد؛ حسن آرایش؛ مجید خسروی زاده	۱۹۳
اهمیت سفرنامه مکنزی / علی رستم‌نژاد نشلی	۱۹۴
انگلیس و میراث باستانی ایران / ندا رسولی	۱۹۵
نقش انگلیس در جنگهای دور اول و دوم روسیه و ایران / احمد رشیدیان	۱۹۶
انگلستان؛ زمینه‌ها و انگیزه‌های تغییر نام خلیج فارس / مسعود رضائی؛ شادی پورپناهی	۱۹۷
سیاست آموزشی - تحصیلی بریتانیا در به حاشیه رانده شدن زبان فارسی و خیزش آردو؛ نقش دهلی کالج / مهرداد رمضان‌نیا	۱۹۸
نقش و جایگاه شرق‌شناس بریتانیایی «لمپتون» در شناخت اوضاع اجتماعی، اقتصادی ایران زمین / حسین روحانی صدر	۱۹۹
نقش انگلستان در شکل‌گیری پیمان سعدآباد / احمدرضا روزبهانی	۲۰۱
بررسی رفتارهای سیاسی انگلستان با کشورهای جنوب خلیج فارس و تأثیر آن بر ایران / فریبا زنده‌بودی	۲۰۲
علل و عوامل بروز و ادامه طغیان نایبیان / سید محمود سادات	۲۰۴
تأثیرات سیاسی جنگ جهانی دوم بر ایران / داود سبزی	۲۰۵
نگاهی به زمینه‌ها و عوامل تداوم و تحول سیاست انگلیسی‌ها در بلوچستان در دوره قاجار / عبدالودود سپاهی	۲۰۶
طوآفان سیاست‌ورز، سیاست‌پیشگان طوآف / سیروس سعدوندیان	۲۰۷
معلمان نظامی انگلیسی و متون مشق نظامی (نسخه‌های خطی نظامی) تأثیر آن در تغییر شکل قشون ایران / حوریه سعیدی	۲۰۸
ایل قشقایی و سیاست رضاشاه / حبیب‌اله سعیدی‌نیا؛ فتانه نوروزی	۲۰۹

- پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی حضور انگلیس در نواحی کرانه‌ای و پس‌کرانه‌ای خلیج فارس در دوران جنگ جهانی اول / دکتر حبیب‌الله سعیدی‌نیا؛ عبدالرزاق ملکی ۲۱۱
- فرقه‌سازی ترفند استعمار؛ نگاهی به روابط فرقه اسماعیلیه و انگلیسی‌ها در دوره قاجار / دکتر عباس سرفرازی ۲۱۳
- نقش انگلیسی‌ها در اختلافات مرزی بین ایران و افغانستان (با تکیه بر حکمیتهای سه‌گانه مالکین، گلد اسمیت و مک ماهون) / دکتر کریم سلیمانی؛ معصومه نیرآبادی ۲۱۵
- انگلستان و سقوط جمهوری مهاباد / آرمان سلیمی؛ شهرام خزایی؛ حسن آرایش ۲۱۶
- سیاست‌گذاری نفتی انگلیس در خلیج فارس در عهد رضاشاه / مریم سلیمی مفرد ۲۱۷
- تقابل، رقابت و تعامل انگلیس با آلمان در دوره پهلوی اول / سمیه سوری؛ سمیرا بیگ‌مرادی ۲۱۸
- بررسی تأثیر اقدامات ادوارد براون بر جامعه ایران / فرهاد سهامی ابراهیمی ۲۱۹
- سازش سیاسی - اقتصادی انگلستان با آلمان در ایران (بین دو جنگ جهانی) / ابوالفضل شاهسون پور ۲۲۰
- نقش انگلیس در تحکیم و ایجاد دو فرقه بهائیت و وهابیت و تأثیرات آن در اوضاع داخلی ایران / زهرا شبانی ثانی؛ راضیه فرستاده ۲۲۱
- نقش انگلیسها در کودتای سیاه (کودتای ۱۲۹۹ش) و روی کار آمدن رضاخان / علی شجاعی‌فرد؛ مزگان کرانی ۲۲۲
- نقش مراجع در مقابله با سیاستهای استعماری انگلیس در دوران پهلوی اول / حسن شرافتی ۲۲۴
- موضع یکپارچه مراجع دین در برابر اشغال عراق در جنگ جهانی اول ۱۹۱۴-۱۹۱۸م / محمد حاتم‌الشرع ۲۲۶
- نقش شرکت انگلیسی کانال سوئز در پیدایی جماعت اخوان المسلمین در مصر / سید محمد شرف‌الدین ۲۲۸
- وضعیت زن در اجتماع ایرانی / فرزانه شریفی ۲۳۱
- جامعه ایرانی از منظر مستشرقین انگلیسی عصر قاجار با تأکید بر سفرنامه‌ها / ام‌ام‌علی شعبانی؛ ماندانا قنواتی ۲۳۲
- تلاشی نافرجام برای رهایی از استعمار انگلستان / محیا شعبی عمرانی ۲۳۴
- اهداف و سیاستهای انگلیس از تأسیس، تقویت و تضعیف ژاندارمری دولتی ایران در اواخر دوره قاجار / قاسم شفیع؛ هاشم ملک‌شاهی ۲۳۶
- بریتانیا در تاریخ ایران / عبدالله شهبازی ۲۳۸
- چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران / ایمان شهبازی کوتنایی؛ ایمان شهبازی ۲۴۰
- قیام مردم بلوچ علیه انگلیسی‌ها در حوالی جنگ جهانی اول / محمد امین شهنوازی ۲۴۱
- نقش انگلیس در پیشرفت فراماسونری در ایران دوره پهلوی / اعظم صابری نسب ۲۴۳

- نتایج حضور متفقین در ایران (با تأکید بر نقش انگلیس) / *یونس صادقی* ۲۴۴
- اوضاع ایران دوره نخست‌وزیری مصدق در سفرنامه آنتونی اسمیت / *کورش صالحی*؛ *سینا میرشاهی* ۲۴۵
- ایران در جنگ جهانی اول (بر اساس اسناد آرشیو ستاد ارتش) / *دکتر منیژه صدری* ۲۴۶
- نقش انگلستان در تاریخ تجزیه و ضربه به تمامیت ارضی ایران؛ بررسی قراردادهای گلستان، ترکمانچای، پاریس، آخال و ... / *میرابراهیم صدیق بطحایی اصل*؛ *ناصر گروسی*؛ *محمدتقی ابراهیمی خوجین* ۲۴۸
- بررسی قرارداد ۱۹۰۷ (با تکیه بر شکل‌گیری سیاست سلطه‌جویانه انگلیس در ایران و بازتاب‌های سیاسی آن) / *محبوبه صدیقی* ۲۵۰
- چگونگی نفوذ انگلیسی‌ها در میان بلوچها و پیامدهای حاصل از آن / *عبدالله صفرزایی* ۲۵۲
- بررسی و تحلیل بازتاب روابط ایران و انگلیس عهد فتحعلی‌شاه در رمان حاجی‌بابا اصفهانی / *دکتر جهانگیر صفری*؛ *فاطمه قدیرزاده* ۲۵۳
- بررسی نقش انگلیس در دهمین انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران و حوادث پس از آن / *علی صناعی* ۲۵۴
- بررسی نقش انگلیسی‌ها در معاهده گلستان / *سید مرتضی ضیایی* ۲۵۶
- بررسی عملکرد انگلیسی‌ها در روی کار آمدن محمدشاه / *سید مرتضی ضیایی*؛ *میلاد جعفری مقدم* ۲۵۷
- بررسی نقش ژئوپلیتیکی ایران و مداخلات خارجی انگلستان / *سید مرتضی ضیایی*؛ *میلاد جعفری مقدم*؛ *نویدرضا لطیفان علاف* ۲۵۸
- رد پای انگلیس در اشغال شهرهای ایرانی قفقاز / *محمد طاهری خسروشاهی* ۲۵۹
- آبادی یا جدایی خوزستان / *مریم طحان* ۲۶۱
- نگاهی به فعالیت‌های مبلغان مذهبی انگلیسی در ایران در کتاب پنج سال در یک شهر ایرانی اثر ناپیر مالکوم / *دکتر علی محمد طرفداری* ۲۶۲
- آیت‌الله خامنه‌ای و تبیین مبارزات مسلمانان شبه قاره هند علیه استعمار انگلیس در کتاب مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان / *دکتر علی محمد طرفداری*؛ *سعید طاوسی مسرور* ۲۶۴
- کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲: (دغدغه انگلیسی، عمل امریکایی) / *احمد عبادی احمدنسب*؛ *مرتضی باقیان زارچی* ۲۶۶
- نقش انگلیس در جدایی استان خوزستان از ایران / *سمیه عبداللهی* ۲۶۸
- انگلیسی‌ها و دژخویی روسها در رویدادهای سال ۱۳۳۰ ق آذربایجان / *مسعود عرفانیان* ۲۶۹
- نقش انگلستان در جداسازی بخشی از مناطق شرقی ایران (در دوره قاجار) / *دکتر محمدرضا عسکرانی* ۲۷۱

- بررسی نقش و عملکرد علمای مذهبی در مخالفت با دسیسه‌های انگلیس در دوره مشروطه (مطالعه موردی: آیت‌الله حائری یزدی) / *صدیف عطایی؛ هادی آخوندی* ۲۷۲
- بررسی و تحلیل عملکرد کریم‌خان زند با کمپانی هند شرقی انگلیس / *سید/احمد عقیلی؛ محمدحسین رشیدی* ۲۷۴
- نقش انگلیس در رواج افیون در ایران / *طاهره علایی؛ دکتر عباس سرافرازی* ۲۷۶
- بررسی نقش انگلیس در قراردادهای مرزی سیستان (در دوره قاجاریه) / *جواد علایی مقدم* ۲۷۷
- بررسی سیاستهای انگلیس در ایران دوره پهلوی (از منظر نشریات فکاهی) / *محمد رضا علم؛ ناهید بهرامی* ۲۷۸
- رقابتهای انگلیس و آلمان و تأثیر آن بر اوضاع ایران در دوره رضاشاه / *محمد رضا علم؛ زهرا سواری* ۲۷۹
- نقش بازاریان و اصناف در پیروزی انقلاب اسلامی / *محمد رضا علم؛ علی ممبینی* ۲۸۰
- چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران / *معصومه علمدار؛ لیلی نیک‌روش* ۲۸۱
- معاهده گلد اسمیت و نقش انگلیس در تقسیم بلوچستان / *نصرت خاتون علوی* ۲۸۲
- نقش انگلیس در ایجاد تنش بین ایران و عراق بر سر حاکمیت بر اروندرود (بررسی قرارداد ۱۳۱۶/۱۹۳۷) / *فاطمه علیزاده* ۲۸۳
- ایران و انگلیس و مناقشات بر سر مالکیت جزایر سه‌گانه (با تکیه بر دوره پهلوی) / *محمدحسین علیزاده؛ مسعود خاتمی* ۲۸۴
- نقش سیاسی انگلیس در جنگهای دوره اول و دوم روسیه و ایران / *منصور غبیشاوی* ۲۸۵
- روسها از منظر سفرنامه‌نویسان انگلیسی عصر قاجار / *مریم غلامی خسروآبادی؛ کیوان کریمی الوار* ۲۸۶
- تبیین سیاستهای انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / *محمد فاتحی؛ قاسمی بهزاد* ۲۸۸
- بررسی سیاستهای استعماری انگلستان در افغانستان (اواخر قرن هجدهم تا اواسط قرن بیستم میلادی) / *دکتر فاطمه فاطمی* ۲۹۰
- نقش انگلیس در تجزیه سرزمینهای شرقی و جنوب شرقی ایران (در دوران قاجاریه) / *قاسم فتاحی؛ داراب ظفریان؛ معصومه سلیمی* ۲۹۲
- نقش انگلیس در جنگهای دوره اول و دوم روس و ایران / *ستاربردی فجوری* ۲۹۳
- نقش انگلیس در چالش سیاسی رضاخان با شیخ خزعل در راه وحدت ایران / *مهرداد فرجی؛ بهزاد قاسمی* ۲۹۵
- نقش دولت انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد و سقوط دولت ملی دکتر مصدق / *حمیدرضا فردوسیان* ۲۹۷
- نقش انگلیس در فرقه‌گرایی در ایران / *مسعود فرشیدنیا؛ سوسن رحمانیان؛ سینا فرشیدنیا* ۲۹۹
- نقش سر هنری دراموندولف وزیر مختار انگلیس در دوره دوم سلطنت قاجار در ایران / *سعیده فروغ‌مند* ۳۰۰
- نقش انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / *فریده فرهمندزاده* ۳۰۱

- بررسی حیات اجتماعی شهر شیراز در عصر قاجاریه بر مبنای روایت‌های سفرنامه‌نویسان انگلیسی
/ دکتر سیمین فصیحی؛ صفورا طیبی ۳۰۳
- تأثیر پزشکان انگلیسی بر مناسبات سیاسی ایران و انگلیس در عصر قاجار (۱۲۱۵-۱۳۱۳ق) /
دکتر سیمین فصیحی؛ نسرین جعفری ۳۰۵
- نقد و بررسی دیدگاه سفراء انگلیسی از جامعه ایران عصر ناصری / معصومه قره‌داغی ۳۰۷
- خیزش روحانیت شیعی علیه قرارداد رویتر و سرآغاز گسترش آگاهی و فهم سیاسی وطنخواهانه
در ایران / رضا قریبی ۳۰۸
- نقش مرجعیت شیعه در لغو امتیازنامه رویتر / جلیل قصابی گزکوه ۳۰۹
- نقش دولت انگلیس در شکل‌گیری کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / جلیل قصابی گزکوه؛ علی اکبر زرقامی ۳۱۰
- مقایسه سیاست‌های روسیه و انگلستان در دوره قاجار (با تکیه بر عصر ناصرالدین شاه) / ماندانا
قنواتی ۳۱۱
- نقش انگلستان در تحریف نام خلیج فارس / سید بابک قیاسیان ۳۱۲
- بررسی رویکرد شرکت نفت ایران و انگلیس در مقابل نیروی کار / سکینه کاشانی ۳۱۳
- آداب و اعتقادات مذهبی ایرانیان در نگاه سفرنامه‌نویسان انگلیسی به ایران (قرون ۱۹ و ۲۰م) /
دکتر احمد کامرانی فر؛ زهرا ترکی ۳۱۴
- انگلستان و لاتاری در ایران / دکتر علی اکبر کجیاف؛ بیمان باقری ۳۱۶
- بررسی سیاست‌های انگلستان در خصوص جزایر سه‌گانه / گلنار کرنوکر ۳۱۷
- تبیین نقش تحولات خارجی با محوریت سیاست انگلیس در بروز کودتای ۱۲۹۹ / کیوان کریمی الوار ۳۱۸
- نقش انگلیس در ترسیم مرزهای شرقی ایران و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران / مهدی کریمی؛
محمد قربانیان ۳۱۹
- علل، چگونگی و نتایج اشغال ایران به وسیله انگلیس در جنگ اول و دوم جهانی / مهدی
کریمی؛ محمد قربانیان ۳۲۱
- نقش انگلیس در جعل نام خلیج فارس / اسماعیل کریمیان ۳۲۳
- نفوذ استعمار انگلیس در مدارس ایران (با تکیه بر مدارس کرمان) / پریسا کریمیان زاده؛ رضا
واثق عباسی ۳۲۴
- نقش انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / علیرضا کشاورزی نیا ۳۲۵
- کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ / وحید کشاورزیان ۳۲۷
- نقش انگلستان در کودتاهای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ / امید کفاشی؛ لطف‌الله تقی‌زاده ۳۲۸
- علل ورود نیروهای انگلیس در جنگ جهانی دوم به ایران و پیامدهای اجتماعی آن / الهام لطفی ۳۳۰

- عهدنامه مجمل / نویدرضا لطیفان علاف ۳۳۱
- نقش انگلستان در ایجاد و گسترش فرقه بهائیت در ایران / دکتر فرحناز مایل افشار؛ مریم هاتفی ۳۳۲
- بررسی راهکارهای انگلستان جهت مقابله با دولت دکتر مصدق / اصغر محمدزاده؛ زهره صمصامی مزرعه ۳۳۳
- واکاوی ریشه‌های حضور و نفوذ انگلستان در ایران / مجتبی محمدی ۳۳۵
- نقش انگلیس در جنگهای دوره اول و دوم روسیه و ایران / فاطمه محمدی ارزه‌ئی سفلی ۳۳۶
- نقش انگلستان در قرارداد داری / شهید/ محمودی گهرؤئی ۳۳۸
- نقش انگلستان در شکل‌گیری پیمان عدم تعرض در خاورمیانه / دکتر مسعود مرادی، سمیه خانی پور ۳۳۹
- نقش انگلیس در جنگهای ایران و روس / دکتر ابراهیم مشفق‌فر ۳۴۰
- نقش انگلیس در جدایی سرزمینهای قفقازی ایران / مصطفی ملایی ۳۴۲
- نقش انگلیسی‌ها به لحاظ نظامی در جنگهای دوره اول و دوم روسیه و ایران / هاشم ملکشاهی ۳۴۳
- اهداف و سیاستهای انگلیس از ایجاد پلیس جنوب (S.R.P) / هاشم ملکشاهی؛ سمیه خانی پور ۳۴۵
- اهداف و سیاستهای انگلیس از تأسیس، تقویت و تضعیف ژاندارمری دولتی ایران در اواخر دوره قاجار / هاشم ملکشاهی؛ قاسم شفیعی ۳۴۷
- استعمار بریتانیا و مسئله اروندرود/ فیروز منصوری ۳۴۹
- بررسی عملکرد افسران انگلیسی در نوسازی ارتش ایران عصر قاجاریه (با تکیه بر اصلاحات نظامی عباس میرزا) / قباد منصوربخت؛ جواد شجاعی ۳۵۲
- نقش کنشگران و فعالان سیاسی فارس در جنگ جهانی اول / رحیمه منفرد ۳۵۴
- بررسی نقش شیخ‌الشریعه اصفهانی در قیام ۱۹۲۰م عراق (ثورة العشرین) / مجید منهجی ۳۵۶
- انقلاب اسلامی ۱۹۲۰م عراق و بازتاب آن در ایران / منصور موسوی ۳۵۸
- بازداشت نظامیان انگلیسی در آبهای اروندرود و بازتاب بین‌المللی آن / سید مجتبی موسوی نژاد ۳۵۹
- نقش انگلیس در طرح ادعاهای امارات متحده عربی نسبت به جزایر سه‌گانه ایرانی / سید مجتبی موسوی نژاد؛ رمضان شریفی ۳۶۰
- رضاشاه و یارگیری سیاسی در آستانه جنگ جهانی دوم / وجیهه‌السادات میرحاج؛ مجید راستی بروجنی ۳۶۱
- ایران عصر پهلوی در سفرنامه فردریک چارلز ریچارد / سینا میرشاهی ۳۶۲
- نقش انگلستان در شکل‌گیری مرزهای شرقی ایران (از دوره فتحعلی‌شاه تا زمان ناصرالدین‌شاه قاجار) / مرتضی میرعرب؛ داریوش جعفری تمبکی ۳۶۳
- بررسی نگاه مسافران انگلیسی نسبت به دوسوگرایی‌ها (دوگانگی‌های) اقشار مختلف جامعه ایرانی دوران قاجار / زینب نادی ۳۶۴

نقش انگلیس در روند مناسبات سیاسی ایران و آلمان در عصر ناصرالدین شاه قاجار / زینب ناصری لیراوی.....	۳۶۶
بررسی دیدگاه‌های شیخ حسن کربلایی مؤلف تاریخ دخانیه در خصوص نتایج حاصل از مراوده با فرنگستان) / دکتر جلیل نائیبیان؛ سجاد برزگر.....	۳۶۷
بررسی تلاش عراق برای تصرف جزایر سه‌گانه در نخستین روزهای جنگ با استفاده از خاک عمان / فرزین ندیمی.....	۳۶۹
انگلیس و نقش شیخ خزعل در حوادث خلیج فارس طی جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م) / فاطمه نصرالهی.....	۳۷۱
نقش انگلیس در ظهور ناسیونالیسم عربی (۱۹۱۴-۱۹۱۸م) / فاطمه نصرالهی؛ سید محمد طاهری مقدم.....	۳۷۲
بررسی دلایل مخالفت انگلیسی‌ها با جنگ ایران و عثمانی / مجید نصیری نسب؛ سید مرتضی ضیایی؛ میلاد جعفری مقدم.....	۳۷۳
مقایسه سیاست‌های آمریکا با انگلستان در دوره پهلوی / سعیده نظری.....	۳۷۴
عکس‌العمل انگلیس در مقابل حمله روسیه به شمال شرق ایران در دوره قاجار / عبدالوهاب نفسی.....	۳۷۵
پیامدهای اقتصادی حضور انگلیسی‌ها در ایران، در سالهای جنگ جهانی دوم / نسرین نگاهبان.....	۳۷۶
بریتانیا و چشم‌انداز اصلاحات اداری در ایران (۱۹۰۰-۱۸۹۰م / ۱۳۱۸-۱۳۰۸ق) / دکتر مرتضی نورائی.....	۳۷۹
نقش استعماری انگلیس در اضمحلال کشت نیل در دزفول / عباس نوروزی.....	۳۸۱
نقش انگلیسی‌ها در اختلافات مرزی بین ایران و افغانستان (با تکیه بر حکمیت‌های سه‌گانه مالکین، گلد اسمیت و مک ماهون) / معصومه نیرآبادی؛ فاطمه حاجی‌آبادی.....	۳۸۲
جامعه ایران در اوایل حکومت قاجار از دیدگاه سفرنامه‌نویسان انگلیسی / رضا واثق عباسی؛ پریسا کریمیان زاده؛ زهیر واثق عباسی.....	۳۸۳
چگونگی نفوذ و تسلط انگلستان در امور سیاسی ایران / رضا واثق عباسی؛ رضیه واثق عباسی؛ زهیر واثق عباسی.....	۳۸۵
نفت ایران و جایگاه آن در سیاست بریتانیا در دوره رضاشاه / میکائیل وحیدی راد.....	۳۸۶
بررسی نقش سیاست‌های انگلستان در خلیج فارس با توجه به نقش شیخ خزعل در خوزستان / غلامرضا وفایی مهر.....	۳۸۷
قرارداد ۱۹۱۹ و بازتاب آن در شعر معاصر ایران / هادی وکیلی؛ جلیل قصابی گزکوه؛ ابوالفضل اسکندری.....	۳۸۸

- بررسی نقش طوایف ممسنی در تحولات تاریخی سیستان و بلوچستان و کشورهای همسایه در
عصر استعمار / بوذر همتی ۳۹۰
- سیاست نه شرقی، نه غربی و رابطه ایران و انگلستان در دهه ۱۳۶۰ ش / جلیل پاشا همدانی؛
محمد قادری؛ رضا رحیمی عماد ۳۹۳
- میسوینرهای انگلیسی در فضای مجازی و تبلیغ مسیحیت برای ایرانیان / ویدا همراز ۳۹۴
- تبیین و بررسی مستند سیاستهای استعماری انگلیس در ایران (۱۳۳۴-۱۳۳۲ش) / ۱۹۵۵-
۱۹۵۳ م / مرضیه یحیی آبادی ۳۹۶
- تأثیر مناسبات انگلیس و عراق و خروجی آن در تنظیم روابط ایران و عراق / زینب یوسفی ۳۹۷

مقدمه

بعد از انسداد راه خشکی به وسیله عثمانی، اروپائیان برای رسیدن به شرق، راه دریایی را در پیش گرفتند با فراز و نشیبی طولانی، پرتغالی‌ها اولین اروپائیان بودند که ضمن حضور در هندوستان، بعضی از جزایر ایرانی خلیج فارس را تصرف کردند. انگلیسی‌ها که به دلیل نداشتن نیروی دریایی کارآمد، توان مقابله با پرتغالی‌ها را در خود نمی‌دیدند به ناچار از طریق شبه جزیره اسکانندیناوی با ایجاد شرکت مسکوی در روسیه شروع به فعالیتهای گسترده در حوزه‌های اطراف به ویژه ایران کردند.

اولین هیئت انگلیسی در دوره تهماسب اول به رهبری جین کین سون وارد دربار صفویه گشت. وی گرچه موافق به دریافت امتیازی نشد ولی مقدمات سفرهای بعدی توسط اطلاعات جمع‌آوری شده او به ایران فراهم شد.

در دوره صفویه تمامی کوشش انگلیسی‌ها حول محور کسب منافع تجاری و تشدید اختلافات ایران و عثمانی دور می‌زد که پس از مرگ شاه عباس اول تا روی کار آمدن قاجارها این حضور روز به روز کمرنگ‌تر شد.

در اوایل تأسیس سلسله قاجار انگلیسی‌ها انگیزه مضاعفی برای فعالیت در ایران پیدا کردند. سودای ناپلئون برای تسلط بر هندوستان دارای ثروت افسانه‌ای، مقامات انگلیسی کمپانی هند شرقی را وادار به تجدیدنظر در سیاستهای خود نمود. از این دوره مطالعات گسترده جامعه ایران در دستور کار قرار گرفت که جان مالکوم در شروع آن نقش تعیین‌کننده‌ای داشت و بعدها مأموران دیگر انگلیسی آن را تکمیل کردند.

با حذف ناپلئون از صفحه تاریخ، دو قدرت روس و انگلیس غیرمستقیم حوزه نفوذ همدیگر را در شمال و جنوب ایران به رسمیت شناختند. از دوره اول شروع جنگهای

روس و ایران تا پایان دوره پهلوی، انگلیسی‌ها نقش بالقوه و بالفعلی در ایران بازی کردند. مسئله هرات، دریافت امتیازات متعدد، مشروطه، قرارداد ۱۹۰۷، جنگ جهانی اول گوشه‌هایی از نمایش قدرت انگلیسی‌ها در ایران دوره قاجار بود.

با پیروزی انقلاب روسیه و خروج نیروهای روسی، تنها قدرت موجود در ایران انگلیس بود که از این دوره تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نقش پررنگ‌تری در صحنه سیاسی - اقتصادی ایران بازی کرد. انگلیسی‌ها که با استراتژی نظامی دقیق و تسلط بر امور سیاسی اداره کشورمان را بر طبق علائق خود رقم می‌زدند پس از جنگ جهانی اول روش استعماری جدیدی مبنی بر خروج نیروی نظامی و روی کار آوردن یک دولت وابسته - به ظاهر مستقل - سعی در حفظ و گسترش منافع خود در ایران کردند. آبرون‌سایید اجراکننده این برنامه در ایران بود که زمینه‌ساز تحولات بعدی همچون کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ شد. از این دوره استراتژی فرهنگی انگلیسی‌ها برای یارگیری از لایه‌های مختلف جامعه ایرانی جهت حفظ منافع شدت یافت در نتیجه تشکلهای فعال وابسته به انگلیس شروع به جذب گسترده نخبگان سیاسی و فرهنگی کردند که تشدید نفوذ انگلیسی‌ها را در ایران به دنبال داشت نقطه عطف این اقتدار انگلیسی‌ها را می‌توان در اشغال ایران در جنگ دوم جهانی و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ مشاهده کرد.

پس از انقلاب اسلامی انگلیسی‌ها در حوادث ایران همچون جنگ تحمیلی حزب بعث، ماجرای سلمان رشدی، خروج سازمان مجاهدین خلق از لیست تروریستی، قطعنامه‌های شورای امنیت - به ویژه تحریمها - و تصویب لوایح ضد حقوق بشری علیه ایران در مجمع عمومی سازمان ملل متحد نقش گسترده‌ای ایفا کردند.

نظر به این‌که پیشبرد منافع ملی ایران، به شناخت دقیق اقدامات کشورهای تأثیرگذار در صحنه سیاسی نیاز دارد و با توجه به این‌که مطالعه منابع مکتوب داده‌های قوی را به جامعه پژوهشی تزریق نمی‌کند تکیه بر اسناد و تحقیقات میدانی می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. امیدواریم خروجی این همایش بخش کوچکی از خلأ موجود را پر کرده باشد.

اینجانب بر خود واجب می‌دانم از زحمات جناب آقای دکتر موسی حقانی مدیرعامل مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و ریاست این همایش تشکر کنم.

در راستای شکل‌گیری این همایش؛
- آقای رضا قریبی دبیر اجرایی همایش؛
- آقای فراستی معاون اجرایی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و همکارانشان در
اداره آماده‌سازی کتاب؛
- آقای محمد عوادزاده ریاست اداره بین‌الملل مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و
همکارانشان؛
که زحمات طاقت‌فرسایی متقبل شدند سپاسگزاری کنم.

دکتر حسین احمدی

دبیر علمی همایش

بررسی نقش انگلیس در شکل‌گیری کودتای ۱۲۹۹ش و روی کار آمدن رضاشاه (براساس نظریه پیوستگی جیمز روزنا)

هادی آخوندی^۱

در تاریخ تحولات ایران معاصر، شاهد دخالت‌های مستقیم و غیرمستقیم انگلیس در عرصه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و... در ایران می‌باشیم. این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی قصد دارد نقش انگلیس در کودتای ۱۲۹۹ش و در پی آن روی کار آمدن دیکتاتوری رضاشاه را مورد بررسی قرار دهد. این در حالی است که کمبود چارچوب نظری برای تحلیل نقش و دخالت‌های انگلیس در بررسی تحولات سیاسی و اجتماعی ایران احساس می‌شود. در این راستا، پژوهشگر ضمن شناسایی عوامل نقش‌آفرین در کودتا به شیوه‌ای خاص، آن را از منظر نظریه پیوستگی جیمز روزنا مورد بررسی قرار می‌دهد. بنابراین سؤال مطرح شده در این نوشتار این است که چه عوامل و متغیرهایی باعث شکل‌گیری کودتای ۱۲۹۹ش و روی کار آمدن رضاشاه گردید؟ فرضیه مطرح شده در اینجا بدین شرح است که در قالب نظریه پیوستگی جیمز روزنا، شکل‌گیری کودتا با استفاده از متغیر خارجی یعنی نظام بین‌الملل و منافع فزاینده

---

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تهران.

انگلیس در ایران، و روی کار آمدن رضاشاه برگرفته از علل و متغیرهای داخلی چون (فرد، نقش، دیوانسالاری و جامعه) علاوه بر متغیرهای فوق، مورد بررسی قرار می‌گیرد. با بررسی دقیق متغیرهای داخلی و خارجی به خوبی میتوان نقش انگلیس در این تحولات را مورد شناسایی قرار داد و به دلایل اهمیت فراوان کودتای ۱۲۹۹ش و نقش رضاشاه در جهت پیشبرد اهداف انگلیسی‌ها در ایران پی برد.

واژگان کلیدی: نظریه پیوستگی جیمز روزنا - فرد - نقش - دیوانسالاری - جامعه -

نظام بین‌الملل

انگلستان و ساختار میلیتاریستی در ایران دوره پهلوی اول

حسن آرایش^۱

جلیل حبیب پاشا همدانی^۲

سید رضا رحیمی عماد^۳

میلیتاریسم نظامی است که در آن ارتش و سران نظامی در سیاست مداخله و در اخذ تصمیمات اعمال نفوذ می‌کنند. با فروپاشی سلسله قاجاریه نظامی روی کار آمد که بن‌مایه تشکیل آن ساختار نظامی بود. رضاخان که فردی قزاق بود با حمایت انگلستان کودتایی را شکل و قدرت را در دست گرفت و در نهایت در ۱۳۰۵ ش به‌طور رسمی سلسله پهلوی را بنیان نهاد. وی پایه‌های قدرت خود را بر سه بخش ارتش، بوروکراسی و دربار بنا نهاد که در این میان به ساختار ارتش توجه ویژه‌ای داشت. به تدریج نظامیان بر فرآیند تحولات این دوره تأثیر و فضای سیاسی متأثر از قدرت ارتش گردید. بر این اساس سؤال اصلی مقاله این است که انگلستان به‌عنوان یکی از حامیان شکل‌گیری سلسله پهلوی چه نقشی بر ساختار میلیتاریستی این دوره داشته است؟ فرضیه این مقاله این است که انگلستان بنا به شرایط بین‌المللی و خطر کمونیسم و منافع امنیتی خویش در خلیج فارس به تقویت نظام میلیتاریستی در ایران همت گماشت.

واژگان کلیدی: میلیتاریسم - ارتش - انگلستان - رضاشاه - کمونیسم - خلیج فارس.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تربیت معلم تهران.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای آسیای مرکزی و قفقاز دانشگاه علامه طباطبائی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تربیت معلم تهران.

ماهیت تشکیلات فراماسونری و نقش انگلستان در ایجاد آن

حسن آرایش^۱

سید رضا رحیمی عماد^۲

مجید خسروی زاده^۳

شناخت هویت سازمان جهانی فراماسونری و دریافت چیستی آن بیش از یکصد سال است که توجه اندیشمندان و محققان را به خود جلب کرده و کاوشهای فراوانی را موجب شده است. نخستین رویاروییها با پدیده فراماسونری همزمان با آشنایی با دیگر پدیده‌های تمدن غرب رخ داد. از آنجا که هویت بسیاری از پدیده‌های علنی غرب ناشناخته شده بود، فراماسونری هم که پدیده‌ای نیمه علنی و مخفی بود به درستی درک نشد. انگلیس در دوران مشروطه و پهلوی در ایران دارای نفوذ زیادی بوده است و برای گسترش سلطه خود از روشهای گوناگونی برای دستیابی به اهداف خود استفاده کرده است. یکی از روشهای استعماری انگلستان، استفاده از سازمانهای مخفی و نیمه علنی بوده است. بنابراین سؤال اصلی این پژوهش این است که ماهیت تشکیلات فراماسونری در ایران چیست؟ و انگلستان چه نقشی در ایجاد و توسعه تشکیلات فراماسونری داشته است؟

واژگان کلیدی: فراماسونری - انگلستان - میرزا ملکم خان - مشروطه.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی.

اقدامات بریتیش پترولیوم در دریای خزر

مرضیه آروم^۱

دریای خزر میان کشورهای ایران، روسیه فدرال، ترکمنستان، آذربایجان و قزاقستان قرار گرفته است. تقسیم بهره‌مندی کشورهای همسایه دریای خزر از منابع عظیم آبی و معدنی زیرزمینی آن، مهم‌ترین مسئله حل نشده رژیم حقوقی این دریاست. تعیین سهم هر کشور از این منابع استراتژیک و افزایش تولید نفت و گاز از آن، تأثیرگذاری این کشورها را در معادلات جهانی افزایش می‌دهد.

بازار معاملات بین‌المللی نفت یکی از شاه‌رگهای حیاتی اقتصاد دنیاست و در این میان، آمریکا به عنوان کشوری که پول رسمی‌اش ارزش ثابت انجام این معاملات عظیم روزانه است. به اتکای چرخش پول نفت - دلار (Petro-Dollar Cash Flow) همچنان مهم‌ترین کشور تأثیرگذار در بیشتر عرصه‌های معادلات جهانی باقی خواهد ماند. ایران، در منطقه مورد نفوذش، همواره تهدیدکننده منافع آمریکاست؛ این کشور بارها اعلام کرده علاقه‌مند است نفت کشورش را با ارزی غیر از دلار معامله کند. محدود کردن ایران در دسترسی به منابع نفت و گاز دریای خزر و حمایت همه‌جانبه از رقبای این کشور در تولید هرچه بیشتر نفت و گاز از این دریا بدیهی‌ترین راه‌حل برای مقابله با منافع و نفوذ ایران در منطقه است. منافع آمریکا همواره با انگلیس مشترک بوده است. شرکتهای نفتی این دو کشور مأمور اجرای سیاستهای دول تابعه خود در ایجاد محدودیت هرچه بیشتر برای ایران در دریای خزر هستند.

شرکت انگلیسی B.P. فعالیت گسترده‌ای برای اکتشاف، استخراج و تولید نفت در کشورهای حاشیه دریای خزر آغاز کرده است. بیش از سه برابر شدن نرخ تولید و صادرات نفت در جمهوری آذربایجان در فواصل سالهای ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸ تنها نمونه‌ای از

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی.

تأثیر این شرکت است. این شرکت در حال تکمیل برنامه‌های خود در کشورهای حاشیه دریای خزر تا سال ۲۰۲۰ و برنامه‌ریزی برای تثبیت و گسترش نفوذ خود تا سال ۲۰۳۰ است.

واژگان کلیدی: دریای خزر - رژیم حقوقی - نفت و گاز - B.P. - Petro-Dollar

مدارس و میسیونرهای انگلیسی در ایران

فاطمه آقاخانی^۱

مملکت ایران در جریان تعامل با غرب، به سکونتگاه موقت یا دائمی بسیاری از خارجی‌ها تبدیل گردید. آنها برای پرورش و تعلیم کودکانشان ناگزیر به فضای آموزشی مناسب بودند. بنابراین دول بیگانه همچون انگلیس به تأسیس مؤسسات آموزشی در اقصی نقاط ایران اهتمام ورزیدند تا فرزندانشان با شیوه‌ای کاملاً مدرن، مباحث علمی و عملی را درک نمایند. با توجه به سطح کیفی مطلوب این‌گونه مدارس، اکثر ایرانیان ترغیب شدند تا فرزندان خود را برای آموزش به چنین محیط‌هایی بسپارند. بنابراین تأسیس این مدارس با هر نیتی که از جانب غربیان صورت گرفته بود، بی‌شک در وهله نخست تأثیر بسزایی در فضای پوسیده سیستم آموزشی کشور گذاشت و پیامدهای مطلوبی به بار آورد؛ به گونه‌ای که به پیشرفت و توسعه کشور انجامید.

---

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

نقش انگلیسی‌ها در انعقاد عهدنامه گلستان^۱

دکتر جعفر آقازاده^۱

مطامع روسها در قفقاز و دست‌اندازی به آن و تقابل این امر با سیاست قاجارها و نخبگان ایرانی برای احیای مرزهای تاریخی ایران در این منطقه سبب‌ساز آغاز دوره اول جنگهای ایران و روس گردید. این نبردها با ضعف دیپلماتیک و نظامی ایران منجر به عهدنامه گلستان و جدایی بخشی از سرزمین ایران از آن گردید.

معاهده گلستان را بیشتر از آنکه بتوان یک عهدنامه دانست، باید «قرارداد متارکه» نامید. در جریان مذاکرات آن «رتیشچوف» نماینده و سردار روسی منعقدکننده قرارداد و سرگور اوزلی، وزیرمختار انگلیس که واسطه صلح بود، برای پایان دادن به این نبردها و فراهم آوردن شرایط مذاکره، متعهد شدند که تزار قسمتهایی از مناطقی را که بر اساس گلستان از ایران جدا شده را دوباره مسترد خواهد داشت. بر این اساس بود که در فاصله ۱۳ ساله از انعقاد عهدنامه گلستان تا شروع دور دوم جنگها با روسیه در سال ۱۲۴۱ق تمام تلاش دربار تهران و تبریز، مذاکره با روسها برای بازگرداندن تمام یا قسمتی از مناطق متصرفی بود.

در این مقاله با بهره‌گیری از روش تحلیلی - تاریخی به تبیین مواضع انگلیسی‌های حاضر در ایران در مراحل پایانی دوره اول جنگهای ایران - روسیه و به دنبال آن نقش سرگور اوزلی در انعقاد عهدنامه گلستان خواهیم پرداخت.

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه محقق اردبیلی.

نقش انگلیس در سرکوبی عشایر توسط رضاخان

زهرا ابراهیمی^۱

ایلات همواره در درون خود، چه به تحریک حکومت مرکزی، چه به تحریک کشورهای غرب مانند انگلستان، درگیر نبرد برای کسب قدرت بوده‌اند. همچنین هر ایلی، خواه به طور طبیعی و خواه به تحریک قدرتهای دیگر، با سایر ایلات درگیریهایی داشته است. علاوه بر این، هر ایلی بنابه دلایل گوناگون، از جمله مقاومت در برابر درخواست مالیاتهای سنگین و یا سایر اخاذیها و اقدامات ستمگرانه، با حکومتهای مرکزی مبارزاتی داشته است. در دوره حکومت رضاشاه نیز همه انواع حوادث فوق، البته با شدت بیشتری به وقوع پیوسته‌اند.

سؤالی که این مقاله درصدد است بدان پاسخ بگوید این است که: چرا مبارزات میان عشایر و رضاشاه با سایر مبارزاتی که میان عشایر و سلسله‌های حاکم پیشین به وقوع پیوسته‌اند، ماهیتی یکسان دارند؟ فرضیه نوشته حاضر این است که چون حکومت رضاشاه ماهیتاً با حکومتهای قبل از خود متفاوت بوده است بنابراین، سیاستهای او در مورد عشایر با سیاستهای عشایری حاکمان پیشین به لحاظ ماهیت متفاوت بوده و در نتیجه دخالت انگلستان به عنوان قدرت مهم در آن برهه زمانی این مبارزات را دامن می‌زد.

واژگان کلیدی: سیاست عشایری - تخت قاپو - عشایر جنوب - استعمار - امتیازات

۱. مدرس دانشگاه بین‌المللی پیام نور عسلویه. کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

مشروطه ایران؛ قربانی رقابت انگلیس و روسیه

(بررسی سیاست‌های دولت بریتانیا، از دوران پیشامشروطه تا پایان جنگ جهانی اول، در برابر مشروطیت)

محمدتقی ابراهیمی خوجین^۱

مشروطیت در ایران، حاصل تکاپوی صدسالهٔ نخبگان آزادیخواه و استقلال‌طلب ایران از روزگار سیاه شکست‌های تلخ ایران از روسها بوده است. این جنبش فراگیر ضد استبدادی، در پاره‌ای موارد، به دلیل حمایت سفارت انگلستان از آن، متهم به آلودگی و همسویی با سیاست‌های دولت استعمارگر امپراتوری بریتانیا، ابرقدرت آن زمان است. از سوی دیگر، برخی بر این باورند که دولت انگلستان، به دلیل گرایش‌های لیبرالیستی و آزادیخواهانه در صدد حمایت از مشروطیت بر آمده است.

این پژوهش بر آنست که به آزمون و اثبات فرضیه‌ای بپردازد که اظهار می‌دارد: «سیاست‌های دولت انگلستان و تغییر رویکرد آن در قبال رویدادهای پیشروانه و مترقی ایران یعنی مشروطه، ناشی از محاسبات راهبردی منطقه‌ای و بین‌المللی دولت امپراتوری بریتانیا و تاکتیکی برای کم و محدود کردن قدرت دست‌امتیازگیر دولت روسیه تزاری از ایران و رفع تهدید منافع انگلستان مستقر در منطقه، از جانب همسایهٔ شمالی ایران بوده است».

با پردازش به این موضوع و اثبات این فرضیه، رفتارهای متفاوت دولت یادشده از تلاش برای گسست از روسیه و حمایت از مشروطه و راه دادن مشروطه‌خواهان برای تحصن در محل سفارتخانه‌اش تا عقد قرارداد ۱۹۰۷م و تقسیم ایران به سه منطقه زیر نفوذ بریتانیا، روسیه و بی‌طرف، قابل درک و تحلیل است.

برای رسیدن بدین منظور، این جستار در آغاز، ضمن بررسی شرایط بین‌المللی عصر مشروطیت، به زمینه‌های فکری و شرایط اجتماعی و فرهنگی ایران در بستر جامعه‌شناسی سیاسی ایران ناظر است، تا از این رهگذر، با موشکافی اسناد و مدارک

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران، مدرّس دانشگاه.

(شامل گزارش‌ها، مکاتبات و مراسلات متقابل مقامات ایرانی و سفارت بریتانیا در تهران، و نیز گزارش‌ها و تحلیل‌های کنسولگریهای بریتانیا از سراسر ایران در کنار گزارش‌های سیاسی، اجتماعی، امنیتی و دیپلماتیک سفارت با دولت متبوع)، به کالبدشکافی وقایع و همچنین شناخت سیاستها و نقشه‌های بیگانگان به‌خصوص بریتانیا در برخورد با تحولات سیاسی ایران و انقلاب مشروطیت پردازد تا دلایل، نشانه‌ها و عوارض نگرش و رویکرد سلبی لندن نسبت به سیاست مسکو در تهران، آشکار گردد.

مفروضه این گفتار، مشروطیت را به عنوان یک جنبش ضد استبدادی، ضرورت تاریخی با پشتوانه یک سده‌ای و نیز خواست عمومی اکثریت نخبگان ایران، اعم از نخبگان با رویکرد ملی‌گرایانه و آزادیخواهانه همانند دولتمردان اصلاح‌طلب قاجاری و نویسندگان عصر پیشامشروطه و مشروطه، و یا نخبگان با گرایشهای مذهبی چون علمای نجف و تهران، می‌انگارد.

واژگان کلیدی: مشروطه - انقلاب مشروطیت - بریتانیا - سفارت انگلستان - روسیه

توطئه، تطمیع و تهدید؛ سیاست انگلستان در ماجرای محاصره هرات

مهدی ابوالحسنی ترقی^۱

لشکرکشی ایرانیان در زمان محمدشاه قاجار و محاصره هرات، در ادامه سیاست انتظام بخشی و برقراری امنیت در صفحات شرق و شمال شرق ایران بود. روسیه منافع فراوان سیاسی - تجاری از این رهگذر به دست می‌آورد ولی به گواهی اسناد و مدارک، این اقدام ایران از ابتدا به تشویق و راهنمایی روسها نبود گرچه پس از شروع آن با ایران همراهی کرده، یاری رسانیدند. تلاش مأموران و جاسوسان مخفی انگلستان موجب ناکامی محمدشاه و سرانجام طولانی‌شدن محاصره هرات گردید و لشکرکشی انگلیسی‌ها به جنوب ایران و تصرف خارک، شاه را از ادامه محاصره باز داشت. این اقدام دولت انگلیس برخلاف عهدنامه‌هایی بود که پیش از آن با دولت ایران بسته بود و به نظر مأموران این دولت، نقض عهد و پیمان سیاسی و تجاری با ایران بود. ناکامی ایران در تصرف هرات و تثبیت حاکمیت خود بر این بخش از قلمرو خود، از علل اصلی تداوم توطئه‌های انگلستان در شرق ایران و سرانجام جدایی افغانستان از خاک اصلی خود در زمان ناصری بود.

این مقاله به زمینه‌ها و روند شکل‌گیری جریانات منتهی به محاصره هرات و نقش انگلستان در این حوادث و سرانجام جدایی این بخش از خاک ایران می‌پردازد.

واژگان کلیدی: انگلستان - هرات - محمدشاه - حاجی میرزا آقاسی

واکاوی نهضت تنگستان در رویارویی با استعمار انگلیس

زینب احمدوند^۱

تاریخ یک صد سال اخیر کشور ایران، یکی از مهم‌ترین دورانها در تاریخ این کشور می‌باشد. بروز یک انقلاب بزرگ چون مشروطه و تغییر سرنوشت سیاسی کشور ایران پس از هزاران سال نظام استبدادی و شاهنشاهی به نوبه خود یک انقطاع سیاسی از بدنه تاریخی این کشور بود. به دنبال آن وقایع جنگ جهانی اول تا کودتای نظامی ۱۲۹۹ش همه و همه نقش چشمگیری در سرنوشت سیاسی و اجتماعی ملت ایران در این زمان داشته است.

در این میان این وقایع و اثرات مخرب آن بر جامعه و بدنه اجتماعی بیشترین فشار را وارد آورد. قحطی، فقر، بحران اقتصادی، عدم امنیت اجتماعی و مختل شدن اوضاع کشاورزی و تجاری کشور ضربه جبران‌ناپذیری بر جامعه ایرانی وارد نمود. در کنار این وقایع اگر عوامل خارجی چون فشارهای بین‌المللی و تجاوز کشورهای بیگانه و استعمارگر چون انگلیس و روسیه را نیز بر آن بیفزاییم، به‌واقع از کشور ایران جز نام چیزی باقی نمانده بود.

یکی از دستاوردهای مهم این دوران بیداری مردم ایران و شکل‌گیری قیامهای مردمی در پاسخگویی به اوضاع بی‌سر و سامان آن زمان و رویارویی با متجاوزگران خارجی بود که قیام جنوب یا تنگستانها به رهبری رئیس‌علی دلواری با حمایت روحانیت دینی از جمله این قیامها است.

این نهضت به پشتوانه مردمی و بدون هیچ‌گونه حمایت خارجی و داخلی توانست مدتی هرچند کوتاه در برابر بزرگ‌ترین قدرت استعمارگر دنیای آن روز (انگلیس) مقاومت کند و به افسانه شکست‌ناپذیری استعمار انگلیس در نگاه مردم ایران پایان دهد. استعمار انگلیس پس از این خیزشهای مردمی و ناکارآمدی قراردادهای ۱۹۰۷م و

۱. دانشجوی دکتری رشته تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه اصفهان.

۱۹۱۵م در تقسیم ایران و دستیابی به منطقه جنوب ایران بود که در مراحل بعدی اقدام به بستن قرارداد ۱۹۱۹م و کودتای ۱۲۹۹ش برای بسط سیطره خود بر کشور ما نمود تا بتواند با تشکیل دولتی طرفدار سیاستهای خود در مقابل بیداری ملت ایران بایستد.

واژگان کلیدی: استعمار انگلستان - قرارداد ۱۹۰۷م - قرارداد ۱۹۱۵م - نهضت تنگستان - جنگ جهانی اول

بررسی نقش انگلیسی‌ها در تحولات سیاسی تالش شمالی و جنوبی (۱۹۲۰-۱۹۱۸م)

دکتر حسین احمدی^۱

انگلیسی‌ها برای مهار انقلاب کبیر روسیه نیروهای نظامی خود را به فرماندهی ژنرال دنسترویل از بغداد روانه قزوین کردند. دنسترویل در ایام توقف در قزوین با جمع‌آوری نیروهای روسی ضد انقلاب مستقر در ایران سعی کرد خود را از طریق انزلی به بادکوبه برساند اما چون موفق به جلب حمایت میرزا کوچک جنگلی نشد با شکست نیروهای جنگلی — که رهبری آنها فردی به نام حسن خان آلیانی از تالشان اطراف فومن به عهده داشت — نیروهای خود را به انزلی رساند اما چون کشتیهای روسی مستقر در انزلی مصادره شده بود نتوانست از طریق دریا قدم به بادکوبه بگذارد.

در ایام توقف در انزلی دنسترویل مذاکراتی را با سردار مقتدر تالش حاکم ولایات خمره تالش داشت. سردار مقتدر یک هفته میزبان دنسترویل و نیروهای انگلیسی در پونل بود. او راه کنار گذر ساحلی را برای رفتن به تالش شمالی را پیشنهاد کرد که به دلیل باتلاقی بودن امکان تردد ماشینهای انگلیسی ممکن نبود.

در تالش شمالی سه گروه برای به دست گرفتن قدرت در جنگ بودند. نیروهای بلشویک، روسهای سفید و طرفداران کشور تازه تأسیس آذربایجان قفقاز. هنگامی که انگلیسی‌ها وارد تالش شمالی شدند روسهای سفید با شکست دادن مدعیان دیگر بر این منطقه تسلط پیدا کرده بودند اما انگلیسی‌ها با حمایت از قوای حسین رمضان‌اف به نفع حکومت جدید آذربایجان قفقاز در تالش شمالی اقدام کردند.

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی شهرضا.

این مقاله با بهره‌گیری از اسناد موجود در آرشیوهای ایران و تحقیق میدانی قصد تبیین موضوع نقش انگلیسی‌ها در تحولات سیاسی تالش شمالی و جنوبی در فاصله سالهای مورد بحث را دارد.

واژگان کلیدی: تالش شمالی - تالش جنوبی - لنکران - سردار مقتدر - دنسترویل

روابط خارجی ایران و انگلیس در دوره جمهوری اسلامی ایران (از آغاز تاکنون)

فخری‌سادات احمدی^۱

روابط ایران و انگلیس از آغاز شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران تاکنون با فراز و فرودهایی بسیاری داشته‌اند. در این مقاله به دنبال این پاسخ سؤال هستیم که که گفتمان‌های مسلط در جمهوری اسلامی ایران در سی و پنج سال اخیر در ارتباط با انگلستان چه تأثیری را بر رشد و وافول این روابط به جای گذاشته است؟ در ابتدا با بررسی پیشینه‌ای از روابط ایران و انگلستان پرداخته و سپس به شناسایی گفتمان‌های مسلط در جمهوری اسلامی ایران پرداخته و سپس در گام بعد ویژگی‌های گفتارهای دولت انگلستان در ارتباط با دولت ایران را شناسایی می‌نمایم. روش ما در این مقاله تحلیل گفتمان است.

واژگان کلیدی: دولت - گفتمان - ایران - انگلیس - اتحادیه اروپا

---

۱. کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه مفید.

انگلیس و سودای تسلط بر ذخایر و اراضی جنوب (با تکیه بر اسناد قراردادهای ۱۹۰۵، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹)

دکتر نعمت احمدی^۱

ژامک ماشاء‌الهی - هدی موسوی^۲

ارتباط انگلیس با خوانین بختیاری در خصوص نفت به لحاظ اجتماعی و سیاسی ایل بختیاری از اهمیت بالایی برخوردار است. تحقیق در این مقوله، زمینه لازم را جهت بررسی دگرگونی‌های مهم در ایل بختیاری از ابتدای قرن بیستم به بعد به درستی روشن می‌نماید.

کشف و استخراج نفت در مناطق نفت‌خیز جنوب یکی از محورهای اساسی جهت توسعه روابط با خوانهای بختیاری برای انگلیس از اهمیت بسزایی برخوردار بوده است. ناگفته روشن است که؛ ناآگاهی، سطح نازل معلومات و عدم توجه به منافع درازمدت فرمانطقه‌ای شرایطی را رقم می‌زند تا سران قبایل منافع این سرزمین را به سادگی در اختیار بیگانگان قرار دهند. اتحاد هرچه بیشتر سران بختیاریها و انگلیس منجر به انعقاد قراردادهایی «۱۹۰۵، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹» می‌شود که تأثیر بسزایی بر آینده اکتشاف نفت در جنوب سرزمین کهنمان دارد، قراردادهای مذکور پیشرو اهداف داری در ایران بوده است.

اما دیری نپایید که انعقاد قرارداد میان طرفین، اختلاف و حتی ناراضی‌های شدید ایجاد نمود. این اختلافات بر سر سه مسئله متمرکز بود؛ فروش اراضی، تأمین امنیت و حفاظت بختیاریها از میادین نفتی و سهامی که خوانین در سندیکای نفت داشتند تا مدت‌ها کانون اختلاف میان خوانین و شرکت بود.

این پژوهش در نظر دارد؛ تا با بهره‌گیری از اسناد تاریخی در بررسی و اثبات دسیسه‌های استعمارگران در ایران، از آغاز کشف و استخراج نفت از منظری نو بپردازد.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

مدارک فوق قراردادهای منعقد شده میان انگلیس با سران قبایل در سالهای ۱۹۰۵، ۱۹۰۸ و ۱۹۰۹ می‌باشد. اسناد مذکور به مواردی دلالت دارد که آن دوران به عنوان امتیاز تلقی می‌شدند و داشتن آنها موجب برتریهایی برای صاحبانشان بود.

واژگان کلیدی: انگلیس - نفت - خوانین بختیاری - استعمار - قرارداد...

نقش انگلیس در معاهدات گلستان، ترکمانچای و آخال

مهدی احمدی اختیار^۱

در شکست قاجارها از روسیه و تحمیل معاهدات گلستان، ترکمانچای و آخال بر ایران علل و عوامل متعددی دخیل بودند، که از آن جمله می‌توان به ناکارآمدی رهبران سیاسی، خیانت و جاه‌طلبیهای برخی رجال و شاهزادگان قاجاری، ضعف بنیة مالی و انسانی، انحطاط و عقب‌ماندگی قشون قبیله‌ای ایران و دسیسه و کارشکنی قدرتهای استعماری اشاره نمود. بدون شک سیاستهای استعماری انگلیس نقش مهمی در تحمیل معاهدات گلستان، ترکمانچای و آخال بر ایران داشت. هرچند نمی‌توان دسیسه‌های انگلستان را عامل اصلی شعله‌ور شدن جنگهای ایران و روس دانست، اما در تشدید و طولانی شدن آن و شکست ایران از روسیه نقش مهمی ایفا کرد.

انگلستان تنها قدرتی بود که از جنگهای ایران و روس، و ضعیف و گرفتار شدن هر دو طرف جنگ نفع می‌برد، چرا که از نظر آنها نه تنها روسیه، بلکه یک ایران قوی هم برای مستعمره حیاتی این کشور یعنی هند، تهدید تلقی می‌شد. پس باید هر دو کشور درگیر یک جنگ طولانی و فرسایشی می‌شدند. با این حال در رقابتهای استعماری بین سه کشور انگلیس، روسیه و فرانسه در اوایل قرن نوزدهم، و دسته‌بندیها و دشمنیهای حاصل از آن، انگلیسیها در مقاطعی در کنار روسها قرار گرفتند تا با کمک نظامی این کشور بتوانند بر مهم‌ترین تهدید خود یعنی ناپلئون غلبه کنند. از سویی از نظر انگلیسی‌ها روسیه فقط تا حد معینی که برای هند خطری نداشته باشد می‌توانست در خاک ایران پیشروی نماید. به همین جهت هم در موقع مقتضی وارد عمل شده و زمینه انعقاد معاهدات مزبور را فراهم می‌ساختند.

واژگان کلیدی: ایران - روسیه - انگلستان - قاجار - معاهده - گلستان - ترکمانچای - آخال

۱. دانشجوی دکتری تاریخ محلی دانشگاه اصفهان.

استعمار انگلستان و امتیاز داری

مهدی احمدی اختیار^۱

زینب جلالیان^۲

یکی از مهم‌ترین امتیازاتی که در ابتدای قرن بیستم دولت انگلیس از قاجارها اخذ نمود، امتیاز نفت داری بود. امتیاز داری در دوران پادشاهی مظفرالدین‌شاه قاجار توسط صدراعظم ایران یعنی امین‌السلطان واگذار شد. در واقع با این امتیاز ارزشمندترین منبع ثروت ایران در قرن بیستم در اختیار انگلستان قرار گرفت. با کشف و بهره‌برداری از نفت ایران، سیاستها و برنامه‌های دولت استعماری انگلیس در قبال کشور ما تحت‌الشعاع این ماده استراتژیک تغییر کرد. اگر تا قبل از کشف نفت انگلیسی‌ها به ایران بیشتر به عنوان سپر دفاعی هند نگاه می‌کردند؛ اما بعد از کشف نفت، ایران اهمیت بیشتری برای انگلستان پیدا کرد. تا جایی که می‌توان گفت نفت ایران در روابط و معادلات سیاسی - اقتصادی دو کشور در دهه‌های بعدی عامل تعیین‌کننده به شمار می‌رفت.

واژگان کلیدی: امتیاز - نفت - داری - قاجار - انگلستان.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ محلی دانشگاه اصفهان.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

نقش انگلستان در شکل‌گیری فراماسونری در ایران

راضیه احمدی^۱

از سالیان دور دول قدرتمند برای نیل به اهدافشان در غارت و تاراج سایر کشورها از ابزارهای گوناگون بهره می‌گرفتند. فراماسونری یکی از این ابزارها بود که خدمات قابل توجه در نقاط مختلف جهان از جمله ایران نمود از مهم‌ترین اهداف فراماسونری در ایران حذف دین از جامعه ایرانی با رویکردهای پیدا و پنهان بوده است. این مقاله به بررسی کارها و تکاپوهای فراماسونری از بدو ورود ایران یعنی از زمان ورود برادران اوزلی و تشکیل انجمنهای لاین، روتاری و برادری تا پایان حکومت پهلوی می‌پردازد و نشان خواهد داد این سازمان چگونه توانسته است انگلستان را در رسیدن به اهدافش یاری دهد بدون اینکه فعالیت آشکاری داشته باشد.

واژگان کلیدی: فراماسونری - روتاری - لاین

---

۱. کارشناسی ارشد، رشته تاریخ گرایش مطالعات خلیج فارس.

بینش استعماری؛ روابط ایرانی - انگلیسی (مطالعه موردی دوران پس از انقلاب اسلامی)

حمید احمدی نژاد^۱

اگرچه به گواهی اسناد تاریخی شروع روابط بین ایران و انگلیس از دوره حکومت ایلخانان بر ایران بوده است اما آغاز روابط دیپلماتیک و اوج روابط رسمی میان این دو کشور از دوره شاه عباس صفوی شکل گرفت. از آن زمان به بعد روابط میان دو کشور روند یکسانی نداشته و با فراز و فرودهای بسیاری همراه بوده است به گونه‌ای که دامنه این روابط گاهی به بالاترین سطح مراودات سیاسی و اقتصادی و گاهی به پایین‌ترین سطح خود یعنی تعطیلی سفارت انگلیس در ایران می‌انجامید.

در این میان روابط میان دو کشور با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ به دلیل قطع منافع استعماری انگلیس در ایران، با اقدام دولت این کشور در بستن سفارت خود در تهران قطع شد که این روند به مدت یک دهه ادامه داشت اما به محض برقراری روابط، مجدداً مخالفت انگلیس با حکم امام خمینی (ره) مبنی بر ارتداد سلمان رشدی روابط سیاسی میان دو کشور قطع شد. بنابراین به جرأت می‌توان روابط میان دو کشور از مقطع زمانی پس از انقلاب اسلامی را مصداق روابط مملو از فراز و فرودها دانست، روابطی که می‌توان آن را روابط سرد، خصمانه و پرتنش نامید. با نگاهی گذرا بر سیاستها و اقدامات انگلیس در این دوران به خوبی می‌توان دید که سیر نزولی این روابط همراه پس از اقدامی مداخله‌جویانه و استعماری انگلیس علیه ایران صورت گرفته است. بر این اساس سؤال اصلی این مقاله آن است که؛ دلیل اصلی روابط سینوسی پرتنش، پیچیده و خصمانه میان ایران و انگلیس در دوران پس از انقلاب اسلامی چیست؟ در پاسخ فرضیه ما بر این اساس قرار دارد که ریشه اصلی این نوع روابط را باید در رفتار و عملکرد دولتهای انگلیس مبنی بر نگاه استعماری و مداخله‌جویانه در سه دهه پس از انقلاب در ایران جستجو کرد.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - انقلاب اسلامی

۱. کارشناس ارشد مطالعات اروپا - مدرس دانشگاه آزاد اسلامی آبدانان.

سیمای جامعه ایران عصر مظفری از منظر وزیرمختار انگلستان سر آرتور هاردینگ

علی اخضری^۱

آرمان فروهی^۲

عادل شعبانی مقدم^۳

ایران در سالهای حاکمیت مظفرالدین‌شاه علاوه بر تنشها و کشمکشهایی که از سوی دو قدرت روس و انگلیس حکم فرما بود، از وضعیت اقتصادی و اجتماعی بسیار متشنجی نیز برخوردار بود. در این مقال ما برآنیم این احوال را از نظر سفیر انگلیس مورد بررسی قرار دهیم.

سر آرتور هاردینگ در فاصله سال‌های ۱۹۰۱ تا ۱۹۰۵ م، وزیرمختار بریتانیا در تهران بود. وی از دیپلماتهای باتجربه در دستگاه دیپلماسی بریتانیای کبیر به شمار می‌رفت. هاردینگ در زمان حضور در ایران از نزدیک شاهد رقابتهای استعماری روسیه و انگلستان بر سر تصاحب امتیازهای بیشتر بود. وی حاصل مشاهدات خود در خصوص ایران در این برهه زمانی حساس را در کتابی تحت عنوان *خاطرات سیاسی* به رشته تحریر درآورده است.

اهمیت خاطرات وی از این حیث است که در آن، نقش فساد مظفرالدین‌شاه و درباریان‌ش به دلیل از دست رفتن ثروتهای کشور به نحو مطلوب نگارش یافته و شاه ایران در نظر او چیزی نیست جز ساقه‌ای شکسته‌ای که آماده است در مقابل هر بادی بلرزد و برای گرفتن رشوه بیشتر در مقابل هر دولت خارجی سر خم کند.

۱. دانشجوی دکترا تاریخ.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ.

وضع نابسامان مالی و سیاسی، عادات و خصوصیات اخلاقی - اجتماعی مردم و رجال سیاسی، وضع و خیم ارتش و گمرکات، اوضاع دینی و فرقه‌ای و اعتقادات مذهبی ایران در این دوران و مسائل دیگر از این دست و نقد و بررسی دیدگاه سر آرتور هاردینگ در باب تحولات جامعه و دربار ایران عصر مظفری، از جمله مواردی است که اساس این نوشتار را شامل می‌شود. بدین منظور از روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای به موضوع پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: انگلستان - سر آرتور هاردینگ - ایران - مظفرالدین شاه - دربار

نقش انگلیس در امتیاز رویتر

طیبه ادیسی^۱

انگلیس پس از موفقیت بزرگی که در عقد معاهده پاریس به دست آورد، در صدد حفظ منافع حاصله از آن در جهت تحکیم نفوذ و بسط سیاست استعماری خود برآمد. بدین منظور از زمان سلطنت ناصرالدین شاه مرتباً این سیاست را تعقیب کرد. انگلیس در نتیجه امتیاز مهم رویتر را به دست آورد. که با واکنش شدید ملت ایران و کشورهای رقیب به خصوص روسیه مواجه شد.

این مقاله به نقش انگلیس در شکل‌گیری امتیاز رویتر می‌پردازد. این نقش را می‌توان به دو دسته کلی سیاسی و اقتصادی تقسیم کرد. در زمینه سیاسی کسب برتری در مقابل رقبای اروپایی مثل روسیه و فرانسه، و در زمینه اقتصادی تأمین مواد خام معدنی، کشاورزی و همچنین سود ناشی از تجارت از جمله این انگیزه‌ها می‌باشد.

واژگان کلیدی: انگلیس - امتیاز رویتر - رقابتهای استعماری - تجارت

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، گرایش مطالعات خلیج فارس دانشگاه خلیج فارس، استان بوشهر.

بازشناسی موضعگیری نهاد مرجعیت در هجوم انگلیس به عراق (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)

محمد الشیخ هادی الأسدی^۱

حدود یک قرن از وقوع جنگ جهانی اول در ۱۹۱۴م و اشغال عراق توسط انگلیسی‌ها و پیدایی جنبش مقاومت اسلامی و ملی عراق در برابر این تجاوز آشکار و اشغالگری می‌گذرد. به‌رغم گذشت زمان قابل ملاحظه و نگارش کتابهای مختلف و مقالات گوناگون درباره آنچه در آن برهه به وقوع پیوست اما همچنان نکات مبهم و نامکشوفی در ارتباط با این موضوع فراروی ما قرار داد. در نوشتار حاضر سؤالات جدی به منظور جست‌وجو و یافتن پاسخهای آن در چم و خم تاریخ سیاسی معاصر مطرح می‌گردد.

۱. چرا با وجود آن که شیعیان عراق به روزگار حاکمیت عثمانی با وجود آن که مورد ظلم و ستم آشکار، تبعیض و بی‌عدالتی و در معرض برخوردهای مضمّن‌کننده طایفی‌گری قرار داشتند در صدور احکام و فتاوی‌های جهادیه و بسیج مردم و حرکت به سوی جبهه‌های نبرد با انگلیسی‌ها کمترین تردیدی به خود راه ندادند. جنبش علمای شیعه در خلال جنگ جهانی اول از چه امتیازها و ویژگیهای منحصر به فرد و برجسته‌ای برخوردار است که آن را در تاریخ ماندگار کرد

۲. جنبش جهاد باعث پیدایی وضعیت نوینی در نهاد مرجعیت و حوزه علمیه و سلوک و منش عالمان گردید. این تغییرات محسوس در اندیشه سیاسی مجتهدان و فقها را به خوبی نظاره‌گر هستیم اما چه عواملی اسباب این دگرگونی را مهیا کرد و ماحصل و رهاورد این رویکرد چه بود.

۱. عضو مجلس اعلاى اسلامی عراق و مدیر «مؤسسه آفاق للدراسات و الابراث العراقیه» در بغداد.

۳. پیشنهادها، طرحها و راهکارهای سیاسی مرجعیت دینی و حوزه علمیه در عراق در ارتباط با نظام حکومتداری در این کشور چیست. نحوه تعامل نهاد مرجعیت با دولت‌های برکشیده در سایه اشغالگری و قیمومت بریتانیا چه تأثیری بر آینده عراق نهاد؟

۴. نحوه برخورد کارگزاران دستگاه دیپلماسی بریتانیا پس از جنبش جهاد با مرجعیت دینی و حوزه علمیه در عراق که به گونه‌ای دینامیزم و قوه محرکه مردم و جهت‌دهنده و خط‌دهنده آنان به شمار می‌آمد چه بود. آیا شیعیان به دلخواه و میل خود از حکومت و دولت‌ها در برهه اشغال آن و قیمومت فاصله گرفتند یا اینکه سیاست‌گزاران انگلیسی به منظور تحکیم، ترویج و تعمیق رویکردهای طایفه‌ای و انتقامجویی از ایستادگی شیعیان در برابر آنها، مبادرت به راندن آنان و دور کردنشان از حاکمیت نمودند؟

توجه داشته باشیم که ساختار سیاسی عراق منحصربه‌فرد است و نظام سیاسی این کشور هیچ‌گاه پایدار نبوده است. عراق رژیم پادشاهی را تجربه کرد اما دوام نیافت. نظام حکومتداری به سبک و سیاق جمهوری را نیز آزمود لیک بی‌ثمر بود. نوعی توافق نانوشته سال‌های متمادی برای دور کردن شیعیان از سیاست و حکومت همواره مورد توجه بوده است که این امر وضعیت نوینی را پدیدار ساخته است که لازم است موشکافانه تحلیل گردد.

واژگان کلیدی: انگلیسی‌ها - عراق - شیعیان

معرفی سفرنامه‌نویسان و مستشرقین انگلیسی و آشنایی با نگاه آنان نسبت به جامعه ایران

ماریا اسرافیلیان^۱

دولت انگلیس در راستای سیاست استعماری و نفوذ به جوامع شرقی در پی آن بود تا از جهل و ناتوانی و سودجویی برخی از مقامات ایرانی استفاده و گروهی را با رشوه فریب دهد و منابع ایران و ملت آن را غارت کند. انگلیسی‌های استعمارگر عملاً خطر بلشویسم روسیه را بزرگ جلوه می‌دادند تا بتوانند در مسیر خطر القایی به تحکیم حضور خود در ایران پردازند به طوری که برخی از نویسندگان انگلیسی در منابع خود شعار تفرقه بینداز و حکومت کن را به عینی‌ترین وجهی به عمل رساندند.

این تحقیق سعی بر آن دارد تا با معرفی سفرنامه‌نویسان و مستشرقین انگلیسی که با عنوانهای متفاوت از جمله وزیرمختار، کنسول، ژنرال، سفیر و ... که در دوره معاصر از سال ۱۸۰۰م - ۲۰۱۲م به ایران آمدند به سؤالاتی نظیر اینکه چرا سفرنامه‌نویسان مزبور به ایران آمدند؟ در چه دوره‌ای از تاریخ معاصر به ایران آمدند؟ نقش و سمت آنان در ایران چه بود؟ هدف از نوشتن خاطرات و سفرنامه‌هایشان چه بود؟ و بیشتر به چه وجهی از جامعه ایران پرداختند؟ و به طور کلی نگاه آنان نسبت به جامعه ایرانی چه بود؟ پاسخ دهد.

نقطه قابل ذکر در سفرنامه‌ها این است که انعکاس اوضاع و تصویر جوامع در سفرنامه‌ها بر اساس قاعده و قانون خاصی مبتنی نیست و بیشتر تابع ذوق و سلیقه نویسنده است، بنابراین تصویرهایی که از جامعه ایرانی در آثار نویسندگان انگلیسی انعکاس یافته در بسیاری از موارد بسیار متفاوت است، چون برخی از سفرنامه‌نویسان مانند لیدی شیل با ذهنیت غلط و غرض‌ورزی تصویر نادرستی از جامعه ایران در

۱. مدرس دانشگاه پیام نور مرکز تهران، کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

سفرنامه خود انعکاس داده‌اند و برخی مانند پارسونز به علت ضد و نقیض بودن مطالب کتاب خود و اظهارنظرهای چندپهلوی به بدگمانی ایرانیها نسبت به انگلیسی‌ها افزود اما تعداد معدودی از جمله براون، جکسون و راولینسون که شخصیت‌های جهانی می‌باشند مسلماً به اوضاع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دنیای آن روز به خصوص اروپا آگاهی داشته‌اند، دیدگاه آنان نسبت به جامعه ایران تا حدودی واقع‌بینانه بود. در پایان باید متذکر شوم که مطالعه و روش تحقیق در این مقاله بر اساس روش کتابخانه‌ای می‌باشد.

واژگان کلیدی: شرق‌گرایی - معاصر - انگلیسی‌ها - سفرنامه‌ها - ایران

مسئولیت علما و امراء ایران و اسلام در برابر انگلیسی‌ها در ایران

حسین اسلامی‌راد^۱

حالی درون پرده بسی فتنه می‌رود   تا آنزمان که پرده بر افتد چها کند
 یارب این آتش که در جان منست   سرد کن زانسان که کردی بر خلیل
 پای ما لنگست و منزل بس دراز   دست ما کوتاه و خرما بر نخیل
 (حافظ)

در این نوشته بایدها و نبایدهایی که در طول تاریخ عامل عقب‌افتادگی و به دام افتادن مسلمانان و ایرانیان به وسیله سیاستمداران انگلیسی و غیر آنها بوده است از منظر خودشناسی و دشمن‌شناسی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و نویسنده این سطور نتیجه مطلب را به عهده خواننده می‌گذارد.

در این نوشته از هیچ منبع و ماخذی شاهدهی آورده نشده چرا که همین استنادات شاید موجبات مسائلی متناقض شده و آب به آسیاب دشمن بریزد، زیرا درستی یا نادرستی هیچ‌کدام از مستندات به طور قطع و یقین بر هیچ‌کس آشکار نیست جز خداوند دانا و آگاه.

آنچه پیش روی خواهد آمد کلیاتی به اختصار جهت ادای تکلیف است بدون تشریح که نیاز نمی‌دانم زیرا آفتابست دلیل آفتاب، لکن یادآوری‌اش به اشاره اتمام حجت الهی است که خداوند متعال از این قلم جاری فرموده است تا مردان راه راهی شوند و اصل و بدل جدا گردند و خالص و ناخالص خود را بر طالبان حقیقت بنمایانند. علی‌ایّ حال کالبدشکافی را بعضی از خبرگان می‌پذیرند و انجام می‌دهند خدا کند که به خطا نروند. ان‌شاءالله تعالی.

۱. معلم آموزش و پرورش و پژوهشگر آزاد.

اگر بخواهیم راه پیروزی اسلام و ایران و نجات بشریت را به طور کلی در یک راهکار مناسبی قرار دهیم یا حداقل آغازی باشد برای یافتن شاهرهی مطلوب روش زیر تنها یک اشاره است و دوست داریم اشاه به نزدیک باشد ان شاءالله تعالی و آن بدین‌گونه است که:

با ایمان به خدا و معاد و توکل به خدا و علم و عمل و دقت و سرعت و عمل صالح و با استفاده از امکانات خدادادی به تربیت و بکارگیری نیروی انسانی پیردازیم و «واستبقوا الخیرات» را به حکم عقل و کتاب خدا بکار بندیم و توجه داشته باشیم که تمام این عوامل که ذکر شد در همدیگر تأثیر گذارند و باید تمام آنها را با هم داشته باشیم تا زودتر و بهتر به نتیجه مطلوب و لازم برسیم و حذف یا نبود هر کدام، تلاش برای ساختن عوامل دیگر را بی‌اثر یا بدآثر می‌کند و تقدم و تأخر هر کدام از عوامل بستگی به شرایط و امکانات موجود دارد.

واژگان کلیدی: تاریخ حقیقی و جعلی - مسئولیت‌پذیری - مدیریت هنرمندانه - ذوق و شوق - وجدان انسانی

هیدروپلیتیک هیرمند؛ زخمی ۱۰۷ ساله بر پیکره مرز خاوری ایران و میراثی از حکمیتهای مرزی انگلیس

دکتر رضا التیامی نیا^۱

دکتر عمران راستی^۲

یک نمونه از اختلافات مرزی، اختلافات ناشی از منابع ممتد در دو سوی مرز است که اختلاف بر سر منابع آبی مثل رودخانه‌های مرزی از جمله این اختلافات مرزی است. مسئله حقایق هیرمند که تا حال حاضر (سال ۱۳۹۱ خورشیدی) مدت ۱۰۷ سال است که به عنوان یک مسئله هیدروپلیتیکی بین ایران و افغانستان مطرح بوده و هنوز لاینحل باقی مانده است یکی از یادگارهای مک ماهون – حکم انگلیسی حکمیت مرزی بین ایران و افغانستان – می‌باشد. مک ماهون در آن حکمیت بدون توجه به جغرافیای موجود در منطقه و زمینهای کشاورزی موجود تنها یک سوم آب هیرمند را به سیستان ایران واگذار نمود در حالی که وسعت زمینهای کشاورزی سیستان ایران دو سوم کل زمینهای کشاورزی سیستان را شامل می‌شد. تلاشهای بعدی برای حل این مسئله هیدروپلیتیکی تاکنون به نتیجه‌ای نرسیده است و حتی سهم ناعادلانه حکمیت مک ماهون نیز در حال حاضر نصیب ایران نمی‌شود. مقاله حاضر کوشیده است تا دلایل به نتیجه نرسیدن مسئله حقایق هیرمند را در دوره‌های ژئوپلیتیکی مختلف مورد بررسی قرار دهد. از مهم‌ترین دلایل بی‌نتیجه ماندن این مسئله می‌توان به ناامنی و بی‌ثباتی سیاسی موجود در کشور افغانستان، نقش قدرتهای فرامنطقه‌ای و همچنین شرایط و ویژگیهای موجود در دوره‌های مختلف ژئوپلیتیکی اشاره کرد.

واژگان کلیدی: هیدروپلیتیک - هیرمند - حقایق - حکمیت مرزی - مک ماهون

۱. دکترای جغرافیای سیاسی و عضو هیئت علمی دانشگاه یاسوج.

۲. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه بیرجند.

معرفی و بررسی سفرنامه کلارا کالیور رایس

دکتر فریدون الهیاری^۱

سحر نعمتی و مریم سعیدی^۲

سفرنامه، نوعی گزارش است که نویسنده در قالب آن مشاهدات خود را از اوضاع شهرها یا سرزمینهایی که بدان مسافرت کرده است شرح می‌دهد. سفرنامه‌نویسی یکی از سبک‌های ادبی است که در آن شخصی که به سرزمینهای دیگر سفر کرده دیده‌ها، شنیده‌ها، تجربیات، رخدادهای و احساساتش را درباره آن سرزمینها در قالب کتابی می‌نویسد. سفرنامه‌نویسی در ایران از زمان صفویه و پس از آن در دوره قاجار مورد توجه قرار گرفت.

سیاحان اروپایی از قرن ۱۷ به ایران مسافرت کردند و اوضاع سیاسی و اجتماعی و آداب و رسوم مردم ما و وضع دربارهای صفوی و قاجاریه را در آثار خود منعکس کردند. از جمله یکی از این سفرنامه‌نویسان کلارا کالیور رایس زن انگلیسی است. وی در سال ۱۸۶۶م متولد شد و در سال ۱۹۱۹م در دوران حکومت احمد شاه قاجار به ایران آمد. وی همسر یکی از مأموران انگلیسی عضو هیئت مذهبی - تبلیغی مسیحی ساکن جلفای اصفهان بوده است. وی در مجموع چهار بار به ایران سفر کرد و به وضوح از حرفه و پیشه خود سخن نگفته است. در این مقاله سعی بر آن شده است ضمن ارائه مقدمه‌ای در مورد زندگی کلارا رایس، به بررسی نظرات و دیدگاههای او درباره ایران و ایرانیان به خصوص زنان ایرانی که بیشترین حجم یادداشت‌های خود از سفر به ایران را به زنان و مسائل اجتماعی ایرانیان اختصاص داده و اینکه مأموریت وی در چارچوب چه چیزی بوده است بپردازد. پژوهش حاضر به روش تحلیلی - توصیفی است.

واژگان کلیدی: کلارا کالیور رایس - زنان ایرانی - ایران - سفرنامه

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان.

۲. کارشناسی ارشد تاریخ - فرهنگ و تمدن اسلامی، دانشگاه اصفهان.

نقش انگلیس در اختلافات ارضی و مرزی پیرامونی ایران و آثار آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

منظر امرایی^۱

اساس و مبنای مشکلات مرزی و خط سیر آنها گوناگون است و در مجموع ناشی از توجه به امنیت، میراث تاریخی، موافقت‌نامه‌ها و درگیریهای نظامی است. بعد از افول قدرت مرکزی حکومت ایران به خصوص دوران قاجاریه و پهلوی، کشورهای بیگانه سعی بر نفوذ سیاسی در حکومت ایران نمودند که دخالت بریتانیا بیشتر از سایر کشورها به چشم می‌خورد.

نقش بریتانیا در تغییرات مرزهای ایران را می‌توان در سه ضلع شرق، غرب و جنوب به صورت محسوس‌تر مشاهده نمود. در این نوشتار به سیر تحول مرزهای ایران در شرق، غرب و جنوب بر اساس معاهدات مرزی و نقش انگلیس در انعقاد این معاهدات پرداخته و به این مطلب اشاره می‌شود که روابط سیاسی و دخالت‌های کشورهای خارجی به ویژه انگلستان از دلایل اصلی اختلافات مرزی ایران در محیط پیرامونی خود می‌باشد. که این امر ضرورت توجه به نقش مناطق مرزی در سطوح تصمیم‌گیری و سیاست‌گذارانه‌های توسعه‌ای و امنیت ملی (محلی و منطقه‌ای) برای ایران را الزامی نموده است.

واژگان کلیدی: خطوط مرزی - مرز سیاسی - امنیت - موقعیت جغرافیایی - معاهدات

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای گرایش ایران دانشگاه شیراز.

چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران

منظر امرایی^۱

احمد رشیدیان^۲

تا اواسط قرن ۱۹م، نفت خام و فرآورده‌های آن از اهمیت چندانی برخوردار نبودند. اما با اولین اکتشافات اقتصادی نفت خام و آغاز پالایش آن، این منبع خدادادی اهمیت روزافزونی می‌یابد. آغاز فعالیت صنعت نفت در ایران به کشف نفت در ۵ خرداد ۱۲۸۷ش برمی‌گردد. در سال ۱۹۰۱م ویلیام ناکس داری امتیاز اکتشاف، استخراج و فروش نفت ایران را به مدت ۶۰ سال در اختیار می‌گیرد.

با وقوع جنگ جهانی اول و نیاز انگلیس به نفت ایران برای پیشروی در جنگ، طمع دست‌اندازی بر نفت ایران از سوی انگلیسی‌ها بیشتر می‌شود و آنها شرکت نفت ایران و انگلیس را تأسیس می‌کنند، که عملاً یک شرکت انگلیسی بوده و تمام اختیارات نفت ایران را در دست داشته است. نتیجه این تسلط انگلیس، تلاش برای ملی کردن صنعت نفت ایران و در پی آن تحریمها و اقداماتی بوده که این کشور علیه مردم ایران به کار می‌گیرد.

بنابراین در این مقاله به بنابراین در این مقاله به بررسی چگونگی تلاشهای انگلستان برای کسب امتیازهای نفتی در ایران و نیز قراردادهای نفتی بسته شده بین ایران و انگلستان و پیامدهایی که برای ملت ایران به دنبال داشته، پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: نفت - قراردادهای نفتی - تحریم - انگلیس

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای گرایش ایران دانشگاه شیراز.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای ایران دانشگاه شیراز.

نقش کرزن در قرارداد ۱۹۱۹

آمنه امیری^۱

بعد از جنگ جهانی اول بی‌ثباتی دولتها و ناتوانی آنها در اداره امور، اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران را آشفته ساخته بود، و پیروزی بلشویکها در روسیه و شعارهای انقلابی آنان با استقبال افکار عمومی مواجه شد، در حالی که وجهه سیاسی انگلیس تحت تأثیر قرارداد ۱۹۰۷م شدیداً تنزل کرده بود. در این شرایط لرد کرزن وزیر امور خارجه انگلیس قرارداد ۱۹۱۹م را برای تثبیت اقتصاد سیاسی ایران در راستای منافع انگلیس طراحی نمود عقیده وی به مسئولیت انسان سفید پوست و نگرش امپریالیستی وی مبنی بر توسعه امپراتوری انگلیس که آن را ابزار مشیت الهی می‌دانست و البته مبارزه با روسیه بلشویک و نفوذ آن را باید محرک او در طرح قرارداد دانست. وی در وصول به هدفش بهره‌گیری از ابزارهای نامشروع و افراد بدنام در صحنه سیاسی ایران را جایز می‌دانست. اما باز هم طرح کرزن با مخالفت روبه‌رو شد. مخالفان وی، معتقد بودند که کرزن در مورد خطر بلشویکها اغراق می‌کند و این قرارداد بر هزینه‌های انگلیس می‌افزاید.

با وجودی که قرارداد به تصویب نهایی نرسید، اما تأثیرات عمیقی بر سرنوشت سیاسی ایران نهاد که از این میان به کودتای سوم اسفند می‌توان اشاره کرد که نتیجه آن تأسیس دولت پهلوی در ایران بود.

مقاله حاضر در پی آنست که به قرارداد ۱۹۱۹م از منظر طراح آن یعنی لرد کرزن و اهداف وی بپردازد. این پژوهش براساس روش کتابخانه‌ای و گردآوری و تحلیل داده‌های تاریخی صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: مناسبات سیاسی - ایران - انگلیس - کرزن - قرارداد ۱۹۱۹

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی دانشگاه تبریز.

بررسی نگرش ادوارد براون نسبت به جامعه ایران دوره قاجار

پریسا امینیان^۱

کیمیا کشتی‌آرا^۲

در قرن ۱۹ میلادی ورود سیاحان اروپایی به کشورهای خاورمیانه افزایش یافت. در دوران قاجار این مسئله کاملاً مشهود بود. گردشگران زیادی به ایران آمدند و از نقاط مختلف کشور بازدید کردند و با فرهنگ و آداب و رسوم مردم ایران آشنا شدند. ادوارد براون از جمله این سیاحان بود که در سال ۱۸۸۷م به ایران سفر کرد و به مدت یک سال در ایران اقامت گزید و مشروح مشاهدات خود از ایران را در کتابی به نام یک سال در میان ایرانیان به رشته تحریر درآورد.

تسلط وی به زبانهای فارسی، عربی و ترکی موجب شد که وی با دقت عمیقی به همه ابعاد زندگی مردم ایران بنگرد و به تجزیه و تحلیل در مورد اوضاع ایران و زندگی اجتماعی مردم بپردازد که با خواندن سفرنامه وی می‌توان به این موضوع واقف شد. براون علاوه بر سفرنامه کتابهای دیگری نیز در مورد تاریخ و ادبیات ایران نوشته که با مطالعه آنها می‌توان به شناخت دقیق وی در مورد فرهنگ و جامعه ایران در دوره قاجار پی برد. سؤال اصلی این پژوهش این است که وی در مورد جامعه ایران چگونه قضاوت کرده و چه دیدگاهی داشته است؟

در این پژوهش به معرفی ادوارد براون، چگونگی بازدید وی از ایران و نوع نگرش وی نسبت به عموم جامعه ایران پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - ادوارد براون - قاجار

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی.

نقش امتیاز توتون و تنباکو در بیداری سیاسی مردم ایران

عصمت بابادی^۱

در دوره قاجار قراردادهای فراوانی بین ایران و کشورهای خارجی بسته شد. از جمله این قراردادها می‌توان به امتیازات توتون و تنباکو اشاره کرد که در جریان سفر سوم ناصرالدین شاه به اروپا در تاریخ ۱۲ شعبان ۱۳۰۶ ق / ۱۸۸۹ م، به شخصی به نام ماژور تالبوت از مشاوران و نزدیکان نخست‌وزیر انگلیس داده شد.

طبق این قرارداد، طرف قرارداد یعنی کمپانی رژی می‌بایست سالانه ۱۵ هزار لیره به صندوق دولت ایران واریز می‌کرد و در عوض کشت توتون و تنباکو را به مدت ۵۰ سال در انحصار خود می‌گرفت. اعطای این امتیاز خشم علما و مردم را برانگیخت و در پی آن قیامهایی در شیراز، تبریز، تهران و سایر نقاط کشور از سر گرفته شد و به دنبال آن قشرهایی از تاجران، روحانیون، روشنفکران و زنان جنبشی موفقیت‌آمیز به راه انداختند که از آن به جنبش تنباکو یاد می‌شود.

ما در این تحقیق به بررسی تأثیر امتیاز توتون و تنباکو بر بیداری مردم ایران به ماهیت استعماری این امتیاز و دیگر امتیازات دوره قاجار می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: توتون و تنباکو - ناصرالدین شاه - تاجران - روحانیون - زنان

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه شهید چمران اهواز.

معرفی سرپرسی سایکس و آشنایی با نگاه وی نسبت به جامعه ایران

رقیه بابازاده طلوتی^۱

فردین محرابی کالی^۲

سرپرسی سایکس از جمله مأموران نظامی انگلیسی است که در سال ۱۸۹۳ م. برای کسب اطلاعات جغرافیایی راجع به نواحی شرقی، وارد ایران شد. پیامد این مسئله، سفرهای متعدد و متوالی وی به مدت بیست و هفت سال (۱۹۲۰-۱۸۹۳ م.) در ایران بود. بیشترین اقامت سایکس در نواحی جنوب، شرق و مرکز ایران صورت گرفته است. او در طول این مدت با اقشار و طبقات مختلف جامعه ارتباط داشت و به تألیف چند مقاله و کتاب پرداخت که از جمله آنها می‌توان به سفرنامه و دو جلد کتاب «تاریخ ایران» اشاره کرد. با مطالعه کتاب‌های مزبور، اطلاعات زیادی در مورد دیدگاه‌های وی راجع به جامعه ایران به دست می‌آید.

نگاه سایکس اغلب استعماری است و به اقدامات کشورهای اروپایی به خصوص انگلستان در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی در ایران افتخار می‌کند. او دیدگاه انتقادی تندی علیه سیاستمداران قاجاری نشان می‌دهد؛ عدم وجود راه‌های مناسب، نبود امنیت، حضور اشراک و راهزنان در اکثر مناطق، بی‌توجهی به امور کشاورزی، وجود رشوه و اختلاس در دستگاه‌های حکومتی و ظلم و ستم حکام بر مردم از جمله ایرادات وی بر سلسله قاجار می‌باشد.

او از نظر مذهبی، هرچند تا حدودی نگاه واقع‌بینانه‌ای نسبت به تعالیم اسلام، دارد ولی در کنار آن از فرقه‌های جدید بابیت و بهائیت حمایت می‌کند و از پشتیبانی انگلیسی‌ها نسبت به آنها پرده برمی‌دارد. در کنار آن نظریات سایکس دربارهٔ اوضاع اقتصادی و جغرافیایی ایران در عصر قاجار مطابق با واقعیات جامعه می‌باشد.

۱. کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی. دبیر آموزش و پرورش بابل.

۲. دانشجوی دوره دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران. دبیر آموزش و پرورش بابل.

دیدگاه او به اخلاق، فرهنگ و هنر ایرانیان این است که در کنار ابراز انزجار از وجود برخی خرافات، عموماً هنرهای ایرانیان در بخشهای مختلف و اخلاقتشان را به خصوص در مهرورزی نسبت به اروپاییان می‌ستاید.

واژگان کلیدی: سرپرسی سایکس - ایران - جامعه قاجار

نشریه چلنگر و نقد سیاستهای اشغالگران

حبیب بابائی^۱

فضای باز سیاسی که پس از سقوط حکومت رضاشاه تا وقوع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ در کشور به وجود آمده بود فرصتی در اختیار مطبوعات طنز و فکاهی گذاشت تا آنها هم به‌مانند نشریات جدی به اظهارنظر در مورد مشکلات آن روز کشور نظیر عملکرد کابینه‌ها، فضای حاکم بر مجالس، اشغال کشور توسط بیگانگان، وضعیت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... بپردازند.

موضوعی که در این تحقیق منظور نظر قرار گرفته نحوه نگرش برخی از نشریات طنز در مورد مسئله اشغال کشور به دست نیروهای خارجی و نقد سیاستهای استعماری این قدرتهاست. چرا که گاه وابستگی به بعضی جناح‌بندیها و تفکرات سیاسی مانع قضاوت بی‌طرفانه و نقد منصفانه می‌شد. آنچه به عنوان مطالعه موردی و نقطه تمرکز این پژوهش برگزیده شده نشریه **چلنگر** محمدعلی افراشته است که به داشتن تمایلات چپ‌گرایانه مشهور بوده است.

حال سؤال اینجاست که دیدگاه این نشریه در قبال سیاستهای استعماری دولتهای خارجی چگونه بوده و آیا به همان نسبت که عملکرد انگلیسی‌ها را مورد نقد قرار می‌داده در مقابل اهداف شوروی در ایران هم حساسیت به خرج می‌داده است؟

واژگان کلیدی: طنز - دوره پهلوی دوم - چلنگر - محمدعلی افراشته - استعمار انگلیس و روسیه

تحلیلی بر نقش لوتیها (لمپن‌ها) در حمایت و پایداری از رژیم پهلوی دوم با تأکید بر نقش شعبان جعفری و طیب حاج رضائی

طاهره باقری‌زاده^۱

لوتی و لوتی‌گری ریشه در فرهنگ کهن ایران زمین دارد. لوتیها افراد جوانمردی بودند که در بین مردم از اعتبار و مقبولیت برخوردار بودند بعضی از آنها با روحانیون و مجتهدان و برخی دیگر با مأموران حکومتی رابطه نزدیکی داشتند در مرداد ۱۳۳۲ش عوامل چندی از جمله کوتاه شدن دست انگلیس از ذخایر نفت ایران زمینه‌ساز کودتایی شد که لوتی‌ها نقش اساسی در آن ایفا کردند. در این کودتا لوتیها به رهبری طیب و شعبان در حمایت از رژیم پهلوی و بازگرداندن محمدرضا شاه به تخت سلطنت دست به تظاهرات و آشوب زدند و با به انجام رساندن این کودتای شوم حکومت پهلوی را استحکام دوباره بخشیدند ولی این دوستی دیری نپائید و در سال ۱۳۴۲ش زمینه جدایی لوتیها از رژیم پهلوی به وجود آمد و رژیم مقبولیت خود را در میان لوتیها از دست داد.

در این تحقیق عملکرد و نقش شعبان جعفری و طیب حاج رضائی را در حمایت از رژیم پهلوی بررسی خواهیم کرد.

واژگان کلیدی: لوتی - شعبان - طیب - کودتای ۲۸ - رژیم پهلوی

بررسی علل و زمینه‌های نوسات شدید و تنشهای مکرر در روابط جمهوری اسلامی ایران و انگلیس

مرتضی باقیان زارچی^۱

لادن اکبری^۲

روابط انگلستان و جمهوری اسلامی ایران ظرف سه دهه بعد از انقلاب، همواره با نوسانات شدید و تنشهای مکرر همراه بوده است. سؤال اصلی مقاله حاضر اینست که علل و زمینه‌های سردی روابط و تنشهای شدید در روابط دو کشور چیست؟ فرضیه مطرح شده اینست که علت اصلی این امر، به تفاوت بنیادین ادراکات و تصورات ارزشی و هویتی رهبران و ساختارهای سیاسی دو کشور بازمی‌گردد.

بر اساس قالبهای ادراکی و هویتی جمهوری اسلامی ایران، کشورهایی همانند انگلستان به عنوان نماد مداخله‌گری و سیاستهای استعماری شناخته می‌شود. برای مثال امام خمینی(ره) در سخنرانیهای خود از انگلیس با عنوان «شیطان کوچک» نام می‌بردند که در راستای تسهیل اقدامات شیطان بزرگ (آمریکا) در مناطق مختلف جهان عمل می‌کند.

باید توجه داشت که قالبهای ادراکی و کنشهای هویتی بر نشانه‌های تاریخی استوار است. بر این مینا، الگوهای رفتاری انگلستان در برابر ایرانیان در قرن ۱۹ و ۲۰ مانند قرارداد تقسیم ایران با روسیه در چارچوب قرارداد ۱۹۰۷ م و ۱۹۱۵ م، قرارداد تحت‌الحمایگی ایران در سال ۱۹۱۹ م، اشغال نظامی ایران در شهریور ۱۳۲۰ و مشارکت با امریکا در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و... را می‌توان عوامل بدبینی ایرانیان نسبت به سیاستهای انگلستان دانست که در سی و سه سال بعد از انقلاب این امر، به صورت انگلیسی‌ستیزی در سیاست خارجی و سخنان رهبران ایران همواره بازتولید شده است.

۱. دانشجوی دکترای علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تهران.

همچنین دولت انگلیس، اسلام‌گرایی و الگوهای رفتاری جمهوری اسلامی ایران در جهت حمایت معنوی و استراتژیک از گروه‌های فروملی و فراملی را خطری بزرگ برای منافع خود در منطقه حساس خاورمیانه و کشورهای اسلامی می‌داند. چارچوب نظری مورد استفاده در این مقاله سازه‌انگاری است که بیش از دو دهه است که در مباحث نظری روابط بین‌الملل و سیاست خارجی اهمیت پیدا کرده و ادبیات فراوانی در تبیین آن تولید شده است.

واژگان کلیدی: جمهوری اسلامی ایران - انگلستان - هویت - سازه‌انگاری

بررسی سیاست موازنه مثبت در دوران ناصری با تأکید بر

بر سازه‌انگاری

(امتیاز رژی)

محمود باهوش^۱

سیدمرتضی ضیایی^۲

میلاذ جعفری‌مقدم^۳

دول قاجار در فضای از زمانی قرار داشتن که نتیجه تعارض و کشمکشهای دول روس و انگلیس برای افزایش نفوذ خود بودند از این رو سعی می‌کردن از طریق اتکا به یک طرف و دادن امتیاز به دول خارجی خود راه در بستر امور حفظ کنند یکی از مهم‌ترین امتیازاتی که دول قاجار به دول خارجی داده بودند، امتیاز رژی بود. که این امتیاز از یک سو سیستم جهانی در قالب تلاش ابرقدرتهای روسیه و انگلیس بود و از طرف دیگر نتیجه تلاش ایران برای توسعه و در نتیجه تقویت انگاره‌های نو و جدید غربی بود. چنان‌که در نظریه سازه‌انگاری معتقد است سیاستها نتیجه انگاره‌های برساخته‌اند که در تعامل متقابل سیستم و اعضای آن شکل گرفته‌اند. از این رو ما برآنیم تا نشان دهیم از یک سو چگونگی تلاش برای تقویت انگاره‌های نو در مقابل انگاره‌های سنتی باعث دادن امتیاز از سوی دولت قاجار شد و از طرف دیگر چگونه تأثیر سیستمیک کشمکش روسیه و انگلیس در افزایش نفوذ در منطقه و تمایل دول قاجار برای حفظ خود از طریق موازنه مثبت (اتکا به یک طرف) سبب دادن امتیاز رژی شده. که این تحقیق کنکاشی از سیاستهای موازنه مثبت را در دوران ناصری با تأکید بر امتیاز رژی مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: انگلیس - روسیه - دوران ناصری - سیاست موازنه مثبت - سازه‌انگاری

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

نقش انگلیس در کودتاهای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

مصطفی بخشی^۱

تلاش ما بر آن است تا در این مقاله به ابعاد و نقش انگلیس در طراحی، سازماندهی و اجرای کودتاهای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ پرداخته تا در پرتو عبرت‌آموزی آن، روشنگر راه حال و آینده باشد. و در انجام آن با توجه به ماهیت، از روش تاریخی و ابزار کتابخانه‌ای بهره جستیم. هدف اصلی این پژوهش بیان گوشه‌ای از خوی شیطنی روباه پیر، بی‌قیدی آن به ارزشهای والای انسانی و به کارگیری انواع خیانت و توطئه برای تحقق منافع استعماری‌اش می‌باشد.

۱. انگلیس که پس از ناکامی در تصویب نهایی قرارداد ۱۹۱۹م در نتیجه مخالفت شدید افکار عمومی و متعاقب آن عدم پذیرش احمدشاه، بهترین راه را در تغییر سلطنت و ایجاد یک حکومت مقتدر کاملاً سرسپرده می‌دید، با انتخاب گزینه‌های مورد نظر، برگزاری جلسات مخفی و سازماندهی لازم، نهایتاً کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ را رقم زد تا به موجب آن علاوه بر غارتگری بیشتر منابع کشور، با کمک استبداد حاکم، هرگونه مخالفت را در نطفه سرکوب نماید.

۲. پس از ناکارآمدی دسیسه‌های انگلیس و ناامیدی از تصویب قرارداد ۱۹۳۳م و قرارداد الحاقی گس - گلشائیان که روند ملی شدن صنعت نفت را تسریع و به نخست‌وزیری مصدق ختم شد، به منظور احیای مجدد چپاولگری خود و همچنین عدم سرایت موج استعمارستیزی ملت ایران به سایر کشورهای منطقه بر تلاشهای سیاسی اطلاعاتی خود افزوده و با طراحی نقشه کودتا و سازماندهی شبکه‌های وابسته داخلی در پوشش حزب توده، علاوه بر نفوذ در احزاب وابسته به کمونیستها با انجام تبلیغات علیه مذهب، انتساب خود به دولت و حامیان آن، سبب بروز شکاف عمیق میان رهبران ملی و مذهبی نهضت شده و با تحریک عوامل نفوذی و جنگ روانی هدفمند بر شدت آن

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

بیافزایند. و در همین راستا با بزرگنمایی خطر کمونیستها، آمریکاییها را برای همراهی و اجرای عملیات کودتا متقاعد نموده و با انجام آن در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، در کنسرسیوم نفت ایران سهم قابل توجهی به دست آورده و جای پای خود را تثبیت کردند. یافته‌های پژوهش اثبات می‌نماید؛ هر جا که دولتهای استعماری منافع خود را در خطر و از دست رفته ببینند، از هر طریق ممکن تا احیای مجدد و بیشتر آن، از پای ننشسته و دست از خیانت و توطئه برنمی‌دارند.

واژگان کلیدی: انگلیس - استعمار - نفت - کودتای ۳ اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد

نقش انگلیس در جعل نام خلیج فارس

زهرة براتی^۱

در میان به اصطلاح محققان و پژوهشگران گذشته خلیج فارس، انگلیسی‌زبانان به لحاظ موقعیت ویژه‌ای که در منطقه مزبور داشته‌اند، بیشتر از دیگران به این‌گونه مسائل دامن زده‌اند. برای نمونه سر چارلز بلگریو (Sir. Charles Belgrave) که از سال ۱۹۲۶ تا ۱۹۵۷م به مدت سی‌ویک سال کارگزار انگلستان در خلیج فارس بود، کتابی نوشت که به سال ۱۹۶۶م چاپ و منتشر شد. این نویسنده و سیاستمدار انگلیسی، در نوشته‌ها و تحقیقات خود بیش از هر چیز از یادداشتهای سرفرانسیس ارسکین لاک (Sir. Francis Erskine Lach) الهام گرفته است که او نیز یکی دیگر از کارگزاران و پیروان مکتب شناخته شده بیگانگان در خلیج فارس بود.

بلگریو که با ایرانیان چندان میانه خوبی نداشت، کتابش را این‌گونه آغاز کرده است: «... خلیج فارس که تازیان اینک آن را خلیج عربی گویند...».

بدین منظور حکمرانان آن دسته از کشورهایی که حتی تأمین امنیت خود را به دست نظامیان بیگانه و استعمارگران گذشته و مدافعین امروزی حقوق بشر!!! سپرده‌اند به جای انکار واقعیت‌های تاریخی غیرقابل انکار و پرداخت میلیونها دلار از درآمدهای نفتی مردم به تجار، صاحبان رسانه، سایتها، نشریات داخلی و بین‌المللی برای استفاده از واژه جعلی برای خلیج فارس و تحریف واقعیت، به اصلاح امور جامعه خود پرداخته و با اصلاحات در تمامی زمینه‌ها به مساعد ساختن وضعیت مردم کشور خود بپردازند تا به سرنوشت امثال صدام حسین و حسنی مبارک و بن علی و معمر قذافی دچار نشوند. سرنوشت شخصیت‌هایی که همگی در مقطعی از تاریخ ادعای رهبری اعراب را داشتند و به میلیاردها دلار در مسیر استفاده از واژه جعلی برای خلیج فارس هزینه کردند و به سرانجامی نرسیدند که هیچ، بلکه در اواخر عمر خود به جای زندگی در کاخهای کذایی

۱. کارشناس ارشد رشته مطالعات منطقه‌ای دانشگاه آزاد اسلامی شهرضا.

ساخته شده با اموال مردم خود را گرفتار دخمه‌های نخلستان و چوبه‌های دار و زندانهای قاهره و تبعید و فرار در بیابانهای لیبی دیدند.

واژگان کلیدی: خلیج فارس - انگلیس - ایران

جایگاه کردها در سیاست دو سده گذشته انگلستان

مجتبی برزویی^۱

دولت انگلستان نخستین دولت غربی است که در اواخر سده نوزدهم و همزمان با ناتوانی روزافزون عثمانی و نیرومندتر شدن روسیه توانست در «بازی بزرگ» آرام آرام بر بیشتر سرزمینهای مسلمانان در غرب و جنوب غربی قاره آسیا تسلط یابد.

این دستاورد بزرگ که در پی پیروزی در جنگ جهانی اول و به انزوا رفتن روسیه پس از انقلاب به دست آمده بود، ترکیه و بیش از آن ایران را به منطقه نفوذ و کشورهای عربی جنوب غربی آسیا (به جز سوریه و لبنان) را به مستعمره‌های انگلستان تبدیل نمود. طبعاً در چنین فضایی سرنوشت کردهای منطقه، یا به دست انگلستان افتاد و یا از آن تأثیر بسیار پذیرفت.

در پی آفرینش کشور عراق، نواحی کردنشین شمال میاندورود، ضمیمه آن گردید تا کشور تازه برآمده از منابع آبی، عمق استراتژیک بیشتر و نیز منابع نفتی کرکوک (که ۹۰٪ ساکنانش را کردان تشکیل می‌دادند) بهره‌مند گردد و به ثباتی نسبی برسد.

اولویت انگلستان در فاصله دو جنگ جهانی، سرکوب و مهار کردهای عراق، تحریک گاه و بیگاه کردهای ایران و ترکیه برای تضعیف یا امتیازگیری از این کشورهاست.

پس از پایان جنگ جهانی دوم و ورود آمریکا به صحنه سیاست غرب آسیا، نقش انگلستان در این ناحیه نه کاملاً، اما تا اندازه‌ای کاهش یافت. در شرایط تازه سرنوشت کردها بیشتر از آمریکا تأثیر پذیرفت که اوج آن در وجه‌المصالحه قرار گرفتن کردهای عراق در توافق صدام حسین با شاه قابل بررسی است.

از پایان جنگ جهانی دوم تا تهاجم آمریکا به عراق، شاهد هماهنگی انگلستان با آمریکا در برابر کردها هستیم. پیش از اشغال عراق با اوج گرفتن درگیری کردهای ترکیه به رهبری پ.کا.کا، سازمان اطلاعاتی انگلستان به این گروه نزدیک شد. تهاجم آمریکا و

۱. دانشجوی مقطع دکتری تاریخ دانشگاه شهید مدرس.

هم‌پیمانانش به عراق، این امکان را برای لندن فراهم آورد که در کنار آمریکا به نقش‌آفرینی در کردستان عراق بپردازد. دشمنی با انقلاب ایران و تمامیت ارضی آن، نارضایی از نیرومندتر شدن اقتصاد ترکیه، شناسایی دوفاکتوی استقلال حکومت حریم کردستان و انفکاک خود به خودی کردستان سوریه از مرکز آن کشور در پی رویدادهای آن کشور، به انگلستان امکان داده است که با نیروهای سیاسی کرد در هر چهار ناحیه کردنشین ایران، ترکیه، عراق و سوریه تعامل داشته باشد. در این راستا لندن در هماهنگی کامل با سیاستهای کلی اتحادیه اروپا و نیز به شکلی فعال‌تر در کنار آمریکا برای تشکیل کردستان بزرگ و تجزیه کشورهای اسلامی تلاش می‌کند.

واژگان کلیدی: کردها - کردستان - انگلستان - ایران - عراق - ترکیه

اهمیت ژئوپولیتیک اروندرود و بین‌النهرین و راه‌آهن برلین - بغداد

نعمت‌الله بسطامی^۱

فاطمه نصراله‌هی^۲

بین‌النهرین به واسطه موقعیت جغرافیایی اروندرود حائز اهمیت فراوانی است. اروندرود رودخانه‌ای مرزی به طول ۲۰۴ کیلومتر بین عراق و ایران است، اهمیت این منطقه تا آن میزان بود که هنری دنداس وزیر جنگ انگلیس در نامه‌ای به لرد گرینویل وزیر امور خارجه یادآوری می‌کند ارتش ناپلئون همانند اسکندر کبیر از طریق دجله و فرات خود را به خلیج فارس می‌رساند. اروندرود به دلیل دسترسی به خلیج فارس و ترانزیت تجارت با هند، آسیای صغیر جایگاه ویژه‌ای داشت. این موقعیت رونق تجاری بندر بصره و شهر بغداد را به دنبال داشت. طرح راه‌آهن برلین - بغداد از سوی آلمان نشان از اهمیت استراتژیک این منطقه بود. مخالفت بریتانیا با راه‌آهن بغداد بیشتر از آن جهت بود که انگیزه سیاسی در کار بود زیرا راه‌آهن را تهدیدی برای منافع خود در خلیج فارس و اقیانوس هند قلمداد می‌کرد.

واژگان کلیدی: اروندرود - بریتانیا - آلمان - عثمانی - راه‌آهن برلین - بغداد

۱. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، مدرس دانشگاه جامع علمی - کاربردی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ مطالعات خلیج فارس و مدرس دانشگاه پیام نور مرکز ایلام.

امام خمینی و استعمار انگلیس

حمید بصیرت‌منش^۱

رویکرد ضد استعماری بخش مهمی از اندیشه و عمل سیاسی امام خمینی را تشکیل می‌دهد. امام به عنوان یکی از قهرمانان مبارزه با استعمار دیدگاه‌های مهمی درباره استعمار انگلیس در ایران و جهان اسلام در بیانات و مکتوبات خود دارند. این دیدگاه محصول و نتیجه مطالعات عمیق و تأمل ژرف در تاریخ ایران به ویژه دوران مشروطه به بعد بود. رویکرد ضد انگلیسی امام در نخستین تألیف سیاسی ایشان (کشف‌الاسرار) نمایان گشت و پس از آنکه پا به عرصه مبارزات سیاسی گذاشت مکرراً خطر استعمارگران به ویژه انگلیس و امریکا را گوشزد می‌نمود.

واژگان کلیدی: امام خمینی - انگلستان - استعمار - رژیم پهلوی - کشورهای اسلامی

---

۱. استادیار گروه تاریخ پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

نقش علمای شیعه در رویارویی با تهاجم بریتانیا

حجت‌الاسلام والمسلمین شیخ حسن بغدادی^۱

بی‌تردید جنگ جهانی اول که آتش آن به سال ۱۹۱۴م شعله‌ور شد به نابودی امپراتوری عثمانی در منطقه انجامید و حاکمیت عثمانی جای خود را به اشغالگران بیگانه در منطقه داد. انگلیسی‌ها نفوذ و سلطه خود را در ایران، عراق و فلسطین تقویت کردند. فرانسویان نیز سوریه و لبنان را به اختیار خود درآوردند. شیعیان هیچ‌گاه و هرگز نه تنها روی خوش به نفوذ اجنبی و اشغال مستقیم این سرزمینها نشان ندادند بلکه هم تلاش خود را به کار بردند تا عدم مقبولیت و مشروعیت این حضور را هرچه بیشتر نمایان سازند و امان را از متجاوزان بستانند تا مبادا اشغالگران در این سرزمینهای اسلامی احساس امنیت نمایند.

بریتانیا از گذشته چشم طمع به منطقه خلیج فارس داشت و در خصوص عراق، آنها از قرن هفدهم نقشه‌هایی را تدارک می‌دیدند. سوء تدبیر و مدیریت حکومت عثمانی در این بخش حساس جغرافیایی باعث شد تا انگلیسی‌ها از فرصت وقوع جنگ جهانی اول بلکه بدون آنکه منتظر نتایج و پیامدهای آن باشند، جای پای خود را در عراق محکم نمایند.

چندی پس از شروع جنگ، خیری افندی، شیخ‌الاسلام عثمانی در ۷ تشرین‌الثانی ۱۹۱۴م حکم جهاد بر ضد قوای مهاجم را صادر کرد. وی در اقدامی بی‌سابقه از عالمان شیعه تقاضا کرد تا موضع یکسانی با دستگاه خلافت عثمانی در برابر اشغالگران اتخاذ نمایند چرا که تصرف این مناطق کیان اسلام را به مخاطره می‌افکند و این خطر تمامی جوامع اسلامی را در معرض تهدید مستقیم قرار می‌داد و سرمایه‌های آنان را هدف غارت متجاسرین قرار می‌داد و استقلال آنها را برمی‌افکند.

۱. عضو تجمع علمای لبنان و عضو شورای مرکزی حزب‌الله لبنان.

به‌رغم ایستادگی تمام قد علمای عتبات عالیات مانند سید محمد سعید حبوبی، شیخ محمد مهدی خالصی و شیخ‌الشریعه اصفهانی و غیره، لیک عراق و به‌طور مشخص پایتخت آن - بغداد - در ۱۹۱۷م به تصرف انگلیسی‌ها درآمد. یک سال بعد شماری از علمای حوزه نجف همچون سید محمدعلی بحرالعلوم، شیخ محمدجواد جزایری، شیخ محمدعلی دمشقی، سید ابراهیم بهبهانی با تأسیس جمعیت نهضت اسلامی، با تقویت اندیشه مقاومت اسلامی بر ضد اشغالگران مرحله نوینی را در تاریخ سیاسی معاصر عراق و منطقه رقم زدند.

طیف اسلامگرایان شامل مراجع، اساتید حوزه‌های علمیه، علمای مناطق مختلف، ائمه مساجد، همی خطیبان منبر حسینی هر یک نقش مهمی را در تقویت فکر مقاومت ایفا کردند. در چکیده مطلبی که ارائه داده‌ام توجه به چند نکته مهم ضروری می‌نماید.

۱. بررسی زمینه و واکاوی بستر مساعدی که نفوذ بریتانیا در ایران، عراق و فلسطین را موجب آمد.

۲. موضع عالمان دین در خصوص جنگ جهانی اول و پیامدهای آن که به فروپاشی امپراتوری عثمانی انجامید.

۳. موضع علمای دین در خصوص نفوذ اجانب و استعمار مستقیم بریتانیا در منطقه که دیری نپایید به سرنگونی قاجاریه و وقوع کودتای ۱۲۹۹ در ایران، و به انقلاب ۱۹۲۰ در عراق انجامید.

۴. شناخت و تحلیل نقش کم‌مانند و استثنایی نهادهای که به تقویب روح مقاومت نزد شیعیان مساعدت وافر نمودند.

۵. پیدایی فعالیتهای تبشیری (مسیحی) که در امتداد سیاستهای اشغالگری قابل فهم است می‌بایست مورد بررسی دقیق واقع شود و این که عالمان شعبه در خصوص این تحرکات چه واکنشی از خود نشان دادند.

واژگان کلیدی: بریتانیا - شیعیان - عراق - ایران

نقش انگلیس در انعقاد عهدنامه گلستان

فاطمه بلندی^۱

جنگ‌های ایران و روسیه از مهم‌ترین رویدادهای تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود که تأثیرات شگرفی در تاریخ کشور ما بر جای گذاشت که از جمله مهم‌ترین این تأثیرات جدایی بخشهای مهم و زرخیزی از خاک ایران و الحاق آن به روسیه بود. اهمیت این جنگها برای انگلیس باعث دخالت این کشور در جریان رویدادها و نتیجه جنگ گردید. این پژوهش با بررسی جنگهای دوره اول ایران و روسیه ریشه‌ها و عواملی که منجر به دخالت انگلیسی‌ها در این جنگ گردید را با بهره‌گیری از روش تحلیلی - توصیفی مبتنی بر اسناد و مدارک تاریخی مورد بررسی قرار داده و اهداف و منافع انگلیسی‌ها از مداخله در این جنگ و تلاش در عقد معاهده صلح گلستان مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد.

مطابق بررسی به عمل آمده با ظهور ناپلئون و تشدید رقابتهای قدرتهای بزرگ اروپایی با یکدیگر، ایران به دلایلی چون همسایگی با هند اهمیت بیشتری در این رقابتهای پیدا کرد علاوه بر آن رقابت انگلیس با فرانسه که با ظهور ناپلئون شدت بیشتری یافته بود این کشور را به دوستی با روسیه سوق داده و به موازات تلاشهای انگلیس در جهت حفظ هندوستان و جلوگیری از راهیابی رقبایش به مرزهای هند، باعث مداخله انگلیس در روند رویدادها و نتیجه جنگ گردید. هدف انگلستان از مداخله در جنگهای دوره اول ایران و روسیه و تلاش در عقد عهدنامه ننگین گلستان علاوه بر جلوگیری از پیشرفت بیشتر روسیه در خاک ایران و نزدیکی این کشور به مرزهای هندوستان، حفظ و تقویت اتحاد با روسیه در مقابل قدرت روزافزون ناپلئون در خاک اروپا بود همچنین انگلیسی‌ها از ضعف و شکست ایران در این جنگها در جهت وابسته نمودن هرچه بیشتر این کشور به خود سود می‌بردند. جدا شدن بخشهای مهمی از خاک ایران در عهدنامه

۱. کارشناس ارشد تاریخ.

گلستان در واقع مقدمه‌ای بود در جهت اهداف و مقاصد انگلیسی‌ها در جدا نمودن مناطق دیگری از خاک ایران که در آینده نه چندان دور و در دوره حکومت پادشاهان بعدی قاجار آن را عملی کردند. بدین ترتیب انگلیسی‌ها در جهت کسب منافع خود با مداخله در روند رویدادهای جنگ به نفع روسیه و تلاش در عقد قرارداد ننگین گلستان زیان بزرگی به منافع کشور ما وارد ساختند.

واژگان کلیدی: جنگ‌های دوره اول - ایران - روسیه - انگلستان - عهدنامه گلستان

از سیاست‌گذاری BBC انگلیس تا وقایع انتخابات دهم ریاست جمهوری ایران

امین بنائی بابازاده^۱

امروزه افکار عمومی یکی از حیاتی‌ترین و پایدارترین مفاهیم در علوم اجتماعی به شمار می‌رود در این چارچوب رسانه به عنوان یک بازیگر مهم در معادلات جهانی و روابط بین دولتها نقش غیرقابل انکاری در جذب افکار عمومی ایفا می‌کند. از این رو به عنوان یک کنشگر نامرئی در تعاملات جهانی از آن یاد می‌شود چرا که با گسترش دامنه ارتباطات و ظهور شبکه‌های اجتماعی متعدد در عرصه نظام بین‌الملل شیوه نقش‌آفرینی این مجموعه‌ها نیز متحول گردید. همین امر در سطوح و مقاطع مختلف موجب افزایش نفوذگذاری و تثبیت آن به مثابه یک ابزار قدرت در دست صاحبان رسانه تبدیل شده است.

در سراسر تاریخ روابط غرب و به ویژه انگلیس با کشورهای پیرامونی شاهد تاثیرگذاری و گروگان‌گیری فکری جوامع هدف به اشکال گوناگونی هستیم که در این میان BBC فارسی شبکه‌ای دولتی انگلیس با فهم درست ادبیات رسانه‌ای و تلفیق آن با الویتها و هیجانهای روزمره جامعه به شکلی مطلوب با تأکید بر جاذبه‌های اقتصادی، نگرانیهای فرهنگی به بحران‌سازیهایی متعدد متناسب با تهدیدات و فرصتهای مخاطبان با راهبرد نفوذ حداکثری می‌پردازد و در این میان از کوچک‌ترین روزنه‌های قابل بهره‌برداری نهایت استفاده را دارد.

در این مقاله برآنیم تا با بررسی برنامه‌های این شبکه در آستانه انتخابات دوره دهم ریاست جمهوری ایران و بهره‌گیری از اسناد میدانی از یک سو به واکاوی اهداف، سیاست، روش و ویژگیهای این رسانه در سطح کلی بپردازیم و از سوی دیگر با

۱. ارشد علوم سیاسی.

تبارشناسی این رسانه فعال به نحوه ورود آن در عرصه انتخابات دهم ریاست جمهوری اسلامی ایران دست یابیم. تا بتوانیم در نهایت با تبیین نقش، جایگاه و عمق تأثیرگذاری این رسانه در افکار عمومی، روند انتخابات و رویدادهای بعد از آن به یک تحلیل منطقی نسبت به آن برسیم.

واژگان کلیدی: انگلیس - رسانه BBC فارسی - انتخابات دوره دهم ریاست جمهوری

ایران

نقش انگلیس در جدا کردن هرات از ایران

خوبیار بهادر^۱

با وقوع جنگ‌های ایران و روس، شورشهایی در ناحیه شرق به خصوص خراسان و هرات به وقوع پیوست. با پایان یافتن جنگ‌های ایران و روس فتحعلیشاه سپاهی به فرماندهی عباس میرزا به هرات روانه کرد. که عباس‌میرزا با فرو نشاندن شورشهای ناحیه خراسان برای تأدیب کامران میرزا، حکمران هرات سپاهی به فرماندهی محمد میرزا به هرات گسیل کرد. محمد میرزا به دلیل مرگ پدر موفق به تصرف هرات نشد و کامران میرزا همچنان در هرات به استقلال ادامه داد. تا این که محمد میرزا خود به پادشاهی رسید و تصمیم قاطع بر تصرف هرات گرفت، دست نابکار روس و انگلیس در این جریان به وضوح داخل شد؛ از یک طرف روسها شاه را به تصرف هرات تحریک کرده، و از سوی دیگر انگلیسی‌ها از شاه خواستند که از فکر حمله به هرات منصرف شود. انگلیسیها که به فکر حفظ مستعمره خود هندوستان بودند، از تصرف هرات واهمه داشتند. برای همین افسران نظامی خود را به هرات فرستادند تا از هرات در برابر ایران دفاع کنند و با حمله محمدشاه به آنجا هرات مدت ده ماه در برابر سپاه ایران مقاومت کرد و در نهایت محمدشاه با عواملی همچون هجوم انگلیسی‌ها به جزیره خارک، عدم همکاری روسها، شورشهای داخلی و ... موفق به تصرف هرات نشدند. این تحقیق با روش علی و معلولی به بررسی عوامل ناکامی ایران به مسئله هرات می‌پردازد.

واژگان کلیدی: فتحعلیشاه - هرات - انگلستان - هندوستان

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ ایران اسلامی. دانشگاه سیستان و بلوچستان.

علل، چگونگی و نتایج اشغال ایران به وسیله انگلیس در

جنگ جهانی دوم

(با تأکید بر مسئله اهمیت نفت ایران)

مهدی بهرامی^۱

در اول تیر ماه ۱۳۲۰ ارتش آلمان با هدف تصرف چاههای نفت قفقاز به خاک شوروی حمله کرد و ظرف چند روز ضربات سختی به ارتش شوروی وارد نمود و قسمت بزرگی از خاک آن کشور را تصرف کرد. در همین زمان چرچیل نخست‌وزیر انگلستان به دلیل خطر آلمانیها برای منافع انگلستان و با وجود اختلاف سیاسی با شوروی دست اتحاد به سوی آنها دراز کرد. به همین دلیل سفیر انگلستان با مولوتف وزیر امور خارجه شوروی در مسکو ملاقات نمود که حاصل این ملاقات امضای موافقتنامه‌ای بود که بر اساس آن هیچ‌گونه مذاکره جداگانه‌ای با آلمان جهت متارکه جنگ بدون جلب رضایت دیگری انجام نمی‌شود.

در این میان ایران به علت موقعیت استراتژیک خود در واقع پل پیروزی محسوب می‌شد؛ چرا که تسلط آلمان بر خاورمیانه به معنای نابودی منابع انگلستان بود. در واقع در مسئله محافظت از امپراطوری مستعمراتی انگلستان، ایران دارای اهمیت و جایگاه خاصی بود.

به هر حال حمله آلمان به شوروی باعث اتحاد انگلستان و شوروی و بالطبع آرایش سیاسی و نظامی در جنگ جهانی دوم در سطح بین‌المللی تغییر اساسی پیدا کرد که باعث تغییر استراتژی انگلستان در قبال ایران گردید. موقعیت سوق‌الجیشی ایران به دلیل قرار گرفتن بین شوروی و آبهای گرم خلیج فارس و ذخایر عظیم نفت منطقه که سوخت وسایل نظامی متفقین را تأمین می‌کرد، موقعیت ویژه‌ای بود که ادامه سیاست

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

بی‌طرفی ایران را غیرممکن می‌ساخت، به همین دلیل انگلستان و شوروی به بهانه فعالیت جاسوسان آلمانی در ایران در سوم شهریور ۱۳۲۰ ایران را به اشغال خود در آوردند. در این مقاله سعی می‌شود دلایل اهمیت ایران و نفوذ انگلیس درباره چرایی اشغال ایران خصوصاً مسئله نفت مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - اشغال - نفت

نقش انگلیس در فرقه‌گرایی بهایی‌گری

محسن بهشتی سرشت^۱

محسن سلطانی^۲

فرقه بهائیت به دست میرزا حسین‌علی نوری معروف به بهاء‌الله که از اولین پیروان علی‌محمد باب بود بنیانگذاری شد. بهائیت در واقع زاییده فرقه بابیت است چرا که بعد از مرگ علی‌محمد باب، بر سر جانشینی وی در گیربهای سختی میان پیروانش ایجاد شد. در پی این درگیری که بین بهاء‌الله و برادرش صبح‌ازل رخ داد بابیان به دو گروه تقسیم شدند دسته اول پیروان صبح‌ازل معروف به ازلیان و گروه دوم پیروان بهاء‌الله معروف به بهاییان بودند.

استعمار انگلیس که در کشورهای اسلامی هدفهای استعماری خود را می‌جست، بهائیت را حمایت، و گسترش دادند تا افزون بر ضربه زدن به باورهای شیعیان، به وحدت اسلامی آسیب برسانند آنان با اختلاف افکندن در میان امت مسلمان به دنبال تجزیه کشورهای واحد اسلامی به مستعمره‌های کوچک‌تر بودند تا ذخایر آنها را به یغما ببرند و برای پایان دادن به دوره اسلام و منسوخ خواندن این آیین به سست کردن باورها و ارزشهای اسلامی پرداخته و آغاز دوره فرادینی و اباحیگری را بشارت دهند. و قصد داشتند آینده جهان و سرنوشت انسان را بر پایه آموزه‌های استعماری (امپریالیستی) ترسیم کنند تا بتوانند مسلمانان را برده و نوکر هدفهای استعماری خود قرار دهند.

مسئله اصلی این مقاله این است که رابطه بهائیت با استعمار انگلیس، و منافع انگلیس در این جریان چه بود؟ در این تحقیق معلوم شده است که فرقه بهائیت با حمایت و جهت‌دهی استعمار انگلیس برای تغییر در ساختار جامعه مذهبی ایران و نیز گام برداشتن در جهت منافع استعماری انگلیس شکل گرفته است.

واژگان کلیدی: حسین‌علی نوری (بهاء‌الله) - بهائیان - انگلیس

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین.

ایران‌شناسی انگلیسی به مثابه سازه‌ای استعماری

رضا بیگدلو^۱

کوروش صالحی^۲

دیدگاه پژوهشگران درباره شرق‌شناسی به عنوان یک رشته علمی که در چند سده اخیر به مطالعه و پژوهش درباره تاریخ، فرهنگ و تمدن جوامع شرقی می‌پردازد، متفاوت است. عده‌ای آن را مجموعه مطالعات بی‌غرضانه و علمی دانسته‌اند که هدف آن شناخت و کشف تمدن‌ها و مسائل مختلف جامعه شرقی است و انگیزه‌ای جز جستجوی علمی ندارد و نظر دیگر این است که شرق‌شناسی به مقتضای منافع و مصالح اروپاییان به وجود آمده و در پشت سر این پژوهشها اهداف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نهفته است. هر چند برای هر دو دیدگاه فوق می‌توان شواهد فراوانی آورد، اما در مورد شرق‌شناسی انگلیسی و بخش مطالعات ایرانی — که ایران‌شناسی انگلیسی باید نامید — پیوند آن با منافع استعماری بسیار محکم و استوار است. از مهم‌ترین ویژگیهای گفتمان ایران‌شناسی انگلیسی که در نتایج پژوهشهای ایران‌شناسان به وضوح دیده می‌شود و خود نیز در بسیاری از موارد برآمده از مبانی نظری تمدن غربی می‌باشد، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: دشمنی با اسلام، نژادپرستی، اروپامحوری، گرایش به فرهنگ باستانی و پیوند ایران‌شناسان با مراکز نظامی و سیاسی.

در پدید آمدن اولین آثار ایران‌شناسی، جای پای استعمار و شرایط و اقتضائات آن کاملاً آشکار است. اگر اولین اثر ایران‌شناسی عصر جدید را کتاب «تاریخ ایران» سرجان مالکوم بدانیم، بنابر اظهارات خود مؤلف کاملاً بر اساس نیازهای استعماری به وجود آمده است. اولین انگیزه ملکم از نوشتن تاریخ ایران یک انگیزه رسمی بود؛ یعنی تهیه اطلاعات از ناحیه‌ای که از نقطه‌نظر سیاست انگلیس جهت حفظ و حراست از مستعمره

۱. دانش‌آموخته دکتری تاریخ ایران معاصر.

۲. هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

بزرگ آنان - هند - ضروری بود. علاوه بر مالکم، بیشتر ایران‌شناسان هم از مأموران رسمی دولت انگلیس یا کمپانی هند شرقی بودند و بیشتر کارهای مطالعاتی خود را در جریان مأموریت‌های سیاسی و رسمی به ایران انجام داده‌اند. از جمله آنها می‌توان به جیمز موریه، سرگور اوزلی، ویلیام اوزلی، راولینسون، لرد کرزن، سرپرسی سایکس و آن لمبتون اشاره داشت. دشمنی با اسلام، برتری قایل شدن به فرهنگ باستانی ایران، اروپامحوری و نژادپرستی در آثار بسیاری از ایران‌شناسان انگلیسی به وضوح دیده می‌شود. این دیدگاهها در جهت‌دهی به افکار و گرایشات اولین روشنفکران و مورخین ایرانی به دلایل متعدد بسیار تأثیرگذار بود.

واژگان کلیدی: شرق‌شناسی - انگلیس - اسلام‌ستیزی - اروپامحوری - روشنفکران

پیمان گلدسمید

دکتر افشین پرتو^۱

در سال ۱۸۷۱م بر پایهٔ پیمان گلدسمید، پاره‌هایی از کلات از ایران جدا شد و به هند پیوست. برپای آن پیمان میرزا معصوم خان انصاری از سوی ایران و فردریک گلدسمید از سوی دولت انگلستان دستینه نهادند.

پیمان گلدسمید یکی از شش پیمان بسته شدهٔ — گلستان و ترکمانچای و آخال و پاریس و گلدسمید و ارزنة‌الروم — میان ایران و همسایگان توانمندش در سدهٔ نوزدهم میلادی بود. پیمان‌هایی که بر پایهٔ هر یک پاره‌ای از خاک ایران — چه اندک و چه گسترده — از بدنه‌ی میهن جدا شدند.

برای پی بردن به زیر زمینه‌های بسته شده پیمان گلدسمید باید به دو سه سده پیش از زمان بسته شدنش بازگشت، به روزگار پانهادن انگلیسی‌ها بر هند در سدهٔ شانزدهم میلادی. انگلیسی‌ها پس از رسیدن به هند با سیاست‌های نیرنگ‌بازانهٔ خود در جست‌وجوی راه‌هایی برای گسترش توانشان نخست به درون خلیج فارس خزیدند و هم‌زمان به بهره‌یابی از ناهم‌اندیشی دو سویهٔ سنیها و شیعیان پرداخته و با بهره یافتن از برآیند برانگیزیهای خود از ناتوانی دربار صفوی سود برده و بسیاری از باشندگان پاره‌های گوناگون سازندهٔ افغانستان امروز را با خود همراه نمودند و در پی آن شدند که برای توان بخشیدن به مرزهای هند زیر فرمان خود، بلوچستان را نیز فراچنگ خود آورند.

تلاش انگلستان برای دستیابی بر سرزمین یکپارچهٔ بلوچستان که زیر فرمان دربار آقامحمدخان قاجار بود، با بر سر کار آمدن فتحعلی‌شاه قاجار آغاز شد و در دوره‌های پادشاهی وی و محمدشاه و ناصرالدین‌شاه پی گرفته شد. در این راستا با تلاش سروان گرانت و سروان چارلز کریستی و ستوان پاتینجر در پرسه‌های جست‌وجوگرانه و

۱. دارای دکترای تاریخ.

برانگیزاننده‌شان در بلوچستان به بهانه کشیدن خط تلگراف در راه ناآرام‌سازی بلوچستان و کشاندن خانها و گردانندگان پاره‌های رو به پراکندگی این دیار به سوی خود آشنا می‌شویم و در پی آنها با نام گلدسمید و لاوت و سنت جان و اسمیت بلاندفورد.

گلدسمید از سال ۱۸۶۵ تا ۱۸۷۰م به بهانه سرپرستی تلاشگران در راه کشیدن خط تلگراف از بغداد به کراچی در بلوچستان پرسه زد و کارها کرد و خان کلات را با خود هورا و هم‌اندیش نمود. آنان بر آن بودند تا دو کشور افغانستان و بلوچستان میان ایران و روسیه و هند پدید آورند و در این راه از هیچ نیرنگی باز نماندند. بر آن پایه پاره گسترده‌ای از کلات از بدنه ایران جدا شد و به دنبال آن رویدادهایی پدید آمد و سرانجام پیمان دیگری در ۲۴ مارس سال ۱۸۹۶ میان ایران و انگلیس بسته شد و با جدا شدن پاره‌هایی دیگر از ایران و پیوستن‌شان به کلات و واگذاری کلات به هند مرزهای امروزی ایران و پاکستان شکل گرفت.

این نوشته بر پایه منابع نگاشته شده به زبانهای فارسی و انگلیسی و اسناد موجود در مراکز اسنادی ایران و انگلستان به بررسی زمینه‌های بسته شدن پیمان گلدسمید و برآیند آن است.

واژگان کلیدی: گلدسمیت - بلوچستان - انگلیس

نقش آیت‌الله محمدتقی شیرازی در انقلاب ۱۹۲۰ عراق

نادر پروین^۱

ریشه شکل‌گیری انقلاب ۱۹۲۰ عراق به حوادث جنگ جهانی اول و تجزیه سیاسی عثمانی توسط متفقین و به خصوص قرارداد «سان‌رمو» در ۲۵ آوریل ۱۹۲۰ در اروپا برمی‌گردد؛ طبق این قرارداد مقرر گردید که عراق و فلسطین تحت قیمومت انگلیس، و سوریه و لبنان تحت قیمومت فرانسه باشند. انگلیسی‌ها به بهانه جلوگیری از نفوذ آلمانیها و رهاسازی مردم از سلطه عثمانیها وارد عراق شدند ولی گذشت زمان نشان داد که این وعده‌ها چیزی جز فریب و بهانه استیلای استعمار انگلیس بر ملت عراق، و جزئی از سیاست توسعه‌طلبی این دولت استعماری بر مشرق زمین نبوده است.

اما به جرئت می‌توان گفت عامل اصلی وقوع انقلاب ۱۹۲۰ عراق بر ضد انگلیس، نقش مراجع شیعه از جمله آیت‌الله سید کاظم یزدی، شیخ‌الشریعه اصفهانی، شیخ مهدی خالصی، شیخ محمدحسین نائینی و به خصوص آیت‌الله محمدتقی شیرازی بوده است. در تحقیق حاضر نقش آیت‌الله محمدتقی شیرازی در این انقلاب بررسی خواهد شد؛ اعلان «فتوای دفاعیه» مبنی بر واجب دانستن مطالبه حقوق حقه مردم عراق و جایز دانستن به کارگیری اسلحه از سوی مردم این کشور در صورت امتناع انگلستان از اعطای این حقوق، پیروزی عشایر منطقه «مغروزه» و انقلابیون در نبرد ارنجیه (رستمیه) بر ضد انگلیس بر اثر این فتوا، اعلان فتوای دیگری مبنی بر عدم جایز بودن مسلمانان نسبت به تبعیت از حاکم غیرمسلمان در واکنش به حاکمیت کاکس انگلیسی، تأکید بر استقلال کامل و تشکیل حکومت مقید به مجلس و مستقل از بیگانگان در عراق، تزریق شور و نشاط به جنبش ضد انگلیسی در کربلا، هماهنگ کردن فعالیتهای علمای کربلاء و نجف، تماس و تحریک عشایر الرمیثه، عشایر بوحسان و عشایر فرات میانه به قیام بر

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه تربیت معلم (خوارزمی) تهران و عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور کرمانشاه.

علیه انگلیس، تلاش برای تشکیل حکومت عربی - اسلامی در عراق، مقاومت در برابر اشغال عراق توسط انگلیس در عرصه بین‌المللی (ارسال شکوائیه به جامعه ملل مبنی بر تحقق خواسته‌های مردم عراق، ارسال نامه به شریف حسین و امیر فیصل در دمشق و وزیرمختار امریکا در تهران و ملاقات و ارسال دو نامه به طور متناوب به ویلسون رئیس‌جمهور امریکا مبنی بر تحقق خواسته‌های مشروع و به حق مردم عراق)، شکل‌دهی تظاهرات چهارم شوال ۱۳۳۸ در دو صحن الحسین (ع) و العباس توسط خویش و پسرش که منجر به دستگیری و تبعید پسر آیت‌الله شیرازی و یازده تن از روحانیون به خارج از عراق شد، تهدید انگلیسی‌ها مبنی بر مهاجرت به ایران، که باعث آزادی و بازگشت پسرش و یازده روحانی به عراق شد. تشکیل شورایی از انقلابیون و شکل‌دهی به حرکت‌های انقلابی، تبلیغ درباره ماهیت استعماری و مذمت مظالم انگلیس در هند و سایر نقاط جهان و دعوت همه مردم عراق اعم از شیعه، سنی، یهودی و مسیحی به اتحاد و جنگ مشترک با انگلیس، رئوس اصلی فعالیت‌های سیاسی و عملی آیت‌الله محمدتقی شیرازی در انقلاب ۱۹۲۰ عراق بر ضد استعمار انگلستان بود که در تحقیق حاضر به طور مفصل بررسی خواهند شد.

واژگان کلیدی: آیت‌الله محمدتقی شیرازی - انقلاب ۱۹۲۰ عراق - استعمار انگلیس

نقش انگلستان در تأسیس و ترویج بهائیکری

مهدی پوراسلامی^۱

سمانه قربانپور^۲

انگلستان جهت تسهیل در فعالیتهای استعماری خود ایجاد فرق و ادیان جعلی را دستاویزی برای انحراف در مسیر صحیح دین قرار داد. دست بردن در عقاید دینی و ایجاد شکاف در بین مسلمانان در راستای انحراف افکار عمومی از اقدامات استعماری انگلستان به شمار می‌رود.

سیر اقدامات انگلستان در مناطق تحت سیطره با مطالعه دقیق در ابعاد فرهنگی، مذهبی و اجتماعی آن گویای انگیزه قوی برای دست یافتن به اهداف مذکور است. اوضاع نابسامان سیاسی، سایه سنگین یأس و نومیدی در کشورهای اسلامی، زمینه‌ساز موفقیت اولیه تلاشهای انگلیسی‌ها در جهت ظهور منجیان دروغین بوده است.

ایجاد ادیان و فرق توسط انگلستان برای به انحراف کشیدن جریان صحیح دینداری در حقیقت جایگزین آن به جای ادیان الهی و یا مشوش ساختن چهره ادیان الهی است. تشویق افرادی چون غلام احمد قادیانی در شبه‌قاره هند در راستای به چالش کشیدن خاتمیت و مهدویت و الغای فریضه جهاد، و همچنین پرورش علی‌محمد باب و سرانجام حسینعلی نوری معروف به بهاء‌الله همگی حاکی از تلاشهای انگلستان در جهت استیفای منافع نامشروع آن کشور دانست. بهائیت به عنوان فرقه‌ای ساختگی توانست به حیات خود با کمک انگلستان در ایران و دیگر کشورهای جهان ادامه دهد.

این پژوهش در تلاش است که به واکاوی ابعاد و زوایای گوناگون نقش انگلستان در پیدایش و تبلیغ بهائیت بپردازد.

واژگان کلیدی: انگلستان - بهائیت - استعمار - اسلام مرتجع - بهاء‌الله.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل.

حضور انگلستان در عراق پس از اشغال و تأثیر آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران

مهدی پوراسلامی^۱

آرمان فروهی^۲

خلیج فارس را می‌توان بسترگاه تحولات مهم سیاسی و اقتصادی نامید. خلیج فارس‌گرایی در سیاست خارجی انگلستان دارای بعد ویژه‌ای از اهمیت بوده است. حضور ابتدایی انگلستان در خلیج فارس تنها دارای بعد تجاری بود ولی با گذشت زمان چهره استعماری آن در کشورهای حاشیه آشکار شد. این کشور با وقوع جنگ جهانی اول توانست سلطه خود را بر منطقه از جمله عراق را با طرح قیمومیت بر این کشور گسترش دهد. طی نبرد کوت‌العماره، این کشور رسماً تحت سلطه کامل انگلستان در آمد. تا اواخر جنگ جهانی دوم، عراق به عنوان پایگاهی مطمئن در جهت منافع اقتصادی و امنیتی انگلستان ایفای نقش می‌کرد.

سیر تطور نفوذ نیات سیاسی انگلستان در منطقه را می‌توان در اعمال قدرت در مسائل داخلی عراق پس از جنگ جهانی دوم دنبال کرد. عقب‌نشینی انگلستان از منطقه در سال ۱۹۷۱م به دلیل فشارهای اقتصادی و امنیتی نقطه عطفی در تاریخ استعماری این کشور به شمار می‌رود. اما پس از آن دوران همواره در پی فرصتی بود تا پای احیای رونق استعماری خود را در منطقه خلیج فارس بگشاید. با وقوع حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ این کشور سعی کرد این مسئله را دستاویزی برای جبران شکستها و احیای حضور خود بر منطقه قرار دهد که این رویای دیرینه انگلستان پس از همراهی با آمریکا در حمله به عراق تا حدی به واقعیت مبدل گشت. در این میان حوادث عراق و حضور اشغالگران

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ.

تأثیر مستقیمی بر ایران که طولانی‌ترین مرز مشترک را با این کشور دارد، را به دنبال داشته است.

در این پژوهش تلاش بر این است که ابعاد و زوایای تأثیر حضور انگلستان در عراق و تأثیر آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: انگلستان - عراق - جمهوری اسلامی ایران - امنیت

پیامدهای امنیتی «خط دیوراند» بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

ناصر پورحسن^۱

امپراتوری انگلیس برای نهادینه کردن اختلاف در کشورهای اسلامی، دو سیاست همسو را اتخاذ می‌کرد. یکی از آنها، ایجاد فرقه‌های مختلف مذهبی در داخل کشورهای اسلامی و دیگری ایجاد مرزهای مصنوعی میان آنها بود. یکی از این مرزها، «خط دیوراند» (Durand Line) است.

خط مرزی دیوراند به طول ۲۶۴۰ کیلومتر در زمان استعمار امپراتوری انگلیس در شبه‌قاره هند در ۱۲ نوامبر سال ۱۸۹۳ ترسیم شد. از آنجا که این خط مرزی، قوم پشتون را میان شبه‌قاره و به ویژه پاکستان (پس از تجزیه این منطقه در سال ۱۹۴۷) تقسیم کرد، همواره مورد منازعه پاکستان و افغانستان بوده است.

سؤالی که در این رابطه مطرح می‌شود، این است که «خط مرزی که بیش از یک قرن پیش میان دو همسایه شرقی ایران ترسیم شده، چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی دارد؟

فرضیه‌ای که برای پاسخ به این سؤال پردازش خواهد شد، این است: «بر اساس خط دیوراند، مناطقی از افغانستان، منتزع و به پاکستان پیوسته است، از این‌رو همواره دولت افغانستان به دنبال الحاق مجدد آن بخش از سرزمین خود بوده و دولت پاکستان نیز همیشه به دنبال استقرار یک دولت ضعیف و دست‌نشانده در کابل بوده تا ادعاهای تاریخی آنها بر مناطق وسیعی که هم‌اکنون بخش وسیعی از ایالت سرحد شمالی پاکستان را تشکیل می‌دهد، به فراموشی سپرده شود. این در حالی است که سیاست جمهوری اسلامی در قبال افغانستان، وجود یک دولت مرکزی قوی است تا با اعمال

۱. استادیار علوم سیاسی دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی (ره).

حاکمیت بر قلمروی خود به مکانی برای پیدایش گروه‌های تروریستی و نیز تولید مواد مخدر نباشد.

تحولات سه دهه و نیم اخیر در مرزهای شرقی جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که سیاست‌های حکومت پاکستان به‌رغم تغییر مداوم دولتها در قبال افغانستان ثابت مانده و هزینه‌های امنیتی بسیاری برای جمهوری اسلامی ایجاد کرده است. دولت ضعیف و «ناکام» افغانستان و وضعیت خاص پاکستان باعث فراهم شدن مکانی مساعد برای پیدایش گروه‌های افراطی مانند طالبان و میزبانی گروه‌های تروریستی بین‌المللی مانند القاعده شده است؛ برخی کشورهای عرب حوزه خلیج فارس که اتفاقاً اختلافات آنها با جمهوری اسلامی نیز از توطئه مرزی انگلیسی‌ها سرچشمه می‌گیرد، از سیاست‌های پاکستان در قبال افغانستان حمایت می‌کنند. به علاوه اختلافات مرزی هند و پاکستان در کشمیر که ریشه در سیاست‌های انگلیس دارد، باعث امنیتی شدن محیط پیرامونی جمهوری اسلامی و ورود بازیگران فرامنطقه‌ای مانند رژیم صهیونیستی و پیدایش گروه‌های تروریستی معارض جمهوری اسلامی در قلمرو پاکستان شده است.

واژگان کلیدی: انگلیس - ایران - افغانستان - پاکستان - دیوراند

رویکرد انگلیس در قبال فرق بابیت و بهائیت (با تأکید بر دوره قاجار)

رسول پورزمانی^۱

سمانه عسگری^۲

مسئله فرقه‌سازی و ظهور فرق مذهبی جدید، یکی از مشکلاتی است که ایرانیان عصر قاجار با آن روبه‌رو بوده‌اند. بابیت و بهائیت از جمله این فرقه‌ها بودند که در قرن نوزدهم پیروانی برای خود پیدا کرد. دولت استعمارگر انگلیس با نقش‌آفرینی در پیدایش این فرق، از فرصت به دست آمده نیز نهایت استفاده را برده و با حمایت از آنان در صدد عمیق‌تر کردن این تفرقه مذهبی و استفاده از پیروان این فرق در راستای پیش بردن سیاستهای استعماری خود برآمده است. انگلیسی‌ها موازی با چنین سیاستی، حمایت از رهبران این فرق را در دستور کار خود قرار داده و با کمک سرویسهای اطلاعاتی و شرق‌شناسان خود در صدد ترویج و تبلیغ این فرق در داخل و خارج از ایران برآمدند. دولت انگلیس پس از ترویج این فرق پیروان آنان را آلت دست خود قرار داده و از آنان به عنوان عامل اجرای برخی از سیاستهای استعماری خود استفاده کرده است، تا جایی که این اشخاص به عنوان نیروهای ستون پنجم دولت انگلیس عمل کرده‌اند.

در این نوشتار بر آن است تا با نشان دادن دست‌پنهنای انگلیس در پیدایش این فرق، حمایتهای این دولت استعماری را در ترویج این فرق تا پایان دوره قاجار و انواع و چگونگی این حمایتها را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

واژگان کلیدی: انگلیس - قاجار - بهائیت - بابیت - روابط استعماری

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

اهداف انگلستان از تأسیس مدارس جدید در ایران عصر قاجار

دکتر محمد پیری^۱

انگلستان از آغاز قرن نوزدهم میلادی به دلایل سیاسی، اقتصادی با دولت ایران رابطه برقرار کرد. انگلیسی‌ها در کنار ترفندهای سیاسی کوشیدند با نفوذ فرهنگی نیز جای پای خود را در جامعه ایرانی استوار سازند. هیئتهای مذهبی اروپایی که از قرن شانزدهم میلادی در نقاط مختلف جهان به راه افتادند، اگرچه به ظاهر دارای انگیزه‌های مذهبی بوده‌اند؛ لیکن در حقیقت جاده صاف‌کن استعمار گردیدند.

هدف این نوشتار تبیین چگونگی تأسیس این قبیل مدارس و عملکرد آنان در گسترش نفوذ انگلستان است که به روش «مطالعه روندی»^۲ و «اسنادی»^۳ و با استفاده از مندرجات سفرنامه‌ها، خاطرات و سایر منابع دست اول انجام گرفته است.

این بررسی نشان داد: مدارس مذهبی یکی از راههای نفوذ فرهنگی انگلیس در ایران عصر قاجار بود. این مدارس نه تنها با تربیت نوجوانان ایرانی به شیوه غربی آنان را با فرهنگ ملی‌شان بیگانه می‌گردانند و در مواردی فارغ‌التحصیلان این مدارس در جهت مطامع خود بهره می‌بردند؛ بلکه گاهی در رقابت با سایر هیئتهای مذهبی در ایجاد تنشهای اجتماعی نیز نقش داشتند.

واژگان کلیدی: انگلستان - مدارس جدید - استعمار - هیئتهای مذهبی - قاجاریه

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

2. Trend study

3. Documentary

بررسی اقدامات انگلیس در مقابله با نفوذ روس در شرق ایران از (۱۹۰۷-۱۸۸۸م)

محمد پیری^۱

مهدی خرم^۲

در نیمه دوم قرن نوزدهم، روس تزاری بعد از پیشروی به سمت افغانستان، انگلیس قرارداد مرزی با روسیه در مورد افغانستان بست و مانع از پیشروی بیشتر روسیه از طرف افغانستان شد، روسیه چون نتوانست از طریق آسیای مرکزی و افغانستان به هندوستان و سواحل گرم اقیانوس هند برسد. ناچار برای رسیدن به آبهای آزاد و همچنین تهدید هندوستان، متوجه شرق ایران شد و شروع به اقداماتی برای نفوذ خود در خراسان و سیستان نمود. ضعف دولت قاجاری و همچنین تا حدودی خودمختاری خاندانهای حکومتی شرق ایران این نگرانی را بین مقامات انگلیس انداخت که برای ممانعت پیشروی روسیه به آبهای آزاد، خود به تنهایی اقداماتی انجام دهد. این مقاله در صدد است تا چگونگی شیوه‌های مختلف دخالت استعمار انگلیس در پیشگیری از نفوذ روس در شرق ایران را، با انعکاس فعالیتهای انگلیس در خراسان و سیستان در جهت حفظ هندوستان را مورد بررسی قرار دهد. در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای که با بررسی اسناد، گزارشها، کتابهای تحقیقی و سفرنامه‌ها درباره شرق ایران در آن دوره زمانی مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: انگلیس - روسیه - ایران - خراسان - سیستان - نفوذ - شرق

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی.

نقش مناسبات انگلیس با ایران و تأثیر آن بر روابط ایران و روس (در دوره نفوذ روس در شرق دریای خزر)

محمد پیری^۱

مهدی خرم^۲

موضوع این مقاله نقش مناسبات انگلیس با ایران و تأثیر آن بر روابط ایران و روسها در دوره نفوذ روس به شرق دریای خزر است. در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای که با بررسی و مطالعه اسناد و گزارشها، درباره آسیای مرکزی و شرق ایران در دوره پیشروی روسها در شرق دریای خزر استفاده شده است. سؤالی که مطرح می‌گردد، این است که: آیا انگلیس از ایران سدی در برابر پیشروی روس استفاده کرده است؟ بعد از شکست روس در جنگ کریمه که حمایت انگلیس از عثمانی از دلایل آن بود. برای جبران شکست از انگلیس در اروپا متوجه شرق دریای خزر شدند. پیشروی روسها در آسیای مرکزی بتدریج زمینه الحاق بخشهایی از مناطقی شد که زمانی جزو قلمرو ایران محسوب می‌شد و ایران در زمان حکومت قاجار به دلیل ضعف حاکمیت مرکزی نمی‌توانست، تصرف سرزمینهایی که متعلق به ایران بوده توسط روسها را دوباره پس بگیرد، انگلیس که برای جلوگیری از نزدیک شدن هر کشوری به مستعمره‌اش (هندوستان) در دربار ایران نفوذ یافته بود از ایران می‌خواست که مانع از پیشروی روسها گردد و تنها به علت اعمال فشار و پافشاری انگلیس بود که ایران اعتراضاتی به تصرف سرزمینهایش توسط روسیه نمود. این مقاله درصدد است که روابط بین ایران و انگلیس در جهت جلوگیری از پیشروی روسها در شرق دریای خزر را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - روس - قاجار - آسیای مرکزی - شرق

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. دانشجوی رشته تاریخ ایران اسلامی.

انگلستان و مسئله شرق ایران از دوره فتحعلی شاه تا زمان ناصرالدین شاه قاجار

دکتر محمد پیری^۱

مرتضی میرعرب^۲

داریوش جعفری تمبکی^۳

با پیشروی روسها به شرق دریای خزر و تصرف شهرهای آسیای مرکزی، قلمرو آنها به ساحل رود سیحون رسید. بدین ترتیب، روسها در کنار مرزهای افغانستان تهدید جدی برای هندوستان مستعمره انگلیس به حساب می‌آمدند. بنابراین دولت انگلستان سیاست خود را بر پایه حفظ مرزهای هند از خطر تجاوز روسها قرار داد. این دولت، ایران را، به ویژه شرق این کشور را بهترین مانع برای جلوگیری از نفوذ روسها در نظر گرفت. انگلستان از اتحاد ایران با روسیه واهمه داشت؛ بنابراین، این دولت ابتدا در قرارداد پاریس، هرات را از ایران جدا کرد، سپس ده سال بعد در قرارداد گلد اسمیت قسمتی از بلوچستان را از ایران جدا نمود، تا این دو منطقه دیوار دفاعی برای مستعمره انگلیس باشند. هدف این نوشتار تبیین اهمیت شرق ایران برای انگلستان می‌باشد، که با روش مطالعه روندی و اسنادی و با استفاده از منابع دسته اول و دسته دوم به آن پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: شرق ایران - انگلستان - روسیه - دولت قاجار

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام.

۳. کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام.

ناگفته‌هایی از مبارزات آیت‌الله کاشانی علیه استعمارگران انگلیس در جریان نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران

شهرزاد پیمان^۱

رویاری انگلیس با روحانیت همواره کینه‌ورزی عمیق استعمار بریتانیا را نسبت به اسلام و علما آشکار ساخته است.

به دنبال طرح ملی شدن صنعت نفت و نقش تأثیرگذار آیت‌الله کاشانی در بسیج عمومی و مردمی کردن مبارزه، استعمارگران انگلیسی به نقش سازنده علما در روشنگری و بیداری غالب مردم آگاه شدند.

اگرچه در ابتدای سالهای ۳۱ و ۱۳۳۰ نهضت ملی نفت از استعمارگران انگلیسی خلع ید شد اما چندی نگذشت که انگلیس پس از ناامید شدن از همراه ساختن آیت‌الله کاشانی با خود، با سیاستهای مزورانه عوامل خود در مجلس شورای ملی و دستگاه دولتی بویژه دربار شروع به فتنه‌انگیزی و تخریب شخصیت آیت‌الله کاشانی کرد و با پراکندن شایعات ناروا و اختلاف افکندن در میان اقشار مختلف مردم نسبت به مخدوش کردن چهره آیت‌الله کاشانی موفق شدند.

متأسفانه بسیاری از سیاستمداران و مردم مبارز ایران نیز ندانسته و یا تحت تأثیر تبلیغات عوامل انگلیسی با این توطئه همگام شدند تا جایی که آیت‌الله کاشانی نیز دل‌آزرده و نگران از تفرقه‌افکنیهای دشمنان و بلااثر ماندن مبارزاتش در سخنرانیها و مکاتبات متعدد خطر استیلای مجدد استعمارگران را گوشزد کرد.

در این بحبوحه جمعی از مردان مبارز و مقامات مذهبی آذربایجان با ابراز نگرانی از وضع پیش آمده به قصد وساطت و رفع کدورت بین رهبران دینی و ملی عازم تهران

۱. صاحب امتیاز و سردبیر روزنامه بین‌المللی مهدآزادی - چاپ تبریز.

شدند، اما متأسفانه انگلیس و عوامل سرسپرده آن دست به کار شدند و این کوششها را نیز عقیم گذاشتند.

در این مقاله سعی شده است با تکیه بر مستندات تاریخی و بهره بردن از خاطرات ارزشمند یکی از یاران آیت‌الله کاشانی در دوران ملی شدن صنعت نفت (مرحوم سیداسماعیل پیمان، بنیانگذار روزنامه مهدآزادی - چاپ تبریز) که به عنوان نماینده آیت‌الله کاشانی با دکتر مصدق نیز ملاقات داشت، ناگفته‌هایی از نقش تأثیرگذار آیت‌الله کاشانی در پیشگامی و پیشبرد نهضت نفت و مبارزه با استعمار انگلیس ارائه شود.

واژگان کلیدی: آیت‌الله کاشانی - علما - نهضت نفت - انگلیس

نقش تأثیرگذار مطبوعات در افشای توطئه‌های انگلیس در نهضت نفت

(با نگاهی به روزنامه مهدآزادی - تبریز)

سیدمسعود پیمان^۱

یلدا رنجبر خراسانی^۲

سالهای پایانی دهه ۱۳۲۰ و آغازین سال‌های ۱۳۳۰ مصادف با تزلزل سلطه استعمار انگلیس و روزهای بیداری و مبارزات پنهان و آشکار مردم برای ملی شدن صنعت نفت است.

سیر حوادث نشان می‌دهد که مطبوعات همواره نقش اصلی را در عرصه پیشبرد و یا توقف دستاوردهای نهضت ایفا کرده‌اند و افشای دسیسه‌های پشت پرده استعمارگران بیگانه به ویژه انگلیس متأثر از مبارزات قلمی روزنامه‌نگاران بود.

اگرچه برخی از این مطبوعات به تبعیت از جریانهای سیاسی دچار دودستگی می‌شوند و از سویی سنگ‌اندازی و تهدیدهای دولتمردان انگلیس با همراهی تعدادی از مطبوعات وابسته با تحریف واقعیات، باعث کند شدن روند جریان نهضت نفت و عقیم ماندن تصمیمات دولت جدید در به ثمر نشستن مبارزات مردم می‌شوند. اما بررسی اسناد و نشریات منتشره در این دوره نشان می‌دهد که مطبوعات مستقل و نوپا با درک این شرایط با هوشیاری خاصی با تصویر کشیدن اوضاع اختناق‌آور اسارت و استعمار، افکار عامه را به موضوع غارت نفت توسط انگلستان و بیگانگان دیگر متوجه می‌سازند.

علاوه بر مطبوعاتی که در تهران توسط آذربایجانیه‌ها اداره می‌شد در تبریز چهار نشریه معتبر ملی و مستقل در حمایت از نهضت ملی شدن نفت و اصلاح امور اجتماعی و مبارزه با توطئه‌های استعمارگران فعالیت داشتند.

۱. مدیر مسئول روزنامه بین‌المللی مهدآزادی - تبریز.

۲. کارشناس ادبیات فارسی - نویسنده و روزنامه‌نگار.

یکی از این نشریات مبارز، روزنامه مهد آزادی به مدیریت مرحوم سیداسماعیل پیمان است که در برخی رویدادها پیشقراول حرکت‌های اجتماعی و تربیون هموطنان به پا خاسته و ضداستعماری انگلیس بود.

با توجه به اینکه روزنامه مهد آزادی دیرپاترین روزنامه مستقل موجود در کشور است که چندین دهه تجربیات بسیاری را در دوران ملی شدن صنعت نفت و کودتای ۲۸ مرداد کسب کرده و به لحاظ ۶۲ سال سابقه انتشار حاوی آرشیو ارزشمندی از این مقاطع حساس و تاریخی می‌باشد. تلاش شده است تا با استناد به آن، تصویری ملموس و نسبتاً گویا از نقش تأثیرگذار مطبوعات در دفاع از هویت ملی و دینی و کشف و افشای توطئه‌های استعمارگران به ویژه کالبدشکافی سیاست انگلیسی‌ها در دوران نفت به دست بیاوریم.

واژگان کلیدی: نهضت نفت - مطبوعات - انگلیس - استعمارگران

مأموریت لایارد در ایران؛ اهداف و دستاوردها

علی اکبر تشکری^۱

علی اصغر چاهیان^۲

تأمین منافع استعماری انگلیس در قرن نوزدهم که با حفظ هند گره خورده بود، هرات عصر محمدشاه را به عرصه رقابت با روسها مطرح ساخت. وابستگی سیاسی - جغرافیایی این منطقه به ایران؛ بریتانیا را بر آن داشت تا با اعزام مأموران خویش، ضمن ایجاد تحریکات داخلی و تهدیدات مرزی، قوای قاجار را که از چندی پیش آن را در محاصره داشتند وادار به ترک منطقه نماید. یکی از این مأمورین هنری لایارد بود که در پوشش کاوشگر و باستان شناس به نواحی جنوب غربی ایران اعزام گردید. وی ضمن برقراری روابط نزدیک با خانات بختیاری و ایجاد تحریکاتی در آن منطقه، نه تنها مشکلاتی را برای دولت مرکزی ایران فراهم آورد که در بلند مدت، نتایج مطالعات جغرافیایی وی، یاریگر دولت بریتانیا در کسب امتیازات و نفوذ در نواحی جنوب غربی ایران شدند.

بر پایه چنین رویکردی پژوهش حاضر بر آنست تا ضمن بررسی عملکرد و اقدامات لایارد در این برهه زمانی، تأثیر دستاوردهای مطالعاتی و اکتشافی وی در سیاست‌گذاری بریتانیا در ایران، از نیمه دوم قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم، را به بحث گذارد.

واژگان کلیدی: قاجار - انگلستان - لایارد - بختیاریها - محمدشاه

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه یزد.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه تبریز.

بررسی فعالیت مأمورین مخفی سیاسی انگلستان در ایران (۱۲۶۴-۱۲۵۰ق)

دکتر علی اکبر تشکری^۱

مجتبی محمدی^۲

ایران عصر قاجار در معادلات سیاسی دول قدرنمند اروپایی از جمله انگلستان و روسیه از جایگاهی بس مهم برخوردار بود، چرا که ایران در این زمان برخلاف دوران صفویه که به خاطر ایران بودنش از ارج و اهمیت دوچندان برخوردار بود صرفاً به خاطر هندوستان است که در مدار توجهات جهانی قرار می‌گیرد، در این میان یکی از دول معظم و مزوری که جای پای محکمی در معادلات سیاسی ایران از خود بر جای گذاشته انگلستان است، این قدرت استعماری برای پیشبرد اهداف و اغراض استعماری خود از رشوه و عشوه گرفته تا قتل و غارت مردمان ستم دیده و آزادیخواهان آزاداندیشی که جرمشان تنها عشق به وطن بود از هیچ کوششی مضایقه نکرده است، ریشه‌های حضور و نفوذ انگلستان در ایران را علاوه بر علل و عوامل درونی و مبانی رفتاری و اجتماعی خاص ایرانیان بایستی در موارد دیگری چون فعالیت چشمگیر مأمورین و عمال سیاسی مخفی بریتانیا دانست که نقشی بس مهم در پیشرفت سیاستهای انگلستان در ایران و حفظ منافع این کشور ایفا کرده‌اند، این مأمورین به طرق گوناگون در لایه‌های مخلف جامعه ایرانی رخنه و نفوذ و راه را برای مطامع استعماری دولت متبوع خویش هموار می‌نمودند، تاریخ معاصر ایران از این‌گونه عمال سیاسی یا به عبارت بهتر جو فروشان گندم‌نما به وفور دیده است، از این جمله‌اند شخصیت‌های سیاسی چون میتفورد، اوستن هنری لایارد، و جیمز بیلی فریزر که در این مقاله به تفصیل فعالیتها و اقدامات سیاسی آنان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: ایران - استعمار انگلیس - عمال سیاسی

۱. عضو هیات علمی دانشگاه یزد.

۲. کارشناس ارشد تاریخ.

شاپور ریپورتر و پرونده رشوه و اختلاس در معاملات نظامی ایران و بریتانیا

دکتر مجید تفرشی^۱

سالهست که درباره زندگی و کارنامه «سر شاپور اردشیر جی ریپورتر» مأمور امنیتی جنجالی بریتانیا در ایران، مطالب مختلفی به فارسی و انگلیسی نوشته و منتشر شده است. با این همه و با وجود روشن شدن زوایای پنهان زندگی او، کمتر نوشته دقیق و مستندی درباره یکی از آخرین پرده‌های آشکار فعالیت او در ایران وجود دارد. تقریباً دو سال مانده به پیروزی انقلاب اسلامی، جنجال رسانه‌ای و سپس حقوقی در بریتانیا بالا گرفت که طی آن دو افسر مأمور معاملات تسلیحاتی بریتانیا با ایران به همراهی و همدستی ریپورتر متهم به اخذ رشوه و اختلاس در معاملات نظامی دو کشور شدند. بررسی حقوقی پرونده این ماجرا سالها به طول انجامید و نهایتاً به رهنیده شدن حقوقی ریپورتر و محکومیت قضایی دو افسر اصلی دخیل در ماجرا انجامید. با این همه، آن چه که در این ماجرا احتمالاً مهم‌تر از اصل محاکمات بود، افشا و روشن شدن برخی از ابعاد گسترده مناسبات نظامی دو کشور بود که توسط مقامات قضایی و اصحاب رسانه در بریتانیا صورت گرفت.

در این تحقیق این موارد مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

۱. مختصری درباره سابقه مناسبات نظامی ایران و بریتانیا در دوره پهلوی.
۲. مناسبات نظامی دو کشور از ۱۹۵۳م/۱۳۳۲ش تا ۱۳۵۲/۱۹۷۳.
۳. مناسبات نظامی تهران و لندن در پرتو تحولات سیاسی و نفتی در خاورمیانه و خلیج فارس.

۴. سر شاپور ریپورتر و سمت‌های اصلی مهم او در مناسبات بین دو کشور از ۱۳۳۲/۱۹۵۳ تا آستانه انقلاب اسلامی.
  ۵. نقش ریپورتر در مناسبات نظامی ایران و بریتانیا از ۱۹۵۳ به بعد.
  ۶. موضوع معامله و خدمات بعد از فروش تانکهای چیفتن و اسکورپیون.
  ۷. آغاز و تداوم افشاگریهای رسانه‌ای و رسوایی مالی در پرونده معاملات و مناسبات تسلیحاتی بریتانیا به ایران.
  ۸. تلاش دو کشور برای مصون نگاه داشتن ریپورتر از رسوایی.
  ۹. محاکمات افسران بریتانیایی دخیل در ماجرا.
  ۱۰. تبعات ماجرا و فرجام سخن.
- شایان ذکر است که در این مقاله صرفاً از اسناد رسمی طبقه‌بندی شده، تازه آزاد شده و منتشر نشده بریتانیایی، شامل پرونده‌های وزرات خارجه، وزارت دفاع، نخست‌وزیری و هیئت دولت، محفوظ در آرشیو ملی بریتانیا استفاده خواهد شد.

واژگان کلیدی: سر شاپور ریپورتر - ایران - بریتانیا - مناسبات تسلیحاتی - سلسله

پهلوی

بریتانیا و نیروی دریایی ایران در خلیج فارس

قاسم تقوایی پور^۱

محمد مجیدزاده^۲

قرن نوزدهم را می‌توان قرن تفوق نیروی دریایی در سطح جهان دانست و این نیرو ابزار اصلی استعمارگری کشورهای قدرتمند این سده را شکل می‌داد. کشور ایران علی‌رغم برخورداری از مرزهای آبی وسیع در جنوب، در طی تاریخ از فقدان یک نیروی دریایی مؤثر و کارآمد برای کنترل مطلوب این منطقه رنج برده است. این مسئله در طی قرون اخیر که جهان شاهد دست‌اندازیهای کشورهای غربی به سرزمین‌هایشان بوده بیشتر به چشم می‌آید. حکومت ایران حتی در زمان صفویه که از اقتدار خوبی برخوردار بود توانایی حفظ منافع خود را در منطقه خلیج فارس نداشت؛ چنانچه در جریان بازپس‌گیری جزیره هرمز متوسل به نیروی دریایی انگلیس شد.

اندیشه ایجاد یک نیروی دریایی مقتدر با توجه به وسعت سواحل جنوبی ایران، همواره در فکر زمامداران کشور بوده است. از جمله نادرشاه افشار، آقامحمدخان قاجار، فتحعلی‌شاه و امیرکبیر چنین طرحهایی را پیگیری کردند اما هر کدام به دلایلی در به سرانجام رساندن آن ناموفق بودند. از جمله دلایل اصلی این ناکامیها مخالفتها و کارشکنیهای دولت بریتانیا بوده است. این کشور که از ابتدای قرن نوزدهم بر خلیج فارس تسلط کامل پیدا کرد ایجاد یک نیروی دوم دریایی در منطقه را برخلاف منافع خود می‌دانست و نمی‌توانست نسبت به تلاش ایران برای ایجاد نیروی دریایی بی‌تفاوت بماند.

در مطالعه پیش‌رو برآنیم تا با نگاهی تاریخی و اسنادی تلاشهای دولت انگلیس در ممانعت از ایجاد نیروی دریایی ایران را در زمان حکومت سلسله قاجار به تصویر کشیم.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای، دانشکده روابط بین‌الملل.

۲. کارشناسی ارشد علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبایی.

به‌زعم نویسندگان، دولت انگلیس در طول دوره قاجار سعی در تضعیف نیروهای دریایی کشورهای منطقه از جمله ایران را داشت و مانع ایجاد هر نوع قدرت دریایی در خلیج فارس شد. این سیاست تأثیرات سوء زیادی بر ژئوپولیتیک و اعمال حاکمیت ایران بر سرزمینهای منطقه داشته است که نتایج آن تا عصر حاضر نیز ادامه پیدا کرده است.

واژگان کلیدی: خلیج فارس - بریتانیا - نیروی دریایی - قاجاریه - استعمار

توطئه انگاری و توطئه انکاری

سید مصطفی تقوی مقدم^۱

نزدیک به دو قرن حضور سلطه‌جویانه و استعماری دولتهای روسیه و بریتانیا در سیر تحولات کشور ما، افزون بر آثار ویرانگر آن در عرصه‌های سیاست و اقتصاد و فرهنگ، موجب بروز نوعی آشفتگی در درک تاریخی و نابهنجاری در تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری در جامعه ما نیز شده است. بدین‌گونه، در بحث واکاوی تحولات ایران معاصر و بررسی نقش عوامل مؤثر در موانع پیشرفت همه‌جانبه کشور، برخی عامل خارجی را علت تامه همه نابسامانیها تلقی کرده و همه امور را ناشی از توطئه‌های آن تلقی می‌کنند. در برابر این افراط، برخی دیگر به دام تفریط افتاده و گاهی اصولاً منکر تأثیر عامل خارجی می‌شوند و در صورتی که ناگزیر از اذعان به آن بشوند، تقصیر را از عامل خارجی به ضعف جامعه ما در ادوار قبل از حضور عامل خارجی محوّل می‌کنند. برخی دیگر نیز به‌رغم اذعان به تأثیر ویرانگر عامل خارجی در سرنوشت ایران معاصر، توجه و پرداختن به آن را نوعی غفلت از توجه به نقش عوامل داخلی می‌پندارند.

در چنین تشویش نظری‌ای، در حالی که از نظر علمی شناخت جامع و واقع‌بینانه تحولات ایران معاصر، بدون توجه به ساختار بین‌المللی و کارکرد قدرتهای مسلط آن روزگار، غیرممکن است، پرداختن به مسئله عوامل خارجی و به ویژه، استعمار بریتانیا، به گونه‌ای کم‌ارزش، یا بی‌ارزش، و حتی ضد ارزش القا می‌شود.

این نوشته ضمن مروری اجمالی بر دیدگاههای یاد شده و پیامدهای عملی و نظری آنها، می‌کوشد تا به دور از احساسات و توجیهات توطئه‌انگاران و توطئه‌انکارانه، ضرورت جامع‌نگری و رویکرد واقع‌بینانه به نقش عوامل خارجی، به ویژه استعمار بریتانیا را در تحولات ایران معاصر تبیین کند.

واژگان کلیدی: بریتانیا - ایران - توطئه

۱. پژوهشگر ارشد تاریخ معاصر ایران.

نقش انگلستان در جنگ‌های اول و دوم روس و ایران

لطف اله تقی‌زاده^۱

امید کفاشی^۲

یکی از مصیبت‌بارترین قسمت‌های تاریخ ایران در دوره معاصر حمله روسیه به ایران و انعقاد دو قرارداد ننگین به نام گلستان و ترکمن‌چای بود، البته نباید تمام خطاها را به گردن شاهان قاجار انداخت تحولات عرصه بین‌الملل بعد از انقلاب کبیر فرانسه به صورت حیرت‌آوری سریع بود و این مسئله عواقب وخیمی برای کشور ایران داشت، حکومت ایران یک حکومت الیگارشسی با تمام ویژگی‌های سنتی آن که گردش نخبگی در آن وجود نداشت و مراکز علمی چندانی در آن تأسیس نشده بود، نه ارتش مدرن نه مراکز آکادمیک نظامی با تمام این مشکلات انتظار شکست از روسیه دور از انتظار نبود اما در میان این مشکلات نقش بریتانیا از همه روشن‌تر بود.

اصول سیاست خارجی بریتانیا در ایران در خلال جنگ ایران و روسیه در دو موضوع قابل بررسی است اول تضعیف حاکمیت ایران از نظر سیاسی - اقتصادی تا نتواند مثل سلطان محمود و نادر هوس حمله به هند را داشته باشد دوم ایران نباید آنچنان ضعیف شود که تسلیم روسیه شود، نمونه آن پادرمیانی انگلستان در انعقاد عهدنامه‌های گلستان و ترکمن‌چای است بعد از این دو عهدنامه و ایجاد مصونیت از طرف روسیه این کشور یکه‌تاز عرصه سیاست داخلی و خارجی ایران شد لذا برای برهم زدن موازنه از مشروطه دفاع کرد، اما سیاست کلی بریتانیا در این برهه بر پایه رقابت دائمی و در عین حال شناخت حریم سیاسی رقیب، ممانعت از پاگیری نیروی سوم، و کارشکنی در جبران شکست‌های ایران در جنگ اول و دوم روس، به عنوان نمونه ادوارد بران می‌گوید اگر حجم کاغذهای که بین ایران و سفارتخانه‌های این دو کشور رد و بدل شده برای راه‌آهن سوزانده شود یک هفته می‌سوزد.

واژگان کلیدی: انگلستان - روسیه - سیاست - بریتانیا - ایران

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی.

تحلیل اهداف انگلستان و رضاشاه از ساخت راه‌آهن در ایران

مظاهر تمیمی^۱

بررسی و تحلیل اینکه اهداف رضاشاه از ساخت بزرگ‌ترین پروژه اقتصادی‌اش یعنی راه آهنی به طول حدود ۱۴۰۰ کیلومتر چه بوده است و چرا از میان چندین دیدگاه و نظر مسیر امروزین انتخاب شد، جای بحث و بررسی دارد. به همین منظور نگارنده، به منابع و مآخذ مختلفی مراجعه کرد. عده‌ای از محققین و مورخین به ویژه متأخر، یکسره این عملیات ارتباطی را نفی کرده و آن را در خدمت منافع دول استعمارگر به‌ویژه انگلستان اواخر قرن نوزدهم، ارزیابی کرده‌اند.

در این مقاله، سعی بر این بوده است به سؤالات و پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. راه‌آهن‌سازی در ایران به چه دوره‌ای می‌رسد. آیا اصولاً فعالیت‌های راه‌آهن‌سازی با حکومت رضاشاه آغاز می‌شود. یا اینکه چنین فعالیت و سازوکاری سابقه دورتر داشته است؟

۲. پیرامون مسیر انتخابی خط آهن ایران، چه نظریاتی در آن زمان وجود داشته است؟ آیا این نظریه درست است که اصولاً نقشه ساخت راه‌آهن ایران ماحصل نقشه دولت استعمارگر انگلیس قرن نوزدهم بوده است؟ یا اینکه این پروژه نتیجه تمامیت‌خواهی فکری شخص رضاخان و در راستای نقشه‌های او برای سنوات آینده بوده است؟

واژگان کلیدی: انگلستان - رضاشاه - راه‌آهن - راه

بررسی نقش و عملکرد لابی انگلیس در مجلس شورای ملی

مهدی جاودانی مقدم^۱

مجید بینایی^۲

حضور انگلیس در ایران و نفوذ آن در ساختارهای سیاسی و اقتصادی کشور در پانصد سال پیش اگرچه با انگیزه‌های اقتصادی و تجاری آغاز گردید و انگلیسی‌ها به عنوان مردمی تاجرپیشه پا به خاک ایران گذاشتند اما به تدریج آنان توانستند نفوذ تجاری خود را به نفوذ سیاسی و نظامی تبدیل کنند. این مسئله بویژه از طریق جذب عناصر و نیروهای داخلی در دربار، بازاریان، روشنفکران و اقشار مختلف مردم و ایجاد یک لابی قدرتمند انگلوفیل در ارکان اصلی نظام سیاسی ایران میسر شد که در این زمینه پس از تأسیس مجلس شورای ملی، نقش این جریان وابسته به انگلیس بسیار حائز اهمیت بود. این جریان با نقش‌آفرینی در قانونگذاری کشور و هدایت روند سیاست داخلی و خارجی ایران در راستای اهداف و منافع انگلیس و با تأثیرگذاری در انتصاب برخی مقامات سیاسی و مقابله با جریان‌های مستقل مذهبی و ملی‌گرا، نقش بسیار مؤثر اما پنهانی‌ای را در تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی ایران ایفا کرد. بر این اساس این مقاله تلاش کرده است تا به بازخوانی چگونگی شکل‌گیری و فعالیت لابی انگلیس در ایران و نقش، جایگاه و عملکرد این لابی در مجلس شورای ملی و تأثیر آن در راستای پیشبرد اهداف و منافع انگلیس در ایران بپردازد.

واژگان کلیدی: لابی - انگلیس - ایران - مجلس شورای ملی - سیاست داخلی -

سیاست خارجی

۱. استادیار روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم.

۲. پژوهشگر و کارشناس علوم سیاسی.

تبیین و بررسی اوضاع اجتماعی - اقتصادی ایران در جنگ جهانی اول (با تکیه بر نقش انگلیس)

علی جعفری^۱

محمدتقی مشکوریان^۲

جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)، نخستین جنگ بین‌المللی در قرن بیستم بود که زبانه‌های آتش این جنگ تا ایران نیز کشیده شد. این که جنگ، تا آن تاریخ، با هیچ یک از جنگ‌های قبلی قابل مقایسه نبود به صورت مستقیم و غیرمستقیم نقش بزرگی در تعیین تاریخ قرن بیستم داشته است؛ و از چندین نقطه‌نظر از مصیبت‌بارترین جنگ‌ها به شمار می‌رود؛ از یک سو از نظر وسعت، شدت، تعداد نیروها و وسعت ویرانی‌های بر جای نهاده و از سوی دیگر به علت تأثیرات قابل ملاحظه‌ای که بر روی تمدن بشری داشته است. طی این نبرد، دهها میلیون انسان کشته و زخمی و ناپدید شدند یا از قحطی و گرسنگی و بیماری‌هایی که از تبعات جنگ به شمار می‌رفتند، جان خود را از دست دادند. جنگ جهانی اول، نخستین صحنه رویارویی قدرتهای بزرگ به شمار می‌رفت؛ که تأثیرات انکارناپذیری در کشورهای جهان از جمله ایران نیز داشته است.

گسترش دامنه جنگ جهانی اول به ایران و ورود قوای متفقین به کشور، آثار و نتایج سوپی را در ایران به همراه داشت و مردم ایران را با مشکلات و سختی‌های بسیاری همچون ناامنی، قحطی و شیوع بیماری‌های مختلف مواجه ساخت.

در این میان انگلستان یکی از کشورهای بود که نقش اساسی در تحولات اجتماعی و اقتصادی ایران در طی جنگ جهانی اول داشت و از مسببین اصلی قحطی‌های بزرگ، ناامنی در ایالات، شیوع بیماری‌های مهلک و واگیردار و بحران‌های شدید اقتصادی بود.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه اصفهان.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه اصفهان.

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و آرشیوی سعی در بازنمایی مستند اوضاع اجتماعی - اقتصادی ایران در جنگ جهانی اول با تکیه بر نقش انگلیس دارد.

واژگان کلیدی: ایران - جنگ جهانی اول - انگلیس - قحطی - ناامنی - بیماری

نقش انگلیس در جنگ دوم ایران و روسیه

میلاذ جعفری مقدم^۱

غرور حاصل از موفقیت‌های ایرانیان در جنگ با عثمانی که منتج به معاهده‌ی ارزنة‌الروم شد، این باور را در شاه و درباریان و اطرافیان پدیدار ساخت که موقعیت برای آغاز جنگ مجدد ایران و روسها فراهم شده و در جنگی دیگر پیروزی از آن ایرانیان خواهد بود، لذا خود را مهیای جنگ نمودند.

سؤالی که مطرح می‌شود این است که چرا انگلیسی‌ها از جنگ مجدد ایران روسیه استقبال می‌کردند؟ به عقیده‌ی نگارنده بعد از شکست ناپلئون به طور طبیعی میان انگلیسی‌ها و روسها که هر دو رؤیای جهانگشایی داشتند اختلافاتی بروز می‌کرد از این‌رو انگلیسی‌ها ترجیح می‌دادند که توجه روسیه را از اروپا به سمت مرزهای جنوبی و ایران معطوف بگردانند.

واژگان کلیدی: جنگ دوم ایران و روس - نقش انگلیس - ناپلئون

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

بررسی دلایل خارجی لغو قرارداد رویترا

میلااد جعفری مقدم^۱

سید مرتضی ضیایی^۲

نویدرضا لطیفان علاف^۳

کشور ایران به دلیل قرارگرفتن در موقعیتی ژئوپلتیک و ژئواستراتژیک از زمانهای دور همواره مورد نظر و طمع کشورهای بیگانه و استعمارگران خارجی بوده است. در تمامی قرن ۱۹، ایران صحنه رقابت نفوذ روس و انگلیس بود سیاست حاکم بر دربار ایران هم سیاست موازنه مثبت بین این دو کشور بود.

انگلستان در سال ۱۸۷۲م به وسیله ژولیوس رویترا قراردادی را به ایران تحمیل کرد که نه تنها تا زمان خود بلکه تاکنون هم از نظر گستره موضوع بی سابقه بوده است. این مقاله این سؤال را مطرح می کند که از بعد خارجی دلیل لغو امتیاز رویترا چه بود؟ فرضیه ای که مطرح می شود این است که ترس تاریخی دربار قاجار از روسیه که حاصل جنگهای ایران و روس و قراردادهای معروف گلستان و ترکمنچای بود دلیل لغو قرارداد رویترا از جانب ایران بود. شیوه گردآوری داده ها در این مقاله اسنادی و کتابخانه ای است و در برخی مواقع از تحلیل محتوا نیز استفاده شده است.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - روسیه - رویترا

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

نقش انگلیس در فرقه‌گرایی (وهابیگری، فراماسونری و بهائیگری)

معصومه جلیلی^۱

دولت انگلیس به منظور دستیابی به ذخایر زیرزمینی و ثروتهای کشورهای اسلامی، جلوگیری از گسترش اسلام و گسستن وحدت امت اسلامی و تضعیف دولتهای اسلامی به فرقه‌گرایی و فرقه‌سازی دست زد و جریان وهابیت، فراماسونری و بهائیگری در بین ممالک اسلام راه‌اندازی کرد. وهابیگری به طور رسمی در قرن ۱۲ق با کمک استعمارگران به دست محمد ابن عبدالوهاب به عنوان یک مذهب رسمی پدیدار و منتشر شد. وهابیگری به تحریک انگلیس برای تفرقه انداختن در بین جامعه مسلمین تقریباً در کلیه کشورهای اسلامی از جمله ایران شیوع یافت. جریان بعدی فراماسونری یا فراموشخانه جمع کانونهای برادری گسترده‌ای در جهان است. این کانونها به معنای آزاد در اروپای غربی است.

اولین فراماسونری در ایران به دوران ناصرالدین شاه قاجار برمی‌گردد. میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله، نخستین انجمن نوین سیاسی اجتماعی ایران را بنیان نهاد و آن را فراموشخانه نامید. در دوره محمدرضا پهلوی برخلاف دوران رضاشاه با گسترش روابط سیاسی با غرب به خصوص انگلستان لژهای فراماسونری فراوانی در ایران تأسیس شد. بهائیت نیز از فرقه‌های بود که انگلیس در گسترش آن داشت. بهائیت توسط میرزا حسین علی نوری ملقب به بهاء‌الله در قرن ۱۹ در ایران بنیانگذاری شد. استعمار انگلیس برای از بین بردن وحدت مسلمانان با استفاده از آموزه‌های اسلامی به ساختن مسلکها و مذاهب ساختگی و التقاطی مبادرت نمود. پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای در صدد بررسی نقش انگلیس در فرقه‌گرایی و وهابیگری فراماسونری و بهائیگری است.

واژگان کلیدی: استعمار انگلیس - وهابیگری - فراماسونری - بهائیگری

۱. مدرس دانشگاه پیام نور و دانشگاه آزاد بین‌المللی نقده.

عملکرد بی‌بی‌سی فارسی در انتخابات ۸۸ ایران

ساره جمالی زواره^۱

بی‌بی‌سی یا بنگاه خبررسانی بریتانیا، قدیمی‌ترین و بزرگ‌ترین بنگاه پخش اخبار در سراسر جهان است که در تاریخ ۱۸ اکتبر ۱۹۲۲م بنیان گذاشته شده است. این بنگاه در عرصه رسانه‌ای دارای فعالیت گسترده‌ای و شبکه‌های بسیاری به زبانهای مختلف دنیاست. یکی از این شبکه‌ها، شبکه بی‌بی‌سی فارسی است. شبکه تلویزیونی بی‌بی‌سی فارسی چند ماه قبل از انتخابات دهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران از سوی وزارت امور خارجه انگلیس راه‌اندازی شد. این شبکه در پیش و پس از انتخابات ۲۲ خرداد ۸۸ نقش برجسته‌ای در برهم زدن وحدت ملی ایران ایفا نمود و به وضوح به ارگان رسانه‌ای سران و جریان فتنه تبدیل شد.

در این مقاله تلاش خواهد شد به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای در قالب رویکرد تحلیلی - توصیفی به این سؤال پاسخ داده شود که عملکرد بی‌بی‌سی فارسی در جریان فتنه سال ۸۸ به چه شکل بوده است؟ با توجه به اهمیت انتخابات ریاست جمهوری سال ۸۸ و رویدادهای پس از آن از سویی و تأثیر رسانه‌های داخلی و خارجی در شکل‌گیری، جهت‌گیری یا تشدید آثار این رویدادها از سوی دیگر، بررسی نقش و تأثیر بی‌بی‌سی فارسی در این رویدادها ضروری به نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی: انتخابات - اغتشاشات - بی‌بی‌سی - رسانه

بررسی روایتهای سه‌گانه درباره نقش رادیو بی بی سی در جریان پیروزی انقلاب اسلامی

ناصر جمالزاده^۱

حجت‌اله نوری ساری^۲

در مقاله حاضر سه کلان روایت مطرح درباره نقش رادیو بی بی سی در جریان پیروزی انقلاب اسلامی بررسی می‌شود. چارچوب نظری این مقاله نظریه برجسته‌سازی است که با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به تبیین روایتهای سه‌گانه می‌پردازد. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش اساسی است که «رادیو بی بی سی در جریان انقلاب اسلامی مردم ایران چگونه نقش‌آفرینی کرده است؟» به عبارت دیگر کدام یک از روایتهای مطرح به شکل بهتری رفتار و عملکرد رادیو بی بی سی در جریان انقلاب اسلامی تبیین می‌نماید؟

این مقاله در پاسخ به این پرسش، ابتدا مناسبات رژیم پهلوی دوم را با این بنگاه خبری بیان می‌کند، سپس دیدگاههای مختلف درباره نقش رادیو بی بی سی در جریان انقلاب اسلامی از منظر گردانندگان و مرتبطين رادیو بی بی سی، عناصر رژیم پهلوی و رهبران انقلاب اسلامی تبیین می‌کند.

نتایج حاصل از این پژوهش گویای آن است که رادیو بی بی سی خود را بازوی رسانه‌ای نیروهای ضد سلطنتی معرفی کرده و بر کارکردهای همسو با انقلاب تأکید دارد. روایت دوم به دیدگاه جریان حامی سلطنت‌طلبانی اشاره دارد که رادیو بی بی سی را عامل اصلی سرنگونی رژیم پهلوی قلمداد می‌کردند. روایت آخر نیز مختص جریان مذهبی و انقلابیونی است که رهبری این حرکت مردمی را بر عهده داشته‌اند؛ این گروه

۱. دانشیار و عضو هیئت علمی دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

۲. فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

ضمن رد دو روایت قبل بر نقش غیرسازنده و حتی مخرب رادیو بی بی سی اذعان دارند. مستندات تاریخی گواه آنست از میان سه روایت مطرح شده، تبیین نیروهای انقلابی و رهبران نهضت اسلامی مردم ایران نزدیک‌ترین قرابت را با واقعیت خارجی دارد.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی - جمهوری اسلامی ایران - رادیو بی بی سی - انگلیس -

بریتانیا

چگونگی و نتایج نفوذ انگلیس در ایلات و عشایر کردستان ایران (از مشروطه تا سال ۱۳۲۰ش)

فوزیه جوانمردی^۱

هدف از پژوهش حاضر، بررسی نفوذ انگلیس در مناطق کرد نشین ایران از دوره مشروطه تا پایان دوره پهلوی اول می باشد. روشی که در این پژوهش به کار رفته است توصیفی - تحلیلی با روش تاریخی و رویکردی کیفی می باشد، که مبتنی بر گردآوری و تدوین اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای، روزنامه‌ها، مقالات و اسناد آرشیوی موجود می باشد.

ایران در دوره مشروطه به لحاظ نظری در صدد ساختن دولت - ملت بر پایه اندیشه مدرن ملیت بود این مسئله باعث می شد تا گروههای مذهبی ایران از جمله کردها در زیر نفوذ آن قرار گیرند. در مراحل اولیه بخشی از کردها به روند همگرایی مورد نظر مشروطه خواهان پیوستند، اما ناتوانی دولت در اجرای این نظریه، به تدریج مردم ایران از جمله کردها را از آن دور کرد. و دولتهای خارجی چون انگلیس نیز در غیاب حضور دولت در میان کردها به مداخله در امور آنان پرداختند و زمینه را برای گسستن پیوندهایشان با دولت مرکزی فراهم آوردند با تشدید مداخله خارجی و افزایش قدرت طلبی در دوره جنگ اول جهانی، این شکاف در میان کردها بیش از هر زمانی گسترش یافت. کردستان ایران، به دلیل موقعیت آن از نظر نظامی اهمیت بسیار دارد. به واسطه همین اهمیت پس از جنگ اول جهانی، بعضی از کشورها به ویژه انگلیس به خاطر حفظ منافع خود زمزمه استقلال کردستان را در میان طوائف کرد انتشار دادند.

واژگان کلیدی: کردستان ایران - جنبشها - ایلات و عشایر - ناسیونالیسم - انگلیس

نقش علمای دین در عراق در خلال جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)

حسین عبد زایر الجورانی^۱

با آغاز جنگ جهانی اول در ژوئیه ۱۹۱۴، حاکمیت عثمانی که در آغاز اعلام بی‌طرفی کرده بود، دیری نگذشت در کنار آلمان قرار گرفت. متعاقب آن انگلیسی‌ها مبادرت به استحکام پایگاههای خود در منطقه نمودند. تهاجم به جنوب عراق و تصرف بندر بصره یکی از هدفهای مهم آنان بود. اشغال آبادان نیز در جهت حمایت از منابع نفتی آن قابل درک است. صرف‌نظر از عقیم کردن نقشه عثمانی و آلمان و ضرورت تقویت روحیه اعراب منطقه و جذب هرچه بیشتر آنان به خود، محافظت از منافع استراتژیک انگلیس در منطقه، بالاخص تأسیسات استحصال نفت در بنادر مهم آبادان و بصره حائز بسی اهمیت بود.

قوای بریتانیا در ۲۳ نوامبر ۱۹۱۴ به بصره یورش آوردند. البته پیش از تسخیر بصره این شهر به محاصره نیروهای انگلیسی درآمد و در آن برهه اهالی شهر از علمای دین یاری طلبیدند. علمای شهرهای نجف، کربلا، کاظمین بر ضرورت همراهی با حاکمیت اسلامی عثمانی و بیرون راندن کافران متفق‌القول بودند. احکام جهاد بی‌درنگ صادر شد و نسبت به بسیج مردم اقدام گردید. حضرات آیات حبوبی، حیدری، خالصی در خطوط مقدم صحنه رزم در برابر اشغالگران انگلیسی صف‌آرایی کردند. شدیدترین درگیریه‌ها در محور شعیبه، جایی که حضرات سید محمد سعید حبوبی، شیخ باقر حیدر و سید محسن حکیم، قرار داشتند به وقوع پیوست. مجاهدان به زعامت مراجع دین از هیچ تلاشی در آوردگاههای عملیاتی دریغ نوزیدند.

اما اسلحه فرسوده، عدم امدادسانی از سوی عقمانی، ناآشنایی قوای عثمانی به تاکتیکهای نوین جنگی، تحلیل رفتن قوای عشایر، استحکامات جنگی نیروهای داوطلب

۱. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه المستنصریه در بغداد.

و حضور ستون پنجم انگلیسی‌ها و اختلاف‌افکنی آنها در صفوف مجاهدان باعث شد تا کفه ترازو در صحنه عمل به سود متجاوزان سنگینی نماید. علمای دین در خلال اشغال سرزمین بین‌النهرین توسط انگلیسی‌ها فتوای حرمت تعامل و همکاری با کافران متجاوز را صادر کردند و طی سنوات پسین نیز هرگز از مقابله با متجاسران دست نشستند. قیام نجف در ۱۹۱۸ و انقلاب ۱۹۲۰ عراق، جلوه‌های برجسته این مدعاست که علمای دین هدایت آن را بر عهده داشتند.

واژگان کلیدی: عراق - بریتانیا - جنگ جهانی اول

بررسی عملکرد و اهداف مدارس تبشیری در دوران قاجار

دکتر محمدعلی چلونگر^۱

زینب اسفندیاری^۲

سحر نعمتی^۳

با تأسیس و سازمان یافتن انجمنهای تبلیغی مسیحی در اروپا و به دنبال گسترش اهداف استعماری، سیل مبلغان تبشیری مسیحی به خصوص از بریتانیا به مشرق زمین از جمله ایران سرازیر شدند، آنان در جهت گسترش اهداف تبشیری در کنار کارهایی چون ترجمه و پخش انجیل، چاپ و نشر سرودهای روحانی و فعالیت پزشکی به تأسیس مدارس تبلیغی مسیحی روی آوردند.

اولین مدرسه تبشیری در دوره سلطنت محمدشاه در شهر ارومیه در سال ۱۲۵۴ق راه اندازی شد. این مدرسه به تعبیری نخستین مدرسه مدرن ایرانی بود. در دوران ناصرالدین شاه، فعالیت تبشیری میسیونرهای مذهبی مسیحی جهت تأسیس مدارس افزایش یافت و در شهرهایی چون اصفهان، ارومیه، تبریز و تهران گسترش یافت علت گسترش این مدارس در این شهرها، وجود اقلیت مذهبی مسیحی در آنها بود. مبلغان مسیحی برای جذب کودکان دانش آموز به مدارس، علاوه بر آموزش آموزه‌های مسیحی، انواع فنون، ادبیات فارسی و ادبیات انگلیسی را آموزش می‌دادند. کلیه مخارج این مدارس که اکثراً هم شبانه روزی بود، مجانی بود. از گروههایی که جهت جذب آنان در این مدارس تلاش می‌شد خانواده‌های کم‌بضاعت و کودکان بی‌سرپرست بود.

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان.

۲. کارشناسی ارشد تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی.

۳. کارشناسی ارشد تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی.

این مقاله در پی بررسی اهداف مبلغان مذهبی در تأسیس مدارس، علل انتخاب ایران برای این کار، شهرهایی که بیشترین مدارس در آن ساخته شد، تأثیراتی که این مدارس در آموزش پرورش داشته و تربیت‌یافتگان این مراکز می‌باشد.

واژگان کلیدی: مدارس - ایران - میسیونرهای مذهبی - تبشیری و تبلیغی - قاجار

سیاست انگلستان در عدم دستیابی ایران به نیروی دریایی در دوره قاجاریه

دکتر محمدجعفر چمنکار^۱

محمود نوری‌نهاد

با وجود آنکه ایران کرانه‌های دریایی طولانی در شمال و جنوب را در تملک داشت و هزاران نفر در این مناطق با دریا ارتباطی تنگاتنگ داشتند، صنعت کشتی‌سازی مدرن و انبوه بویژه از نوع نظامی آن هرگز پیشرفتی بسنده نیافت. استمدادات همیشگی عناصر حکومتی ایران برای استفاده از جنگی کمپانیهای هند شرقی انگلستان و هند در دوره صفویه، افشاریه و زندیه و کمک‌گیری از متخصصان بیگانه در امر ساخت ناوگان بحری چون جان التون انگلیسی و سارو هلندی در دوره افشاریه گواه این نقصیه می‌باشد. مقارن با تشکیل دولت قاجاریه، نیروی دریایی ایران متشکل از چند کشتی فرسوده عهد نادری و زندیه، بدون نیروی مجرب آموزش دیده و رها شده در بنادر خلیج فارس بود. از دوران قائم‌مقام فراهانی و امیرکبیر تلاشهایی برای تجهیز ایران به ناوگان دریایی نظامی در خلیج فارس صورت گرفت و این فرایند تا اواخر عصر قاجاریه ادامه یافت. سیاست انگلستان که در حقیقت پیروی از سنتهای استعماری سده‌های پیشین بود، مخالف شدید دستیابی ایران به بحریه جنگی و کارشکنی در جریان خرید آن بود. بدین ترتیب امکان نظارت ایران بر بنادر و جزایر خلیج فارس و به ویژه دور از ساحل میسر نگشته، هرچه بیشتر در سرحدات آبی خود مهجور و منزوی گردیده و فضای بیشتری برای جولان نامحدود استعمارگران بریتانیایی در این مناطق و نقض حاکمیت و منافع ملی مردم ایران مهیا می‌گشت. هدف این پژوهش که براساس روش کتابخانه‌ای می‌باشد، بررسی فرایند مداخلات استعمار بریتانیا در جلوگیری ایران از دستیابی به فناوری دریایی در دوره قاجاریه می‌باشد.

واژگان کلیدی: قاجاریه - انگلستان - نیروی دریایی - سیاست جلوگیری

عملکرد انگلیس در کرانه‌های جنوب ایران در خلال جنگ جهانی دوم

دکتر محمدجعفر چمنکار^۱

فاطمه بیژنی^۲

به دنبال شعله‌ور شدن جنگ جهانی دوم از سوی آلمان، ایران که حاضر به پذیرش درخواست انگلیس مبنی بر اخراج کارکنان و اتباع آلمانی مقیم کشور نشده بود، در سحرگاه شهریور ۱۳۲۰ از سمت جنوب و غرب مورد تهاجم نیروهای انگلیسی قرار گرفت. نیروهای متجاوز انگلیس که در وهله اول دستور داشتند پالایشگاه نفت آبادان و معادن نفت جنوب را تصرف کنند، از طریق خانقین و قصرشیرین به خاک ایران حمله کردند. نیروی دریایی این کشور نیز با هدف تسلط بر آبراه خلیج فارس، بنادر خرمشهر، شاهپور و بوشهر را مورد هدف قرار داد. در این حمله تجاوزکارانه نیرو دریایی انگلیس به بنادر جنوب، نیروی دریایی نوپای کشور به کلی نابود گردید، افسران و کارکنان این نیرو کشته شدند. با اشغال این ستاد و تصرف ناوگانها انحلال نیروی دریایی ایران اعلام گردید. بدین وسیله خلیج فارس و سرزمینهای جنوبی آن به طور کامل در حیطه فعالیت و نفوذ انگلیس قرار گرفت. در این مقاله ضمن بررسی عملکرد انگلیس در کرانه‌های جنوبی ایران در خلال جنگ جهانی دوم، به چگونگی تصرف ذخایر نفت جنوب و انحلال نیروی دریایی ایران توسط انگلیس پرداخته می‌شود. سؤال اصلی این است که چرا انگلیس مناطق جنوبی ایران را مورد تهاجم قرارداد؟ تحلیل این است که انگلیس از یک سو به ذخایر نفت جنوب جهت انجام عملیات نظامی و تسلیحاتی نیازمند بود و از سوی دیگر نمی‌خواست در خلیج فارس هیچ‌گونه قدرت دریایی وجود داشته باشد. به همین دلیل درصدد آن برآمد تا سازمان نیروی دریایی ایران را در جنوب نابود کند.

واژگان کلیدی: جنگ جهانی دوم - خلیج فارس - بنادر جنوب - نفت

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه ارومیه.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره ی اسلامی دانشگاه ارومیه.

نقش استعماری انگلستان در تشکیل بانک شاهنشاهی

دکتر محمد چمنکار^۱

عبدالله حسن‌نژاد^۲

تأسیس بانک شاهنشاهی در ایران در سال ۱۸۸۸م بود. با توجه به شرایط اقتصادی حاکم بر جامعه ایران به ویژه وجود یک جامعه سنتی، بانک شاهنشاهی با استفاده از خلاء موجود در بانکداری ایران و با استفاده از جذابیت‌های مختلف این کشور، عرصه بانکداری را تبدیل به میدان زورآزمایی و استعمار کرد. این روند سلطه‌جویانه و استعمارگرانه بانک مذکور تا انقلاب مشروطه وجود داشت. دولت انگلستان به‌رغم نظر وزارت هندوستان، تظاهر به پشتیبانی از این بانک نمی‌کرد ولی گاه به گاه به این امتیازنامه متوسل می‌شد تا رقیبان کشورهای دیگر را که برای تحصیل امتیازهای گوناگون می‌کوشیدند از میدان دور سازد. با توجه به این شرایط بانک شاهنشاهی امتیاز انحصاری بسیار گرانبه‌ای انتشار اسکناس را برای خود گرفت و چون به تنهایی نمی‌توانست در برابر اقدامات بانک استقراضی مقاومت نماید، رئیس بانک شاهنشاهی به دولت انگلستان اصرار کرد که اکثریت سهام آن بانک را بخرد. توفیق انگلستان در تضعیف ایران، ایرانی که در هر گوشه آن یاغی و راهزن هرچه می‌خواستند می‌کردند برای انگلیسی که در اوج قدرت بود فراست نمی‌خواست بلکه بیشتر مستلزم بی‌اعتنایی به حقوق بین‌الملل و اصول عدالت و انصاف بود. این پژوهش سعی دارد که نقش استعماری انگلستان در تشکیل بانک شاهنشاهی در ایران دوره قاجار را به منصفانه شرح بکشد.

واژگان کلیدی: انگلستان - بانک شاهنشاهی - استعمار - ایران - قاجار

۱. استادیار دانشگاه ارومیه.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، تاریخ ایران اسلامی دانشگاه ارومیه.

نقش انگلیس در قرارداد داری

دکتر محمدجعفر چمنکار^۱

نسرین صادقی^۲

در اوایل قرن بیستم امتیاز بهره‌برداری از نفت در ایران را یک انگلیسی به نام داری کسب کرد. واگذاری این امتیاز در زمان سلطنت مظفردالدین‌شاه و دورهٔ صدارت امین‌السلطان صورت گرفت و در واقع یکی از چهار امتیاز مهم واگذار شده در دوران قاجارها بود. فردی ارمنی به نام کتابچی‌خان که متصدی امور گمرکات در ایران بود، طی رایزنی‌هایی که با سرهنری دراموندولف وزیرمختار سابق انگلیس در ایران مبنی بر معرفی و تشویق سرمایه‌داران انگلیسی برای سرمایه‌گذاری بر روی منابع نفتی ایران داشت، ویلیام ناکس داری را برای این منظور گزینه‌ای مناسب دید.

داری نیز پس از حصول اطمینان از وجود نفت در صفحات غربی و جنوب غرب ایران توسط مهندسان اعزامی خود، آلفرد ماریوت نماینده‌اش را به همراه کتابچی‌خان جهت عقد قرارداد روانهٔ ایران نمود. ماریوت نیز با مساعدتهای آرتور هاردینگ وزیرمختار وقت انگلیس در ایران موفق به کسب این امتیاز در سال ۱۹۰۱ م / ۱۲۸۰ ش شد و بدین ترتیب برای اهداف استعماری انگلیس روزه‌ای مناسب به وجود آمد. دولت انگلیس با توجه به محاسباتی که توسط کارشناسان سیاسی و اقتصادی خود انجام داده بود و با توجه به اینکه در صدد تبدیل سوخت کشتیهای جنگی خود از زغال سنگ به نفت بود، طی معامله‌ای اقدام به خرید سهام این شرکت نمود و مالک بلامنازع منابع نفتی ایران شد. این پژوهش در نظر دارد تا نحوهٔ واگذاری این امتیاز و بهره‌برداری از آن توسط انگلیس و زمینه‌هایی که این مادهٔ استراتژیک برای اهداف استعماری این دولت فراهم کرده بود بررسی و تحلیل نماید.

واژگان کلیدی: قرارداد داری - نفت - انگلیس - استعمار اقتصادی

۱. استادیار دانشگاه ارومیه.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه ارومیه.

انگلیس و مسئله تجارت و اعتیاد به تریاک در دوره قاجاریه (۱۲۱۰-۱۳۳۴ق)

حمید حاجیان‌پور^۱

مهدی دهقان حسام‌پور^۲

آغاز کشت و اعتیاد به تریاک در دنیا چندان شناخته شده نیست و این مسئله برای کشور ایران نیز صادق است. حدسیاتی در مورد آغاز اعتیاد ایرانیان به تریاک و کشت آن در دوره هخامنشی و حتی ساسانی وجود دارد که چندان قابل تکیه نیستند. آن چه که در مورد تریاک گزارش‌های آن، به صورت موثق وجود دارد کشت و استفاده از آن در دوره میانه و به صورت مشخص تر در عصر صفویه در ایران است.

در دوره معاصر این ماده خام به یک ماده استراتژیک و صنعتی در دنیا تبدیل شد و از یک طرف تحت تأثیر اقتصاد سرمایه‌داری و از سوی دیگر تحت تأثیر بینش استعماری کشورهای اروپایی به ویژه انگلیسیها، کشت و اعتیاد به آن در دنیا رواج زیادی پیدا کرد. در ایران از آغاز عصر ناصری کشت تریاک رواج زیادی پیدا کرد و به یک ماده تجاری در اقتصاد این کشور تبدیل، و اعتیاد به آن باعث مشکلاتی در جامعه شد.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که انگلیسیها در دوره قاجاریه با استفاده از کمپانیها و دلان داخلی و خارجی تریاک، کشت تریاک را رواج دادند که این مسئله به طور منطقی باعث رواج اعتیاد در ایران شد. از طرف دیگر باید این نکته را هم مدنظر داشت که ایرانیان قبل از سیاستهای استعماری انگلیسیها در رابطه با رواج اعتیاد در بین مردم کشورهای جهان سوم، تریاک را به عنوان یک ماده خوراکی و مخدر مصرف می‌کردند، که این مسئله در دوره صفوی چالشهایی برای پادشاهانی مثل شاه‌عباس اول ایجاد کرده بود.

واژگان کلیدی: تریاک - قاجاریه - انگلیس - استعمار - سرمایه‌داری

۱. استادیار دانشگاه شیراز.

۲. دانشجوی دوره دکتری دانشگاه شیراز گرایش ایران اسلامی.

بررسی نقش انگلیس در انعقاد عهدنامه ترکمن‌چای

فاطمه حاجیانی^۱

در دوره قاجار قراردادهای زیادی بین ایران و دول استعماری روس و انگلیس به امضاء رسید که یکی از ننگین‌ترین آنها عهدنامه ترکمن‌چای بود که دولت روسیه برای پایان دادن به سری دوم جنگهای خود با ایران آن را به فتحعلی‌شاه تحمیل کرد. این عهدنامه با توجه به مفاد و بندهایی که داشت شرایط بسیار سنگینی را به ایران تحمیل کرد و خود زمینه ساز انعقاد قراردادهای دیگری بین ایران و دول استعماری شد اما نکته‌ای که در این باره قابل ذکر است این موضوع است که یکی از نقش‌آفرینان عمده در انعقاد این عهدنامه دولت انگلیس بود که نقش زیادی در پذیرش این عهدنامه از سوی ایران داشت.

انگلستان که در سال ۱۸۰۷م با روسیه قرارداد سری در مورد تقسیم ایران به مناطق نفوذ را امضاء کرده بود در راستای همین تقسیم قدرت و نفوذ در ایران، فتحعلی‌شاه را به پذیرش صلح با روسیه ترغیب کرد که این مداخله برای انگلیس دو مزیت داشت انگلیس با اطلاع از این موضوع که ادامه پیشروی روسیه به سوی تهران امکان سقوط پایتخت و تسلیم شدن به روسیه را دارد سعی کرد با وساطت ایران را وادار به پذیرش صلح کند از سوی دیگر با این مداخله می‌توانست دوست و رقیب استعماری خود را راضی نگه دارد و هم در آینده نزدیک قراردادی شبیه به همین را با توجه به سیاست موازنه مثبت ایران با این دولت تحمیل کند. این مقاله سعی دارد تا به واکاوی علل مداخله انگلستان در پذیرش این عهدنامه از سوی ایران بپردازد و اینکه پذیرش این عهدنامه از سوی ایران تا چه میزان می‌توانست اهداف استعماری انگلیس در ایران را پوشش دهد.

واژگان کلیدی: انگلیس - عهدنامه ترکمن‌چای - روسیه - فتحعلی‌شاه

نقش فراماسونهای انگلیسی در شکل‌گیری رخدادهای دوره قاجاریه

فرشته حبیبی‌نژاد^۱

سازمان فراماسونری، از یک جمعیت صنفی ساده معمارها؛ در قرن چهاردهم میلادی؛ به وجود آمد، و در قرن هجدهم، با تغییر ماهیت و تبدیل شدن به یک سازمان سیاسی، در جهت منافع استعماری انگلستان گام برداشت. ورود فراماسونری به ایران، برای به ثمر نشاندن اهداف استعماری سیاست انگلستان، با فرستادن جاسوسهای ماسون انگلیسی در لباس سفیران صلح و دوستی و با استفاده از دست‌پرورده‌های ماسون شده ایرانی، در دوره قاجاریه آغاز شد.

در این راه افراد زیادی با عنوانهای رجال سیاسی، روشنفکران تحصیل‌کرده، روحانیون تجددخواه و بسیاری دیگر از این قبیل؛ آگاهانه و با فریفته شدن، و یا فریب خوردن؛ به فراماسونها کمک کردند. انگلیسیها با بردن سفیرانی همچون میرزا عسگرخان، میرزا ابوالحسن خان ایلچی، میرزا صالح شیرازی و بسیاری دیگر از رجال ایرانی به محافل ماسونی، و با دادن درجه‌های ماسونی و تعیین مقرری، آنها را به خدمت می‌گرفتند و به نفع دولت انگلستان از آنها استفاده سیاسی می‌کردند. این نکته نیز با پیگیری ردپای حساب شده ی آنها زمانی ثابت می‌شود که ما به وضوح شاهد دست آشکار؛ نه پنهان؛ فراماسونری، به صورت حرکتی نرم و آرام، در پیدایش رخدادهای سیاسی هستیم. بارزترین نمونه آن را می‌توانیم در تحمیل قراردادهای «ترکمنچای»، «گلستان»، «پاریس» و تغییر در مسیر انقلاب مشروطیت توسط سیاست ماسونی انگلستان، به وسیله این دست‌نشانندگان ماسون ایرانی ببینیم.

فراماسونها ابتدا با شعار آزاد ساختن ملت ایران از ستم مستبدانه ناصرالدین شاه و برقراری عدالت اجتماعی، شروع به تأسیس لژهایشان کردند. در این لژها درسها و افکاری به اعضای آن القاء می‌شد که در هنگام عمل، نتیجه‌ای جز اجرای اهداف

۱. کارشناسی ارشد تاریخ تشیع.

انگلیسی‌ها نداشت. فراماسونها به ظاهر مردم را آگاه کردند و از استبداد نجات دادند، اما به نرمی به استثمار و استعمار پنهان انگلستان درآوردند.

واژگان کلیدی: فراماسونری - انگلیس - قاجاریه - استعمار - مشروطیت

بررسی سیاست انگلیس در ارتباط با نفت ایران در ابتدای سده بیستم

محمد حسن‌نیا^۱

توجه انگلیس به نفت ایران و دخالت این کشور در مباحث مربوط به شرکتهای نفتی به قرارداد داری و نقش انگلیس در انعقاد این قرارداد در فضای رقابت آمیز انگلستان و روسیه در ابتدای سده بیستم در ایران ارتباط دارد. مسائلی چون نیاز در یاداری انگلیس به سوخت انبوه و ارزان جهت استفاده در کشتیهای نیروی دریایی انگلیس، نفوذ سیاسی به بهانه حمایت از تأمین امنیت در مناطق نفت‌خیز ایران، پرداخت مالیات توسط شرکت ایران و انگلیس به دولت انگلستان و رقابت اقتصادی با روسیه و آلمان در ایران، از جمله مسائلی است که نفوذ انگلیس به مسئله نفت ایران در ابتدای سده بیستم را دوچندان کرده بود. بررسی این مسائل با توجه به منابع دست اول تاریخی و به ویژه اسناد فارسی و انگلیسی قابل بررسی است و از خلال این اسناد و با مقایسه آنها با همدیگر به خوبی سیاست انگلیس در ارتباط با نفت ایران در ابتدای سده بیستم را می‌شود، مورد واکاوی قرارداد. این نوشتار بر اینست تا با استفاده از روش تحقیق توصیفی تحلیلی با تأکید بر اسناد انگلیسی و فارسی از یک طرف و روش مشاهده میدانی و دیدن مناطق نفت‌خیز ایران از طرف دیگر، نقش دولت انگلیس در شرکت نفت ایران و انگلیس و تاریخ نفت ایران در ابتدای سده بیستم را مورد مذاقه قرار دهد و نشان دهد که چرا و چگونه انگلیسیها در مسئله نفت ایران نفوذ و دخالت می‌کردند و تا چه حدی نفوذ آنها تأثیرگذار بوده است.

واژگان کلیدی: نفت ایران - داری - انگلیس - شرکت نفت ایران و انگلیس - دوره قاجار

واکاوی نبرد برازجان بر اساس یک گزارش نویافته

سید محسن حسینی^۱

سوسن نیکجو^۲

بrazجان به عنوان یکی از مراکز مقاومت جنوب ایران و یکی از پایگاه‌های مردمی مبارزه با استعمار انگلیس بوده است. مقاله حاضر متکی است بر گزارش چاپ نشده‌ای از یک پزشک نظامی تحصیلکرده دارالفنون که از سوی ناصرالدین شاه برای مداوای جنگجویان در نبرد ۱۲۷۳ق. که منجر به عقد قرارداد پاریس گردید، به منطقه برازجان اعزام شده است. گزارش حاوی نکات جدیدی در خصوص نیروهای شرکت‌کننده در نبرد، شیوه مبارزه دو طرف و اطلاعاتی در خصوص فوجهای شرکت‌کننده و تلفات نیروهای ایران می‌باشد. بازخوانی گزارش، مستندنگاری مکانها و اشخاص نام برده شده در متن تاریخی، تجزیه و تحلیل داده‌ها از مسائلی است که در روند پژوهش مورد توجه قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: استعمار - برازجان - انگلستان

۱. کارشناس ارشد تاریخ و تمدن اسلامی، پژوهشگر بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ و تمدن اسلامی، دبیر و سرگروه تاریخ ناحیه پنج آموزش و پرورش مشهد.

نقش انگلستان در تأسیس تشکیلات فراماسونری در ایران

موسی فقیه حقانی^۱

فراماسونری از جمله انجمنها و جمعیت‌های سرّی است که از زمان پیدایش آن تاکنون به علت ویژگی‌های خاص بحث‌های بسیاری را برانگیخته است. آنچه که از تکاپوی فراماسونری در جهان سوم برمی‌آید این است که ایجاد و رشد و توسعه این تشکیلات در کشورهای جهان سوم رابطه تنگاتنگی با توسعه و نفوذ استعمار در جهان دارد؛ ایجاد کانونهای فراماسونری در مصر در پی اشغال این کشور توسط ناپلئون به دست فرانسویها در آفریقای جنوبی و هند در پی سلطه یافتن انگلستان و... از نمونه‌های بارز و آشکار این ارتباط است. در ایران نیز در پی اولین تماسهایی که از زمان فتحعلی‌شاه با انگلستان و فرانسه برقرار شد، این کشورها در راستای تحقق اهداف خود که مبتنی بر تضعیف ایران جهت تضمین سلطه بر هندوستان و دیگر نقاط آسیا بود و تلاشهای زیادی جهت جذب رجال ایرانی به این سازمان به عمل آوردند. میرزا ابوالحسن خان ایلچی، میرزا ملکم‌خان و عسگرخان افشار ارومی و... از جمله افرادی بودند که در راستای همین سیاست به عضویت لژهای ماسونی درآمدند و از آن زمان کشور ما عرصه فعالیت جمعیتی شد که رفته‌رفته بر تمامی ارکان سیاسی، اقتصادی، فرهنگی آن پنجه در افکند. ورود فراماسونری به ایران همزمان با آغاز تکاپوهای استعماری در کشورمان بیانگر اهمیت این تشکیلات برای پیش برد اهداف غارتگران بین‌المللی در ایران و جهان است. اولین چهره‌ای که رسماً مأموریت یافت تا در ایران تشکیلات ماسونی را راه‌اندازی نماید سرگور اوزلی سفیر انگلستان بود که با مأموریت همزمان از سوی جرج سوم پادشاه انگلستان و رئیس لژ بزرگ انگلستان وارد ایران شد. قطعاً آشنایی ایرانیان با این تشکیلات به قبل از مأموریت اوزلی بازمی‌گشت اما او بود که مدعی شد اغلب اطرافیان فتحعلی‌شاه را وارد جرگه فراماسونری ساخته و موفق شده جمعی از ایرانیان صاحب نفوذ را در خدمت

۱. پژوهشگر تاریخ معاصر، مدیرعامل مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

سیاست‌های انگلستان قرار دهد. او مأموریت داشت لژی هم در ایران با نام لژ اصفهان تأسیس نماید که البته موفق به انجام این کار نمی‌شود اما عضویت رجال درباری در این تشکیلات جهانی برای پیشبرد اهداف استعمار انگلستان کافی بود. همین چهره‌ها بعدها در تشکیلات ماسونی میرزا ملکم‌خان عضویت یافتند و از آن پس امور ماسونی در ایران با اشراف این تشکیلات در اغلب موارد صورت پذیرفت. دسیسه‌های اعضای این تشکیلات زمینه‌های شکست در جنگ‌های روسیه علیه ایران و تحمیل قراردادهای ننگین گلستان و ترکمنچای و تجزیه قفقاز را از ایران و نیز دیگر تبعات شکست در جنگ را فراهم ساخت. در عرصه‌ای دیگر و این بار در نبرد مستقیم با انگلستان بر سر هرات که آنها به آن به مثابه دروازه نفوذ به هندوستان می‌نگریستند باز این رجال فراماسون بودند که هرات را به برادران ماسون انگلیسی خود هبه کردند و کام شاه قاجار را که گمان می‌کرد اعضای هیئت ایرانی آب و خاک کشور خود را با اجنبی معامله نمی‌کنند تلخ کرد و با حسرت نوشت: «از این فقره تا قیامت خواهیم سوخت». دادن امتیازات خانمان‌سوز به برادران ماسون انگلیسی بخش دیگر خدمات این دسته به بیگانگان بود که کمر ایران را شکست. با گسترش تشکیلات ماسونی در ایران و افزایش اعضای آن فکر تغییر نظام سیاسی ابتدا در محافل ماسونی و سپس در روزنامه‌ها مطرح شد. در این مقاله تلاش داریم ابعاد دخالت انگلستان در امور ایران از طریق تشکیلات فراماسونری را مورد بررسی قرار بدهیم. مفروض این مقاله این است که عقب‌ماندگی ایران معلول سیاست‌های انگلیس و تشکیلات ماسونی است که با جذب نخبگان توانست عملاً زمام امور را در ایران به دست بگیرد.

انگلستان و تجزیه ایالت آذربایجان در جنگ جهانی اول

اکبر حکیمی‌پور^۱

یکی از سیاستهای دولت بریتانیا در طول جنگ جهانی اول (۱۹۱۸-۱۹۱۴م)، تلاش برای حفظ هندوستان و نیز ممانعت از دستیابی کشورهای رقیب به منابع نفتی و آبهای آزاد خلیج فارس بود. این سیاست تأثیر بسزایی در سیر تحولات ایران، به ویژه ایالت آذربایجان داشت. آذربایجان به دلیل دارا بودن موقعیت مهم و استراتژیک، از جهات گوناگونی مورد توجه کشورهای انگلیس، روسیه و عثمانی بود. اما در سال‌های پایانی جنگ اول جهانی، روند رویدادها به گونه‌ای سپری شد که موجبات نگرانی دولت‌های انگلیس و فرانسه را در جبهه تقابل روسیه و عثمانی فراهم آورد. چرا که انقلاب اکتبر ۱۹۱۷م روسیه نقش مهمی در تحولات جهانی، بویژه در ایران ایفا کرد. روس‌ها با به ثمر رساندن انقلاب خود و سرنگونی حکومت تزاری، نه تنها سپاه خود را از آذربایجان خارج نمودند، بلکه جبهه نبرد در برابر عثمانی را نیز که بخشی از آن در مرزهای مشترک با ایران بود، خالی گذاشتند. همچنین ضعف حکومت مرکزی ایران زمینه تداوم هرج و مرج و حضور هرچه بیشتر دشمنان بریتانیا نظیر نیروهای عثمانی را در آذربایجان فراهم می‌کرد.

از این‌رو هم پیمانان روسیه یعنی انگلستان و فرانسه درصدد جبران این کمبود نیرو برآمدند. دولت بریتانیا راه چاره این مشکل را در ایجاد یک نیروی مستقل مسیحی، با استفاده از مسیحیان ارمنی و آسوری ساکن در آذربایجان و نواحی اطراف آن دید و در نظر داشت با تجزیه ایالت آذربایجان و واگذاری بخشهایی از این خطه به همکیشان ارمنی و آسوری خود مانع از پیشرفت ترکان عثمانی به سوی شرق شود. از طرفی شمار ارمنیان و آسوریان مسیحی برای تشکیل یک دولت مستقل از حکومت مرکزی ایران اندک بوده و امید آنان به جذب نیروهای کُرد به سرایلی اسماعیل آقا (سیمیتقو) بود. اما

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران بعد از اسلام.

عدم همراهی خان‌گُرد با این طرح موجب عقیم ماندن این نقشه متجاوزانه شد. بنابراین نقش سیاست‌های بریتانیا در آشفتگی هرچه بیشتر ایران پس از مشروطه جلوه نسبتاً زیادی دارد. تلاش دولت انگلستان برای ایجاد یک سپر دفاعی در برابر ارتش عثمانی، آن هم با استفاده از سرمایه‌های ارضی و انسانی ایران مسئله‌ای قابل تأمل است. بر این اساس نگارنده در این پژوهش در نظر دارد نقش سیاست‌های دولت بریتانیا در رویدادها و اغتشاشات ایالت آذربایجان، در سال‌های پایانی جنگ جهانی اول را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: بریتانیا - آذربایجان - تجزیه - جنگ جهانی اول - آسوریان و ارمنیان

فرجام پنج دهه مخالفت قشقاییها با سیاست انگلیس در ایران

مجید حکیمی خرم^۱

همزمانی باز شدن جدی پای بیگانگان به کشور ما با حاکمیت سلسله ناتوان قاجار باعث تأثیرگذاری زیاد آنها در سیاست کشور گردید و بر این روند باقی ماند. منافعشان چنان ایجاب می‌کرد تا در مورد مخالفان و مسائل حساسیت کافی داشته باشند. گاهی سیاستشان لازم می‌دید علیه حکومت ایران اقدام کنند، گاهی علیه یک ایل و گاهی علیه یک فرد. بر این اساس، هر نفسی مخالف منافع قدرت‌ها باید به هر نحو تمکین می‌کرد یا حذف می‌شد. از نگاه منفعت و حفظ موقعیت و سروری جهانی این رفتار چندان هم عجیب و دور از ذهن نیست.

مورد قشقاییها در جنوب ایران نمونه گویایی در این مورد است. پنج دهه مخالفت آنها با سیاست انگلیس در ایران با توجه به توانایی که آن امپراطوری برای اعمال حاکمیتش بر حکومت‌های ایران داشت، کافی بود تا در زمان مناسب این مزاحمان از سر راه برداشته شوند.

پژوهش اخیر دربرگیرنده پنج دهه کشمکش قشقاییها با قدرت انگلیس در جنوب ایران و فضای کلی سیاست کشور می‌باشد که آمیخته با حوادث داخلی بررسی شده است.

ایلخان قشقایی، صولت‌الدوله، در جنگ جهانی اول در دسر فراوانی برای انگلیسی‌ها به وجود آورد. سیاست رضاشاه وی را از صحنه خارج کرد اما در دهه ۲۰ فرزندان؛ ناصرخان، ملک منصورخان، محمدحسین خان و خسروخان قشقایی، سیاست پدر را در پیش گرفته و در جنگ دوم جهانی علیه انگلیس فعالیت نمودند. آنها سپس وفادارانه به دولت انگلیس ستیز مصدق پیوستند و در این راه سعی تمام نمودند و در مقابل حکومت کودتا دست به اقدام نظامی زدند.

۱. کارشناس ارشد و پژوهشگر تاریخ ایران.

تلاش‌های زیادی از طرف انگلیس، آمریکا و دربار به عمل آمد تا آنها را از نهضت ملی جدا کنند. آنها نهایتاً پیشنهاد وسوسه‌برانگیز کودتاگران را نیز نپذیرفتند و به راه خود باقی ماندند. از این نگاه، حذف آنها از صحنه سیاسی و جغرافیایی کشور را نتیجه طبیعی فرمان‌ناپذیری درازمدتشان از بیگانگان می‌توان به حساب آورد.

واژگان کلیدی: قشقاییها - سیاست ایلی - انگلستان - ناآرامیهای داخلی - استعمار

دسیسه‌های انگلستان برای تجزیه ایران

(از طرح استقلال جنوب در سال ۱۲۹۶ تا ملی شدن صنعت نفت)

اصغر حیدری^۱

ایران در تاریخ پر فراز و نشیب روابط خارجی خود با قدرتهای بزرگ و استعمارگری چون انگلستان و روسیه و سپس آمریکا روبه‌رو بوده است. در دوران ضعف ایران، انگلیس با همدستی رقیب خود روسیه (سپس شوروی) در صدد تکه‌تکه کردن سرزمین ایران و بلعیدن تکه‌ها برآمده است. در این مسابقه بریدن و خوردن! گاه منافع نامشروع آنها با هم تضاد یافته و کار به جاهای باریک می‌کشید. در چنین مواقعی ابتدا بر سر بلعیدن تکه‌های ایران به هم چنگ و دندان نشان می‌دادند اما خیلی زود تقابل جای خود را به تفاهم و حداکثر بهره‌برداری داده و آنها به عوض چنگ و کشته شدن جوانانشان، بر سر میز مذاکره نقشه ایران را پهن و در صدد تقسیم ایران برمی‌آمدند. تاریخ خونبار ایران موارد متعددی از این دسیسه‌ها را در حافظه تاریخی خود دارد که واکاوی آنها هنوز واجد درسهای متعدد و بیدارباشهای همیشگی را ندا می‌دهد!

از نقشه‌های سیاه و خطرناک کشور انگلستان علیه تمامیت ارضی ایران، دسیسه‌های آن کشور برای تقسیم ایران در:

۱. سال ۱۲۹۶ش طرح استقلال جنوب و حاکمیت فرمانفرما بر آن
۲. هنگام جنگ جهانی دوم (طرح تقسیم ایران بین آن کشور و شوروی در دو مقطع زمان جنگ و سال ۱۳۲۴ش)
۳. نهضت فرمایشی جنوب در سال ۱۳۲۵ش
۴. هنگام خیزش مردم ایران برای ملی کردن صنعت نفت

۱. کارشناس ارشد ایران‌شناسی، دبیر تاریخ آموزش و پرورش.

را می‌توان برشمرد. در این دسیسه‌ها ضرر و زیانهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی متعددی به کشور ما تحمیل گشت و این مقاله می‌کوشد این دسیسه‌ها و زیانهای آنها را مورد پژوهش قرار دهد.

واژگان کلیدی: انگلستان - شوروی - جنگ جهانی دوم - نهضت جنوب - نهضت ملی
کردن نفت

انعقاد قرارداد ۱۸۲۰م، انگلستان با شیوخ خلیج فارس

فاطمه حیدری^۱

خلیج فارس همواره از مناطق بسیار حساس، سوق‌الجیشی و تجاری خاورمیانه بوده، از این‌رو، در طول تاریخ منشأ تحولات متنوعی شده است. دو دهه آغاز قرن نوزده و به خصوص مقطع ۱۸۲۰م، در تاریخ روابط کشورهای خلیج فارس با انگلستان از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. در این مقطع انگلستان با بهانه وجود دزدی دریایی چند دور تهاجم نظامی را به سواحل جنوبی خلیج فارس صورت داد که به انعقاد قراردادی سرنوشت‌ساز برای خلیج فارس منجر شد. از این پس یک سری قراردادهای مکمل میان این کشور با ساکنین سواحل خلیج فارس به امضا رسید که در تعیین جایگاه این کشور در کل خاورمیانه اسلامی اهمیت داشت. این جریان در نهایت به سلطه همه‌جانبه انگلستان و سپس امریکا بر منابع اقتصادی خاورمیانه منجر شد. در این پژوهش به بررسی سیاست نوین انگلستان که با اجرای قرارداد ۱۸۲۰م، در نفوذ روزافزون این کشور در خلیج فارس و سپس تسلط آن، بر سرزمینهای اسلامی و به خصوص خاورمیانه خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: انگلستان - خلیج فارس - روابط سیاسی و اقتصادی - قرارداد ۱۸۲۰

۱. دانش‌آموخته کارشناس ارشد تاریخ مطالعات خلیج فارس.

بررسی نقش انگلستان در تلاشهای عباس‌خان سردار رشید

اردلان برای احیای حکومت اردلان

(در اواخر دوره قاجاریه)

فریده حیدری^۱

سعیده حیدری^۲

پژوهش پیش رو با هدف آشنایی با وجود نقش انگلستان در حمایت از اهداف عباس‌خان سردار رشید اردلان برای احیای حکومت خاندانش است که با روش توصیفی - تحلیلی بر پایه منابع کتابخانه‌ای و بالاخص اسناد این دوره مورد بررسی قرار گرفته است.

عباس‌خان سردار رشید اردلان از جمله آخرین نوادگان اردلانها در شعبه حکومت جوانرود بود که فکر احیای حکومت اجدادی‌اش را در سر می‌پرورانده است در این راستا سردار جوان با تکیه بر سواره جاف به عرض اندام در عرصه قدرت محلی پرداخته و سعی در اثبات توانمندی خود به کارگزاران محلی و مرکزی را داشته است. اگرچه تلاشهای وی در مراحل دچار تعارض با حکومت مرکزی می‌شد همچون همکاری با سالارالدوله و یا جنگ و شکست قوای روسیه اما در نهایت سبب شد تا سردار رشید بتواند به وضوح به عنوان یک عامل سلب امنیت در منطقه برای دولت رضاخان شناخته شود که سرکوب او لزوم می‌یافت.

پناهنده شدن سردار رشید به عراق و شخص شیخ محمود برزنجی پادشاه کردستان مستقلاً که انگلستان آن را برای کردهای عراق نوید داده بود سبب شد تا این شبیه شکل گیرد که آیا سردار رشید هم از حمایت مورد نظر برخوردار بوده است یا خیر؟ همچنین کمک جستن سردار رشید در مراحل از مبارزاتش از شیخ خزعل نیز از عوامل

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی، دبیر آموزش و پرورش.

۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دبیر آموزش و پرورش.

تقویت این ظن در نظر کارگزاران محلی و مرکزی بوده است که وی را به مبارزین ناسیونالیسم قومی مرتبط می‌ساخته است. همین امر منجر شده تا سرکوب وی از اهم برنامه‌های حکومت مرکزی در کردستان قرار گیرد.

یافته‌ها نشان می‌دهد که سردار برای احیای حکومت اردلان به مبارزات و اقدامات زیادی تن داده است و اسناد مرکز اسناد ملی ایران نیز به خوبی منعطف این مسئله است اما در این پژوهش آنچه مشاهده می‌شود عدم وجود ارتباط انگلستان به نام حمایت یا مجری طرح و نقشه نظامی یا مالی در راستای اهداف سردار رشید بوده است.

واژگان کلیدی: انگلستان - اردلان - سردار رشید اردلان - کردستان

نقش حمایتی انگلستان در پیشبرد اهداف سالارالدوله در کردستان در سالهای ۵-۱۳۰۴

فریده حیدری^۱

سیروس محبی^۲

سعیدیه حیدری^۳

پژوهش پیش رو با هدف آشنایی با سیاستهای انگلستان در حمایت و یا عدم حمایت از سالارالدوله و تأثیر این اقدامات بر هرج و مرجهای کردستان قبل از حکومت پهلوی بر آن است که با روش توصیفی - تحلیلی بر پایه منابع کتابخانه‌ای و بالاخص اسناد این دوره را مورد بررسی قرار دهد.

سالارالدوله برادر طاغی محمدعلی‌شاه با استفاده از امکانات و شرایطی که زمینه آن در دوره‌های قبل به علت حکمرانی در مناطق کردنشین فراهم شده بود در سال‌های بعد از مشروطه سعی کرد تا با اتکا بر ایلات کرد در پنج مرحله و به بهانه‌های مختلف به ضدیت با حکومت مرکزی و مشروطه‌خواهان و در نهایت با رضاخان بپردازد.

آخرین مرحله از فرازجوییهای سالارالدوله با حمایتهای انگلستان از وی شروع شد که در این راستا انگلستان با هدف متناسب ساختن رضاشاه از عدم ایجاد ارتباط و نفوذ شوروی در ایران دست به انجام اقدامات منسجمی همچون حمایت از عملیات منظم در مناطق سردشت و هورامان زد که موجب آشکار شدن نقش ایلات کرد در پیش آمد وقایع در همراهی با سالارالدوله شد که به شرح آن پرداخته خواهد شد. انگلستان با حمایت از این شورشهای محدود و کوچک همچون سالارالدوله (که بر نیروی سواران کرد تکیه داشت) سعی در انعطاف ایران در پذیرش مسائل مهمی همانند مسئله

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی، دبیر آموزش و پرورش.

۲. دکتری تاریخ ایران اسلامی، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه.

۳. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دبیر آموزش و پرورش.

پیدایش حکومت عراق و شیخ خزعل را داشت. در این عرصه همراهی حکومت مرکزی ایران با انگلستان و تفاهم بر سر پذیرش خواسته‌های این کشور سبب شد که سالارالدوله در اجرای مقاصدش ناکام مانده و ایلات کرد نیز چاره‌ای جز پذیرش سیاست سرکوب را نه‌تنها در این سالها بلکه در سالهای بعد نداشته باشند.

واژگان کلیدی: انگلستان - ایلات کرد - پشتدریها - جافها - رضاخان - سالارالدوله

نقش انگلستان در انعقاد معاهدات گلستان و ترکمانچای

انور خالندی^۱

علی احمد الیاسی^۲

ورود و نفوذ دولت انگلستان در قرن هفدهم میلادی با ورود اولین هیئتهای نمایندگی کمپانی هند شرقی انگلستان به سال ۱۶۱۵ م/۱۰۲۴ ق. به ایران شکل گرفت. همکاری کمپانی هند شرقی انگلستان با دولت صفوی در اخراج پرتغالیها از ایران در نبرد هرموز، موقعیت آنان را در ایران تثبیت کرد. متعاقب آن ارتباط بیشتری میان دولت ایران و انگلستان برقرار شد. دولت انگلستان پس از سلطه کامل بر هندوستان، سعی در تثبیت موقعیت خود در مناطق هم‌جوار هندوستان یعنی ایران، خلیج فارس و افغانستان داشت و در دوره افشاریه و زندیه نیز همچنان در منطقه ایران و خلیج فارس حضور داشت.

با توسعه نفوذ انگلستان در هند، روابط ایران و انگلیس که تا آن زمان بر اساس تجارت بین دو کشور استوار بود، تغییر شکل داد و از اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم مصادف با روی کار آمدن قاجارها، ایران و خلیج فارس از نظر انگلیسی‌ها به صورت حصار و حفاظ سرحدات هند درآمد. به این جهت از این زمان، سیاست خود را بر حفظ استقلال و تأمین وحدت ایران زیر نفوذ و نظارت خودشان قرار دادند تا سدی در برابر سایر کشورها مانند روسیه و فرانسه باشد.

با آغاز جنگهای ایران و روسیه در سال ۱۲۱۸ ق. دیپلماسی انگلستان تحت تأثیر این مسئله قرار گرفت و در راستای حفظ منافع خود، سیاستهای چندگانه‌ای را دنبال نمود که این مسئله هم در زمینه آغاز، چگونگی و انجام جنگها و هم معاهدات منعقد شده گلستان و ترکمانچای میان ایران و روسیه نمایان گردید. در این مقاله به بررسی

۱. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه تهران.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه تهران.

سیاست‌های انگلستان در جنگ‌های ایران و روسیه و معاهدات گلستان و ترکمانچای پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: ایران - انگلستان - جنگ‌های ایران و روسیه - معاهده گلستان - معاهده ترکمانچای

حزب اراده انگلیسی

حمید خرمی^۱

ورود نیروهای انگلیس و شوروی از جنوب و شمال به ایران، رضاشاه را ناچار به استعفا و فرار از ایران نمود. کشورهای متجاوز طبق قراردادی ایران را متعهد به واگذاری تمامی امکانات ایران از جمله راه‌آهن، جاده‌ها و... نمودند. دولت فروغی هم که سیاست اقتصادی‌اش را بر پایه رضایت متفقین گذارده بود، گرانی و قحطی را برای هموطنانش به ارمغان آورد.

با فروکش نمودن خطر آلمانیها در مرزهای شوروی، روحیه همکاری دو کشور به مقابله با یکدیگر تغییر یافت. بدین ترتیب انگلیسی‌ها به اتفاق آمریکاییان که در اواخر ۱۳۲۱ش نیروهای خود را در کشور مستقر ساخته بودند، ضمن تلاش برای جلب اعتماد ایرانیان هدف اصلی خود را بر پایه رویارویی با توسعه‌طلبی شوروی در ایران قرار دادند. تحمل شرایط بد اقتصادی و سرخوردگی از اشغال کشور برای مردم ایران با ایجاد فضای باز سیاسی میسر می‌شد؛ به همین خاطر در صحنه کشور دهها نشریه و حزب شروع به فعالیت نمودند. انگلیسی‌ها که سیاستمداران کهنه‌کار که پیش از این امتحان خود را پس داده بودند بر جوانان جویای نام و بی‌تجربه ترجیح می‌دادند، سعی کردند تا انگلوفیل‌هایی را که در عصر رضاشاه به گوشه‌ای خزیده بودند، بر امور کشور مسلط سازند.

سید ضیاءالدین طباطبائی در زمره این دسته از افراد قرار داشت که سرسپردگی خود را از قضیه قرارداد ۱۹۱۹م به استعمار انگلیس به اثبات رسانده و در کودتای انگلیسی ۱۲۹۹ش رهبری سیاسی آن را بر عهده گرفته بود. سیدضیا طبق برنامه آن‌ها بعد از شروع جریانات شهریور ۱۳۲۰ به ایران بازگشت تا سناریوی ایشان برای مقابله با حزب توده را با تأسیس حزب اراده ملی به اجرا بگذارد.

مقاله حاضر در همین چارچوب در سه بخش نگارش می‌یابد؛ ابتدا به پیشینه سیدضیا و چگونگی پیوستن او به حلقه انگلوفیلها از قرارداد ۱۹۱۹م تا خروجش پس از کودتای سیاه خواهیم پرداخت. سپس به اوضاع سیاسی ایران پس از سقوط رضاشاه با تأکید بر فعالیت احزاب مهمی چون حزب توده را در قسمت دوم خواهیم پرداخت. در مورد بازگشت سیدضیا به ایران در مهرماه ۱۳۲۲ش و تلاش انگلیس برای بازگرداندن وجهه سیاه سیدضیا نیز اشاره خواهیم کرد و در بخش پایانی چگونگی تأسیس حزب اراده ملی، تشکیلات و اقدامات آن حزب در مقابله با حزب توده را توضیح داده خواهد شد و فرجام حزب و به زندان افتادن سید ضیا هم در انتهای مقاله مورد بحث قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: تاریخ - ایران - سید ضیال‌الدین طباطبائی - حزب اراده ملی - انگلیس

انگلستان، حزب توده و کودتا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

شهرام خزایی^۱

دولت انگلستان با سوابق استعماری و نفوذ طولانی در ایران، از دوران قبل از نهضت مشروطه به عنوان یکی از دو قدرت بزرگ ذی‌نفوذ در ایران شناخته می‌شود. این کشور همواره نقش بسیار برجسته‌ای در ساختار تصمیم‌گیری ایران داشته است.

با اشغال ایران توسط نیروهای متفق زمینه دخالت‌های علنی‌تر و بیشتر فراهم شد اما به موازات همین دخالت‌ها مبارزات گسترده‌تری نیز علیه استعمارگران صورت گرفت سرانجام در سال ۱۳۲۹ش این مبارزات به سرانجام رسید و با ملی شدن صنعت نفت ضربه مهلکی بر پیکر استعمار وارد آمد.

از طرف دیگر با روی کار آمدن مصدق و ایجاد فضای باز سیاسی زمینه برای تقویت حزب ضعیف شده توده فراهم شد تا پایگاه شوروی به عنوان یکی از رقبای استعماری انگلستان یک بار دیگر تقویت شود. و این خود ضربه دیگر بر پیکر انگلستان بود. از همین روی انگلستان نیز شروع به توطئه‌چینی علیه ملت ایران نمود که اوج این توطئه‌ها کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بود. اما با وقوع کودتا این طور القا شد که این کودتا کودتای آمریکایی بوده است ولی به واقع طراح اصلی این کودتا و شکست ملی شدن صنعت نفت و نیز سقوط حزب توده، کشور انگلستان بود.

از همین‌رو مسئله‌ای که در این مقاله در پی پاسخ بدان هستیم این است که انگلستان چگونه توانست نقشه کودتا و شکست ملی شدن صنعت نفت و نیز نابودی حزب توده را همزمان طراحی کند. به واقع پاسخ احتمالی که به این سؤال می‌توان داد این‌گونه است که انگلستان توانست با اجرای سیاست مداخله غیرآشکار در امور داخلی ایران و تحریک حزب توده و کمونیستی جلوه دادن فضای ایران هم زمینه کودتا ۲۸ مرداد را فراهم کند و نیز زمینه سقوط حزب توده را فراهم آورد.

۱. کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

از این‌رو در این مقاله ابتدا نقش انگلستان و دخالت‌های آن را در دهه ۲۰ مورد بررسی قرار داده و سپس حضور حزب توده در صحنه سیاسی ایران و تقابل آن را با انگلستان تحلیل نموده و در پایان سیاست انگلستان در طراحی کودتا و نیز سقوط حزب توده مورد بررسی قرار می‌دهیم.

واژگان کلیدی: انگلستان - ایران - کودتای ۲۸ مرداد - حزب توده

نقش دولتهای اروپایی در پیدایش و گسترش پان‌ترکیسم (با تکیه بر انگلیس)

دکتر کامروز خسروی جاوید^۱

با آغاز قرن نوزدهم و برقراری روابط سیاسی و فرهنگی بیشتر و منظم‌تر میان کشورهای اسلامی با دولتهای اروپایی و گسترش هرچه بیشتر دانش و فنون و نیز نظریه‌های نوین سیاسی و اجتماعی در مغرب زمین، اندیشه‌های برآمده از مدرنیته در کنار علوم دیگر به میان جوامع اسلامی راه یافت. از آن جمله می‌توان به مکاتب سیاسی اجتماعی‌ای مانند دموکراسی، لیبرالیسم، پارلمانتاریسم و غیر آن اشاره نمود.

در نیمه نخست همین سده در میان برخی از اقوام اروپایی به دلایل ویژه اجتماعی و سیاسی اندیشه ناسیونالیسم و پان‌گرایی رشد و بالندگی یافت. از آن جمله می‌توان به پان‌اسلاویسم و پان‌ژرمانیسم اشاره نمود. پان‌اسلاویسم در میان اقوام و مردمانی پدیدار شد که زیر سلطه امپراطوریهای بزرگی مانند اتریش - هنگری و عثمانی می‌زیستند و از آنجا که شمار لازم برای مقابله با آن قدرتها را نداشتند خواستار اتحاد میان همه اسلاوتباران بودند تا بتوانند از بند آن امپراطوریه‌ها رهایی یابند.

برداشت عمومی این است که جریانهای پان‌عربیسم و پان‌ترکیسم نیز به تاسی از این گونه گرایشها در میان اتباع عثمانی پدید آمد، اما ژرفکای بیشتر آشکار می‌سازد که ظهور و روایی این اندیشه‌ها نه به گونه طبیعی و از سر دل‌بستگی به مدرنیسم بلکه با طرح و پشتیبانی فکری و سیاسی دولتهای استعماری و به ویژه بریتانیا رقم خورده است. در سده نوزدهم همیالی و رقابت سختی میان امپراطوری استعماری روسیه تزاری و بریتانیا در آسیای غربی در گرفت، در راستای این چالش بریتانیا طرحی را که به بازی بزرگ شهرت یافت در انداخت، یکی از مواد این طرح برانگیختن اتباع ترک مسلمان روسیه و القای انگاره بسا - ناسیونالیستی پان‌ترکی در میان ایشان بود. بدین شیوه

۱. دکترای تاریخ ایران اسلامی از واحد علوم و تحقیقات - کارشناسی ارشد فرهنگ و زبانهای باستانی.

روسیه گرفتار نابسامانیها و چالشهای دشوار داخلی می‌شد و دولت تزاری تضعیف می‌گشت.

سنگ‌بنای پان‌ترکیسم و پان‌تورانیسم و مبالغه‌گویی در باب تاریخ ترکان را مستشرق فرانسوی که پیشه دیپلوماتیک نیز داشت به نام ژوزف دو گینی در نیمه سده هجدهم پی ریخت، وی در سال ۱۷۴۸م کتابی به نام *تاریخ عمومی هونها* را منتشر ساخت و در آن به اغراق فراوان در باب ترکان پرداخت. فرد دیگری که در پوشش شرق‌شناس همت بسیاری در ترویج اندیشه‌های پان‌ترکی صرف نمود انگلیسی‌یهودی کیشی به نام آرتور روملی دیوید بود. او چندین کتاب درباره زبان و تاریخ ترکان نگاشت که نامدارترین آنها «برداشتهای مقدماتی از دستور زبان ترکی» بود که سراسر مشحون از داستان‌سرایی در باب تاریخ ترکان و گوشزد نمودن لزوم اتحاد آنها با یکدیگر بود. آثار او تأثیر بسزایی در تکوین اندیشه پان‌ترکی در میان پیروان عثمانلویش بر جای گذاشت. آرمینیوس وامبری مجاری یهودی تبار که چندی نیز در خدمت وزارت خارجه بریتانیا بود را می‌توان پدر پان‌ترکیسم دانست، چنانکه نوشته‌های او بسان کتابهای مقدس نزد پان‌ترکیست‌ها گرامی داشته می‌شود. او در پوشش درویشی جعلی سفرهای درازمدتی به ماوراءالنهر داشت و اطلاعات گرانبهایی را از آن سامان فرادست انگلیسیان نهاد. از سوی دیگر اداره اطلاعات واحد دریاداری بریتانیا در سال ۱۹۱۸م کتابی درباره شناخت پان‌ترکیسم و پان‌تورا نیسم منتشر ساخت که نویسنده آن سر دنیس راس خاورشناس انگلیسی بود. این نوشته نیز به عیان در سوی تبلیغ و ترویج پنداره یاد شده بود، این بار دولت انگلستان پرده‌ها را به کناری زده آشکارا در صحنه رخ عیان کرده بود. در این مبحث کوشیده می‌شود بر کنار از پیشداوری و بر پایه گواهیها و مستندات تاریخی به پرسشهای زیر پرداخته شود:

۱. ریشه و تاریخچه شکل‌گیری پنداره پان‌ترکیسم و پان‌تورانیسم چیست؟
۲. نقش دولتهای استعماری غربی و به ویژه بریتانیا در تکوین این ایدئولوژی کدام است و چه هدفهایی را دنبال کرده و می‌کنند؟

واژگان کلیدی: پان‌ترکیسم - پان‌تورانیسم - بریتانیا - عثمانی - روسیه تزاری -

وامبری

بررسی دیدگاه‌های پروفیسور لمبتون در رابطه با ایران

هادی خسروی زاده^۱

کشور ایران از دیرباز مورد توجه دولتها و کشورهای دیگر بوده است. زمانی اسکندر و اعراب مسلمان، زمانی چنگیز و تیمور و در سده‌های اخیر تمدن‌های بورژوازی غرب. یکی از این تمدن‌ها، دولت محروسه بریتانیای کبیر است که از زمان قاجار و پادشاه ضعیفش، فتحعلی شاه، تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نقشی چشمگیر در اوضاع داخلی ایران داشته است. این حضور چشمگیر و فعال صورت نمی‌گرفت مگر با حضور عناصری برجسته و در قامت مستشرق و ایران‌شناس تا با بررسی اوضاع تاریخی و اجتماعی ایران نحوه برخورد و رویارویی با ایرانیان را کسب کنند. بررسی آثار مستشرقین باعث دستیابی به رموز و اطلاعات عرضه شده‌ای می‌شود که به استعمار بریتانیا کمک می‌کرد تا به استثمار مردم و دولت ایران بپردازد. همچنین نوع نگاه این افراد نسبت به مردم ایران و خصوصیات اجتماعی ایرانیان در خور توجه بوده و دیدگاه آنان را نسبت به جامعه ایرانی آشکار می‌کند.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - مستشرقین - استعمار - استثمار

نقش و جایگاه انگلستان در ایجاد رابطه وابستگی ایران به آمریکا (در دوره پهلوی دوم)

مجید خسروی‌نژاد^۱

سید رضا رحیمی عماد^۲

حسن آرایش^۳

رابطه وابستگی از مظاهر استعمار ملل و دولت‌ها محسوب می‌شود. داشتن رابطه وابستگی یک نظام سیاسی به نظام سیاسی دیگر نشان از عدم استقلال سیاسی داشته و ضعف ساختار را نشان می‌دهد. کشور وابسته بنا به امتیازاتی که به دولت قدرتمند می‌دهد امنیت خود را خواستار است. در واقع ناتوانی در فراهم نمودن امنیت مهم‌ترین دلیل وابستگی است. ایران گرچه هیچ‌گاه مستعمره کشور خاصی نشد اما تا پیش از انقلاب اسلامی همواره به قدرتهای خاصی وابسته بود. تا پیش از سقوط کابینه مصدق ایران به دولتهایی نظیر پرتغال، روسیه و انگلستان وابسته بود اما بعد از این تاریخ ایران به تدریج از وابستگی به انگلستان خارج و عملاً وابسته به سیاستهای آمریکا می‌شود. این مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که انگلستان چه نقشی در گرایش ایران به آمریکا داشته است؟ بر طبق فرضیه مطرح شده انگلستان بنا به مشکلات داخلی و بین‌المللی توانایی تأمین امنیت را برای ایران در دوره پهلوی دوم نداشته و از این جهت ایران برای تأمین امنیت خود به سمت آمریکا گرایش پیدا می‌کند.

واژگان کلیدی: امنیت - انگلستان - آمریکا - ایران - پهلوی دوم.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

تأثیر خلیج فارس بر اقتصاد جهانی و رقابت دول در قرن نوزدهم میلادی

حسین خمسه‌ای^۱

مناسبات استعماری و سلطه بر نقاط حساس جهان، برای تأمین مواد اولیه صنعت و گسترش تجارت برای رونق اقتصادی، عواملی بودند که از دوران صفویه بر روابط خارجی ایران سایه افکنده و سبب جلب توجه به منطقه خلیج فارس گردید. رخداد‌های این منطقه به علت رقابت دولتهای استعماری در طمع‌ورزی به منابع طبیعی و کوشش برای ارتقاء قدرت اقتصادی و سیاسی برای تشکیل امپراطوری جهانی بوده است.

در این مقاله نویسنده تلاش نموده با بررسی چگونگی توسعه اقتصاد جهانی در قرن هجدهم به بیان نقش انگلستان و جایگاه خلیج فارس در آن پردازد.

پژوهش حاضر به بررسی چگونگی تأثیرگذاری متغیرهای منطقه‌ای و بین‌المللی بر یک حوزه جغرافیایی و نحوه تعامل کشورها می پردازد. بنابراین با توجه به این که هدف پژوهش، تئوری‌پردازی پیرامون تأثیر خلیج فارس در مسائل جهانی است، پژوهش مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی منابع و مآخذ بوده و با تکیه بر چگونگی وقوع رخداد‌های تاریخی وقایع در دو سیر تشریح شده است:

نخست چگونگی شکل‌گیری اقتصاد جهانی و علل اهمیت یافتن خلیج فارس در آن دوم نتایج حضور خلیج فارس در مناسبات جهانی بر سیاست‌های داخلی و خارجی ایران

چنین پیمایشی به روشن شدن ماهیت روابط دولتهای منطقه با دولتهای فرامنطقه‌ای کمک می کند.

واژگان کلیدی: خلیج فارس - سیاست‌های بین‌المللی - رقابت‌های جهانی

نقش عملیات روانی رسانه‌ای رادیو بی بی سی فارسی در جریان پیروزی انقلاب اسلامی

محمدحسن خواجه‌ئی^۱

پروین نگین راز^۲

رادیو بی بی سی به عنوان بنگاه خبرپراکنی وابسته به وزارت امور خارجه انگلیس همواره به دنبال جلب حمایت ملتها از انگلیس و فراهم کردن زمینه برای سرمایه‌گذاری در کشورها بوده است. رادیو فارسی بی بی سی که در آستانه جنگ جهانی دوم تأسیس شد، زمینه اشغال نظامی ایران را فراهم کرد.

این مقاله به دنبال تبیین نقش عملیات روانی رادیو بی بی سی در تحولات آستانه پیروزی انقلاب اسلامی در ایران است. به این منظور ابتدا به بررسی نظریه‌های مرتبط با اثربخشی رسانه‌ها شامل نظریه گلوله جادویی، تأثیرات محدود رسانه‌ها، کاشت، جبرگرایی رسانه‌ای مک‌لوهان، مارپیچ سکوت نومان و نظریه مگ‌گوایر پرداخته و سپس تاکتیک‌های نبرد رسانه‌ای از دیدگاه تافلر را بررسی و ارزیابی می‌کند.

منظور از عملیات روانی مجموعه‌ای از اقدامات تبلیغی و روانی یک کشور یا گروه به عنوان عامل کارگزار در جهت تحت تأثیر قرار دادن اذهان، افکار، عقاید و خواسته‌های کشورها یا جوامع هدف با تکیه بر زمینه‌ها و ابزارهای سیاسی، اقتصادی و نظامی به منظور ایجاد تغییر مطلوب و مطابق مقاصد کشور کارگزار است. در ادامه اخبار رادیو فارسی بی بی سی در خصوص انقلاب اسلامی و نحوه به‌کارگیری فنون رسانه‌ای برای دستکاری افکار عمومی در این رسانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

نتایج این بررسی نشان می‌دهد بنگاه سخن‌پراکنی بی‌بی‌سی با انجام مطلوب کارکردهای رسانه‌ای، مهندسی خبر و رعایت اصول و روشهای تبلیغاتی و با زیرکی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد دیپلماسی و سازمانهای بین‌المللی دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد دیپلماسی و سازمانهای بین‌المللی دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه.

خاصی همواره درصدد تضعیف شکل‌گیری انقلاب اسلامی بود. این رادیو ضمن تلاش برای جلب اعتماد مخاطبان از طریق بی‌طرف نشان دادن خود، سعی می‌کرد با راه انداختن جنگ روانی از پیروزی انقلاب اسلامی جلوگیری کند. بی بی سی با تفسیر یا انتشار اخبار تلاش می‌کرد تا بین نیروهای انقلابی اختلاف ایجاد کند و حرکت تکاملی مردم را حرکت به سوی هرج و مرج جلوه دهد و مردم را از شرکت در راهپیمایی بترساند.

واژگان کلیدی: عملیات روانی - رسانه - افکار عمومی - بی بی سی - تبلیغات

عهدنامه ۱۹۰۷: چرخش سیاست انگلیس از تقابل به تعامل با روسیه

ملیحه خوش‌بین^۱

با ثروت‌اندوزی و پیشرفت رو به رشد ملل غربی، خوی سلطه‌طلب و فزون‌خواه آنها نیز رو به رشد گذاشت و پدیده‌ای شوم به نام استعمار را رقم زد. قدرتهای پیشرفته غرب با آهنگی شتابان حرکت به سوی کشورهای آسیایی، افریقایی و امریکایی را که از پیشرفت و تمدن جدید کم‌بهره یا بی‌بهره بودند، آغاز کردند. هر کدام از این قدرتها به گوشه‌ای چنگ انداخته و آب و خاک آن را به تراج بردند. در این بین انگلیس با دارا بودن توانمندترین نیروی دریایی سهم بیشتری از غارت منابع طبیعی، مالی و انسانی نقاط مختلف به دست آورد. تصرف هندوستان زرخیز و تلاش برای حفظ آن، حضور گسترده این کشور در آسیا را سبب شد. سرسخت‌ترین رقیب انگلیس در این منطقه، روسیه بود که با آرزوی دستیابی به آبهای آزاد و گرم خلیج فارس، به عمده‌ترین نگرانی انگلیس تبدیل شد. هرچند رابطه دو قدرت استعماری طی چندین دهه حضورشان در منطقه، رقابت‌آمیز و دشمنانه بود، اما در مقاطعی این تقابل به تعامل و نزدیکی سوق می‌یافت. طبق نظریه واقع‌گرایی، آنچه سبب چرخش سیاست انگلیس نسبت به روسیه و کنار آمدن با این قدرت سلطه‌طلب می‌شد، اندیشیدن به منافع ملی بوده است. یکی از مواردی که تعامل دو قدرت را نشان می‌دهد، بستن قرارداد ۱۹۰۷م است که در آن دشمنان دیرین را در کنار یکدیگر و منافعشان را همسو با یکدیگر می‌بینیم. آنچه در این مقاله در پی پاسخ به آن هستیم، این است که چنین اتحادی بین دو رقیب متخاصم چرا صورت گرفت و پیامدهای آن برای ایران چه بود.

واژگان کلیدی: نظریه واقع‌گرایی - انگلیس - روسیه - قرارداد ۱۹۰۷ - پیامدهای

قرارداد برای ایران

بررسی نقش انگلیس و روس در برکناری قائم‌مقام ثانی از مقام صدارت (بر اساس مکتب واقع‌گرایی)

مهدی خوش‌رفتار^۱

محمود باهوش^۲

سید مرتضی ضیایی^۳

میلاذ جعفری مقدم^۴

ایران پس از شکست‌های پی در پی از ارتش نوین روس در قرن نوزده میلادی در پی تحکیم اوضاع کشوری بود. پس از مرگ عباس‌میرزا در دوران قدرت‌یابی محمدشاه، میرزا ابوالقاسم فراهانی معروف به قائم‌مقام ثانی زمینه قدرت‌یابی ولیعهد را فراهم کرد و باعث نفوذ او در دستگاه حکومتی بود. در دوران صدارت او انگلیس خواهان امضای موافقتنامه تجاری با ایران بود و روسیه خواهان کنسولگری در رشت بود اما قائم‌مقام ثانی با نفوذی که در دستگاه حکومتی داشت شاه ایران را از امضای این قراردادها باز داشت و همچنین با قدرت و توانایی فکری که داشت توانسته بود ساختار سیاسی، نظامی و اقتصادی ایران را سر و سامان دهد و مانع از نفوذ انگلیس و روس شود. بر اساس منطق واقع‌گرایی کشورها در وضعیت آنارشیک بین‌المللی نسبت به یکدیگر بی‌اعتمادند و چون دولت‌ها بازیگران عقلایی‌اند بنابراین بر اساس منطق خودیاری باید بر قدرت خود متکی باشند و اگر قراردادی میان‌شان بسته می‌شود هدفشان قدرت‌یابی و خنثی‌سازی تخصصی است که ممکن است به جنگ میان‌شان بینجامد. بنابر این بر پایه این منطق قائم‌مقام ثانی خوب دریافته بود که مقصود روسیه و انگلیس از حضور در ایران به دست‌گیری امورات داخلی ایران است و سعی کرد تا با

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی.

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی.

سیطره بر شاه از دادن امتیاز به این کشورها خودداری کند و استقلال ایران را حفظ کند اما این خودرأی باعث تخاصم روس و انگلیس با این شخصیت شد و قائم‌مقام ثانی را به موروثی کردن صدارت در خاندانش متهم کردند و این باعث دشمنی محمدشاه با او شد. هدف این مقاله بررسی نقش انگلیس و روس در برکناری قائم‌مقام ثانی از مقام صدارت می‌باشد.

واژگان کلیدی: انگلیس - روسیه - محمدشاه - قائم‌مقام ثانی - واقع‌گرایی

انگلستان و مسئله جانشینی در آغاز دوره قاجار

دکتر سجاد دادفر^۱

ایرج ورفی‌نژاد^۲

یکی از عرصه‌هایی که در دوره قاجار به جولانگاه نفوذ و قدرت‌نمایی کشور انگلستان تبدیل شد، عرصه جانشینی بود. فقدان ساز و کارهای جانشینی در دوره قاجار و نیز متکی بودن انتخاب ولیعهد به اراده شاه - که هر لحظه می‌توانست دستخوش تغییر شود - ولیعهد را در شرایط ناپایداری قرار داده بود. افزون بر این، به علت فقدان ساز و کارهای جانشینی، مرگ‌شاه می‌توانست مدعیان مختلفی را در مقابل ولیعهد قرار دهد و قدرت او را به چالش بکشد. از این‌رو حتی انتخاب ولیعهد به معنای جلوس بی‌جنجال وی نبود. این شرایط ناپایدار جانشینی، از یکسو سبب تکاپوی شاهزادگان برای جلب حمایت خارجی و از سوی دیگر سبب دخالت کشورهای خارجی و به طور مشخص انگلستان در عرصه جانشینی شده بود؛ تا با مداخله فعالانه در این عرصه، هم در سطوح بالای قدرت نفوذ کند و هم از این طریق به مقابله با نفوذ روزافزون روسها در ایران بشتابد و بدین طریق منافع خویش را در ایران تضمین کنند. با این مقدمات این مقاله کوششی در راستای تبیین دخالت دولت انگلستان در فرایند جانشینی از آغاز دوره قاجار تا پایان عصر محمدشاه است.

واژگان کلیدی: مسئله جانشینی - انگلستان - فتحعلی‌شاه - عباس‌میرزا - محمدشاه.

۱. استادیار تاریخ.

۲. دکترای تاریخ ایران اسلامی.

سید ضیاءالدین طباطبایی، برگزیده سیاست بریتانیا در ایران

هادی داوودی زواره^۱

در نگاهی کلان به عرصه روابط بین‌الملل می‌توان گفت از پیدایش تاریخ جدید و پس از مراحل پیشرفت اروپا در پی انقلاب صنعتی، قدرتهای بزرگ همواره به خاک ایران چشم طمع داشته‌اند چنانکه گاه کشور ما به محلی برای رقابتهای سیاسی آنها تبدیل می‌شده است. تاریخ رابطه ایران با بریتانیای کبیر در مسیری ادامه یافت که خواسته و ناخواسته تأثیرگذاریهایی شگرفی برای ایران به همراه داشته است. به‌رغم آنکه در تمام این مدت ایران هیچ‌گاه به شکل یک مستعمره و به عنوان بخشی از مستعمرات بریتانیا درنیامد ولی به واسطه ضعف سیاسی و عقب افتادن ایران از قافله علم و تمدن روز در مقابل بریتانیای کبیر که در اوج دوران قدرت و کشورگشایی به سر می‌برد، اغلب این انگلیسی‌ها بودند که بر سیاست ما بسیار تأثیرگذار بوده و برای اجرای خواسته‌های خود از هر برنامه‌ای سود می‌جستند به گونه‌ای که ایران غالباً تحت نفوذ و سیطره این قدرت امپریالیستی قرار می‌گرفت.

بدون شک انگلستان برای تأمین اهداف و منافع خود در ایران بر روی جریان‌ها و اشخاص خاصی سرمایه‌گذاری می‌کرده تا به وقت مقتضی از وجود آنها بهره‌برداری کند. یکی از اشخاصی که در ابتدای قرن بیستم به انگلوفیل بودن شهرت دارد سید ضیاء طباطبایی است که از او به عنوان مهره سیاسی کودتای انگلیسی اسفند ۱۲۹۹ یاد می‌شود.

در این مقاله برآنیم که از خلال اسناد و مدارک موجود به بررسی نقش سیاسی سید ضیاء در اجرای خواسته‌ها و نقشه‌های انگلیس بپردازیم تا در نهایت پاسخی برای این پرسش بیابیم که آیا سید ضیاء با هدف تأمین منافع بریتانیا مجری بی‌چون و چرای سیاست آن دولت بوده است یا از این رابطه در پی هدف یا اهداف دیگری بوده است؟

واژگان کلیدی: سید ضیاء - بریتانیا - استعمار نو

نقش انگلستان در قدرت‌گیری سید ضیاء الدین طباطبایی در کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

هادی داوودی زواره^۱

امیر رضائی پناه^۲

بسیاری از صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ فصلی بسیار مهم در تاریخ معاصر ایران بوده است. واقعه‌ای که بدون کمک و مساعدت انگلیسی‌ها امکان تحقق نداشته است. این مقاله در پی بررسی و کنکاش پیرامون نقش سیاسی انگلستان در به قدرت رسیدن سید ضیاء به عنوان عامل سیاسی کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ است. بدون شک انگلستان برای تأمین اهداف و منافع خود در ایران بر روی جریانها و اشخاص خاصی سرمایه‌گذاری می‌کرده تا به وقت مقتضی از وجود آنها بهره‌برداری کند؛ یکی از اشخاصی که در ابتدای قرن بیستم به انگلوفیل بودن شهرت دارد سید ضیاء طباطبایی است که از او به عنوان مهره سیاسی کودتای انگلیسی اسفند ۱۲۹۹ یاد می‌شود.

پژوهش پیش رو عامل گرایش انگلستان در تحقق این کودتا را ایجاد دولت مرکزی مقتدر و مدرن به جهت حفظ هندوستان و نگرانی از نفوذ آراء کمونیستی می‌داند. در برگزیدن سید ضیاء طباطبایی به عنوان مهره سیاسی کودتا می‌بایست به دشمنی آشفتی‌ناپذیر او با دولت روسیه و گرایشهای ضد کمونیستی و تمایل او به انگلستان — به گونه‌ای که از معدود چهره‌های سیاسی حامی قرارداد ۱۹۱۹ شناخته می‌شود — توجه نمود.

اما از نکته‌های قابل توجه اینکه پس از به قدرت رسیدن سید ضیاء، برنامه‌های او در دوران سه‌ماهه نخست‌وزیری‌اش کاملاً با آنچه انگلیسی‌ها مد نظر داشتند مطابق نبود

۱. کارشناس ارشد علوم سیاسی از دانشگاه تبریز.

۲. کارشناس ارشد علوم سیاسی از دانشگاه تبریز.

بلکه اقداماتش بیشتر انقلابی به نظر می‌رسید تا برنامه‌های یک دولت کودتایی. سرانجام با سقوط سریع کابینه‌اش و فرار به فلسطین اشغالی، معمایی که سید ضیاء آن را از اسرار کودتا می‌داند شکل می‌گیرد و تا امروز به گونه‌ای حل نشده باقی می‌ماند. در این مقاله با روش توصیفی - نظری و با رویکردی تاریخی به کالبدشکافی سیاست انگلستان در انتخاب سید ضیاء در این کودتا پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: بریتانیا - استعمار نو - سید ضیاء - کودتای ۱۲۹۹ - سد نفوذ

کمونیزم

کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ایجاد سلطانیسم وابسته

هادی داوودی زواره^۱

کوشا وطن خواه^۲

انقراض سلسله قاجار و حوادث مربوط به کودتای انگلیسی ۱۲۹۹ و تشکیل دیکتاتوری پهلوی یکی از فصول مهم و قابل توجه در تاریخ معاصر ایران است. این حوادث به روشنی سیاستهای استعماری و مبارزه دول اروپایی را در صحنه سیاست ایران بیان می‌کند.

آنچه در مسئله کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و پیدایش سلسله پهلوی حائز اهمیت است نقش برجسته انگلستان در تکوین و هدایت این کودتا است. گرچه به طور کلی ایجاد سلسله پهلوی را می‌توان ثمره ناکامی مشروطه دانست اما در بعد خارجی استعمار بریتانیا با درک زمینه‌های داخلی که عبارت بود از شرایط خلأ سیاسی - هنجاری در عین وجود تعدد مراکز سیاسی قدرت، توانست با ایجاد نظام سلطانیسم وابسته، شیوه استعمار نو را در ایران عملاً محقق سازد.

به منظور درک کودتا لازم است تصویری روشن، هم از شرایط داخلی کشور و هم از عرصه بین‌المللی داشته باشیم. اهمیت کودتای سوم اسفند زمانی آشکارتر می‌شود که آن را در راستای تحولات بین‌المللی پس از جنگ اول جهانی و شکل‌گیری خاورمیانه جدید بر اساس سیاستهای استعماری فاتحان جنگ به‌ویژه انگلستان بررسی نماییم. از این رو لازم است در این باره به تحولات و جریان‌هایی مقارن همان دوران در قالب تغییر حاکمیت‌های سیاسی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا که توسط عناصر اطلاعاتی بریتانیا روی می‌داد توجه نمود.

۱. کارشناس ارشد علوم سیاسی.

۲. کارشناس ارشد علوم اجتماعی.

در این مقاله با بررسی رویدادهای تاریخی چون شکست قرارداد ۱۹۱۹، تشکیل دولت کمونیستی در شوروی و نیز تغییر سیاست بریتانیا در ایران و گرایش آن به حمایت از دولت مرکزی مقتدر و باثبات، پرداخته می‌شود به درک تازه‌ای از کودتای سوم اسفند و چگونگی پیدایش سلطانیسم وابسته در ایران دست یابیم. مقاله با روش توصیفی - نظری و با رویکردی تاریخی به کالبدشکافی سیاست انگلستان در ایجاد کودتا و تشکیل نظام سلطانیسم وابسته می‌پردازد.

واژگان کلیدی: بریتانیا - کودتای سوم اسفند - سلطانیسم وابسته - تمرکزگرایی -

رضاشاه

نقش انگلستان در رقابت روسیه و عثمانی بر سر راه تجاری و ترانزیتی ایران (در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم)

دکتر معصومه دائی^۱

در اوایل قرن نوزدهم رقابت دولتهای کاپیتالیستی اروپایی به منظور رساندن محصولات و مصنوعات صنعتی خود به شرق و همچنین انتقال مواد خام از شرق به غرب آغاز شد. بنابراین، این دولتها به منظور سبقت گرفتن بر همدیگر و کاهش مخارج حمل و نقل مجبور به ساختن راههای جدید شدند. همین امر منجر به اهمیت یافتن راههای تجاری ترانزیت که از بنادر شرق دریای سیاه به ایران منتهی می‌شد، گردید. یکی از این راهها به دولت روس و دیگری به دولت عثمانی تعلق داشت. این مقاله در پی آن است که از زاویه‌ای دیگر و متفاوت از الگوهای مشخص (نقش سیاسی و اقتصادی هندوستان) مسئله تجاری و ترانزیتی ایران را مورد بررسی قرار داده و علی‌رغم تأثیرات منفی حضور بیگانگان، وجوه مثبت حضور آنان را در اقتصاد ایران قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم که موجبات تحرک و رونق تجارت را فراهم آورده بود؛ بررسی نماید. همچنین در صدد یافتن پاسخی برای این سؤال است که راههای مذکور چرا و چگونه باعث به وجود آمدن رقابتهای سیاسی و اقتصادی بین دو دولت عثمانی و روسها گردید و نقش انگلستان را نیز در تصاحب راه متعلق به عثمانیها مشخص نماید.

واژگان کلیدی: انگلستان - روسیه - عثمانی - ایران

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه پیام نور تبریز.

سیاست انگلیس در ایجاد کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

الهه درگائی^۱

بعد از جنگ جهانی اول، سیاست انگلیس نسبت به ایران تغییر کرد، که در نهایت منجر به ایجاد کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ شد. انگلستان به دلایلی از جمله کاهش میزان تعهدات نظامی خود در خاورمیانه، مجبور به تخلیه قوای نظامی خود از ایران بود و از طرف دیگر می‌خواست منافع خود را در منطقه حفظ کند، اما با ایجاد انقلاب ۱۹۱۷م روسیه کمونیسم را تهدیدی برای منافع خود در منطقه از جمله ایران می‌دانست و برای جلوگیری از تسلط روسها سعی در ایجاد سیاستهای داشت که بتواند حکومتی مطیع خود در ایران داشته باشد، در ابتدا این سیاست را با عقد قرارداد ۱۹۱۹م در دوره ریاست وثوق‌الدوله آغاز کرد که به دلیل مخالفت‌های داخلی و خارجی به شکست انجامید.

انگلیس در دنباله سیاست خود برای ایجاد کودتا توانست دو فرمانده نظامی و سیاسی که رضاخان میرپنج و سید ضیاء‌الدین طباطبایی بودند، کودتا را به وجود آورند، پژوهش حاضر بر آن است، نقش انگلیس را در به وجود آوردن کودتا ۱۲۹۹ را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: انگلیس - ایران - قرارداد ۱۹۱۹ - کودتای اسفند ۱۲۹۹

نقش انگلیس در جنگ‌های اول و دوم روسیه و ایران

حمید شمس‌الدین دژدان^۱

پیوستگی تحولات ایران با رویدادهای جهانی و بازیگران اصلی صحنه بین‌المللی در تاریخ معاصر، به حدی گسترده است که بی‌توجهی و نادیده گرفتن آن شناخت دقیق و درک صحیح از اتفاقات گوناگون سیاسی و اقتصادی و اجتماعی را ناممکن می‌سازد. دوره قاجاریه از نظر ورود ایران به عرصه روابط دیپلماتیک و جهانی نقطه عطفی به شمار می‌آید. در این دوران کشورهای توسعه طلب و مقتدر اروپایی از قبیل روسیه، انگلستان و فرانسه هر کدام به منظوری درصدد یافتن جای پای در ساختار سیاسی و اقتصادی ایران بودند. انحطاط جامعه ایران در ابعاد مختلف، به خصوص فساد حکومتی و همچنین فقدان تجربیات دیپلماتیک، این کشور را در قبال فزون‌طلبیهای قدرتمندان اروپایی به موضعی انفعالی کشانده بود. از این پس تلاش عمده نخبگان سیاسی معطوف به حفظ استقلال ایران بود.

تضاد منافع دولتهای توسعه‌طلب روسیه و انگلستان در ایران وضع خاصی را به وجود آورده بود که کشور ما علیرغم ضعفهای درونی و ساختاری مستعمره کامل نشد. اما این استقلال نیم‌بند به بهای از دست رفتن قسمتهایی از اراضی ایران و تحمیل قراردادهای ننگین سیاسی و اقتصادی تأمین گردید. در این مقاله سعی شده است که نقش انگلیس در جنگ‌های اول و دوم روسیه و ایران بررسی شود.

واژگان کلیدی: ایران - روسیه - انگلیس - جنگ‌های ایران و روسیه.

رویکردی تاریخی بر سیاست انگلیس در جنوب شرقی ایران (۱۳۲۵-۱۳۱۳ق)

حسین دهقان^۱

لیدا آریامنش^۲

در یک نگاه کوتاه سیاست انگلیس در قرن نوزدهم و بیستم در قبال ایران شامل سه محور اصلی، کمرنگ کردن نقش حاکمیت مرکزی و تسلط بر بخشهای از خاک ایران و جدا کردن آنها از سرزمین اصلی (مانند هرات، قسمتی از بلوچستان و غیره)، استعمار اقتصادی و دخالت‌های سیاسی است. این سیاستها از سوی دولت انگلستان به منظور اتخاذ تدابیری جهت تحکیم نفوذ خود در هندوستان و جلوگیری از توجه دولت ایران به افغانستان (با توجه به این که پاکستان در این زمان جزو هندوستان بود) و همچنین در رقابت با دولت روسیه به عنوان همسایه شمالی ایران صورت می‌گرفت که همواره خواستار نفوذ در هندوستان از طریق افغانستان بود.

مرحله اول رقابت سیاسی و استعماری روسیه و انگلیس در مرزهای شرقی در دوره سلطنت محمدشاه با نخستین پیروزی بریتانیا در افغانستان شمالی، که دولت تزار می‌خواست در دست ایران باقی بماند، پایان یافت اما بعد از آن نیز هم‌چنان که به آن پرداخته شده است این رقابتها برای حفظ امنیت هندوستان ادامه داشت.

در این مقاله تلاش شده است فعالیت‌های سیاسی کارگزاران انگلستان در مرزهای جنوب شرقی ایران طی حکومت محمدشاه و ناصرالدین‌شاه که در نهایت منجر به جدا شدن بخشی از بلوچستان ایران از ایران شد مورد بررسی قرار گیرد. در این راستا فعالیت‌های عمال و جاسوسان آنها در قیام‌های که حکومت مرکزی را به خود مشغول

۱. کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

۲. کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

می‌داشت مانند حمایت از قیام آقاخان محلاتی و همچنین مشارکتهای پنهانی جاسوسان این دولت در بین قبایل و ایلات بلوچ و تشویق رؤسای آنها به قیام علیه حکومت مرکزی و ادعای خودمختاری از سوی آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: انگلستان - مرزهای جنوب شرقی ایران - بلوچستان

علما و استعمار

رضا دهقانی^۱

لیلا حیدری^۲

ظلم‌ستیزی و ایستادگی در برابر ظالم و ستادن حق یکی از مهم‌ترین آموزه‌های اسلام به ویژه مذهب تشیع می‌باشد. بر پایه این اصل در دوران گوناگون تاریخی مبارزاتی تشیع علما به عنوان سردمداران قیام علیه استبداد درونی و استعمار بیرونی پیشگام بوده‌اند.

حضور قدرتهای استعمارگر در کشورهای اسلامی برای چپاول داراییهای مادی و مقابله با میراث معنوی آنها در چند قرن اخیر موجب گردید تا علما در بیداری مردم در برابر استعمارگران نقش بسزایی داشته باشند.

ایران نیز در دوران قاجاریه به لحاظ موقعیت استراتژیک و ضعف و بی‌ارادگی دولت حاکم در کانون توجه استعمارگران بویژه دولت استعماری انگلستان قرار گرفته و موجب گردید تا این دولت از هر تلاشی برای کسب امتیازات اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... فروگذار نباشد.

دیدگاه اصلی این مقاله آن است که علما ایرانی در بیداری مردم و ایستادگی در برابر استعمار انگلستان در دوران قاجاریه با توجه به گفتمان فقه سیاسی شیعه، نقش غیرقابل انکاری داشته‌اند، از همین روی مقاله حاضر به تحلیل و بررسی برخی از قیامهای ضد استعماری انگلستان به رهبری علما در این برهه تاریخی می‌پردازد.

واژگان کلیدی: استعمار - انگلستان - علما - قاجاریه

۱. کارشناس ارشد علوم سیاسی.

۲. کارشناس ارشد علوم سیاسی.

سیاست انگلیس در شیوع «اقتصاد سیاسی فساد» در ایران دوره قاجار

مرتضی دهقان‌نژاد^۱

یکی از مهم‌ترین دلایل سقوط دولتها از نظر قرآن و بسیاری از فیلسوفان تاریخ، رشد و آلودگی فساد اقتصادی سیاستمداران در یک جامعه است. که بارزترین شکل آن رشوه‌خواری است. هرچند فساد را باید چیز بیشتری از رشوه‌خواری دانست، فساد محصول عدم تعادل میان فرایندهای کسب قدرت سیاسی در یک جامعه، حقوق و مزایای ناشی از آن است. که از این امر نمی‌توان جلوگیری کرد مگر از طریق وجود نهادهای نظارتی قدرتمند. ولی در نظامهای سلطنتی، اگر نیروی خارجی قادر بود که شخص سلطان و دربار را در اختیار خود بگیرد می‌توانست همه آن جامعه را کنترل کند و گاهی این امر به دربار و نزدیکان سلطان نیز کشیده می‌شد. و چون سلطان و دربار الگوی رفتاری جامعه بودند، پذیرش رشوه و پول از یک دولت خارجی و یا شرکت‌های وابسته، تحت عنوان هدیه و عناوین دیگر موجب می‌شد دیگر طبقات نیز از این روش غلط اجتماعی پیروی کنند و به مرور ارزشهای اخلاقی جامعه رو به زوال بگذارد.

حضور کمپانیهای متعلق به انگلستان به ویژه، هند شرقی در ایران را باید یکی از مهم‌ترین عوامل رواج این گونه ناهنجاریهای اخلاقی در جامعه و مهم‌تر از همه نهادینه شدن آن در ایران روزگار قاجار دانست. به گونه‌ای که این تصور در جامعه شکل گرفت که هر چیزی و یا هر کسی قابل خریدن است به شرط آنکه قیمت آن پرداخت شود. و یا اینکه هدف وسیله را توجیه می‌کند. فرض اعتلای مقام بریتانیای کبیر است، حال اگر ملت‌های دیگر فاسد و یا نابود شوند اهمیتی ندارد. به هر حال فرضیه اصلی پژوهش این است که انگلستان یکی از مهم‌ترین عوامل گسترش فساد سیاسی در بین سیاستمداران

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان.

قاجاری و دیگر طبقات برگزیده اجتماعی ایران عصر قاجار می‌باشد. روش تحقیق تاریخی و با استفاده از کتب و اسناد موجود صورت می‌گیرد.

واژگان کلیدی: انگلستان - قاجار - اقتصاد سیاسی - فساد - ایران

بررسی علل خروج انگلستان از خلیج فارس (۱۹۶۸ - ۱۹۷۱ م / ۱۳۴۷ - ۱۳۵۰ ش)

دکتر مرتضی دهقان نژاد^۱

علی جعفری^۲

نقی طاهری^۳

خلیج فارس از زمان‌های بسیار دور به جهت دارا بودن شرایط و موقعیت جغرافیایی ویژه، قرار گرفتن در مسیر راه‌های آبی و زمینی از نظر سیاسی، نظامی، اقتصادی اهمیت شایان توجهی داشته و در همه دوره‌های تاریخی، این سرزمین منبع ثروت بوده است. با توجه به ویژگی‌های خاص و استراتژیکی که خلیج فارس دارا می‌باشد، از دوران گذشته، به ویژه از دوره صفویه، در کانون توجه استعمارگران اروپایی قرار گرفت. انگلستان از جمله کشورهای اروپایی بود که به خاطر منافع توجه ویژه‌ای به خلیج فارس داشت و سالیان مدیدی در این منطقه حضور مستمری داشت. سرانجام پس از سالها انگلستان که پایه‌های قدرتش رو به ضعف نهاده بود به علت وقوع حوادث متعدد به تدریج از سال ۱۹۶۸ م / ۱۳۴۷ ش تا ۱۹۷۱ م / ۱۳۵۰ ش نیروهای خود را از خلیج فارس خارج کرد. بنابراین بررسی علل اصلی خروج انگلستان از خلیج فارس که تاکنون خیلی گذرا و سطحی به آن پرداخته شده با روش توصیفی و تحلیلی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی در این مقاله مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - خلیج فارس - پهلوی

۱. دانشیار و عضو هیئت علمی گروه تاریخ.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی.

۳. کارشناسی ارشد تاریخ مطالعات خلیج فارس.

لرد کرزن و نگرش وی به سیاست ایلی و عشایری قاجاریه

مهدی دهقانی^۱

بررسی سیاستهای ایلی و عشیره‌ای در ایران اگرچه امری درازدامن است ولی پرداختن به این موضوع از منظر لرد کرزن گفتاری است که چندان مورد اقبال پژوهشگران قرار نگرفته است. لرد کرزن که در طی دو سفر به ایران دیدگاهها و اندیشه‌های خود را در کتاب *ایران و مسئله ایران* منعکس نموده، و از ایران به عنوان یکی از مهره‌های شطرنج سروری انگلستان بر جهان یاد می‌کند، در ارتباط با ایلات و عشایر نیز نظرات خاص خود را بیان داشته است. وی که در مقام نایب‌السلطنه هند ایران را به عنوان سپر دفاعی در قبال روسیه می‌نگریست، بر توجه خود به حفظ خلیج فارس تأکید داشت و سعی می‌نمود حتی با تکیه بر قدرتهای محلی ایلی و عشایری این برتری را حفظ کند. در این راستا وی سیاستهای ایلی دولت قاجار را نادرست می‌دانست؛ چون باعث ضعف نظامی و اقتصادی ایلات و عشایر می‌شد و این امر در تضاد با سیاست بریتانیا بود که به تقویت قدرتهای محلی در برابر حکومت مرکزی می‌اندیشید. از نظر لرد کرزن هدف دولت قاجار نظارت دقیق‌تر بر جامعه ایلی و به تبع آن دریافت مالیات ایلی بیشتر بود. اثرات منفی آن شامل ضعف نیروی نظامی کشور و کم‌رنگ شدن سهم تولید اقتصادی ایلات و عشایر در جامعه آن روز ایران است. علاوه بر آن وی معتقد است دولت قاجار با از میان برداشتن نخبگان و رهبران محلی، زمینه ضعف و تفرقه ایلات و عشایر را که از طبقات مهم اجتماعی ایران قاجاری‌اند فراهم نموده است. در جهت ادامه حکومت، سیاست دولت قاجار ایجاد تفرقه در میان طبقات مختلف اجتماعی بود.

واژگان کلیدی: لرد کرزن - دولت قاجار - ایلات و عشایر - خلیج فارس

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی.

رقابتهای دوره ژئوپلیتیک استعماری و دلایل بازندگی ایران در این رقابتها

دکتر عمران راستی^۱

رقابتهای ژئوپلیتیکی قدرتهای بزرگ استعماری در دوره ژئوپلیتیک استعماری نتایج اسفبار و دردناکی را برای کشور ایران که در آن زمان تحت عنوان ممالک محروسه پادشاهی ایران شناخته می‌شد، به همراه داشت. تحمیل چندین جنگ و تهدید به جنگ از سوی قدرتهای استعماری روس و انگلیس، انتزاع بخش اعظمی از سرزمینهای تاریخی ایرانی طی معاهدات تحمیلی، تحمیل حکمیتهای مرزی و تجزیه سرزمینهای تاریخی ایرانی از جمله خراسان بزرگ، بلوچستان بزرگ و سیستان بزرگ، تقسیم برخی از اقوام اصیل ایرانی از جمله بلوچها بین سه کشور و تعیین و تحدید مرزهایی مشکل‌دار از جمله این نتایج بود. این پژوهش در پی پاسخگویی به این سؤال است که دلایل بازندگی ایران در رقابتهای دوره ژئوپلیتیک استعماری کدام است؟

لذا این تحقیق با اتخاذ رویکردی تاریخی و بهره‌گیری از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی کوشیده است تا دلایل درونی و بیرونی و عوامل زمینه‌ای و زمانه‌ای و نقش بازیگران مختلف را در این ناکامی مورد کاوش قرار دهد. از جمله مهم‌ترین عوامل بازندگی ایران در این رقابتها می‌توان به فضای حاکم بر رقابتهای ژئوپلیتیکی این دوره و به خصوص رقابت بازی بزرگ، روحیه توسعه‌طلبی قدرتهای استعماری، همجواری ایران با مهم‌ترین قدرتهای استعمارگر و توسعه‌طلب آن روزگار و از همه مهم‌تر ضعف مفرط حکومت مرکزی قاجار در مقابل قدرتهای استعماری و در عمل به کارکردهای حکومتی اشاره کرد.

واژگان کلیدی: رقابتهای ژئوپلیتیکی - دوره ژئوپلیتیک استعماری - حکومت مرکزی

۱. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه بیرجند.

مقایسه تطبیقی بین حکمیتهای مرزی انگلیسی‌ها در بر قدیم و بر جدید

(مطالعه موردی: مرزهای تعیین و تحدید شده در آسیا و آفریقا در مقایسه با مرزهای آمریکای شمالی)

دکتر عمران راستی^۱

دکتر رضا التیامی‌نیا^۲

آرزو خراسانی^۳

در دوره ژئوپلیتیک استعماری و به ویژه در قرون نوزدهم و بیستم میلادی قدرتهای استعمارگر اقدام به تعیین و تحدید و ترسیم مرزهای بین‌المللی در مناطق مختلف جهان نمودند که در این بین نقش امپراتوری استعمارگر بریتانیا پررنگ‌تر از سایر قدرتهای استعمارگر بود. حکمهای این قدرت استعماری طی حکمیتهای مختلف در تمامی قاره‌های بر قدیم و جدید تعداد زیادی از مرزهای بین‌المللی را تعیین و تحدید نمودند. عمده این مرزها مربوط به سرزمینهایی بود که زیر سلطه استعماری این قدرت بود.

این مقاله با اتخاذ رویکردی تطبیقی و بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، به مقایسه مرزهای تعیین و تحدید شده توسط این قدرت استعمارگر در قاره‌های بر قدیم (با تأکید بر مرزهای آسیا و آفریقا) و بر جدید (با تأکید بر مرزهای آمریکای شمالی) پرداخته است.

نتایج این پژوهش تطبیقی نشان داد که عمده مرزهایی که در دو قاره آسیا و آفریقا توسط حکمهای انگلیسی تعیین و تحدید شده‌اند، با مسائل و مشکلات و اختلافات و تنشهای فراوانی روبه‌رو بوده و هستند و در زمره پرتنش‌ترین مرزها به شمار می‌آیند اما مرزهایی که در بر جدید و به خصوص در آمریکای شمالی توسط حکمهای انگلیسی

۱. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه بیرجند.

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه یاسوج.

۳. کارشناس جغرافیا و دبیر آموزش و پرورش خراسان جنوبی.

تعیین و تحدید شدند کمتر با مشکل مواجه بوده و هستند و در زمره بهترین نوع مرزها طبقه‌بندی می‌شوند. اگرچه نقش عواملی از جمله پیش‌تاز بودن این مرزها نسبت به اسکان انسانها در مناطق مرزی و تطبیق بهتر این مرز نشینان با مرز و مسائل مرزی را نمی‌توان نادیده گرفت اما سیاست تبعیض‌آمیز حکمهای انگلیسی در تعیین مرزها در مناطق تحت سکونت غریبها و غیرغریبها نیز کاملاً مشهود است.

واژگان کلیدی: حکمیت مرزی - انگلستان - دوره ژئوپلیتیک استعماری - قدرتهای

استعمارگر

رقابت روس و انگلیس در ایران و خسارتهای وارده (۱۹۱۴-۱۹۱۷م)

محمد کامل عبدالرحمن الربیعی^۱

روسیه با امعان نظر به مرز طولانی با ایران و وجود ذخایر طبیعی مهم مانند نفت که نخستین مرتبه در منطقه خاورمیانه در ناحیه مسجد سلیمان کشف رقابت دیرینه و شدیدی را در ایران با بریتانیا دنبال می‌کرد. رقابتی که در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی نمود بیشتری داشت. هرچند روسیه همواره گوشه‌چشمی در راهیابی به آبهای گرم از رهگذر ایران داشت.

روسیه و رقیب کهنه‌کار آن انگلیس، رقابت شانه به شانه‌ای در ایران داشتند. روسیه تزاری در برهه‌ای دریافت که بهترین وسیله سبقت گرفتن از حریف کارکشته، وابسته کردن - اقتصادی - ایران به خود است. آنان در عرصه عمل موفق شدند امتیازهای حائز اهمیتی را به ویژه در صفحات شمالی ایران، که به گونه‌ای سید خواروبار ایران را تشکیل می‌داد، دریافت نمایند. عواید روسها از رهگذر خطوط مواصلاتی و حق ماهیگیری در آبهای متعلق به ایران قابل توجه بود. آنان همچنین برای عقب نماندن از انگلیسی‌ها در ایران مبادرت به تأسیس بانک نمودند.

روسها به وسیله همین بانک وامهای در اختیار ایران قرار دادند که بهره آن قابل ملاحظه بود و این گونه ایرانیها را مقروض و مدیون خود ساختند. اقدام مهم دیگرشان استقرار نیروی نظامی بود که به «بریگاد قزاق» سرشناس گردید و در وقایع جنبش مشروطیت ایران نقش‌آفرین بود تمامی افسران این یگان رزمی روس بودند. روسها به‌رغم آن که ایران در آغاز جنگ جهانی اول اعلام بیطرفی کردند لیک بی‌توجه به اتخاذ این موضع شماری از شهرهای صفحات شمالی ایران را زیر چکمه قوای نظامی‌شان قرار

۱. دکتری تاریخ و استاد دانشگاه المستنصریه بغداد.

دادند. آنان نه تنها مبادرت به اشغال نظامی بخش‌های شمالی ایران نمودند بلکه در مراکزی مانند تبریز فعالیتهای گسترده‌ای را آغاز کردند تا از چنین مکان‌هایی به مثابه کانون حمایت از منافع و مصالح خود در آینده بهره برند.

به موازات این اقدامات آنان با انگلیسی‌ها به منظور اشغال مناطق جنوب ایران کنار آمده بودند. ایران از دو سو - شمال و جنوب - به اشغال روس و انگلیس درآمد. منافع دو قدرت بزرگ استعماری آن دوره آنان را کنار یکدیگر و همسو همراه هم قرار داده بود حکومت قاجار ضعیف و ناتوان‌تر از آن بود که بتواند در برابر این چنگ‌اندازی و پایمال شدن استقلال خود مقاومت نماید.

دوره اشغال ایران در جریان نخستین جنگ بین‌الملل آسیب‌های فراوانی را به این کشور وارد آورد. روسها بسیاری از قنوات آبیاری در نواحی شمال ایران را از بین بردند و این مناطق به میدان کارزار تبدیل گشت. شمار قابل توجهی از کشاورزان ناگزیر زمینهای زراعی خود را رها ساختند. ساکنان این بخشها که تحت اشغال نیروهای متجاسر و متجاوز روس قرار گرفته بود سختیهای فراوانی را متحمل شدند؛ البته همه صرف‌نظر از جانمایی است که بر اثر یورشها و درگیریها روسها قربانی شدند و البته این همه در رقابت با انگلیسی‌هایی بود که به همین میزان بلکه بیش از آن آسیب به ایرانیان در مناطق زیر نفوذشان وارد آوردند.

انعقاد معاهده‌نامه‌ای «گلستان» و «ترکمانچای» وضعیت و موقعیت ایران را دشوار و وخیم کرد. این شرایط تا انقلاب ۱۹۱۷ اکتبر در روسیه تزاری ادامه یافت. بی‌شک رقابت شدید روس و انگلیس در ایران زیانهای جبران‌ناپذیری را بر ایران و ایرانیان تحمیل کرد. در خاتمه جنگ جهانی اول شاهد اتخاذ استراتژی نوینی از سوی هر دو قدرت آن زمانه درباره ایران هستیم.

واژگان کلیدی: روس - انگلیس - رقابت

تأثیر بانک شاهنشاهی بر نظام اقتصادی ایران

مریم رجبی جوشقانی^۱

بانک شاهنشاهی یکی دیگر از امتیازات ننگین عصر قاجار بود، که منافع و منابع ایران را قربانی مقاصد و اهداف استعماری کشور انگلستان کرد، این امتیاز که زمینه‌ساز امتیازهای دیگر برای انگلستان بود، سود سرشاری را نصیب کشور استعمارگر انگلیس کرده و ایران را روز به روز به خاک سیاه می‌نشانده، بانک شاهی علاوه بر این حق صدور اسکناس را در ایران کسب کرد، به همین دلیل سلطه همه‌جانبه آن بیشتر شد.

با تأسیس بانک شاهی در ایران نظام اقتصادی کشور تحت سیطره بانک درآمد و اختیاراتی به بانک داده شد از جمله خزانه حکومت به دست بانک افتاد و وجوه متعلق به آن در حسابهای مخصوصی جمع‌آوری شد و به این طریق تمام عایداتی که دولت به ولایات قصد داشت بفرستد توسط بانک صورت گرفت، این کار قبلاً توسط صرافان ایرانی انجام می‌گرفت و بدین شکل صرافان زیادی بیکار گردیدند و بسیاری از کارهای دولت نظیر گرفتن مالیات، فرستادن هزینه‌های ولایات، ضرب سکه و خرید نقره برای ضرابخانه، پرداخت حقوق مأمورین و نظامیان، تمرکز وجوه خزانه و... تحت سیطره بانک شاهنشاهی درآمد، و بر امور مالی و اقتصادی ایران مسلط گشت.

یکی دیگر از منافع بانک شاهی، دادن وام به دولت ایران به لیره و دریافت اقساط وام نیز به لیره بود و این امر به نفع بانک بود که قیمت اسعار را کم و زیاد بکند. بانک شاهی برای حفظ منافع اقتصادی در ورشکستگی تجارخانه‌های جمشیدیان و جهانیان نقش داشت و حتی زمانی که در مجلس اول برای استقلال اقتصادی طرح تأسیس بانک ملی تصویب گردید با کارشکنی مانع از این امر گردید و تأسیس بانک تا سال ۱۳۰۶ش به تعویق افتاد.

واژگان کلیدی: بانک شاهنشاهی - امور مالی و اقتصادی - وام - استعمار - امتیاز

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

بررسی علل تعامل سیاسی انگلیس و روسیه در ایران (از مشروطه تا پایان سلطنت محمدعلیشاه قاجار)

اصغر رحمتی^۱

ایران در سده نوزدهم به سبب اهمیت استراتژیکش برای انگلیس در پیش بردن اهدافش در منطقه خاورمیانه، همواره تحت فشار برنامه‌های استعماری قرار می‌گرفت که یکی از اهداف انگلیسی‌ها جلوگیری از نفوذ بیش از حد روسیه تزاری در ایران بود. با شکل‌گیری انقلاب مشروطه، سیاست انگلیس از تقابل با روس‌ها به طرف رابطه‌تعاملی و توافقی پیش رفت. که این امر هم ناشی از شرایطی بود که در سطح بین‌المللی از ابتدای قرن بیستم در جهان در حال شکل‌گیری بود؛ انگلیس و روسیه نه در مقابل یکدیگر، بلکه متحد با فرانسه در یک قطب، آلمان و ایتالیا و امپراطوری عثمانی در قطب دیگر قرار می‌گرفتند.

با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷م میان انگلستان و روسیه، سیاست انگلستان در ایران تابعی از سیاست اروپایی آن با دولت روسیه بود، که با توجه به تهدید مشترکشان در اروپا، ناگزیر از همگرایی و هماهنگی با یکدیگر در امر امورات ایران بودند. که از یک طرف بر سر به توپ بستن مجلس به توافق رسیدند و از طرف دیگر در امر برکناری محمدعلیشاه دست به اقدام تدافعی زدند، چون آنچه برای آنها در این مقطع اهمیت داشت حاکمیتی ضعیف اما یکدست و یکنواخت متناسب با قرارداد ۱۹۰۷م بود.

در پژوهش مورد نظر با استفاده از منابع آرشیوی و کتابخانه‌ای و به روش توصیفی – تحلیلی به بررسی علل تعامل انگلیس و روسیه در ایران از انقلاب مشروطه تا پایان سلطنت محمدعلیشاه قاجار پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: انگلیس – روسیه – انقلاب مشروطه – قرارداد ۱۹۰۷

تأثیر حضور نظامی انگلستان در خاورمیانه بر امنیت ملی

جمهوری اسلامی ایران

(پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱)

سید رضا رحیمی عماد^۱

جلیل حبیب پاشا همدانی^۲

محمد قادری^۳

با وقوع حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، موجی از تحولات منطقه خاورمیانه را درنوردید. موج حوادث رخ داده ایران را نیز تحت‌الشعاع قرار داد. پس از این رویداد تاریخ‌ساز آمریکا به همراه دیگر قدرتهای جهانی از جمله انگلستان به اشغال عراق و افغانستان روی آورد. مهم‌ترین نتیجه حضور نظامی این قدرتها بر هم خوردن ساختار امنیت در خاورمیانه بود. انگلستان با حضور نظامی خود در خاورمیانه مورد انتقادات داخلی و خارجی قرار گرفت. ایران به عنوان یکی از مهم‌ترین مخالفان این حضور مطرح شد. در این مقاله ضمن پاسخ به این سؤال اصلی که حضور نظامی انگلستان چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران داشته است؟ به طرح دیدگاههای جمهوری اسلامی ایران در باب این مسئله نیز پرداخته خواهد شد.

واژگان کلیدی: جمهوری اسلامی ایران - انگلستان، حادثه ۱۱ سپتامبر - خاورمیانه -

امنیت ملی.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای آسیای مرکزی و قفقاز.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای خاورمیانه و شمال آفریقا.

تشکیلات فراماسونری و اندیشه میرزا ملکم‌خان

سید رضا رحیمی عماد^۱

حسن آرایش^۲

مجید خسروی‌زاده^۳

از آنجا که فرهنگ و تمدن غرب در مقطع زمانی مشروطه به درستی درک نشده بود، پدیده فراماسونری نیز که از جمله مباحث مطرح شده در مقطع زمانی مشروطه می‌باشد با آن همان‌گونه برخورد کرده‌ایم که با دیگر پدیده‌های تمدن غرب برخورد داشتیم، یا شیفته آن بوده‌ایم یا مرعوب. منشأ، بسیاری از حرکت‌های اجتماعی و کوشش‌های حق‌طلبانه تاریخ خود را به نیروهای بیگانه و به نمایندگان ایشان نسبت داده‌ایم و ناکامی‌های پیش آمده از پی این حرکت‌ها را هم حاصل شرارت‌ها آنان دانسته‌ایم. میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله اندیشمند و سیاستمدار عصر قاجار، منادی تجدد و مبلغ رویکرد مدنیت باختر زمین بود. ایشان نخستین برپاکننده نوعی محفل ماسونی به نام فراموشخانه در ایران بود. نقش و تأثیر آرا و اندیشه‌های ملکم‌خان در تحولات زمانه مشروطه انکارناپذیر است. بنابراین سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که اندیشه‌های میرزا ملکم‌خان از تأسیس فراموشخانه تا چه اندازه با عملکرد تشکیلات فراماسونری در ایران تطابق دارد؟ از این‌رو در این پژوهش ابتدا به عملکرد فراماسونری در ایران از ابتدا تا تشکیل لژیون‌داری پرداخته و سپس به بررسی افکار و اندیشه‌های ملکم‌خان از تأسیس فراموشخانه مورد بررسی قرار گرفته شده است و در نهایت به تطابق تشکیلات فراماسونری با اندیشه‌های میرزا ملکم‌خان از تأسیس فراموشخانه را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم.

واژگان کلیدی: فراماسونری - فراموشخانه - میرزا ملکم‌خان - مشروطه - انگلیس

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

اهمیت سفرنامه مکنزی

علی رستم نژاد نشلی^۱

به دنبال شکست ایران از انگلستان در جنگ هرات (۱۲۷۳ق / ۱۸۵۶م) و به تبع آن تن دادن ایران به عهدنامه پاریس (۱۲۷۴ق / ۱۸۵۷م) بر اساس بند پانزدهم عهدنامه مزبور انگلستان امتیاز تأسیس کنسولگری در شهرهای ایران را به دست آورد. در بین ایالت‌های سواحل خزر - گیلان، مازندران و استرآباد - انگلستان تنها در رشت به تأسیس کنسولگری اقدام نمود و کاپیتان چارلز فرانسیس مکنزی به عنوان اولین کنسول در اکتبر سال ۱۸۵۸م / ربیع‌الاول ۱۲۷۵ق وارد رشت شد و دو سال در گیلان ماند. مکنزی در طول دو سال اقامت در گیلان و سفر به مازندران و استرآباد با هوشمندی و در راستای برآوردن خواسته‌های گسترش‌جویانه و ستیزگرانه استعماری انگلیس به رصد اوضاع و احوال ایالت‌های سواحل خزر ایران و مهم‌تر از همه تکاپوهای دولت استعمارگر رقیب، روسیه تزاری پرداخت و مشاهدات خود را در قالب یک سفرنامه به وزارت خارجه گزارش نمود. سفرنامه وی اگرچه در جهت مطامع استعماری کشور متبوع و کمپانی هند شرقی نگاشته شد ولی از آنجایی که مکنزی با نگاهی از بیرون و به عنوان یک کارشناس به بررسی نقش موقعیتهای جغرافیایی از نظر نظامی و تجاری پرداخت، منبعی با ارزش جهت بازسازی اوضاع اقتصادی و سیاسی برای محلی‌نگاران خطه شمال می‌باشد. علت انتخاب رشت به عنوان مرکز کنسولگری چه بود؟ هدف از تأسیس کنسولگری در ایالات خزری چه بود؟ کنسولگری رشت چگونه در جهت اهداف استعماری کمپانی هند شرقی و دولت انگلیس عمل می‌کرد؟ این مقاله در صدد می‌باشد بر اساس دیدگاه‌ها و نگرش مکنزی از احوالات اقتصادی و سیاسی ایالات خزری به سؤالات فوق پاسخ دهد.

واژگان کلیدی: استعمار انگلستان سفرنامه مکنزی - تاریخنگاری محلی - گیلان - مازندران - استرآباد.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ محلی دانشگاه اصفهان.

انگلیس و میراث باستانی ایران

ندا رسولی^۱

بعد از عصر روشنگری در اروپا شاهد سرازیر شدن تعداد بی‌شماری از اروپاییان با عناوین مختلف به ایران بوده‌ایم. از نیمه دوم قرن هیجدهم، درست بعد از انقلاب کبیر فرانسه، در اروپا، لزوم مطالعه گذشته انسان به عنوان یک ضرورت در رأس امور قرار گرفت و علم باستانشناسی به عنوان تکنیک و تحقیق در تاریخ و فرهنگ از طریق بقایای مادی مورد توجه واقع شد. ایران نیز در این میان، به جهت اینکه زنجیره میانی از سلسله تمدن‌های کهن در آسیا بود مورد توجه قرار گرفت و تعداد بی‌شماری از جهانگردان و بازرگانان و جغرافیدانان و باستان‌شناسان به ایران آمدند.

اروپاییان، در ایران در علم باستان‌شناسی به پیشرفتهایی رسیدند و علاوه بر آن توانستند، در ارتباط با برخی از سیاستمداران داخلی، بسیاری از گنجینه‌ها و ذخائر به دست آمده را یکسره راهی کلکسیونها و مجموعه‌های شخصی و دولتی اروپا کنند. اسناد و مدارک بسیاری دال بر حفاریهای غیرمجاز توسط کاوشگران خارجی در ایران موجود است این حفاریها که به صورت غیرعلمی و غیرمجاز صورت می‌گرفت موجبات به هم ریختن لایه‌های باستانشناسی و از بین رفتن اطلاعات و منابع اولیه تاریخی جهت پژوهش‌های جدید شده است.

در این میان نمی‌توان نقش دولتمردان و مسئولین را در دادن مجوز حفاریهای نامحدود به گروههای به ظاهر علمی و تنظیم مقررات تقسیم اشیاء را در از بین رفتن قسمتی از فرهنگ و تمدن جامعه نادیده گرفت.

در این نوشتار سعی شده است با تکیه بر اسناد و مدارک موجود نقش اروپاییان (به ویژه کشور انگلستان) و نیز مسئولین داخلی، در از دست دادن میراث کهن و انتقال آن به خارج از کشور مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: انگلیس - گنجینه - باستان‌شناسی - حفاری - میراث کهن

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی و پژوهشگر اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

نقش انگلیس در جنگ‌های دور اول و دوم روسیه و ایران

احمد رشیدیان^۱

روسیه از زمان پترکبیر نقشه‌های شومی برای چنگ‌اندازی بر سرزمین‌های ایران و دستیابی به آب‌های گرم خلیج فارس در سر داشت. زمانی که الکساندر اول از سیاست تجاوزکارانه پترکبیر و کاترین دوم پیروی کرد و در دسامبر ۱۸۰۳ به ژنرال سیسیانف دستور حمله عمومی به خاک ایران را صادر کرد. قوای روس گنجه را تصرف و به سوی قفقاز پیشروی کردند. شاه قاجار، فتحعلی‌شاه از دولتهای فرانسه و انگلستان درخواست یاری نمود. فرانسه از این پیشنهاد استقبال کرد اما سرکنسول انگلیس در بغداد پاسخ داد که دولت ایران بهتر است هرگز به فکر اتحاد با فرانسویان نباشد زیرا کمک فرانسه به ایران امکان‌پذیر نیست. در این زمان معاهده صلح آمین به هم خورده بود و انگلیسی‌ها ائتلاف جدیدی از دول اروپایی علیه ناپلئون تشکیل داده بودند که روسها هم در آن شرکت داشتند. به این جهت، به سفیر ایران بی‌اعتنایی بسیار شد و انگلیسی‌ها شرایط سنگینی را برای کمک خود قائل شدند که از جمله واگذاری جزایر قشم و هرمز و اجازه ساختمانهای استحکامات نظامی در بوشهر و همچنین قرار دادن بنادر بحر خزر در اختیار بازرگانان انگلیسی بود، در واقع با بررسی جریان تاریخی مداخله‌گری بیگانگان به ویژه روس و انگلیس در ایران، شاهد دسیسه‌های دو کشور برای دست‌اندازی بر خاک ایران و گرفتن امتیازات از شاهان آن هستیم. پژوهش حاضر در پی بررسی جنگ‌های روس و ایران و واكوی نقش انگلستان در این جنگها و اهداف و منافعى كه بریتانیا از این آب گل‌آلود به دست آورد می‌پردازد.

واژگان کلیدی: پترکبیر - جنگ - معاهده صلح آمین - روس و انگلیس - مداخله‌گری

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای گرایش ایران.

انگلستان؛ زمینه‌ها و انگیزه‌های تغییر نام خلیج فارس

مسعود رضائی^۱

شادی پورپناهی^۲

خلیج فارس عنوانی است که از گذشته‌های بسیار دور به دریای جنوبی سرزمین پارس اطلاق می‌شد و تاکنون نیز به همین نام شناخته می‌شود. این قلمرو آبی به دلایل ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک همواره در طول تاریخ منشأ تحولات و رویدادهای مهم و اثرگذار بوده است و کشورها انگیزه‌ها و دلایل مختلفی را برای حضور در این منطقه قائل بوده‌اند. در این میان، انگلستان نقشی پررنگ‌تر داشته است. عوامل وقوع و نتایج جنگ هفت‌ساله میان ایران و انگلستان را که از سال ۱۷۵۶ تا سال ۱۷۶۳ امتداد یافت، می‌توان آغاز اهمیت خلیج فارس در نظر انگلیسی‌ها بر شمرد. این کشور تا سال ۱۹۳۸ عنوان صحیح خلیج فارس را به کار می‌برد، اما استعمار انگلیس در راستای سیاست ایران‌زدایی و خنثی‌سازی جایگاه ایران در منطقه برای نخستین بار از طرف یکی از نمایندگان سیاسی خود در خلیج فارس به نام «سر چارلز بلگریو» در جهت تفرقه‌افکنی میان ایران و همسایه‌های جنوبی واژه‌های جعلی «خلیج» یا «خلیج عربی» را مورد استفاده قرار داد و از اواسط دهه ۱۹۶۰م این موضوع به صورت جدی در دستور کار این کشور قرار گرفت. نظر به تحرکات و تحولات سالیان گذشته و ادامه این سیاست تا زمان حال، لزوم پرداختن به این موضوع، بیش از پیش اهمیت می‌یابد.

واژگان کلیدی: خلیج فارس - انگلستان - سیاست استعماری - اسناد و مدارک

تاریخی - ایران

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل واحد علوم و تحقیقات اصفهان.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی.

سیاست آموزشی - تحصیلی بریتانیا در به حاشیه رانده شدن زبان فارسی و خیزش اردو: نقش دهلی کالج

مهرداد رمضان نیا^۱

یکی از شیوه‌های استعمار در نمایاندن قدرت استعماری (Colonial Power)، تحمیلاً، قرار دادن زبان استعماری بر دیگر زبانهای بومی اتباع استعمارشوندگان است. در این راستا سیاست آموزشی - تحصیلی (Educational Policy) بریتانیا در شبه‌قاره هند از یک سو به معرفی زبان انگلیسی - همراه با چاشنی قدرت فرهنگ غربی - و از سوی دیگر به فضای ایجاد شده برای رشد و بازسازی زبانهای بومی انجامید. هر دوی این امر را باید در مقوله «روند دگرسازی استعماری» (Transformation Process of Colonial) جست که در نهایت به به حاشیه رانده شدن (Marginalization) زبان فارسی انجامید.

مقاله ضمن دنبال کردن سیر تاریخی سیاستهای زبانی - استعماری بریتانیا در قبال زبان فارسی، با تکیه بر «سیاست آموزشی انگلیسی - بومی (Educational Policy of Anglo-Vernacular)» نشان خواهد داد که چگونه فرصتهای لازم برای تقویت زبانهای بومی، از جمله اردو - که بعدها به عنوان نشانگر هویتی برای مسلمانان هند مطرح گشت - به هزینه افول زبان فارسی، فراهم آمد. روند پیچیده سیاست استعمارگران در جابجایی زبان و استفاده از زبان بومی (در اینجا اردو)، برای نمونه در سیاستهای اعمال شده بر دهلی کالج، به وضوح، قابل درک است. تأکید می‌شود که بافتار (Context) تحقیق مقاله بر سیاست آموزشی - تحصیلی استعماری استوار است.

واژگان کلیدی: بریتانیا - زبان فارسی - دهلی کالج - ایران

۱. دکتری تاریخ دانشگاه جواهر لعل نهرو هندوستان، پژوهشگر و مدرس دانشگاه.

نقش و جایگاه شرق‌شناس بریتانیایی «لمپتون» در شناخت اوضاع اجتماعی، اقتصادی ایران زمین

حسین روحانی صدر^۱

یکی از راههای شناسایی نفوذ در هر کشوری بازخوانی و بازشناسی نیروها و توانمندی آنها در ارتباط با فرهنگ، زبان، ادب، هنر مردمان محل خدمت آنان است. یکی از این نیروهای فعال در صحنه تصمیم‌سازی دولت بریتانیا قبل و بعد از جنگ جهانی دوم در ایران تا این اواخر خانم آن کاترین لمپتون است. آن کاترین لمبتون، دختر یکی از اعیان انگلستان به نام جرج لمبتون است که در تاریخ هشتم فوریه ۱۹۱۲م به دنیا آمد.

خانم لمبتون پس از اتمام دوره فراگیری زبان و ادبیات فارسی در دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی وابسته به دانشگاه لندن، در سال ۱۹۳۹م/۱۳۱۸ش موفق به اخذ درجه دکترا در فلسفه شد. وی در خلال جنگ جهانی دوم (۱۳۱۸-۱۳۲۴ش)، وابسته مطبوعاتی سفارت انگلستان در تهران و در سالهای ۱۹۴۵م/۱۳۲۴ش تا ۱۹۵۳م/۱۳۳۲ش به مرتبه دانشجویی زبان فارسی در دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی دانشگاه لندن ارتقا یافت و در سال ۱۹۵۴م/۱۳۳۳ش، به مرتبه استادی ادبیات فارسی دانشگاه لندن نایل آمد و در همان سال، موفق به اخذ درجه دکترای ادبیات فارسی شد.

از آثار مهم وی کتابهای «دستور زبان فارسی» و «مالک و زارع» «اصلاحات ارضی در ایران»، «لغات فارسی»، «ایران عصر قاجار» و نیز مقاله‌های «تاریخ قم»، «جهانداری سنجر»، «جامعه اسلامی ایران»، «آیین جهانداری از نظر ایرانیان»، «تأثیر تمدن غرب بر

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی و پژوهشگر پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا. ایران.

ایران» و نیز مقاله‌هایی در کتاب «تاریخ اسلام به روایت دانشگاه کمبریج» چاپ کمبریج و رساله «گویشهای سه‌گانه ایرانی» منتشر شده است هدف از ارائه این نوشتار بازشناسی و بازخوانی فعالیت‌های علمی، فرهنگی و... این دیپلمات باسابقه در ایران است.

محدوده زمانی این تحقیق ۱۳۱۳ تا ۱۳۸۷ خ خواهد بود. روش کار در این نوشتار کتابخانه‌ای، میدانی (تاریخ شفاهی) و تحلیل محتوی خواهد بود.

واژگان کلیدی: مدرسه السنه شرقیه - ایرانشناسان - وابسته فرهنگی - تعیین

سرنوشت

نقش انگلستان در شکل‌گیری پیمان سعدآباد

احمد رضا روزبهانی^۱

یکی از منابع بررسی تاریخ دیپلماسی ایران بررسی همکاری‌های منطقه‌ای و پیمانها و توافقنامه‌هایی است که در راستای تبیین ساختار امنیت منطقه‌ای با مشارکت ایران منعقد شده است. در شکل‌گیری این پیمانها اوضاع بین‌المللی، مناسبات فیما بین کشورها و مسائل داخلی مؤثر می‌باشد. مقاله حاضر به بررسی پیمان سعدآباد و عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن پرداخته است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد بررسی اسناد و منابع مرتبط با موضوع می‌باشد. آثار و تألیفات تاریخ معاصر عموماً به صورت گذرا از کنار این عهدنامه عبور نموده و لذا تهیه پژوهشی که در آن از اسناد و منابع اصلی مرتبط با موضوع استفاده شده، ضروری به نظر می‌رسد. اوضاع واحوال بین‌المللی و مناسبات سیاسی و اقتصادی کشورها در حد فاصل پایان جنگ جهانی اول تا شروع جنگ جهانی دوم بر انعقاد قرارداد سعدآباد تأثیرگذار بوده است. عوامل بیرونی تأثیر بسیار زیادی در تحقق قرارداد سعدآباد داشته است.

در این پژوهش تلاش گردیده تا شرایط بین‌المللی که موجب گردید یک سلسله قراردادهای مابین کشورهای مختلف منعقد شود مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به ضرورت‌های توصیف شده، انجام تحقیق و نگارش مقاله در خصوص بررسی عمیق‌تر ابعاد و زوایای عهدنامه سعدآباد ضروری به نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی: پیمان سعدآباد - ایران - ترکیه - عراق - افغانستان - انگلستان

۱. پژوهشگر حوزه تاریخ معاصر ایران.

بررسی رفتارهای سیاسی انگلستان با کشورهای جنوب خلیج فارس و تأثیر آن بر ایران

فریبا زنده‌بودی^۱

انگلستان از جمله اولین کشورهای استعمارگری است که از قرن هفدهم میلادی فعالیت‌های خود را در منطقه خلیج فارس آغاز کرد. دولت انگلیس علاوه بر اهداف و برنامه‌های تجاری خویش، دست به فعالیت‌های سیاسی چشمگیری زد که همه این فعالیت‌ها در راستای اهداف تعریف شده‌ای انجام گرفت. بدون شک از اهم این اهداف، گسترش سلطه و نفوذ سیاسی، اقتصادی انگلستان در منطقه خلیج فارس و بیرون راندن رقبای سیاسی یعنی قدرتهای حاکم بر منطقه از جمله ایران و کشورهای اروپایی فعال در منطقه، از صحنه رقابت بود.

در این راستا انگلیس با سیاست ایجاد تفرقه بین حکام محلی سرزمینهای حاشیه خلیج فارس و برقراری مرزبندیهای جدید سیاسی، به خصوص در بخشهای جنوبی آن و در عین حال تحت‌الحمایه کردن آن کشورها در طول قرن نوزدهم و بیستم، توانست نفوذ خود را بیش از پیش در منطقه خلیج فارس تثبیت نماید.

در طول این پژوهش چگونگی شکل‌گیری جریان تحت‌الحمایگی شیخ‌نشینهای عرب حاشیه خلیج فارس به انگلستان و همچنین تحولات صورت گرفته در این زمینه در طول قرن نوزدهم و بیست میلادی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و نیز تأثیر این جریان بر ساختارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منطقه بررسی خواهد شد.

پرسش اساسی مطرح شده در این پژوهش آن است که آیا با خروج نیروهای بریتانیا از خلیج فارس در سال ۱۹۷۱م، سرپرستی و قیمومیت انگلیس بر این شیخ‌نشینها به پایان رسید؟ پژوهش به دنبال اثبات این نکته است که قیمومیت انگلستان بر کشورهای

۱. دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد رشته تاریخ مطالعات خلیج فارس.

عربی حاشیه خلیج فارس حتی پس از خروج نیروهای انگلیس از منطقه، ادامه دارد و تنها شکل آن تغییر کرده است.

روش پژوهش ارائه شده روش تاریخی - تحلیلی است که در آن اطلاعات مربوطه با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسناد و منابع معتبر تاریخی گردآوری شده است.

واژگان کلیدی: انگلستان - کشورهای جنوب خلیج فارس - ایران - تحت‌الحمایه -

قیمومیت

علل و عوامل بروز و ادامه طغیان نایبیان

سیدمحمود سادات^۱

در فاصله بین سالهای ۱۳۲۴ق. / ۱۹۰۷م. تا سال ۱۳۳۷ق. / ۱۹۱۹م. طغیانی در منطقه مرکزی ایران با مرکزیت کاشان بوجود آمد. سردسته طغیانگران نایب حسین کاشی و پسرش ماشاءالله خان بودند. محدوده جغرافیائی این طغیان از جنوب قم تا یزد و از مورچه‌خورت تا حوالی طبس را شامل می‌شد. پاره‌ای علل و عوامل باعث بروز و ادامه طغیان نایبیان در این محدوده گردید. علل و عوامل محلی و ملی و فراملی باعث شد که طغیانی با این وسعت شکل گرفته و سالهای متمادی ادامه یابد. این نوشته به دنبال شرح و بسط این علل و عوامل است. در عوامل محلی به موقعیت طبیعی منطقه کاشان و اختلاف و دودستگی اهالی کاشان، شگردهای نایبیان، حکام کاشان و ناکارآمدی ادارات محلی می‌پردازد. در عوامل ملی از آمدوشد پیاپی کابینه‌ها، فقدان ارتش، کمبود بودجه و تشکیلات نامتمرکز وزارت مالیه، فساد مرکز نشینان و فساد نیروهای اعزامی از مرکز و نایب اهرمی برای فشار مطرح شده و سیاست خارجی انگلستان در قبال ایران، تلگرافخانه انگلیس و نایبیان، جنگ جهانی اول و بیکاری به عنوان عوامل فراملی بروز و ادامه طغیان نایبیان بحث شده است.

واژگان کلیدی: طغیان - کاشی - نایب حسین - کاشان - شورشهای محلی -

مجاهدین - بختیارپها - انگلستان

تأثیرات سیاسی جنگ جهانی دوم بر ایران

داود سبزی^۱

اشغال ایران توسط قوای متفقین در هنگامه جنگ جهانی دوم، نقطه پایانی بر حکومت خودکامه رضاشاه بود. تا قبل از اشغال ایران در شهریور ۱۳۲۰ دولت بر ساختارهای سیاسی اجتماعی مسلط و نوعی تمرکز قدرت در جامعه حاکم بود. اما در سیزده سال بعد از اشغال ایران، قدرت سیاسی از حالت تمرکز بیرون آمده و بین پنج قطب، دربار، مجلس، کابینه، مردم و سفارت‌خانه‌های خارجی به صورت جداگانه جابه‌جا می‌شد. در این دوره به دلیل باز شدن فضای سیاسی نسبتاً آزادی که پس از جنگ به وجود آمده بود شاهد شکل‌گیری احزاب گوناگون، گروه‌های پارلمانی و اجتماعات حرفه‌ای و نیز فعالیت روزنامه‌ها و مطبوعات مختلف هستیم. نتیجه این فضای سیاسی و تعدد مراکز قدرت، نوعی بی‌ثباتی سیاسی در جامعه ایران است. از طرفی فروپاشی ساختار سیاسی در شهریور ۱۳۲۰ پرده از دو شکل عمده ستیز و کشمکش طبقاتی و قومی برداشت. شکل‌گیری دو بحران آذربایجان و کردستان و نیز شکاف طبقاتی بین دو قشر ثروتمند و فقیر نمود عینی این کشمکشها بود. همچنین جهت‌گیری ایران به سوی بلوک غرب بعد از غائله آذربایجان، و شکل‌گیری اتحادهای منطقه‌ای از جمله پیامدهای این جنگ بود. حاصل این کشمکشهای اجتماعی و سیاسی و جهت‌گیریهای بین‌المللی، دگرگونی و تغییر چهارچوب نظام سیاسی ایران است. پژوهش حاضر بنا دارد ضمن کنکاش پیرامون ساختار سیاسی ایران در دهه بیست، تأثیرگذاری جنگ جهانی دوم در حوزه سیاست داخلی و خارجی ایران را با تکیه بر منابع دست اول مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: جنگ جهانی دوم - ایران - ساختار سیاسی

۱. کارشناس ارشد علوم سیاسی.

نگاهی به زمینه‌ها و عوامل تداوم و تحول سیاست انگلیسی‌ها در بلوچستان در دوره قاجار

عبدالودود سپاهی^۱

بلوچستان اولین منطقه از ایران بود که در ابتدای سلطنت قاجارها، سیاست انگلیسی‌ها در آن به دلیل همجواری با هندوستان، آغاز شد و تا پایان این دوره به روشهای گوناگونی ادامه یافت. بررسی اهداف و سیاستهای انگلیسی‌ها در این بخش از ایران نشان می‌دهد اصلی‌ترین مسئله‌ای که باعث تداوم اهداف استعماری آنها در بلوچستان می‌شد «حفظ امنیت هندوستان» بود و از آنجایی که از نظر آنها تهدیدات گوناگونی، امنیت این مستعمره را به خطر می‌انداخت این عوامل و خطرات گوناگون موجب تغییر در راهکارهای به کار گرفته در حفظ هندوستان می‌شد. با توجه به این مسئله در این مقاله به این پرسش پاسخ داده خواهد شد: مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر سیاستهای انگلیسی‌ها در بلوچستان چه بود و شرایط وضعیت داخلی هند، اوضاع منطقه‌ای و جهانی، چه تأثیراتی بر سیاستها و برنامه‌های آنها در این مستعمره داشت. برخی از عوامل که در تحلیل و پاسخ به این پرسش مورد بررسی قرار می‌گیرند عبارتند از: شرایط داخلی بلوچستان، رقیبان اروپایی انگلستان، سیاستهای دولت ایران در مناطق شرقی، شورش هند، توسعه‌طلبی روسها در آسیای مرکزی، خطوط تلگرافی و تشکیل کمیسیون تعیین حدود. مشخص نمودن نتایج و پیامدهای سیاستهای به کار گرفته شده توسط انگلیسی‌ها از جمله اهداف اصلی این مقاله است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که انگلیسی‌ها با دخالتهای گسترده در بلوچستان و اجرای یک سیاست درازمدت و دقیق، توانستند به اهدافی که در این بخش به ایران داشتند، دست یابند و هندوستان را از خطراتی که به‌زعم آنها این مستعمره را تهدید می‌کرد در امان نگه دارند.

واژگان کلیدی: بلوچستان - هندوستان - انگلیسی‌ها - قاجاریه - سیاست و راهکارها

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه ولایت ایرانشهر، رتبه علمی مربی.

طوآفان سیاست‌ورز، سیاست‌پیشگان طوآف

سیروس سعدوندیان^۱

این مقاله در مورد اسباب ارسال «فرستادگان» انگلیس به ایران است، نیز نیات و عملکرد ایشان. محدوده زمانی مورد پژوهش از بدو زمامداری قاجاریه می‌آغازد، به اوان سلطنت ناصرالدین شاه می‌انجامد. دامنه شمول عنوان «فرستاده» از سیاح تا به مأمور رسمی حکومت بریتانیا را در بر می‌گیرد.

مثلی سائره در عرصه روابط و مناسبات سیاسی دیرسالی است ساری و جاری است — خاستگاهش نیز مغرب زمین — بدین قرار: «کشورها در بستر سیاست خارجی فاقد دوست و دشمن‌اند و تنها واجد منافع». این مثل سائره توجیه دیرنده‌ای است بر هر آن رهکار و عملکرد در جلب و جذب منافع؛ فارغ از هر آن سنجه و معیار دیگر، از آن جمله: سنجه‌های انسانی، حقوقی و اخلاقی بنی نوع آدمی. واضعان این مثل، بدیهی است هم جاری‌کنندگان آن باشند و موجب اعتبار و تداومش؛ ولی، ما چرا پذیرای این جعل‌واژه و معناایم؟

شیوه عملکرد فرستادگان مزبور نیز، به مثابه عصاره راهکار و خلق و خوی، مدار نگرش و محور عملکرد دولت انگلیس، همانی است که از دیرباز در تسخیر مستعمرات، معمول هر آن استعمارگر بوده است: گستردن بساط شعبده محض فریب بومیان با نطعی سرشار و مشبع از اعجوبه‌ها و بدایع خود ساخته؛ بساطی از خنزر پنزرهای فریبنده و مشغول‌کننده؛ و طرح معامله‌ای، عجا، سه سر سود: هم سرگرمی بومیان؛ هم فروش کالای وطنی؛ هم دستیازی به غایات مقاصد پنهان و آشکار خویش. این مقاله به نقش «طوآفان سیاست‌ورز و سیاست‌پیشگان طوآف» انگلیس می‌پردازد در اشاعه کالای تجملی فرنگ در ایران عصر قجر.

واژگان کلیدی: انگلیس - ایران - ناصرالدین شاه - مناسبات سیاسی

معلمان نظامی انگلیسی و متون مشق نظامی (نسخه‌های خطی نظامی) و تأثیر آن در تغییر شکل قشون ایران

حوریه سعیدی^۱

از حوالی قرن ۱۷ میلادی، اروپا به واسطه بهره‌گیری از ارتباطات دریایی با کشورهای شرقی و نیز شرق دور و بهره‌گیری از منابع ایشان برای قدرتمندتر شدن، وارد مرحله نوینی شد که شروع عصر جدید و آماده شدن برای ورود به مرحله مدرنیسم ره‌آورد آن است. ایران در شروع دوران مدرنیته در اروپا، خواسته و یا ناخواسته، روابط گسترده‌ای را با برخی از کشورهای اروپایی آغاز نمود که این کشور را درگیر موقعیتهایی خاص قرار داد. مقاله حاضر به بخشی از تأثیرات این ارتباطات می‌پردازد.

حضور مأموران انگلیسی به خصوص افسران نظامی در میان قشون ایران در متون تاریخی به اختلاف بیان شده است. چنانکه گاه ایشان را مبارزانی که برای دفاع از ایران می‌جنگیدند هم نشان داده است ولی واقعیت در پس پرده‌هایی بود که به مرور ایام خود را نشان داد. اثرات حضور ایشان نه‌تنها در کوتاه‌مدت به ضرر ایران و تمامیت ارضی آن انجامید؛ در درازمدت نیز نتایجی از خود بجا گذاشت. تأثیرات حضور و نفوذ معلمان نظامی انگلیسی در میان قشون ایران و متون آموزشی که برای تعلیم سربازان در نظر گرفته بودند؛ موضوع این گفت‌وگو است.

واژگان کلیدی: مشق نظامی - انگلیس - قشون ایران

۱. عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.

ایل قشقایی و سیاست رضاشاه

دکتر حبیب‌اله سعیدی‌نیا^۱

فتانه نوروزی^۲

رضاشاه زمانی که به قدرت رسید در مناطق مختلف ایران نابسامانی هرج و مرج وجود داشت. در ایالت فارس نیز حوادثی رخ داده بود که اوضاع این ایالت را دچار تشتت ساخته بود. وی برای در اختیار گرفتن قدرت نیاز داشت قدرتهای محلی موجود را سرکوب یا تحت سیطره خود درآورد. یکی از این قدرتهای محلی، ایل قشقایی بود که ایلخان آن صولت‌الدوله بود. این ایل در آن دوره نقش مهمی در تحولات سیاسی و اقتصادی ایران از جمله در انقلاب مشروطه و سرکوبی پلیس جنوب داشت.

سیاست رضاشاه در قبال ایل قشقایی ابتدا مسامحه‌طلبانه بود چون با گذشت زمان با این سیاست به نتایج دلخواه خود که همانا پیدا کردن سیطره کامل بر این ایل بود دست نیافت، شروع به اقداماتی از قبیل ایجاد تفرقه و تنازع میان طوایف مختلف قشقایی، ایجاد قانون سربازگیری و مالیات‌گیری از قبایل و سرانجام برخورد مسلحانه نمود. با توجه به نقشی که ایل قشقایی در تحولات مناطق کرانه‌ای و پس کرانه‌ای خلیج فارس داشت مسئله پژوهش حاضر بررسی اهمیت نقش این ایل قشقایی و استراتژی رضاشاه در قبال این ایل است.

سؤال پژوهش حاضر این است که چرا رضاشاه اقدام به سرکوبی و یکجانشینی ایل قشقایی نمود. در این پژوهش فرض بر این است که رضاشاه جهت ایجاد حکومت مرکزی و پیدا کردن سلطه بر سرتاسر مملکت استراتژی سرکوب ایل قشقایی محلی را جایگزین سیاست مسامحه نمود. اگرچه در این زمینه مطالعات جدید مفیدی اعم از

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه خلیج فارس.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه خلیج فارس.

کتب و مقاله اما این پژوهش بر آن است تا با یک نگاه جدید موضوع را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد.

این پژوهش به روش تاریخی و با استفاده از تکنیکهای کتابخانه‌ای، اسنادی و تاریخ شفاهی به انجام می‌رسد و در تهیه آن از منابع و اسناد معتبر تاریخی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: ایل قشقایی - ساختار ایلیاتی - حکومت مرکزی - استراتژی سرکوب - پلیس جنوب

پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی حضور انگلیس در نواحی کرانه‌ای و پس‌کرانه‌ای خلیج فارس در دوران جنگ جهانی اول

دکتر حبیب‌الله سعیدی نیا^۱

عبدالرزاق ملکی^۲

انگلستان یکی از کشورهای بود که از روزگاران گذشته حضور استعماری گسترده‌ای در اکثر کشورهای آسیایی توسعه نیافته همچون ایران داشت. انگلستان از اوایل دوره قاجاریه به دلیل شرایط خاص سیاسی، اقتصادی ایران و نیز تحولات جهانی به خصوص توسعه نظام سرمایه داری که از اواخر قرن ۱۸ میلادی در اروپا شروع شد نفوذ و بعد سلطه خود را بر ایران افزایش داد. از جمله حوادثی که موجب حضور و تسط سیاسی، اقتصادی انگلستان بر ایران به خصوص مناطق کرانه‌ای و پس‌کرانه‌ای خلیج فارس گردید بروز جنگ جهانی اول و مشکلات ناشی از آن در این منطقه بود. با توجه به اهمیت پدیده جنگ جهانی اول و نتایج مترتب بر آن در سراسر ایران به خصوص نواحی جنوبی آن، این پژوهش بر آن است تا پیامدهای سیاسی، اقتصادی حضور انگلیسی‌ها در نواحی کرانه‌ای و پس‌کرانه‌ای خلیج فارس را در دوران جنگ جهانی اول مورد بررسی قرار دهد. سؤال اصلی این پژوهش آن است که حضور انگلستان در جنگ اول جهانی چه پیامدهای سیاسی، اقتصادی به همراه داشته است. فرضیه این پژوهش عبارت است از اینکه حضور انگلیسی‌ها در نواحی جمله نواحی کرانه‌ای و پس‌کرانه‌ای خلیج فارس در دوران جنگ جهانی اول تأثیرات سیاسی، اقتصادی منفی از جمله پیدایش بحرانهای سیاسی و گسترش ناامنی، تغییر ترکیب و بافت اجتماعی، وقوع قحطی و سایر نابسامانیها در پی داشته است.

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه خلیج فارس.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات خلیج فارس.

روشی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته روش علمی تاریخی با استفاده از تکنیک کتابخانه‌ای و اسنادی است.

واژگان کلیدی: جنگ جهانی اول - نواحی پس‌کرانه‌ای - بحرانهای سیاسی - ترکیب اجتماعی

فرقه‌سازی ترفند استعمار؛ نگاهی به روابط فرقه اسماعیلیه و انگلیسی‌ها در دوره قاجار

دکتر عباس سرافرازی^۱

اقدامات آقامحمدخان قاجار در گرجستان و قتل‌عامهایی که در تفلیس صورت پذیرفت اروپاییان خصوصاً انگلیسی‌ها را در ارتباط با ظهور یک جهانگشای صاحب قدرت در مشرق زمین حساس نمود، مقاومت یازده‌ساله ایران در مقابله با روسها که با بسیج مردمی و فتاوی‌های جهادی علمای ایران صورت پذیرفت و همچنین مخالفتی که مردم و علما در مقابل رخنه و نفوذ اروپاییان با کشتن گریبایدوف و ۳۵ عضو سفارت روسی انجام دادند، روسها و انگلیسی‌ها را به این فکر واداشت که بایستی وحدت مذهبی را که در ایران شکل گرفته با ایجاد فرقه‌گرایی و فرقه‌سازی مذهبی با مشکل مواجه سازند، قصد استعمارگران آن بود که با به وجود آوردن مذاهب و فرقه‌های جدید مانند بهائیت و احیای برخی فرقه‌های قدیمی مانند اسماعیلیه از شکل‌گیری یک دولت قدرتمند در ایران جلوگیری به عمل آورند به این خاطر با دخالت انگلیسی‌ها حرکت‌های مشکوکی صورت پذیرفت که منجر به قتل شاه خلیل‌الله رهبر فرقه اسماعیلیه در یزد شد.

پس از این ماجرا فرزند وی آقاخان محلاتی تحت حمایت انگلیسی‌ها واقع گردید و او را وادار به شورش نمودند که قصد تجزیه بلوچستان و تجزیه هرات و تشکیل یک حکومت را هرات را نمود وی سه مرتبه با حمایت انگلیسی‌ها شورش کرد. آقاخان محلاتی مزدور و مزدبگیر انگلیسی‌ها بود که خود نیز بر این مسئله در کتاب خویش به نام عبرت‌افزا اعتراف دارد و اسناد و نوشته‌های انگلیسی‌ها نیز این امر را تأیید می‌کند.

این پژوهش در صدد است که ارتباط اسماعیلیه با انگلیسی‌ها و افتادن آنان به دامن استعمارگران را که تا امروزه ادامه دارد و همچنین عوامل مؤثر در شورش‌های اسماعیلیه و پیامدهای این عصیان او اهداف انگلیسی‌ها از حمایت از حمایت آقاخان محلاتی و

۱. دانشیار تاریخ عضو هیئت علمی و مدیر گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد.

نقش آنان در دسیسه جدایی و انتزاع بلوچستان و هرات از ایران را مورد بررسی و امعان نظر قرار دهد.

واژگان کلیدی: استعمار - انگلیس - اسماعیلیه - ایران - آقاخان محلاتی

نقش انگلیسی‌ها در اختلافات مرزی بین ایران و افغانستان

(با تکیه بر حکمیتهای سه‌گانه ماکلین، گلد اسمیت و مک‌ماهون)

دکتر کریم سلیمانی^۱

معصومه نیرآبادی^۲

بررسی نقش انگلیسی‌ها در تشکیل مرزهای ایران و افغانستان و همچنین سیاستهای استعماری انگلیس در بروز اختلافات مرزی این دو کشور، در دوران قاجاریه و پهلوی اول، محور اصلی این مقاله را تشکیل می‌دهد. مرزهای شرقی ایران به دلیل ویژگیهای خاص جغرافیایی و سیاسی، همواره از پرحادثه‌ترین مرزهای این کشور بوده است. از سوی دیگر رقابت دولتهای فرانسه، روسیه و انگلیس بر سر هندوستان، انگلیسیها را بر آن داشت تا با جدا کردن افغانستان از ایران به عنوان منطقه حایل، معابر دسترسی به هندوستان را به دست بگیرند. بنابراین عهدنامه پاریس نقطه‌عطفی در شکل‌گیری مرزهای شرقی ایران بود، چرا که حکومت ایران که قدرت مقاومت در برابر سیاست انگلیسی‌ها را نداشت، تن به تشکیل کمیسیونهای مرزی مشترک ماکلین، گلد اسمیت و مک‌ماهون دادند که نتیجه کار، واگذاری بخشهای وسیعی از بلوچستان و تشکیل بخشی از منطقه حایل برای هندوستان بود. یافته‌های این پژوهش با تکیه بر اسناد و منابع موجود، نشان می‌دهد که این حکمیتهای هرگز نتوانست رضایت کامل دو طرف را جلب کند و به دلایل متعدد سیاسی که ریشه در استعمار انگلیس داشت، و امنیت کامل مرزی برقرار نشد. چرا که انگلیسی‌ها با مقاصد سیاسی در تعیین حدود همیشه جای اختلاف باقی می‌گذاشت تا در موقع لزوم از آن بهره گیرند.

واژگان کلیدی: ایران - افغانستان - اختلافات مرزی - انگلیسی‌ها قاجاریه - پهلوی اول

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی از دانشگاه شهید بهشتی.

انگلستان و سقوط جمهوری مهاباد

آرمان سلیمی^۱

شهرام خزایی^۲

حسن آرایش^۳

اشغال ایران توسط نیروهای متفقین در ۱۳۲۰ و متعاقب آن سقوط حکومت رضاشاه زمینه‌های فعالیت گروه‌های سیاسی و قومی مختلف را در ایران ایجاد نمود. در این دوران یکی از مهم‌ترین وقایعی که منازعات زیادی را در سطح داخلی ایران در پی داشت، مسئله تأسیس جمهوری خودمختار مهاباد بود که می‌توان نقش دولت انگلستان را (چه به صورت مستقیم یا به صورت غیرمستقیم) به عنوان عامل اصلی تحولات منجر به سقوط این جمهوری ارزیابی نمود. بنابراین در نوشتار حاضر در پی پاسخگویی به این سؤال اساسی هستیم که: دولت بریتانیا چرا و چگونه موضع (سیاست) ایجابی نسبت به سقوط جمهوری مهاباد اتخاذ نمود؟ فرضیه پژوهش حاضر این است که: دولت انگلستان به علت تلاش برای حفظ منافع خود و جلوگیری از نفوذ کمونیسم به خاورمیانه، بقاء و استقرار جمهوری مهاباد را عاملی در تضاد با استراتژی خود قلمداد نموده و در پی حفظ وضع موجود در ایران بوده است. از این رو دولت انگلستان با اتخاذ سیاست واکنش متقابل در برابر شوروی و ایجاد فشار غیر مستقیم بر دولت مرکزی ایران در فروپاشی و سقوط جمهوری مهاباد تأثیرگذار بوده است. به طور کلی، سازماندهی نوشتار حاضر بدین گونه می‌باشد: در ابتدا دیدگاه و سیاست تاریخی انگلستان نسبت به اکراد و سپس به بررسی اجمالی پیرامون پیشینه، ساختار و اهداف جمهوری مهاباد پرداخته می‌شود، و در نهایت نقش ایجابی انگلستان در سقوط جمهوری مهاباد مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: جمهوری مهاباد - انگلستان - کرد - شوروی - حکومت مرکزی ایران

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی.

سیاستگذاری نفتی انگلیس در خلیج فارس در عهد رضاشاه

مریم سلیمی مفرد^۱

با پیدایش نفت در ایران توجه قدرتهای خارجی به ایران جهت کسب منافع اقتصادی بیشتر شد. در ابتدا کشورهای انگلیس و روسیه بیشترین رقابت را در این زمینه داشتند. در طول جنگ جهانی اول نفت به عنوان سوخت کشتیهای جنگی بریتانیا جایگزین زغال سنگ شد، لذا استراتژی انگلستان در حوزه خلیج فارس معطوف به نفت شد. پس از جنگ جهانی اول آمریکا که کم‌کم از انزوای سیاسی خارج شد پا به عرصه رقابتهای نفتی در ایران گذاشت. با روی کار آمدن رضاشاه رقابت کشورهای خارجی بر سر مقوله نفت ایران تشدید شد و هر کدام به نحوی از انحاء در پی کسب منافع بیشتر و در انحصار گرفتن امکانات و امتیازات نفتی ایران بودند.

این پژوهش بر آن است تا با توجه به اهمیت نفت در تحولات جهانی و نیز داخلی ایران و حضور کشورهای هم‌چون انگلستان در این عرصه سیاست نفتی انگلیس در خلیج فارس را بررسی نماید. مسئله پژوهش حاضر بررسی جایگاه اهمیت نفت ایران در دوره رضاشاه است و پرسشی که در این پژوهش مطرح است این است که سیاستگذاری نفتی انگلستان در دوره رضاشاه چه پیامدهایی برای ایران داشته است؟ در این پژوهش فرض بر این است که بیشترین تمرکز دولت انگلستان در این دوره در انحصار گرفتن نفت ایران بوده است و برای ایران پیامدهای نفتی بسیاری داشته است. در ارتباط با این موضوع اگرچه تاکنون مطالعات جدیدی از قبیل کتاب و مقاله چاپ شده است، اما این پژوهش قصد دارد با نگاهی جدید موضوع را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. این تحقیق با روش تاریخی. با استفاده از تکنیکهای کتابخانه‌ای و اسنادی و تکیه بر منابع معتبر انجام می‌پذیرد.

واژگان کلیدی: نفت - سیاستگذاریهای نفتی - کمپانیهای نفتی - پیامدهای نفتی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته تاریخ، گرایش مطالعات خلیج فارس.

تقابل، رقابت و تعامل انگلیس با آلمان در دوره پهلوی اول

سمیه سوری^۱

سمیرا بیگم‌رادی^۲

از آغاز ورود اروپاییان به ایران، انگلیس و شوروی قدرتهای تأثیرگذاری بر ساختار سیاسی ایران بودند. پس از جنگ جهانی اول و گسترش مناسبات ایران و آلمان به تدریج حضور آلمانیها نیز در این کشور افزایش یافت. با توجه به نفوذ گسترده و سابقه حضور طولانی دولتهای انگلیس و شوروی در ایران، توسعه روابط ایران و آلمان بدون تسامح انگلیس و شوروی امکان‌پذیر نبود. از سوی دیگر منافع دو قدرت مذکور نه تنها با آلمان در تضاد قرار نداشت بلکه هر یک از آن دو تلاش می‌کردند از حضور آلمانیها در کاهش نفوذ دیگری بهره‌برداری کنند. این امر به ویژه با سیاست رضاشاه و اندیشه‌های سیاسی و اقتصادی ایران از دو همسایه قدرتمند و همجوار خود (انگلیس و شوروی) هماهنگ بود. افزایش نفوذ سیاسی و گسترش مبادلات بازرگانی آلمان در ایران منجر به واکنش دو دولت انگلیس و شوروی گردید.

این پژوهش بر آن است که با تکیه بر مبادلات اقتصادی به بررسی واکنش و سیاستهای اعمال شده انگلیس نسبت به ورود آلمان در عرصه سیاست و اقتصاد ایران عصر پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰ش) بپردازد.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - آلمان - مبادلات بازرگانی - روسیه

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه الزهراء(س).

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران باستان دانشگاه فردوسی مشهد.

بررسی تأثیر اقدامات ادوارد براون بر جامعه ایران

فرهاد سهامی ابراهیمی^۱

در مورد نقش مستشرقین و جایگاه آنان در تاریخ معاصر ایران بحث‌های متفاوت و بعضاً متعارضی مطرح شده است تا جایی که فلسفه وجودی مستشرقین به گونه‌های مختلف تفسیر و تأویل شده و هر یک از تاریخ‌پژوهان به‌زعم خود با مسئله شرق‌شناسی غربیان مواجه شده‌اند، لکن نکته‌ای که برخی از مورخین صراحتاً و تلویحاً در آثار خود به آن اشاره داشته‌اند سخنی است قابل تأمل در مورد جریان شرق‌شناسی و کار ویژه آن در جایگاه فرهنگی استعمار نوین، که اگرچه در گوشه و کنار آثار آنها نمایان است، اما به صورت یک جریان توجه کمتری شده، تا جایی که در حال حاضر جریان شرق‌شناسی در تاریخنگاری ما با نوعی تمجید و تکریم مواجه است، آن هم از جهت خدمات مستشرقین به ایران و حتی اسلام.

ادوارد براون یکی از سرشناس‌ترین و معروف‌ترین انگلیسیانی است که در سال‌های نه‌چندان دور به ایران آمد و چند صباحی هم در ایران زیست به واسطه برخی اقدامات مانند یاری رساندن به برخی از مشروطه‌خواهان فراری در اروپا نام نیکی از خود بر جای گذاشت تا بدین‌سان پوششی بر بسیاری از کارهای آتی خود داشته باشد. این مقاله بر آن است تا با روشی تحلیلی - توصیفی نقش مستشرقان بویژه ادوارد براون را به طوری موجز و مفید بیان واقع کند.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - ادوارد براون

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ انقلاب اسلامی.

سازش سیاسی - اقتصادی انگلستان با آلمان در ایران (بین دو جنگ جهانی)

ابوالفضل شاهسون پور^۱

علل سازش سیاسی - اقتصادی انگلستان با آلمان در ایران بین دو جنگ جهانی که تا حدود زیادی با ایران عصر پهلوی اول مصادف بود، مورد پژوهش این مقاله می‌باشد که با روش تاریخی و با استفاده از منابع اصلی به تحلیل آن پرداخته می‌شود. بریتانیا میراث‌خوار جنگ جهانی اول بود و سازش وی با دشمن اصلی خویش یعنی آلمان، پس از جنگ در ایران و سایر نقاط جهان معنادار به نظر می‌رسید که علل آن را اولاً در جلوگیری از انتشار ایدئولوژی اشتراکی روسیه در جهان از جمله ایران می‌توان تعبیر کرد که روی کار آوردن حکومت‌های متمرکز در اقصی نقاط جهان از جمله رضاخان میر پنج در ایران از سوی بریتانیا در این برهه را می‌توان در راستای جلوگیری از انتشار ایدئولوژی اشتراکی تفسیر نمود و دوم آنکه وابستگی اقتصادی خود انگلستان به آلمان به قدری بود که بریتانیا نمی‌توانست از تعامل با آلمان دست بکشد به طوری که آلمان بزرگترین بازار فروش محصولات بریتانیا قبل و حین جنگ جهانی اول به شمار می‌رفت. سوم آنکه بریتانیا به واسطه سازش با آلمان در ایران به ویژه در عرصه تجاری می‌توانست به جای خود آلترناتیوی همچون آلمان را رو در روی رقبایش به ویژه روسیه گذاشته و از این طریق منافعش را حفظ کند.

واژگان کلیدی: انگلستان - آلمان - پهلوی اول - اقتصاد

۱. فارغ‌التحصیل تاریخ جهان دانشگاه تبریز.

نقش انگلیس در تحکیم و ایجاد دو فرقه بهائیت و وهابیت و تأثیرات آن در اوضاع داخلی ایران

زهرا شبانی ثانی^۱

راضیه فرستاده^۲

استعمار پدیده‌ای است که کشورهای ضعیف از آن زیان فراوان دیده‌اند. کشورهای استعمارگر برای چپاول و تاراج این کشورها از هیچ کوششی فروگذار نکرده و نخواهند کرد. استعمار پیر انگلستان در جهت این هدف خود و در کشورهای مسلمان برای ایجاد شکاف و اختلاف اقدام به ایجاد فرقه‌های ساختگی نموده است. فرقه بهائیت یکی از این نمونه‌ها می‌باشد که حمایت انگلیس از آنان عیان است. این مسئله به ویژه پس از جنگ جهانی اول که بایبها متمایل به انگلستان و تشکیلات فراماسونی شدند واضح‌تر است. تقریباً همزمان با بهائیت در ایران در عربستان نیز فرقه وهابیت ایجاد شده بود که این دو در راستای منافع انگلیس یعنی برخورد با عثمانی فعالیت می‌کردند.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - عثمانی - بهائیت - وهابیت

۱. زهرا شبانی ثانی (مدرس دانشگاه پیام نور بردسکن)، کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی.

نقش انگلیسیها در کودتای سیاه (۱۲۹۹ش) و روی کار آمدن رضاخان

علی شجاعی فرد^۱

مژگان کرانی^۲

ایران عصر قاجار به عنوان کشوری جهان سومی برای دفع سلطه استعمار بیگانه، محو استبداد داخلی، آغاز فرایند توسعه و جبران عقب‌ماندگی اقتصادی و صنعتی خود، انقلاب مشروطه را انجام داد. این انقلاب مانند هر انقلاب دیگری مشکلات خاص خود را در پی داشت و ملت ایران در حال تمرین توسعه و حل آن مشکلات بود که گرفتار جنگ جهانی اول و اشغال کشور از سوی بیگانگان شد، بی‌طرفی ایران نقض شد و کشور صحنه نبرد قوای متخاصم قرار گرفت و مشکلات عمده‌ای برای کشور پیش آورد.

ناکامی در نهضت مشروطیت و سپس حاکمیت دوره‌ای از هرج و مرج زمینه را برای ظهور کودتا، که توسط رضاخان رخ داد، مهیا ساخت. اسناد منتشر شده گویای دخالت انگلیسی‌ها در شکل‌گیری کودتا بود. کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش که به وسیله انگلیسی‌ها طراحی و زمینه‌سازی و به دست عوامل وابسته به آنها اجرا شد محصول تغییر سیاست خارجی انگلیس در ایران پس از جنگ جهانی اول بود.

انگلیسی‌ها که از طرفی مجبور به تخلیه قوای خود از ایران و از سویی نیازمند به حضور یک نیروی نظامی مطمئن در ایران — که اولاً حامی منافع آنها باشد و ثانیاً بتواند از نفوذ کمونیسم و پیدایش یک رژیم طرفدار شوروی یا وابسته به آن جلوگیری کند — بودند ابتدا قرارداد مشهور ۱۹۱۹م را تنظیم کردند اما وقتی که از تصویب نهایی آن ناامید شدند برای تحقق اهداف خود به فکر انجام کودتا افتادند.

سیاست‌گزاران انگلیس طرحی برای کودتا در جهت تداوم سلطه خود در ایران مورد تصویب قرار داد و سیدضیاءالدین طباطبایی و رضاخان مأمور اجرای آن شدند و تصویر

۱. مربی رشته علوم سیاسی دانشگاه پیام نور.

۲. مربی رشته تاریخ ایران اسلامی دانشگاه علوم و تحقیقات فارس.

موهن و وحشتناک از امور داخلی ایران و توهم خطر هجوم شوروی، اغتشاشات در ایران و نا امنیهای دیگر، همه به منظور بسترسازی و تحمیل این خواسته و نیاز انگلیس یعنی کودتا صورت گرفت.

واژگان کلیدی: کودتای سیاه - انگلیسی‌ها - رضاخان - حکومت پهلوی

نقش مراجع در مقابله با سیاستهای استعماری انگلیس در دوران پهلوی اول

حسن شرافتی^۱

در این تحقیق ضمن بررسی وضعیت و موقعیت مراجع عظام، انگلیس و پهلوی اول حوادث مهم سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مورد مطالعه قرار گرفته است. طبق مستندات تاریخی، رضاخان که مؤسس رژیم پهلوی است توسط عوامل انگلستان برای اهداف استعماری به قدرت رسید و پس از آن هر اقدامی از ناحیه وی در نقشه راه انگلیس تعریف گردید؛ بنابراین اگرچه برخی از اقدامات وی به نظر می‌آید توسط انگلیس صورت نگرفته است لکن اساس اقدامات او در چارچوب نظریات استعماری تعیین گردیده است، حال در این مقال سعی گردیده است ضمن بررسی حوادث و رویدادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران در عصر پهلوی اول نقش مراجع در مقابله با سیاستهای استعماری انگلیس و دست‌نشانده‌های آن همچون رضاخان مورد مطالعه قرار گیرد.

پس از بررسیهای انجام شده نقش مراجع در مقابله با سیاستهای استعماری انگلیس را می‌توان کاملاً مقتدرانه و مؤثر در جلوگیری از تحقق بسیاری از اهداف آنان ارزیابی کرد، شخصیت‌هایی چون آیت‌الله شهید سید حسن مدرس، آیت‌الله حائری یزدی، آیت‌الله بهبهانی، آیت‌الله نوراله اصفهانی، آیت‌الله جمال اصفهانی، آیت‌الله بافقی، آیت‌الله فشارکی، آیت‌الله سیدالعراقین، آیت‌الله شریعتمداری، آیت‌الله شیخ محمد یزدی، شیخ کمال نجفی، آیت‌الله سیدیونس اردبیلی، آیت‌الله آقازاده خراسانی، آیت‌الله حاج آقا حسین قمی، آیت‌الله شاه‌آبادی پیشگامان سیاستهای ضداستعماری انگلیس و دست‌نشانده او

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی.

رضاخان بودند که نقش تاریخی خویش را در هدایت افکار عمومی و جلوگیری از عمل شدن بسیاری از اهداف آنان شدند.

واژگان کلیدی: مراجع دینی - استعمار - انگلیس - پهلوی اول - رضاخان

موضع یکپارچه مراجع دین در برابر اشغال عراق در جنگ جهانی اول ۱۹۱۴-۱۹۱۸م

محمد حاتم الشرع^۱

پژوهش‌های نوین نشان‌دهنده آن است که بریتانیا پیش از شعله‌ور شدن آتش جنگ جهانی اول، طرح اشغال عراق را تدارک دید. انگلیسی‌ها به منظور تحقق این هدف مهم استراتژی خاصی را طرح‌ریزی کردند تا از موقعیت جغرافیایی و سوق‌الجیشی عراق که به مثابه پل ارتباطی با ایران به شمار می‌آید، بهره لازم را ببرند. اشغال عراق در چارچوب تأمین منافع نفتی بریتانیا در ایران قابلیت فهم فزونتر دارد.

امپراتوری عثمانی که چند سده برگستره عراق حکم رانده بود در آن برهه در شیب سقوط و فروپاشی قرار داشت و فاقد توان مقابله با بریتانیا بود. بدهی‌های سنگین مالی، صرف‌نظر از خسارتهای فراوان وارد در مناطق بالکان، کمر خلافت عثمانی را خرد کرده بود.

مرجعیت دینی در عتبات عالیات و به ویژه در شهر مقدس نجف اشرف در صدور حکم جهاد بر ضد کافران بریتانیایی متجاوز کوچک‌ترین تردیدی به خود راه نداد و جهاد را واجب عینی بر هر مسلمانی در رویارویی با اشغالگران برشمرد. مراجع تنها به صدور حکم جهاد بسنده نکردند و در یک فراخوان عمومی مبادرت به جمع‌آوری اموال و نیرو برای این امر نمودند و خود پیشاپیش رزمندگان داوطلب نبرد رهسپار کارزار با اشغالگران انگلیسی در جنوب عراق شدند. آنان با وجود آنکه سلاح‌های معدود و ابتدایی را در اختیار داشتند لیک ماهها در برابر متجاوزان انگلیسی که به انواع تجهیزات جنگی مجهز بودند ایستادگی نموده، مانع پیشروی آنان شدند.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه المستنصریه بغداد.

در این میان نحوه برخورد حکومت عثمانی با جنبش جهاد علمای دین بسی ناامیدکننده و تأسف‌آور بود و کمترین مساعدت را به آنان مبذول داشت و در خلال این مصاف همواره از موضع طلبکارانه با مجاهدان برخورد می‌کرد. با این وجود اشغالگران بر اثر رشادت سپاه پیکارجویان داوطلب مدتها در جنوب عراق زمینگیر شد، موضوعی که خشم مقامات انگلیسی را برانگیخت و طی سنوات پسین شاهد تبعید شماری از علمای طراز اول عتبات به ایران هستیم که نوعی انتقامجویی به شمار آمد.

اتخاذ موضع یکسان و همبستگی مراجع ایرانی مقیم شهرهای مقدس عراق با علمای عراق برگ زرینی در تاریخ سیاسی معاصر منطقه به شمار می‌آید که هرگز از خاطره دو ملت زدودنی نخواهد بود.

واژگان کلیدی: مرجعیت دینی - عثمانی - ایران

نقش شرکت انگلیسی کانال سوئز در پیدایی جماعت اخوان المسلمین در مصر

سید محمد شرف‌الدین^۱

بررسی پیشینه جماعت اخوان المسلمین مصر، گذر و نظری در تاریخ سیاسی معاصر این کشور به شمار می‌آید. این خاستگاه تاریخی با جدایی مصر از خلافت عثمانی و در پی تکوین دولت خدیوی توسط محمدعلی پاشا، والی مصر آغاز می‌شود. محمدعلی پاشا در سال ۱۸۳۰م ارتشی به فرماندهی ولیعهدش، ابراهیم پاشا، به سوی گسترده شام گسیل داشت و نظامیان عثمانی را از سوریه، لبنان و فلسطین راند.

در سال ۱۸۳۹م انگلیس و فرانسه مصریها را از سرزمین شام بیرون کردند و بر این بلاد مسلط گشتند. در سال ۱۸۶۹م کانال سوئز که ابتدا توسط فرانسویان و سپس انگلیسی‌ها حفر شده بود، گشایش یافت. ره‌آورد حفر کانال سوئز مقروض شدن دولت مصر بود. حکومت انگلستان به بهانه بازپس گرفتن سرمایه‌گذاری مالی خود مصر را در ۱۸۸۲م اشغال کرد؛ اشغالی که چند دهه و تا سال ۱۹۵۶م تداوم یافت.

در پایان آخرین ماه سال ۱۹۱۷، یعنی در واپسین سال جنگ جهانی اول، قوای نظامی بریتانیا به فرماندهی ژنرال آلبی با عبور از شبه‌جزیره سینا، نیروهای عثمانی را از فلسطین و لبنان، و در پی آن با مساعدت افراد تحت امر شریف حسین، عثمانیها را از سوریه اخراج می‌کنند و بدین ترتیب بستر مناسب ایجاد رژیم صهیونیستی در سرزمین فلسطین در آینده نه‌چندان دور فراهم می‌آید.

اما خطر عمده در برابر تشکیل این کیان نامشروع، حب اهل بیت (علیهم‌السلام) در مصر است که ریشه هزارساله از دوران فاطمیان دارد. شیفتگی به اهل بیت در مصر خود را در دو پدیده آشکار نموده است: نخست، فعالیت فرقه‌های صوفی که در جای جای این

۱. دکتری آسیب‌شناسی از دانشکده علوم پزشکی دانشگاه تهران، صور لبنان.

کشور حضور جدی دارند و محور باورهای آنان رویکردهای اهل‌بیتی است. دیگر، جامع‌الأزهر، دانشگاهی که به نام نامی حضرت صدیقه زهرا(س) تأسیس شد و اولین درسی که در زمنه فاطمیان در آن تعلیم داده شد فقه اما صادق(ع) بود.

استعمار انگلیس دریافت که می‌بایست این گرایش و شیداییی تحدید و تضعیف شود و بر این اساس برنامه‌هایی سرلوحه کار قرار گرفت که یکی از آنها تشکیل اخوان‌المسلمین است تا زمینه این رویکرد انحرافی فراهم آید. بر اساس این خط‌مشی، یازده سال پس از اشغال فلسطین توسط انگلیسی‌ها در مصر، یک جوان بیست و یک ساله به نام حسن‌البنا که از اهالی اسماعیلیه یکی از شهرهای مشرف بر کانال سوئز است، به همراه شش تن از کارکنان مصری شرکت کانال سوئز که در آن برهه زیر سلطه انگلستان قرار داشت به سال ۱۹۲۸م مبادرت به تأسیس سازمان اخوان‌المسلمین می‌نماید و در آغاز برای اینکار مبلغ ۵۰۰ لیره از شرکت کانال سوئز دریافت می‌کند. البنا در توجیه دریافت این پول اظهار می‌دارد: «هذا مالنا... و القناه قناتنا» (این پول مال ماست... و کانال هم کانال ماست).

حسن‌البنا فرزند یکی از شیوخ‌الأزهر است که از نوجوانی فعالیت دینی خود را آغاز کرد و در آغاز وارد یک فرقه صوفی شد لیک جندی بعد دریافت سر تکان دادن دواوی درد مسلمان نیست و به افکار شیخ رشیدرضا که سلفی شده بود گرایش یافت.

فعالیت‌های آغازین اخوان‌المسلمین از نظر جغرافیایی در شهرهای ناحیه کانال سوئز، یعنی سوئز، پورت‌سعید و ابوصویر، آغاز شد؛ شهرهایی که کاملاً زیر سلطه اقتصادی و نظامی انگلستان قرار داشت. پس از آن شاهد توسعه دامنه این فعالیتها به قاهره و دیگر شهرهای مصر هستیم. لازم به ذکر است فعالیت‌های اخوان از بدو شروع تحت پوشش خبری روزنامه‌الأهرام، که روزنامه‌ای زیر سلطه انگلیس بود، قرار گرفت. روش البنا در رهبری تشکل اخوان‌المسلمین از بدو شروع به کار دیکتاتورمآبانه و مستبدانه بود. وی اظهار می‌دارد: «فان من یشق عصا الجمع، فاضربوه بالسيف.» (هر کس نغمه مخالف جمع را نواخت، او را با شمشیر بزنید).

در سومین هم‌اندیشی اخوان که به سال ۱۹۳۵م برپا شد آمدبر تمسک جمع به سنت و سیره نبوی و صحابه تأکید و اعلام گردید که سلوک و منش آنان تطابق کامل

با اسلام دارد و آنچه از آنان سر می‌زند عین اسلام است! موضوعی که در رساله «نحو النور» البنا بدان تصریح شده و مقصود از فعالیتهای اخوان را دستیابی به حکومت گمشده قلمداد می‌نماید.

شیخ محمد غزالی یکی از رهبران اخوان درباره جامع شریف‌الأزهر اظهار می‌دارد: «ان اسلام الأزهر هو الاسلام الذی یدعمه الاستعمار یون.» (اسلام الأزهر همان اسلامی است که استعمارگران از آن پشتیبانی می‌کنند.) و درباره فرقه‌های صوفی و اهل طریقت اعلام می‌کند: «من بقایا عصور الاقطاع تستخدم لتخدير الجماهير.» (از بقایای عصر فئودالیت است که به منظور تخدیر و بی‌حرکت کردن مردم به کار می‌آید.)

بی‌مناسبت نیست یادآور شود که اخوان‌المسلمین در دهه نخست پیدایی، یار و جانبدار ملک فاروق بودند و از نخست‌وزیر انگلوفیل او، اسماعیل صدفی. به شدت حمایت می‌کردند، اما از سال ۱۹۳۹م به بعد یعنی پس از شعله‌ور شدن مقاومت در فلسطین و به دنبال آغاز جنگ جهانی دوم مبادرت به تهیه و انباشت سلاح در سراسر مصر نموده و وارد فاز نظامی شدند. آنان بعدها مسئولیت بمب‌گذاری و انفجار در چند هتل، مراکز لهو و لعب و فروشگاه را با دستاویز یورش به انگلیسی‌ها و یهودی‌ها، بر عهده گرفتند که به وخامت فزونتر اوضاع و حضور جدی استعمار انگلیس انجامید. اوج اقدامات آنان در این زمانه، ترور نخست‌وزیر، نقراشی پاشا و سوء قصد به جان قاضی دادگستری خازندار بود که دیری نپایید ترور حسن البنا به سال ۱۹۴۹م توسط عوامل دربار را موجب آمد.

رفتار سیاسی اخوان‌المسلمین در تمامی سنوات پیدایی تا حال حاضر بسی تأمل برانگیز و مشکوک است. این جریان در ابتدای نیمه نخست دهه هفتاد میلادی سده گذشته، این بار با طرح‌ریزی آمریکاییها احیا گردید و از داخل آن گرایشهای تکفیری و اربابی خارج گشت که به واقع خطری برای مصر و دیگر جوامع عربی و اسلامی به شمار می‌آید و آلت فعل استعمارگران محسوب می‌شود.

وضعیت زن در اجتماع ایرانی

فرزانه شریفی^۱

انگلستان از دیرباز تلاش داشت تا با نفوذ در خاک ایران منافع خود در منطقه خاورمیانه را حفظ کند به ویژه از بزرگ‌ترین مستعمره خود، هند حفاظت کند به همین منظور سفرا و نمایندگان به ایران اعزام می‌کرد که آنان اغلب دیده‌ها و شنیده‌های خود را از وضعیت جامعه و مردم ایران به رشته تحریر درآوردند. به علاوه برخی از این نمایندگان سیاسی همراه با خانواده خود به ایران وارد می‌شدند و همسران آنان نیز یادداشتهایی در مورد ایران از خود برجا گذاشته‌اند.

از میان موضوعات گوناگون که در جامعه ایران برای سیاحان و نمایندگان سیاسی انگلستان جالب توجه بوده وضعیت زن در اجتماع ایرانی بوده است، به ویژه وضعیت زنان ایرانی برای سیاحان زن بسیار جالب بوده زیرا آنان اغلب با زنان اقشار گوناگون جامعه قاجار برخورد داشتند از جمله با مادر و همسر شاه، زنان بزرگان و وزراء، زنان عادی جامعه.

در این مقاله تلاش می‌شود تا با تکیه بر آثار سیاحان انگلیسی که در عصر قاجار به ایران آمدند وضعیت زنان در این دوره بررسی شود.

واژگان کلیدی: قاجار - انگلستان - زنان - اجتماع

جامعه ایرانی از منظر مستشرقین انگلیسی عصر قاجار (با تأکید بر سفرنامه‌ها)

دکتر امام‌علی شعبانی^۱

ماندانا قنواتی^۲

مطالعه و بررسی در منابع و مآخذ تاریخ ایران نشان می‌دهد که بی‌تردید «سفرنامه‌ها» یکی از منابع اصلی شناخت ما از تاریخ ایران عصر قاجاریه و در ابعاد و زمینه‌های مختلف اجتماعی محسوب می‌شوند. در این میان سفرنامه‌های خارجی غالباً توسط مأموران سیاسی و مبلغان مذهبی تدوین گردیده که البته منافع، اندیشه و مقاصد سیاسی - مذهبی خاص خود و دول متبوعشان را در تصویربرداری از شرایط اجتماعی ایران آن روز دخالت داده‌اند. مستشرقین انگلیسی از زمره آنان به شمار می‌روند که به طور جانبدارانه، توأم با تعصب و توجیه استیلای خود بر ایران این دوره دست به نگارش سفرنامه‌هایی در این خصوص زده‌اند.

لذا پژوهش حاضر در صدد پاسخ به این سؤال اساسی است که مستشرقین انگلیسی چه تصویری از جامعه ایرانی عصر قاجار در سفرنامه‌هایشان ارائه داده‌اند؟ فرض نیز آن است که عدم شناخت واقعی از مذهب و اجتماع ایرانی از یکسو و نیز بینش استعماری انگلیسی‌ها از دیگر سو موجب گردید تا گزارشی خلاف واقع و توأم با تحقیر نسبت به جامعه ایرانی در منابع سفرنامه‌ای آنان انعکاس یابد که البته امروزه مورد نقد جدی است.

در اهمیت بحث نیز بایستی خاطر نشان کرد که با توجه به وجود نگرش سیاسی - نظامی در تاریخ‌نویسی ایرانی، سفرنامه‌ها مورد رجوع فراوان پژوهشگران حوزه تاریخ

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه اراک.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه اراک.

اجتماعی است. فلذا ضرورت دارد تا به طور علمی - تحلیلی نگرشهای غالب در این گونه منابع نوشته شده توسط بیگانگان مورد بررسی علمی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: سفرنامه‌ها - انگلیسی‌ها - قاجاریه - نگاه انتقادی - جامعه ایرانی

تلاشی نافرجام برای رهایی از استعمار انگلستان

محیا شعیبی عمرانی^۱

این نوشتار در پی مقایسه عملکرد میرزا صالح شیرازی و میرزا ابوالحسن خان ایلچی در برخورد با تمدن اروپا و خصوصا دستاوردهای آن در انگلستان است. میرزا ابوالحسن خان در سال ۱۲۲۴ق به فرمان فتحعلی‌شاه به عنوان سفیر حکومت ایران به انگلستان رفت و با فاصله زمانی کمی، میرزا صالح نیز در سال ۱۲۳۰ از جانب عباس‌میرزا برای تحصیل به آن کشور اعزام شد.

نگارنده در پی اثبات این مطلب است که از طریق کنکاش در سفرنامه‌های این دو فرد می‌توان تفاوت محسوسی را در برخورد آنان با تمدن اروپایی ملاحظه کرد. میرزا ابوالحسن خان در طول اقامت خود همواره در پی شرکت در مجالس بزم است و رفتارهای خلاف اخلاق بسیاری از او سر می‌زند که موجب رسوایی خود او و حکومت ایران می‌گردد. و از تمام این رسواییها آشکارتر سازش او با انگلیسی‌ها و دریافت مستمری از آنهاست.

در تقابل با او میرزا صالح قرار دارد که بنا به مندرجات سفرنامه‌اش از شرکت در مهمانیها صرف‌نظر کرده تا همواره به تحصیل بپردازد و مصدر خدمتی برای کشورش شود.

به طور کلی می‌توان گفت این دو فرد منش متفاوتی را در برخورد با انگلیسیان پیش گرفته‌اند. ایلچی مجذوب سرگرمیها و تفریحات آن شده و میرزا صالح در پی استفاده عالمانه از آن است. اما شگفتی در این است که یک نکته، که چه بسا مهم‌ترین مسئله نیز هست، در رفتار آنان یکسان است و آن نیز عضویت در مجمع فراماسونری است و این دو سفیر ایرانی با دو منش متفاوت سرنوشت مشابهی می‌یابند و به دام فراماسونری

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه تهران.

می‌افتند. و تلاش میرزا صالح برای رهایی از چنگال استعمار انگلستان بی‌نتیجه می‌ماند و او نیز رفتاری همچون ایلچی که کاملاً سرسپرده انگلستان است پیش می‌گیرد.

واژگان کلیدی: میرزا ابوالحسن خان ایلچی - میرزا صالح شیرازی - سفرنامه -

فراماسونری

اهداف و سیاستهای انگلیس از تأسیس، تقویت و تضعیف

ژاندارمری دولتی ایران

(در اواخر دوره قاجار)

قاسم شفیعی^۱

هاشم ملکشاهی^۲

تشکیلات منظم و قوی بریگاد قزاق در سرزمینهای شمالی ایران و بسط و گسترش نفوذ روسها در سایه سرنیزه‌های نیروهای قزاق در درون خاک ایران که نظم و امنیت منطقه تحت نفوذ روسها را در آغاز قرن بیستم فراهم می‌کردند، این فکر را در اذهان انگلیسی‌ها تقویت کرد که به ایجاد و تشکیل نیرویی نظامی با هزینه دولت ایران، در راستای برآورده شدن اهدافشان گام بردارند.

همزمان با اوضاع آشفته ایران در جنوب و بالا رفتن میزان ناامنی در ایالات، دولت انگلیس اصرار داشت که دولت مشروطه ایران در راستای حفظ جریان تجارت و ایجاد نظم و امنیت در مناطق جنوبی کشور، به تشکیل نوعی نیروی نظامی کارآمد مبادرت ورزد. این اقدام انگلیس، پرداخت هر گونه وام مالی را در آینده مشروط به تشکیل نیرویی می‌کرد که بتواند نظم و امنیت را در جاده‌های جنوب برقرار کند؛ و تهدید کرد در صورت عدم موفقیت دولت ایران در انجام چنین امر مهمی خود رأساً دست به ایجاد قوه امنیه‌ای تحت فرمان گروهی از صاحب‌منصبان انگلیسی از قشون هند خواهد زد. تقاضا، اصرار و در نهایت التیماتوم دولت انگلیس به دولت ایران سبب شد تا طرح تشکیل نیرویی به نام ژاندارمری در کابینه مستوفی‌الممالک مطرح شود؛ مجلس ایران نیز در سال ۱۳۲۸ق/ ۱۹۱۰م. رأی به استخدام عده‌ای از افسران سوئدی برای تشکیل ژاندارمری دولتی و تعلیم و تربیت افراد آن داد.

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

تأسیس ژاندارمری دولتی توسط مجلس دوم در ۱۳۲۹ق / ۱۹۱۱م نشانگر تلاش مهمی بود که در دوره انقلاب مشروطه برای ایجاد نوعی سازمان قدرتمند جدید و در عین حال ملی که به طور کامل و تمام وقت در برابر مقامات ایرانی پاسخگو باشد، صورت گرفت.

تشکیل ژاندارمری دولتی پایدارترین طرحی بود که در دوره قاجار برای نوسازی نیروهای مسلح به ریاست افسران سوئدی انجام گرفت و نمودار نخستین توفیق واقعی ایرانیان در ایجاد یک نیروی نظامی منظم در اوایل جنگ جهانی اول بود. ژاندارمری دولتی وابسته به دولت مرکزی ایران و در خدمت اهداف حکومت مشروطه و نقطه مقابل نیروی بریگاد قزاق وابسته به روسیه بود.

در تشکیل، تقویت و تضعیف ژاندارمری دولتی ایران در دوره قاجار عواملی چند دخیل بودند که در این میان نقش انگلیسی‌ها بیشتر نمایان است. در این مقاله برآنیم تا نقش دولت انگلیس در تشکیل ژاندارمری دولتی ایران و اهداف و سیاستهای آنها از تأسیس، تقویت و تضعیف این نیروی انتظامی مورد بررسی قرار دهیم.

واژگان کلیدی: قاجاریه - اغتشاشات جنوب - منافع انگلیس - ایجاد نظم و امنیت -

ژاندارمری دولتی

بریتانیا در تاریخ ایران

عبدالله شهبازی^۱

پیشینه روابط سیاسی ایران و انگلستان به اواخر دوران جنگهای صلیبی در سده سیزدهم میلادی می‌رسد. در آن زمان، حکومت ایلخانان مغول، از نسل هلاکوخان نواده چنگیز و فاتح ایران، بر ایران حکومت می‌کردند و ایلخان ایران ارغون نام داشت. ادوارد اول (ساق بلند)، پادشاه انگلستان، به منظور اتحاد نظامی با ایلخانان مغول علیه حکومت مسلمان ممالیک مصر، هیئتی ۲۳ نفره را به ایران اعزام کرد. ریاست هیئت با جنووری اهل لانگلی بود و معاون او نیکلاس اهل چارتر نام داشت. هیئت فوق‌زمانی به ایران رسید که عکا، آخرین دژ صلیبیون در فلسطین، در بهار ۱۲۹۱ به دست مسلمانان فتح شده و با مرگ ارغون و صعود گیخاتو امیدی به شرکت ایلخانان در جنگ علیه ممالیک نبود. هیئت انگلیسی در سال ۱۲۹۲ به ایران آمد و در پائیز این سال به انگلیس بازگشت و پلنگ زنده‌ای را که گیخاتو به عنوان هدیه برای ادوارد فرستاده بود به لندن برد.

از آن پس تا اوائل سده شانزدهم میلادی رابطه سیاسی و تجاری مستقیم میان ایران و انگلستان مشاهده نمی‌شود. سفر دومین هیئت انگلیسی به ایران به نیمه اول سده شانزدهم میلادی تعلق دارد و در زمان حکومت صفویه بر ایران است. در این زمان دربار و محافل تجاری انگلستان، در رقابت با اسپانیا و پرتغال، تلاش گسترده‌ای را برای ارتباط با شرق آغاز کردند که منجر به تأسیس کمپانیهای متعدد تجاری شد. در این میان کمپانی مسکوی وظیفه تجارت با ایران را از طریق راه حاکم‌نشین مسکوی (روسیه) به دست داشت.

بیست و چهار سال پس از خروج آخرین هیئت کمپانی مسکوی از ایران، از دسامبر ۱۵۹۸ گروهی ۲۵ نفره از ماجراجویانی که بخش عمده ایشان انگلیسی بودند به ریاست

۱. پژوهشگر ارشد تاریخ معاصر ایران.

آنتونی شرلی^۱ در ایران، در دربار شاه‌عباس اول صفوی، حضور یافتند. از این زمان تا پایان جنگ جهانی اول ارتباط مستمر بریتانیا و ایران تداوم یافت. بنابراین، دو کشور بریتانیا و ایران حدود هفت سده رابطه تجاری و سیاسی در پشت خویش دارند. از سده نوزدهم رابطه بریتانیا با ایران به رابطه‌ای استعماری، یعنی رابطه امپراتوری قدرتمند بریتانیا، با دولتی ضعیف و ناتوان بدل شد و این نوع از رابطه تا پایان جنگ جهانی دوم و فروپاشی امپراتوری بریتانیا در منطقه خاورمیانه تداوم یافت.

در بررسی نفوذ بریتانیا در ایران مهم‌ترین نکته مخلوط شدن نقش رسمی دولت بریتانیا و نقش غیررسمی و گاه مخفی کانونهای خصوصی مالی و سیاسی بریتانیایی - آمریکایی است که در ایران دارای نفوذ بودند و گاه برای تحقق مقاصد و منافع مالی - سیاسی خود به اقدامات توطئه‌آمیز دست می‌زدند. به عبارت دیگر، در برخی موارد، که اندک نیز نیست، عملکرد محافل متنفذ مالی - سیاسی بریتانیایی به نام سیاست رسمی دولت بریتانیا شهرت یافته است.

برای ایرانیان سده نوزدهم، و حتی برای ایرانیان امروز، تفکیک میان عملکرد کانونهای خصوصی انگلیسی و دولت بریتانیا دشوار است. این در حالی است که در بسیاری موارد کانونهای مالی «انگلیسی» فعال در ایران، که به دسیسه‌گری سیاسی نیز مشغول بودند، در واقع نه فقط انگلیسی بلکه جهان‌وطن (کاسموپولیت) بودند؛ یعنی گاه در ترکیب شرکای آنان مؤسسات آمریکایی و فرانسوی و آلمانی و هندی نیز نقش داشتند. ولی ایرانیان به این تفاوتها توجه نمی‌کردند و عملکرد این کانونها را مطلقاً به دولت بریتانیا نسبت می‌دادند.

واژگان کلیدی: بریتانیا - ایران - روابط سیاسی

1. Sir Anthony Sherley (1565-1636)

چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران

پیمان شهبازی کوتنایی^۱

ایمان شهبازی کوتنایی^۲

اولین بار امتیاز بهره‌برداری از نفت ایران به یکی از اتباع انگلیسی به نام داریسی واگذار شد. این امتیاز که به «قرارداد داریسی» معروف است، پس از تلاش‌های گسترده سرانجام بعد از هفت سال در منطقه مسجدسلیمان یکی از جاه‌ها به نفت رسید و این آغاز تحولی جدید در عرصه سیاسی، اقتصادی ایران و حتی جهان شد. پس از آن صاحبان امتیاز با قاطعیت بیشتری عملیات اکتشافی خود را ادامه دادند و با کشفیات جدید نفت، سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌تری در این باره ضرورت یافت. نفت ایران هنگامی اهمیت بیشتری پیدا کرد که دولت انگلستان در پی محاسبات کارشناسان اقتصادی - سیاسی این کشور درصدد برآمد به طور مستقیم‌تری در این پروژه عظیم مشارکت نماید و آن تصمیم به خرید سهام داریسی توسط دولت انگلستان بود این هدف تا جنگ جهانی اول حاصل شد و پس از آن دولت انگلستان خود مالک بلامنازع منابع نفتی عظیم ایران در بخش‌های جنوب و جنوب شرقی ایران شد. نفت ایران در سراسر دوران جنگ اول جهانی در تأمین انرژی و سوخت لازم جهت ناوگان دریایی انگلستان نقش قاطعی داشت، به ویژه پس از جنگ اول جهانی بود که انگلستان درصدد برآمد نفوذ خود را در حوزه‌های نفتی ایران بیش از پیش مستحکم‌تر سازد و از ورود هر کشور و یا شرکت نفتی خارجی به این مناطق ممانعت به عمل آورد. لذا ما در این مقاله به دنبال چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران هستیم.

واژگان کلیدی: نفت ایران - انگلیس - قرارداد داریسی

۱. کارشناس ارشد اقتصاد.

۲. کارشناس ارشد مدیریت دولتی.

قیام مردم بلوچ علیه انگلیسی‌ها در حوالی جنگ جهانی اول

محمدامین شهنازی^۱

قیام‌های ضد انگلیسی در تاریخ معاصر ایران حکایت از آن دارد که مردم کشورمان در طول تاریخ زیر ظلم و تجاوز اجنبی سکوت نمی‌کرده‌اند و در طول دو - سه قرن اخیر و همزمان با حضور انگلیسی‌ها در ایران، این قیامها به اوج خود می‌رسند. قیام مردم بوشهر به رهبری «رئیسعلی دلواری»، قیام مردم جنوب (بندرعباس و فارس) به رهبری «آیتا... لاری» و قیام مردم بلوچ به رهبری «جی‌اند خان یار احمد زهی» از مهم‌ترین و بارزترین قیامها در تاریخ معاصر ایران بر علیه انگلیسی‌ها است. قیام مردم بلوچ به رهبری «جی‌اند خان یار احمد زهی» بین سالهای (۱۸۲۰-۱۸۹۰م) قرار گرفته است. اوج این قیام و مبارزات در قضیه مرزبندی بلوچستان ایران و بلوچستان انگلیس در سالهای ۶-۱۸۹۵م بر سر منطقه «ماشکید» به علت تجزیه بخشی از کشورمان توسط ژنرال سایکس و قیام بعدی در حوالی جنگ جهانی اول (۱۹۱۶م) همزمان با تجاوز و لشکرکشی ژنرال دایر انگلیسی به خاک ایران است که با مقاومت و مبارزه مسلحانه اقوام و طوایف بلوچ به رهبری «جی‌اند خان» پایان می‌پذیرد. قیام مردم بلوچ در سال ۱۹۱۶م بر علیه انگلیسی‌ها باعث شد، رئیس ستاد ارتش بریتانیا در دهلی دستور اعزام نیروی نظامی به فرماندهی ژنرال دایر جهت سرکوب اقوام بلوچ ساکن سرحد ایران (خاش و زاهدان فعلی) بنماید. هدف این رویارویی نظامی مطیع نمودن قبایل و طوایف بلوچ و دستگیری و از بین بردن خوانین آنها از جمله «جی‌اند خان» بود.

دایر در مدت زمان ۸ ماهه در خاش توفیق آن‌چنان حاصل نکرد. «جی‌اند خان» را دستگیر و روانه هند نمود که در بین راه خاش - میرجاوه و در اطراف یکی از دره‌های

۱. کارشناس ارشد جغرافیا (برنامه‌ریزی شهری).

کوه تفتان بنام «نالک» قشون انگلیسی حامل «جی‌اند خان» در کمین مبارزین بلوچ قرار گرفت و با تلفات بیش از ۳۰۰ نفر متحمل شکست سنگینی شد. در «حماسه نالک» جی‌اند خان آزاد و مبارزه و مقاومت در برابر اجنبی مجدد آغاز شد و ژنرال دایر دست خالی به بهانه علاج بیماری به دهلی و سپس لندن بازگشت.

واژگان کلیدی: قیام - مبارزه - جی‌اند خان - ژنرال دایر - حماسه نالک

نقش انگلیس در پیشرفت فراماسونری در ایران دوره پهلوی

اعظم صابری نسب^۱

فراماسونری به عنوان یکی از گسترده‌ترین و پیچیده‌ترین تشکیلات در سطح بین‌المللی تعداد زیادی از روشنفکران، تحصیلکردگان و اقشار مختلف کشورهای جهان سوم را به خود جلب کرده و تاکنون نیز به فعالیت خود ادامه داده است. در ایران نیز به خصوص در دوره قاجار و پهلوی قریب به هزار ایرانی دل در گرو فراماسونری و باشگاه روتاری و لاینز سپرده بودند و تلاش گسترده سردمداران این سازمان در ترویج فرهنگ سرمایه‌داری و ایجاد شبکه‌های دوستی و برادری برای انحصاری کردن مشاغل و مناصب این مرز و بوم به علت حضور در اکثر کمیسیونهای مجلس شورای اسلامی و مجلس سنا، اشغال مناصب و مشاغل رده بالای وزارت امور خارجه، وزارت فرهنگ و هنر اقتصاد، دادگستری و غیره به این شبکه سیاسی - فکری قدرتی مافوق قدرتهای موجود در کشور بخشید و لذا این مقاله بر آن است که به نقش انگلیس در گسترش فراماسونری در ایران این دوره بپردازد.

واژگان کلیدی: ایران - فراماسونری - انگلیس - لژ روتاری

نتایج حضور متفقین در ایران

(با تأکید بر نقش انگلیس)

یونس صادقی^۱

جنگ جهانی دوم که در پی یک سلسله مناقشات سیاسی در سال ۱۳۱۸/م/۱۹۳۹ ش آغاز شد، پیامدهای سیاسی و اقتصادی و اجتماعی متعددی در ایران داشت. حضور نظامی متفقین در ایران در خلال سالهای ۱۳۲۰-۱۳۲۴، همواره مورد توجه بسیاری از مورخان بوده است. دولتهای فروغی، قوام، سهیلی، بیات، صدرالاشرف و حکیمی در این مقطع زمانی روی کار آمدند. فروغی به عنوان نخستین نخست‌وزیر پس از برکناری رضاشاه، نقش تعیین‌کننده‌ای در آرامش بخشیدن به اوضاع ایفا کرد. دوران نخست‌وزیری قوام، به بحرانهای اقتصادی ناشی از حضور متفقین در ایران و تبعات ناشی از جنگ جهانی دوم در ایران سپری شد. دوره سهیلی با کنفرانس متفقین در ایران همراه بود که به کنفرانس تهران مشهور گردید.

به طور کلی ویژگی اصلی سال ۱۳۲۰-۱۳۲۴ و دغدغه اصلی دولتهای ایران طی آن دوران درگیری با تبعات ناشی از حضور متفقین در ایران و مسائل مربوط به پس از جنگ در حوزه ملی و بین‌المللی بود. مقاله حاضر در صدد است تا با روش تاریخی و با استفاده از کتابها، اسناد و مدارک به بررسی وضعیت ایران در جریان اشغال متفقین پرداخته و تأثیر حضور متفقین به خصوص انگلیس در روند سیاسی و اجتماعی و اقتصادی ایران را به بحث بگذارد. در این مقاله این پیش فرض مطرح است که رویکرد دولت نسبت به اشغال ایران در خیلی از موارد انفعالی و ناشی از قبول خواسته‌های متفقین بود. بنابراین موضع انفعالی دولت در سیاست خارجی و عدم ثبات سیاسی در مسائل داخلی باعث فشار اقتصادی بر مردم و بحرانهای اجتماعی گردید.

واژگان کلیدی: جنگ جهانی دوم، متفقین، دولتهای ایران، اشغال، انگلیس

۱. کارشناس ارشد تاریخ دانشگاه آزاد تهران مرکز.

اوضاع ایران دوره نخست‌وزیری مصدق در سفرنامه آنتونی اسمیت

دکتر کورش صالحی^۱

سینا میرشاهی^۲

ایران به علت موقعیت استراتژیک، منابع عظیم و پیشینه تاریخی خود مورد توجه سیاحان غربی به خصوص انگلیسی بوده است. اگرچه سفر سیاحان و مستشرقان خارجی و نوشتن اوضاع ایران دارای پیشینه ی طولانی است اما اهمیت موقعیت استراتژیک ایران در قرن نوزدهم میلادی و افزایش منازعات بین‌المللی و ورود ایران به اقتصاد جهانی باعث شد که غرب و خصوصاً انگلستان در پی شناسایی بیشتر ایران باشند. مقاصد هر یک از این سیاحان از سفر به سرزمین ایران سیاسی، علمی و تفریحی بوده است. سفرنامه‌ها به مثابه ی یک منبع دست اول تاریخی از این حیث که به جزئیات زندگی، اوضاع و احوال مردم و حکومتگران ایران پرداخته‌اند دارای اهمیت فراوانی هستند. سفرنامه آنتونی اسمیت از این نظر دارای اهمیت است که سفر او به ایران همزمان با دوره حکومت دکتر مصدق است. فعالیتهای سیاسی و حزبی در ایران این دوره به اوج خود رسیده و ایران مورد تحریم انگلستان و غرب قرار گرفته بود. این نگاه جامعه ایران به انگلستان و غرب باعث شد که جناحهای مختلف سیاسی در ایران آنتونی اسمیت را جاسوس بنامند. سفرنامه آنتونی اسمیت به علت پرداختن به اوضاع اجتماعی و خصوصاً اقتصادی تصویری از فقر و بی‌سوادی ایران را در این دوره نشان می‌دهد که از پیامدهای اشغال ایران به دست متفقین و همچنین تحریم نفتی انگلستان و غرب است. با عنایت به مطالب فوق، روش تحقیق در این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی است.

واژگان کلیدی: ایران - انگلستان - سفرنامه - آنتونی اسمیت

۱. هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. کارشناس ارشد تاریخ اسلام از دانشگاه شیراز.

ایران در جنگ جهانی اول (بر اساس اسناد آرشیو ستاد ارتش)

دکتر منیژه صدیقی^۱

مهم‌ترین آرشیوهای اسنادی کشور ترکیه که وابسته به نخست‌وزیری هست در استانبول و آنکارا قرار دارد. آرشیو موجود در استانبول اسناد مربوط به سالهای ۹۰۰ق تا سالهای ۱۹۲۳ میلادی را شامل می‌شود. با تشکیل نظام جمهوری و انتقال پایتخت به آنکارا اسناد مربوط به این تاریخ یعنی از سال ۱۹۲۳م به این طرف در آرشیو دولتی آنکارا نگهداری می‌شود. با همه این تقسیم‌بندی گاهی اسناد مربوط به سالهای قبل از این تاریخ را می‌توان در آرشیو آنکارا و یا بعد از این تاریخ را در آرشیو عثمانی استانبول یافت؛ اما قطعاً این اسناد محدود هستند.

آرشیوهای اسنادی دیگری نیز در ترکیه وجود دارد که اهمیت آنها بخصوص نسبت به تاریخ ایران کمتر از اسناد این دو آرشیو نیست؛ اما دسترسی به اسناد آن آرشیوها به این اندازه سهل نیست. مثلاً اسناد مربوط به موزه توپ قاپو که بیشتر شامل اسناد قبل از سالهای ۹۰۰ق را شامل می‌شود خارج از آرشیوهای دولتی بوده و جزوه اسناد موزه شمرده می‌شود و به خصوص برای تاریخ ایران دوره‌های تیموری، آق‌قویونلو و قره‌قویونلوها و اوایل صفویه بسیار با اهمیت هست.

از میان این آرشیوها، آرشیو ستاد ارتش یا آرشیو بررسی‌های استراتژیک تاریخ ارتش ترکیه^۲ هست که در آنکارا قرار دارد. اسناد این آرشیو از لحاظ تاریخ معاصر ایران حائز اهمیت هست و به طور طبیعی دسترسی به اسناد این آرشیو به راحتی امکان‌پذیر نیست.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی شبستر.

۲. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASe)

در این مقاله تلاش شده است که بخشی از اسناد مربوط به ایران و انگلیس در جنگ جهانی اول که در آرشیو بررسیهای استراتژیک تاریخ ارتش ترکیه موجود بود بررسی و اسناد به دست آمده از این دوره معرفی گردد.

واژگان کلیدی: انگلیس - عثمانی - کردستان - ارومیه - آلمان

نقش انگلستان در تاریخ تجزیه و ضربه به تمامیت ارضی ایران (بررسی قراردادهای گلستان، ترکمانچای، پاریس، آخال و...)

میرابراهیم صدیق بطحایی اصل^۱

ناصرگروسی^۲

محمدتقی ابراهیمی خوجین^۳

این مقاله به بررسی نقش انگلستان در خلال جنگ‌های اول و دوم ایران با روسیه و انعقاد قراردادهای ننگین گلستان، ترکمانچای و نیز در دامن زدن به آتش جنگ هرات و جدایی بخشهایی از خراسان طی قراردادهای پاریس و آخال می‌پردازد. پژوهش جاری در چارچوب نظریه‌های بین‌الملل در اثبات فرضیه «حفظ منافع حیاتی انگلستان در هندوستان به قیمت از دست رفتن سرزمینهای ایران» و عدم مسئولیت‌پذیری انگلیسی‌ها در حوادث منطقه و سوء استفاده از شرایط و ضعف جامعه و دولت بی‌کفایت حاکم بر ایران می‌کوشد.

در خلال مقاله، تلاش می‌شود به این پرسش پاسخ داده شود که آیا انگلیس راه‌های مناسبی برای حفظ منافع خود بدون ضربه زدن به منافع ملی ایران نداشته است و دلیل اعتماد بیش از حد دولت قاجار به انگلیس و اجازه مداخله به آنان از سر ناچاری بوده است یا خوش‌باوری و ساده‌لوحی؟ و یا احیاناً به خاطر سود و منافع برخی از رجال وابسته؟ از این رو بدون فرو افتادن در دام تئوری توطئه، به بررسی مناسبات رجال نامدار قاجار و جهتگیری آنان در بزنگاه‌های حساس تاریخی در رابطه با انگلیس، نقش و کنش و واکنش انگلیس و تأثیرات سیاست انگلیس و ارتباط سلسله‌وار آن بر سایر تحولات منفی ایران، از منابع معتبر تاریخی پرداخته می‌شود.

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام.

۲. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور ماهدشت.

۳. دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران، مدرس دانشگاه پیام نور ماهدشت.

آنگاه استدلال می‌شود که ضعف سیاست داخلی و رقابتهای داخلی، عرصه را برای دخالت سرنوشت‌ساز انگلستان در امور ایران و عقد قراردادهایی کاملاً به ضرر ایران باز می‌گذاشته است و اصولاً ایران در رابطه با انگلستان، بازندهٔ مطلق بوده است و البته انگلستان، برندهٔ مطلق.

در پایان با تقسیم‌بندی متغیرهای پژوهش به دو دستهٔ اصلی و فرعی، پیشنهادهای آرمانی برای آن روزگار و فرصت از دست رفته در ورود متغیرهای اصلی نو، آرایش نیروهای سیاسی داخلی و اتخاذ سیاسی خارجی مناسب در قبال دولتهای مداخله‌گر در ایران، برای حفظ منافع ملی ایران و در راستای قدرت جلوگیری و پرهیز از انعقاد قراردادهای ننگین ارائه می‌شود. این پیشنهادات، از موازنهٔ منفی و مثبت، سیاست حُسن همجواری، عقد مبتکرانهٔ پیمانهای تقویت منطقه‌ای تا نیروی سوم و... را در بر می‌گیرد و نتایج احتمالی آن نیز در پرهیز از مجبور شدن به عقد قراردادهای ناخواسته و اجباری و بازیهای سراپا باخت و تضمین سعادت ایران مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: تجزیهٔ ایران - انگلستان - قرارداد گلستان - قرارداد ترکمانچای - قرارداد پاریس - قرارداد آخال

بررسی قرارداد ۱۹۰۷

(با تکیه بر شکل‌گیری سیاست سلطه‌جویانه انگلیس در ایران و بازتاب‌های سیاسی آن)

محبوبه صدیقی^۱

در قرن هجده و نوزده جریان جهانی شدن، روابط بین‌الملل تمامی جهان را در عرصه محاسبات و معادلات سیاسی وارد ساخته و قدرتهای مسلط جهانی با توجه به نیازهای خود در این معادله وارد شدند، در حالی که برای حاکمان قاجار ابزار، اندیشه و انگیزه کافی برای دریافت این عرصه وجود نداشت. در این دوره تاریخی یکی از این قدرتهای مسلط جهانی انگلستان، برای تحکیم نفوذ خود در ایران، استراتژی نفوذ را با مهارت بسیاری اعمال نمود. و موجب ضعف درونی دودمان قاجار گردید.

روسیه در شمال و انگلستان در جنوب به گونه غیرمستقیم ایران را اداره می‌کردند و منافع ایران در راستای خواسته‌های استعماری آنها پایمال می‌شد.

تلاش انگلستان برای ارتقاء منافع خود همراه با اقدامات روسیه و سایر قدرتها، مشکلات ایران را وخیم‌تر می‌کرد، چون سیاستهای انگلیس علیه منافع ایران به کار می‌رفت و این وضعیت یکی از علل عمده‌ای بود که باعث ضعف و ناتوانی ایران در برابر تجاوز بیگانه، در سیاست خارجی گردید، زیرا انگلیس از قدرت نظامی و تکنولوژی برتر برخوردار بود و این برتری نظامی پیامدهای زیانباری برای ایران داشت. از سوی دیگر، دخالت‌های مستقیم این کشور در امور داخلی، ایران را مجبور می‌ساخت تا نظام اقتصادی و سیاسی سنتی خود را به نظام سیاسی و اقتصادی جهانی بر اساس خواست تحکم‌آمیز آن کشور دگرگون سازد.

۱. دانشجوی دکتری رشته تاریخ آکادمی علوم ارمنستان، کارشناسی ارشد رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی، مدرس دانشگاه.

واکنش انگلیس بر منزوی کردن ایران از نظر سیاسی و تحت فشار قرار دادن ایران برای قبول قراردادهایی قرار گرفت که هدف از اجرای آنها، انجام اصلاحاتی در ایران بود به نحوی که بتواند فقط برای دفاع از منافع کشور خودش مفید باشد.

پرسش اصلی در این پژوهش، نقش انگلیس در قرارداد ۱۹۰۷م با تکیه بر ساخت و شکل‌گیری سیاست سلطه‌جویانه انگلیس در ایران و تأثیر آن در تضعیف توان ملی ایرانیان و بازتابهای سیاسی آن است چنانکه، انگلستان و روسیه توانستند به زمینه‌های مشترکی دست یابند و اختلافات خود را به موجب قراردادی که در اوت ۱۹۰۷م منعقد کردند حل و فصل نمایند.

انگلستان به این قرارداد، که در بر گیرنده سازش بر سر اختلافات متعدد انگلیس و روسیه در آسیا و به ویژه در تبت و افغانستان و ایران بود، امید زیادی بسته بود و این عهدنامه منعکس‌کننده خواست و نیاز روس و انگلیس برای دستیابی به توافقی دوجانبه بود که در آن با کشورهای ایران و افغانستان و تبت مشورتی صورت نگرفته و این کشورها نقشی نداشتند. دولت ایران این قرارداد را به مفهوم تقسیم کشور به مناطق نفوذ روس و انگلیس تلقی می‌کرد و آن را به منزله پشتیبانی تلویحی انگلیس از فعالیتهای روس در ایران برمی‌شمرد.

رقابت بین‌المللی در این قرارداد در دسره‌های فراوانی برای ایران به وجود آورد، اما استمرار آن به این مفهوم بود که ابزاری در دست ایران قرار می‌گرفت که می‌توانست از آن در رد خواسته هر یک از آن دو قدرت سود جوید، بنابراین با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷م سیاست خارجی ایران به مخاطره افتاد و مسیر تجزیه کشور را هموار ساخت.

واژگان کلیدی: استعمار انگلیس - نفوذ - تحمیل - تسلط - انعقاد قرار داد.

چگونگی نفوذ انگلیسی‌ها در میان بلوچها و پیامدهای حاصل از آن

عبداله صفرزایی^۱

انگلیسی‌ها پس از ورود به هند علاوه بر آنکه توانستند رقیبان اروپایی‌شان را یکی پس از دیگری از سر راه بردارند، به طور تدریجی از ابتدای قرن هفدهم تا اوایل قرن نوزدهم میلادی بر تمامی مناطق هندوستان به طور کامل تسلط پیدا کردند. در آغاز قرن نوزدهم میلادی شرایط منطقه‌ای و جهانی، رقابتها و موضعگیریهای جدیدی به دنبال داشت، به نوعی که سردمداران انگلیسی به ناچار برای محافظت از هندوستان سیاستها و روشهای جدیدی در پیش گرفتند. یکی از سیاستهای آنان این بود که مناطق جنوب شرقی ایران یعنی بلوچستان را به عنوان معبر ورود به هند به منظور مقابله با هرگونه حمله احتمالی به هندوستان، مورد شناسایی قرار دهند. با توجه به شرایط اقلیمی، جغرافیایی، اجتماعی و فرهنگی بلوچستان در آن زمان، آشنایی آنان با این بخش از ایران بسیار دشوار بود. با وجود دشواریهای خاص، سرانجام انگلیسی‌ها با ترفندها و روشهای خاص خودشان این بخش را مورد شناسایی قرار دادند و به تدریج در میان ایلات و اقوام متعدد بلوچ برای اهداف توسعه‌طلبانه شان نفوذ پیدا کردند. اگرچه آنان با اهداف از پیش طراحی شده به منظور جلب توجه اقوام مرزی به خودشان، و فاصله انداختن میان آنان با حکومت مرکزی وقت ایران، در این منطقه قدم گذاشتند؛ در نهایت به چنین اهدافی نرسیدند و سرانجام احساسات ضد انگلیسی در میان بلوچها به اوج خود رسید. در این مقاله سعی بر آن است تا به مسایلی از قبیل: نخستین مراحل ارتباط انگلیسی‌ها با بلوچها، روشها و اهداف خاص آنان در برقراری این ارتباط، ادامه ارتباطات، تعامل و سرانجام تضاد با آنان و نتایج کلی و جزئی بیش از یک قرن نفوذ انگلیسی‌ها در بلوچستان و تبعات آن بر حکومت مرکزی و کشور ایران پرداخته شود.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - بلوچ - بلوچستان

۱. عضو هیئت علمی (مربی) گروه تاریخ دانشگاه ولایت.

بررسی و تحلیل بازتاب روابط ایران و انگلیس عهد فتحعلی‌شاه در رمان حاجی‌بابا اصفهانی

دکتر جهانگیر صفری^۱

فاطمه قدیرزاده^۲

رمان حاجی‌بابا اصفهانی نوشته سیاستمدار انگلیسی «جیمز جاستین موریه» است که در عهد فتحعلی‌شاه به عنوان اولین کارگزاران انگلیس در ایران، آغازگر روابط خارجی ایران و انگلیس بود. جیمز موریه در این رمان با توجه به ماجراهایی که برای شخصیت اول رمان پیش می‌آید به بسیاری از مسائل سیاسی ایران زمان فتحعلی‌شاه اشاره کرده است، ضمن این که شخصیت‌های سیاسی چون فتحعلی‌شاه قاجار، حاج محمدحسین خان صدر اصفهانی، و میرزا ابوالحسن خان ایلچی، به عنوان اشخاص داستانی، دست مایه نویسنده رمان قرار گرفته‌اند.

اشاره به روابط دیپلماتیک ایران و انگلیس در زمان فتحعلی‌شاه قاجار، اعزام اولین هیئت‌های انگلیس و فرانسه به ایران، انعقاد عهدنامه‌های مجمل و گلستان و نقش مؤثر جیمز موریه در انعقاد این قراردادها، اعزام اولین سفیر خارجی ایران به انگلیس با توجه با آفرینش شخصیت میرزا فیروز از جمله مضامینی است که در مقاله مورد نظر مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد. هم‌چنین به نظر می‌رسد، جیمز موریه جزو اولین کسانی است که جامعه ایران زمان قاجار را برای ورود فرقه فراماسونری مناسب دید که در رمان خود نیز اشاراتی به این موضوع دارد و دیدگاه او در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: رمان سرگذشت حاجی‌بابا اصفهانی - جیمز موریه - روابط دیپلماتیک

و سیاست خارجی ایران - فرقه فراماسونری

۱. دانشیار و عضو هیات علمی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهرکرد.

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهرکرد.

بررسی نقش انگلیس در دهمین انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران و حوادث پس از آن

علی صناعی^۱

دهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری بازتابها و ابعاد سیاسی مختلفی در خارج از کشور از جمله انگلیس داشت. رفتار خصمانه دولت انگلیس در قبال این انتخابات و حوادث پس از آن مهم‌ترین آنها بود.

دولت انگلیس که از سال ۲۰۰۸م یعنی یک سال قبل از برگزاری انتخابات دهم ریاست جمهوری ایران، این انتخابات را از هر حیث مهم و پرماجرا پیش‌بینی می‌کرد، در همه سطوح سیاسی، رسانه‌ای، اطلاعاتی و امنیتی کوشید تا از فضا و بستر به وجود آمده در این انتخابات جهت مداخله و بهره‌برداری از نقاط ضعف و آسیب‌های داخلی و به منظور تغییر افکار و رفتار نظام جمهوری اسلامی در راستای منافع و سیاست‌های دولت متبوع خود نهایت استفاده را کند.

نقش انگلیس و حجم دخالت‌های مقامات ارشد این کشور در این مقطع برخلاف دوره‌های گذشته تاریخی که بر پایه پنهان‌کاری خاص انگلیسی‌ها و سیاست پشت پرده بود؛ آن قدر روشن، مداخله‌جویانه و سنگین بود که رهبر معظم انقلاب در این رابطه دولت انگلیس را خبیث‌ترین دولتهای جهان نامید.

در این مقاله بر آنیم تا با استناد به منابع و اسناد موجود و قابل دسترس، و با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی، مجموعه‌ای از مواضع مقامات رسمی انگلیس در سطوح مختلف و عملکرد نهادها و سازمانهای امنیتی و اطلاعاتی و همچنین رسانه‌ای گروهی این کشور به ویژه تلویزیون بی.بی.سی فارسی و وزارت امور خارجه و سفارت

۱. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا.

آن کشور در تهران را تشریح و مورد بررسی و ارزیابی قرار دهیم و به این سؤال اصلی پاسخ دهیم که نقش انگلیس در انتخابات دهم و حوادث پس از آن چه بوده است؟

واژگان کلیدی: انگلیس - جمهوری اسلامی ایران - دهمین انتخابات ریاست جمهوری - براندازی نرم - بی. بی. سی. فارسی

بررسی نقش انگلیسی‌ها در معاهده گلستان

سید مرتضی ضیایی^۱

پس از شکست ایران از روسیه در جنگ اول بین این دو کشور، معاهده صلح گلستان با میانجیگری انگلیسی‌ها به امضاء رسید که مفاد آن همگی به ضرر ایران بود و قسمتهایی از خاک این کشور متعلق به روسیه گردید و ضربه بزرگی به تمامیت ارضی ایران وارد ساخت.

سؤالی که مطرح می‌شود این است که چرا در جنگ اول ایران و روس، انگلیسی‌ها و در رأس آن شخص اوزلی سعی داشتند قرارداد صلح گلستان را با حفظ برتری روسیه بر ایران تنظیم کنند؟

فرض نگارنده این است که در این صورت روسیه ضمن رضایت از انگلیسی‌ها و با اطمینان از حمایت‌های آنان و روحیه مطلوب‌تر به جنگ با فرانسه می‌رفتند و همچنین صلح باعث آسودگی خاطر روسها از جنوب می‌شد و آنها به سمت اروپا توجه بیشتری پیدا می‌کردند.

واژگان کلیدی: انگلستان - روسیه - معاهده گلستان

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

بررسی عملکرد انگلیسی‌ها در روی کار آمدن محمدشاه

سیدمرتضی ضیایی^۱

میلاذ جعفری مقدم^۲

پس از فوت فتحعلی‌شاه، قائم‌مقام تشخیص داد که محمد میرزا برای رسیدن به پادشاهی با چند مانع داخلی و خارجی مواجه است و اگر بی‌گدار به آب بزند، همهٔ اهتمامات و تلاشهای گذشته‌اش را بر باد رفته باید ببیند و اگر بدون تدبیر و فراهم نبودن وسایل لازم جهت حرکت به سوی تهران اقداماتی صورت دهد شکست و انهدام، سرنوشت حتمی شاه جوان خواهد بود. از این‌رو، توقف کوتاه‌مدت در تبریز را تا مقتضی شدن شرایط بر اعمال شتابزده ترجیح می‌داد اما نمایندهٔ انگلیس در تبریز خواهان بازگشت هرچه سریع‌تر ولیعهد به تهران بود.

بدین ترتیب در این مقاله نگارندگان سعی کرده‌اند که بدانند چه انگیزه‌ای برای نمایندهٔ انگلستان در تبریز (سرجان کمپیل) وجود داشت که خواستار این بود که محمدشاه برای کسب تاج و تخت هرچه زودتر به تهران بازگردد؟ فرضی که در نظر گرفته شده این است که انگلیسی‌ها خوف این را داشتند که با توقف بیشتر محمدشاه در تبریز امکان این بود که وی تحت تأثیر القائات روسها قرار بگیرد و با مساعدت و تلاش آنها به تهران وارد شود که در این صورت منافع انگلیسی‌ها در ایران به خطر می‌افتاد.

واژگان کلیدی: انگلستان - قائم‌مقام - محمدشاه - سرجان کمپیل

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

بررسی نقش ژئوپلیتیکی ایران و مداخلات خارجی انگلستان

سید مرتضی ضیایی^۱

میلاذ جعفری مقدم^۲

نویدرضا لطیفان علاف^۳

در معاهدات منعقدہ بین دولت ایران با دولتهای بیگانه همواره ایران بازنده این قراردادهای بوده است. برای نمونه، در اولین سفرسرجان ملکم به ایران در سال ۱۸۰۰ میلادی و تعهدنامه‌ای که با ایران به امضا رسانید، کل این تعهدنامه امتیازاتی بود که ایران به انگلستان واگذار کرده بود، بدون اینکه کمترین امتیاز اصولی کسب کند. سؤالی که نگارندگان در این مقاله به دنبال آن هستند این است که چرا در معاهدات منعقدہ بین ایران و دول خارجی بخصوص با انگلستان اکثراً کشورهای خارجی بیشترین امتیازات را کسب می‌کردند؟ فرضیه‌ای که در نظر گرفته شده این است که دولت ایران هنگامی که با یک کشور بیگانه وارد مذاکره و معاهده می‌شد دقیقاً به اهمیت استراتژیک و سوق‌الجیشی ایران واقف نبوده و لذا از موضع ضعف برخوردار می‌کرد و غافل از این بود که نیاز این کشورها در دوستی با ایران بیشتر از نیاز ایران به آن کشورهاست.

واژگان کلیدی: ایران - موقعیت استراتژیک - انگلستان - امتیازات

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

رد پای انگلیس در اشغال شهرهای ایرانی قفقاز

محمد طاهری خسروشاهی^۱

بر اساس مستندات تاریخی و به گواهی اسناد، تاریخ آغاز روابط ایران و انگلیس از همان ابتدا، مبتنی بر دشمنی و تجاوز و البته در کسوتی از حیل و تظاهر بوده است. یکی از زیان‌بارترین سیاست‌های شوم بریتانیا در ایران، در جریان جنگ‌های روسیه علیه کشور ما و اشغال سرزمین‌های قفقازی ایران شکل گرفته است. مدارک تاریخی بسیاری وجود دارد که نشان می‌دهد دولت انگلستان در تهیه مقدمات جنگ‌های ایران و روس و نیز انعقاد دو عهدنامه گلستان و ترکمانچای و در نتیجه، تسلط روسیه تزاری بر ولایات ایرانی آن سوی رود ارس نقش برجسته‌ای بر عهده داشته و در مقطعی از این نبردها، اطلاعات نظامی و محرمانه سپاه ایران را با استفاده از خیانت برخی عناصر خود فروخته و سست‌عنصر قوای عباس میرزا در اختیار روسیه متجاوز قرار می‌داده است. البته سده‌ها پیش از اشغال قفقاز در عصر قاجار، ردپای انگلیس در درازدستی به این سرزمین‌ها با هدف تضعیف ایران دیده می‌شود. تاریخ‌نویسان هدف عمده دولت تزاری روس در اشغال قفقاز را در راستای عمل به وصیتنامه پتر کبیر می‌دانند؛ وصیتنامه‌ای از مؤسس روسیه جدید در دست است که جانشینان خود را به تسلط بر ایران با رؤیای دستیابی به منابع نفتی شمال توصیه می‌کند و در این میان تأکید بر دوستی انگلیس و روسیه در مفادی از این وصیتنامه، نشان‌دهنده نقش انگلیس در تدوین و تحریر آن است.

دخالت انگلیس در جدایی شهرهای قفقازی ایران و اشغال آن ایالات توسط روسیه، تنها در عصر قاجار محدود نشد و آخرین بار در قیام بزرگ مردم نخجوان با هدف الحاق به خاک ایران صورت پذیرفت. روز نهم اردیبهشت ۱۲۹۸ زمانی که نخجوان جولانگاه ارتش انگلیس، روسیه و عثمانی بود، تعدادی از اهالی غیور و ایران دوست نخجوان در

۱. پژوهشگر مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی - انسانی دانشگاه تبریز.

برابر کنسولگری ایران در این شهر تجمع کرده و فریاد «زنده باد ایران» سر دادند و تقاضای اخذ تابعیت ایرانی کردند. تظاهرات چندین روز به طور کشید اما ناگهان دخالت انگلیسی‌ها در این قضیه، آن را مسکوت گذاشت. انگلیسی‌ها با حضور در انجمن صلح نخجوان، مانع از به ثمر نشستن قیام تاریخی ملت مسلمان نخجوان و بازپس‌گیری بخشی از اراضی اشغالی قفقاز شدند.

نویسنده در این مقاله ضمن بیان تاریخچه‌ای کلی از روند جنگهای ایران و روس و اشغال قفقاز، به تبیین مستندات تاریخی در خصوص نقش انگلستان در تسلط روسیه تزاری بر شهرهای ایرانی آن سوی ارس و اشغال قفقاز می‌پردازد.

در بخشی از این مقاله، بحث کوتاه و مهمی در موضوع نقش علمای شیعه در اعلان جهاد عمومی و نیز بحث مهم دیگری در خصوص تحریف جنگهای ایران و روس توسط برخی نویسندگان مغرض و وابسته به غرب آمده است.

واژگان کلیدی: انگلیس - ایران - اشغال قفقاز - جنگهای روس با ایران

آبادی یا جدایی خوزستان

مریم طحان^۱

از جمله طرح‌های استعماری انگلستان در ایران، طرح جدایی خوزستان بود که تحت عنوان آبادی خوزستان توسط ایادی بریتانیا به اجرا درآمد. این طرح برای اولین بار به قلم میرزا آقاخان کرمانی در رساله «عمران خوزستان» مطرح گشت.

در این طرح میرزا آقاخان به پارسیان هند پیشنهاد کرده بود تا قسمتی از زمینهای ثروت‌خیز خوزستان را از دولت بخرند و با بازگشت به ایران در آبادی وطن خود همت گمارند؛ در مقابل دولت نیز سرمایه ناشی از فروش زمینها را صرف ساختن سد بزرگی در اهواز و نیز تأسیس بندرهای معتبر نماید. پشتوانه این رساله میرزا آقاخان کسی جز ادوارد براون انگلیسی نبود ولی چون مورد قبول ناصرالدین‌شاه واقع نگردید به نتیجه نرسید.

این طرح برای بار دوم مجدداً به جریان افتاد و در سال ۱۳۴۰ش با وساطت شاپور جی توسط محمدرضا پهلوی زیر پوشش شرکت Imino co به انحصار الیگارشی پارسی هند درآمد.

در این مقاله سعی بر آن است تا با معرفی میرزا آقاخان کرمانی به عنوان یکی از نویسندگان و عوامل دست‌نشانده در راه سیاستهای استعماری انگلیس، به اصل طرح وی، مزایا و معایب ناشی از آن پرداخته شود و در ادامه اشاره‌ای به نتایج حاصل از اجرای آن در دوره پهلوی دوم گردد.

واژگان کلیدی: میرزا آقاخان کرمانی - شاپور جی - محمدرضا پهلوی - خوزستان -

پارسیان هند

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی از دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین.

نگاهی به فعالیت‌های مبلغان مذهبی انگلیسی در ایران در کتاب پنج سال در یک شهر ایرانی اثر ناپیر مالکوم

دکتر علی محمد طرفداری^۱

فعالیت‌های مبلغان مذهبی در ایران و دنیای اسلام و دیگر سرزمین‌های جهان، بخشی بنیادین از مجموعه فعالیت‌های استعماری جهان غرب طی قرون اخیر است که تاکنون تمامی ابعاد و زوایای آن مورد پژوهش قرار نگرفته است. از زمان افزایش قدرت کلیسا در طول دوران قرون وسطی و انباشت سرمایه در دستگاه کلیسا، دربار پاپ به سرمایه‌گذاری در راه ترویج آئین مسیح در دیگر سرزمین‌ها روی آورد که این امر به یکی از عوامل مهم شروع عصر اکتشافات جغرافیایی تبدیل شد و در نتیجه آن به تدریج با قدرت‌گیری حکومت‌های کاتولیک مذهب اروپایی در قاره‌های آسیا، آفریقا و آمریکا و به دنبال آن پیدایش جریان‌های شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی، روند تبلیغ مسیحیت به صورت بخشی اساسی و ثابت از رویه استعماری کشورهای اروپایی در سایر نقاط جهان درآمد.

ناپیر مالکوم، یکی از اولین مبلغان «انجمن تبلیغی کلیسا» در شهر یزد است که با شروع فعالیت این انجمن در شهر یزد در سال ۱۳۱۶ق/۱۸۹۸م وارد این شهر شد و حدود پنج سال را در شهر یزد به سر برد و حاصل تجربیات و اندوخته‌های خود را بعد از بازگشت به انگلستان در کتابی با عنوان *پنج سال در یک شهر ایرانی* منتشر کرد. کتاب وی از جمله بارزترین آثار است که به طور خاص از دیدگاه یک مبلغ مذهبی تألیف شده و مؤلف آن غالباً با صریح‌ترین زبان ممکن از اهداف و آمال استعماری مبلغان مذهبی و حکومت‌های متبوعشان علیه جوامع اسلامی سخن می‌گوید و بدین لحاظ این اثر برای روشن کردن نیت استعماری و ضد اسلامی مبلغین مسیحیت در ایران از ارزش

۱. عضو هیئت علمی بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.

بسزایی برخوردار است. طی مقاله حاضر کوشش شده تا تصویری نسبتاً گویا و جامع از اهداف و آمال انجمنهای تبلیغ مسیحیت بر اساس زوایای انعکاس یافته در کتاب پنج سال در یک شهر ایرانی ارائه شود.

واژگان کلیدی: استعمار انگلستان - ناپیر مالکوم - تبلیغ مسیحیت - مسیونرهای

مذهبی

آیت‌الله خامنه‌ای و تبیین مبارزات مسلمانان شبه قاره هند علیه استعمار انگلیس در کتاب *مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان*

دکتر علی محمد طرفداری^۱

سعید طاوسی مسرور^۲

کتاب *مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان* از جمله مهم‌ترین تلاش‌های آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای در دهه ۱۳۴۰ در جهت افزایش آگاهی ملت مسلمان ایران نسبت به مبارزات مسلمانان شبه قاره هند علیه استعمار انگلستان به شمار می‌رود. ایشان در سال ۱۳۴۵ و در زمانی که وسیعاً درگیر مبارزات سیاسی علیه رژیم پهلوی بودند، با ترجمه کتاب *کفاح المسلمین فی تحریر الہند* اثر عبدالمنعم النمر به فارسی، در صدد برآمدند تا با انتشار این اثر تحقیقی گامی مؤثر برای افزودن بر آگاهی مردم ایران نسبت به اقدامات استعماری انگلیسی‌ها در هند و تلاش‌های گسترده آنها برای ایجاد نفاق و دشمنی میان هندوها و مسلمانان بردارند، و به طور خاص این ادعای تبلیغی رایج شده از سوی انگلیسی‌ها مبنی بر همکاری مسلمانان هند با آنها برای استعمار و تجزیه شبه قاره را به صورت مستند و محققانه به نقد بکشند، و از آن جا که کتاب مذکور به تنهایی از عهده محقق ساختن این هدف بر نمی‌آمد، ایشان با افزودن بعضی اضافات، این اثر را به صورت ترجمه و تألیف و با عنوان *مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان* در سال ۱۳۴۵ به زبان فارسی بگرداندند که دو سال بعد در ۱۳۴۷ برای نخستین بار توسط انتشارات آسیا چاپ و منتشر شد.

این کتاب از دو جهت دارای ویژگی و اهمیت خاصی است، زیرا از یک سو حصه‌ای برجسته از اندیشه صاحب آن را در سالهای مبارزه و زندان علیه رژیم پهلوی در خود ثبت و ضبط کرده و از سوی دیگر موضوع این کتاب، یعنی نقش و جایگاه مسلمانان

۱. عضو هیئت علمی بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.

شبه قاره هند در مبارزه علیه استعمار انگلستان و حضور جدی و فراگیر آنان در نهضت آزادیخواهی هندوستان و کسب استقلال این سرزمین، دارای اهمیت بسیار است و هنوز نیز در زبان فارسی آثار تحقیقی چندانی در این باره وجود ندارد. آیت‌الله خامنه‌ای در این اثر به صورتی محققانه و منتقدانه و از جهات مختلف به بررسی علل و چگونگی حضور استعمار انگلستان بر شبه قاره پرداخته و پیامدها و نحوه عملکرد حضور انگلیسی‌ها در شبه قاره هند، و نیز تلاش‌های آنان برای غلبه بر مبارزات مسلمانان این خطه را مورد مطالعه قرار دادند که در مقاله حاضر با بررسی این اثر و دیدگاه مترجم و مؤلف آن، مباحث گوناگون طرح شده در کتاب مورد بررسی و بازنگری قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای - کتاب *مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان* - استعمار انگلستان - نهضت‌های اسلامی هندوستان - تجزیه شبه قاره هند

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

(دغدغه انگلیسی، عمل امریکایی)

احمد عبادی‌نسب^۱

مرتضی باقیان زارچی^۲

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ از جمله وقایعی است که تاکنون درباره آن، آثار بی‌شماری به نگارش درآمده و با گذشت زمان، نیز، هر از چند گاهی، زوایای پنهانی از کودتا، در قالب اسناد و مدارک برای مورخین و تحلیل‌گران کشف می‌شود. این کودتا، تأثیرات و پیامدهای زیادی بر سرنوشت ایرانیان بر جای گذاشت. از یک سو، این حادثه به مدت بیست و پنج سال، فضای داخلی کشور را به سمت استبداد و اختناق بیش برد و از دیگر سو، تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر روابط خارجی و مناسبات بین‌المللی ایران بر جای گذاشت. بر اثر این کودتا جهت‌گیری سیاست خارجی ایران در چارچوب «اتحاد و ائتلاف با غرب» قرار گرفت که این امر تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ش ادامه داشت.

طبق تمام مدارک و اسناد یافت شده از زمان کودتا تاکنون، مهم‌ترین نقش در وقوع کودتای ۲۸ مرداد را عوامل خارجی و به ویژه همکاری مشترک دولتهای استعماری آمریکا و انگلستان برعهده داشت. آمریکا که برای شکستن سلطه انحصاری انگلیس بر منابع نفت ایران در ابتدا به حمایت از نهضت ملی ایران پرداخت بعداً که از امکان به سازش کشاندن نهضت ملی ایران براساس شرایط دلخواه خود ناامید شده بود با تشویق‌های انگلستان به اجرای کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ پرداخت.

حال سؤال مهم مطرح شده در اینجا اینست که چرا با وجود انگیزه‌های سیری‌ناپذیر انگلیس برای براندازی دولت مصدق و تردیدهای اولیه دولت آمریکا، در نهایت عملیات براندازی دولت ملی در ایران به آمریکاییها واگذار شد. در این راستا این مقاله، به دنبال

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۲. دانشجوی دکترای علوم سیاسی دانشگاه تهران.

طرح پرسش فوق و بررسی عمیق نقش انگلیس در حوادث پس از ملی شدن نفت و ریشه‌یابی تعاملات انگلیس و آمریکا در امر کودتا می‌باشد.

واژگان کلیدی: کودتای ۲۸ مرداد - آمریکا - انگلیس - نهضت ملی ایران

نقش انگلیس در جدایی استان خوزستان از ایران

سمیه عبداللهی^۱

حضور انگلیس در ایران از زمان تیموریان آغاز و در عهد صفویه، افشاریه و زندیه با برقراری روابط تجاری ادامه داشت. در دوره قاجار، انگلیس توانست امتیازات زیادی در جهت غارت ذخایر ایران کسب کند و با ایجاد رعب و وحشت و با استفاده از اختلافات قومیت‌های مخالف باحکومت مرکزی، سودای تجزیه ایران را در سر می‌پروراند. این کشور در خوزستان از روابط دوستانه فردی به نام شیخ جابر خان نصرت‌الملک و پسرش شیخ خزعل برای رسیدن به اهداف خود بهره برد. خزعل با حمایت انگلیسی‌ها عملاً بر خوزستان فرمانروایی یافت و خود را امیر عربستان (خوزستان) خواند او سایر عشایر عرب را مرعوب و مطیع ساخت و سرانجام لقب «سردار اقدس» و رتبه «امیرنویانی» یافت. هم‌زمان با افزایش قدرت شیخ خزعل در خوزستان و به سبب اعطای امتیاز نفت به داری، توجه انگلیسی‌ها به آن منطقه دوچندان شد و برای آن که در آنجا شورش روی ندهد، از شیخ خزعل حمایت کردند شیخ خزعل در لشکرکشی‌های انگلیس در جنگ جهانی اول در خوزستان، همدست آنان بود و تمام توان خود را به کار گرفت تا از منافع انگلیسی‌ها دفاع کند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، انگلیس با اعطای پناهندگی سیاسی به عناصر جدایی‌طلب و تروریست خلق عرب، اقدامات تحریک‌آمیز و تروریستی خود را در خوزستان با هدف تجزیه این استان ادامه می‌دهد. در این پژوهش سیر حضور انگلیس در خوزستان و نقش آن در ایجاد اقدامات تجزیه‌طلبانه و تأثیر عناصر داخلی در پیشبرد اهداف این کشور بررسی می‌شود.

واژگان کلیدی: استان خوزستان - شیخ خزعل - انگلیس - اقدامات تجزیه‌طلبانه

انگلیسی‌ها و دژخویی روسها در رویدادهای سال ۱۳۳۰ق آذربایجان

مسعود عرفانیان^۱

سال ۱۳۳۰ق، یکی از تلخ‌ترین و تیره‌ترین سالهای حیات سیاسی و اجتماعی مردم ایران — به ویژه مردم آذربایجان — است. در این سال ایران بی‌ثبات به لحاظ سیاسی، اجتماعی و نظامی از نظر اقتصادی هم در وضعیت نامساعدی قرار داشت و کسری بودجه که دست‌کم ریشه در یک دههٔ پیش داشت به اوج خود رسیده بود.

مقامات ایران برای حل بحران اقتصادی و سروسامان دادن به اوضاع مالیه ایران مورگان شوستر آمریکایی را به ایران فرا خواندند. اما پیش از اینکه حضور او در ایران به یک سال برسد، مستبدان که منافع خویش را در خطر دیده بودند و پشتیبانان سرسخت آنان روسیه به مخالفت با شوستر برخاسته و با دادن اولتیماتوم به ایران عزل او را خواستار شدند.

اگرچه ایران اولتیماتوم را پذیرفت و شوستر مجبور به خروج از ایران شد، اما آتش کینه روسیان و زیاده‌خواهی آنان را در دست‌اندازی به خاک ایران پایانی نبود و آنان برای پیشبرد هدفهای شوم خود آذربایجان و به ویژه شهر تبریز را به خاک و خون کشیدند و در عاشورای سال ۱۳۳۰ق. شهید ثقة‌الاسلام روحانی دلاور و نامدار را به همراه هفت‌تن دیگر با دژخویی به دار آویختند.

در تمام این مدت انگلیسی‌ها در برابر تجاوز آشکار، جنایات و دژخویی روسها نه‌تنها واکنشی جدی نشان ندادند. بلکه بنا بر مصالح و منافع خویش از کنار این همه جنایت به سادگی گذشته و حتی در پاره‌ای اوقات با روسیان همسویی نشان داده و در گزارشهای خود از خشونت و جنایات روسیان در حق مردم آذربایجان به راحتی گذشته و آن را ناچیز شمرده‌اند.

۱. پژوهشگر ارشد تاریخ آذربایجان.

نوشتار حاضر بر آن است تا با استفاده از گزارش‌های خود انگلیسی‌ها و منابع و مآخذ موجود، تصویر روشنی را از مواضع دوگانه آنها در برابر جنایات روسیان ارائه کند.

واژگان کلیدی: روسها - انگلیسی‌ها - آذربایجان - اولتیماتوم - ثقة‌الاسلام

نقش انگلستان در جداسازی بخشی از مناطق شرقی ایران (در دوره قاجار)

دکتر محمدرضا عسکرانی^۱

پس از قتل نادرشاه بخشی از مناطق شرقی ایران زیر نفوذ حاکمان محلی قرار گرفت. در دوره قاجار تلاش برای برقراری حاکمیت کامل دولت ایران بر این نواحی آغاز شد. دولت انگلستان که به تازگی بساط استعماریش را در هند گسترده بود، این تکاپوها را بر نمی‌تافت و از سویی درصدد ایجاد مناطق حایل بین هند این مستعمره با روسیه بود تا از پیشروی این کشور به سوی هند جلوگیری کند.

هدف این نوشتار تبیین نقش انگلستان در جداسازی بخشی از مناطق شرقی ایران بویژه سیستان است. که به روش «مطالعه روندی» و «اسنادی» و با استفاده از مندرجات سفرنامه‌ها، خاطرات و سایر منابع دست اول انجام گرفته است.

این بررسی نشان داد: مداخله‌های انگلیس در شرق ایران سرانجام موجب جدایی بخش وسیعی از بهترین اراضی سیستان گردید و دولتمردان قاجار نیز بر اثر ناآگاهی از اوضاع جهانی در برابر بازی‌های استعمارگران فروماندند. همچنین مشخص شد: فروپاشی خاندان کیانی سرآغاز بحران‌های پدامنه‌ای در سیستان بود و حاکمان محلی جدید نتوانستند از نفوذ روزافزون انگلیس در منطقه جلوگیری نمایند.

واژگان کلیدی: انگلستان - روابط خارجی - افغانستان - سیستان - قاجاریه

بررسی نقش و عملکرد علمای مذهبی در مخالفت با

دسیسه‌های انگلیس در دوره مشروطه

(مطالعه موردی: آیت‌الله حائری یزدی)

صدیف عطایی^۱

هادی آخوندی^۲

تاریخ معاصر ایران سرشار از دسیسه‌های متعدد سیاسی، اقتصادی، نظامی و مذهبی از طرف دشمنان قسم خورده این مرز و بوم، به ویژه انگلیس و امریکا بوده است. آنگونه که اسناد و روایات تاریخی نشان می‌دهد علما و مراجع بزرگوار شیعه در دوره مشروطه (همچون مدرس، نائینی، حائری و...) در سالهای پایانی سلطنت قاجار از وجود دسیسه‌ها و توطئه‌های خطرناک استعماری بر ضد دین و روحانیت، مطلع و به شدت نگران آینده اسلام و ایران بودند و می‌کوشیدند با شیوه‌های گوناگون با این امر مقابله کنند. تأسیس حوزه علمیه قم توسط آیت‌الله عبدالکریم حائری یزدی در سال ۱۳۴۰ق (همزمان با کودتا) یکی از اقدامات بسیار مهم مرجعیت تشیع برای حفظ دین و تقویت نهاد روحانیت در آن برهه حساس تاریخی بود. اهمیت این اقدام مهم را می‌توان از ابراز آگاهی و نگرانی وی در قبال دشمنیهای انگلیس علیه اسلام و تشیع را، متوجه شد. صدرالاشرف نقل کرده در دیداری که با حاج شیخ عبدالکریم در سال ۱۳۰۷ش داشته است: «ایشان از اوضاع وقت به طوری گریه کرد که مثل باران اشک می‌بارید و گفت: انگلیسها حلقوم اسلام و مسلمین را گرفته‌اند و تا آنرا خفه نکنند دست بردار نیستند.» نویسندگان در این مقاله در پی پاسخ به این سؤال هستند که، مهم‌ترین علت و انگیزه مخالفت قشر روحانیت در قبال سیاستهای انگلیس در دوره مشروطه چه بوده است؟

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای، دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه.

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشگاه تهران.

فرضیه اصلی در اینجا این است که: قشر روحانیت در راستای آیه نفی سبیل، همیشه در طول تاریخ، مخالف هر گونه سلطه و سیطره کفار بر مسلمانان بوده است. فرضیه رقیب در اینجا بدین بیان است که: مخالفت علمای مذهبی با استعمار انگلیس به ویژه در دوره مشروطه در راستای دفاع از منافع ملی و حس ناسیونالیسم بوده است. روش پژوهش به صورت تحلیلی - تاریخی و گردآوری اطلاعات هم از طریق بررسی اسناد و کتب تاریخی می‌باشد.

واژگان کلیدی: علمای مذهبی - انگلیس - آیت‌الله حائری

بررسی و تحلیل عملکرد کریم خان زند با کمپانی هند شرقی انگلیس

سید احمد عقیلی^۱

محمدحسین رشیدی^۲

نوع نگرش کریم‌خان به روابط بین‌الملل و به خصوص کمپانی هند شرقی انگلیس در نوع خود متفاوت از نگرش دولتهای قبل بود. به همین منظور پرداختن به این نوع نگرش و رویکرد کریم‌خان زند به انگلیس حائز اهمیت است.

با شروع حکومت زندیه، نزدیک صد و پنجاه سال از فعالیت کمپانی هند شرقی می‌گذشت. به این لحاظ انگلیس به خوبی بر مناطق خلیج فارس آشنایی داشت و حضور و عدم حضور آن در منطقه خلیج فارس قابل توجه و بررسی است. هجوم افغانها که با سقوط صفویه همراه بود منجر به تزلزل در روابط بین‌المللی ایران شد. کریم‌خان زند با احتیاط بیشتری به روابط خارجی می‌نگریست. از نظر او دولتهای خارجی فقط به سود خود می‌اندیشند و به استعماری بودن اهدافشان واقف بود. با این حال با درک ملاحظاتی چون جلوگیری از نزدیکی و همسویی سیاستهای این دولت با حکام محلی؛ کسب منافع اقتصادی؛ از بین بردن دزدی دریایی و سرکشان محلی بندری به تعامل با انگلیس و کمپانی هند شرقی پرداخت.

در این پژوهش رویکرد زندیه به کمپانی هند شرقی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. رویکرد دولت زندیه از دو منظر قابل بررسی است: دلایل کریم‌خان برای رابطه با کمپانی هند شرقی و دلایلی که کریم‌خان از رابطه با دول غربی به خصوص انگلیس صرف‌نظر می‌کرد. هر دو نگرش منافی برای ایران عصر زند و مناطق خلیج فارس از نظر امنیت و احیای تجارت در برداشت. از پیامدهای این تعامل توسعه تجاری بصره توسط انگلیس به جای بوشهر در زمانی که رابطه کمپانی با حکومت زند صمیمانه نبود. از نتایج

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

همین تغییر مرکز و نمایندگی انگلیس در خلیج فارس توسط انگلیس، جنگ بصره و تسلط کریم‌خان به این منطقه بود.

واژگان کلیدی: کریم‌خان - انگلیس - خلیج فارس - کمپانی هند شرقی - بصره

نقش انگلیس در رواج افیون در ایران

طاهره علایی^۱

دکتر عباس سرافرازی^۲

یکی از راههایی که انگلیسی‌ها برای تضعیف ایران و از بین بردن اندیشه مقاومت ایرانیان و دیگر کشورهای جهان انجام دادند، رواج و گسترش افیون بود. آنان با هدف منهدم ساختن صنایع داخلی و وابسته نمودن ایران به محصولات اروپایی و به دست آوردن بازار فروش در ایران، از بین بردن روحیه استقلال، خودکفایی و مقاومت و انحطاط فکری و جسمی مردم ایران از دوره صفوی سعی در رواج افیون در جامعه ایران نمودند، آنان با ترفندهای مختلف خصوصاً توسط پزشکان، مسیونرهای مسیحی و بازرگانان سعی در مبتلا ساختن بزرگان و درباریان و توده مردم ایران نمودند، آنان متوجه بودند که مردم ایران افرادی باهوش باغیرت و شهامت و شجاع می‌باشند که با تکیه بر مبانی دینی و عقیدتی خود می‌توانند در مقابل استعمار ایستادگی کنند بنابراین در برابر حیل‌های مختلفی که برای تضعیف ایران پس از مقاومت ایرانیان در جنگ‌های ایران و روسیه صورت پذیرفت، آنان در صدد برآمدند با رواج افیون در جامعه ایران به فساد اجتماعی، سیاسی، اداری دامن بزنند و به این طریق حتی ارتشیان و نیروهای مسلح ایران را گرفتار نمایند، استعمار در این راستا حتی به گسترش کشت تریاک در ایران پرداخت که علاوه بر رواج مصرف تریاک در از بین بردن کشاورزی و صنعت ایران نیز نقش داشتند.

واژگان کلیدی: استعمار - ایران - افیون - قاجارها - کشاورزی - صنعت

۱. کارشناس ارشد تاریخ.

۲. هیئت علمی گروه تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد.

بررسی نقش انگلیس در قراردادهای مرزی سیستان (در دوره قاجاریه)

جواد علایی مقدم^۱

سیستان به عنوان ولایت شرقی و مرزی ایران زمین، در ادوار مختلف تاریخی از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است و همواره دولتهای حاکم بر ایران به علل استراتژیک، و همچنین اهمیت تولیدی سیستان، توجه زیادی به آن داشتند. در دوران قاجاریه که دولت مرکزی از قدرت کمی برخوردار بود و انگلیس نیز در هندوستان سیادت داشت، سیستان دارای ارزش دوچندان گشت چرا که این سرزمین بزرگ به عبارتی دروازه هندوستان که مهم‌ترین مستعمره انگلیس به حساب می‌آمد، بود؛ از این رو انگلیس با برنامه‌های بلند مدت و با استفاده از بی‌کفایتی حکومت قاجار، قراردادهای مختلفی را به ایران تحمیل نمود که در ابتدا جدا شدن افغانستان از ایران و پس از آن تقسیم سیستان و مرزبندیهای بسیار زیان بار با حکمیت‌های گلد اسمیت و مک ماهون را در پی داشت.

در تمام این قراردادها و حکمیتها انگلیس نقشی پر رنگ و آشکار ایفا نمود و تنها برنده این قراردادها، استعمارگر پیر یعنی انگلیس بود. این قراردادها آثار زیان باری را بر روی منطقه از نقطه‌نظرهای سیاسی، طبیعی و انسانی بر جای گذاشت که بسیری از آنها تا زمان حاضر نیز ادامه دارد.

در این مقاله به بررسی قراردادهای مرزی سیستان در دوران قاجاریه و نقش انگلیس در آنها پرداخته می‌شود و در نهایت آثار و نتایج این قراردادها از زمان عقد قرارداد تا عصر حاضر بررسی می‌گردد.

واژگان کلیدی: سیستان - استقلال افغانستان - تقسیم آب هیرمند - گلد اسمیت -

مک ماهون

بررسی سیاست‌های انگلیس در ایران دوره پهلوی (از منظر نشریات فکاهی)

محمدرضا علم^۱

ناهید بهرامی^۲

سیاست‌های انگلستان در ایران دوره پهلوی دارای پیچیدگی‌هایی است که شایسته است از هر زاویه‌ای مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد. تأثیراتی که سیاست‌های انگلستان بر همه شئون جامعه ایران در دوره ی مورد بحث گذارده بارها مورد بحث و بررسی واقع شده و از ابعاد گوناگون مورد تحلیل قرار گرفته است. اما به جرئت می‌توان گفت چنین بررسی با تکیه بر نشریات طنز و فکاهی و از نگاه کاریکاتوریست‌ها و طنزپردازان نکته‌سنج و نقاد تاکنون صورت نگرفته یا اگر کاری صورت گرفته به صورت بسیار محدود و جزئی بوده است. در نشریات فکاهی این دوره علاوه بر شعر و نثر طنزگونه که با نقادی خود خراش بر بر پیکر استبداد زده‌اند شاید بتوان صدها کاریکاتور یافت که به بیداری و آگاه‌سازی عمومی و لزوم ایستادگی ایرانیان در مقابل استبداد و استعمار روس و انگلیس اشاره دارد. در نظم، نثر و تصاویر این نشریات، مطالبات عمومی جامعه معمولاً به صورت استعاره، کنایه و به شکلی نمادین مطرح می‌شود. در این مقاله تلاش می‌شود ضمن تحلیل سیاست‌های انگلیس در ایران تأثیرگذاری این نشریات در روشنگری طبقات جامعه و نیز نقش نشریات فکاهی تبیین و تفسیر گردد.

واژگان کلیدی: فکاهی - طنز - کاریکاتور - انگلستان - پهلوی

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه شهید چمران اهواز.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی گروه تاریخ دانشگاه شهید چمران اهواز.

رقابتهای انگلیس و آلمان و تأثیر آن بر اوضاع ایران در دوره رضاشاه

دکتر محمدرضا علم^۱

زهرا سواری^۲

همزمان با دوره رضاشاه در ایران که سیاست خارجی خود را بر حفظ روابط دوستی با انگلیس و روسیه و همسایگان خود و افزایش روابط اقتصادی با آلمان بنا نهاده بود در اروپا شاهد اوجگیری دسته‌بندیهای کشورهای غربی هستیم که برای رویاروییها با هم صف‌آرایی می‌کردند. و در آسیا و خاورمیانه به دنبال منافع بودند. روابط نزدیک ایران و آلمان و مناسبات گسترده اقتصادی و نفوذ در میان ایرانیها از نظر انگلیسی‌ها پوشیده نماند و از طرفی اهمیت ایران و افغانستان به عنوان معابر هندوستان، مستعمره باارزش انگلستان بر آلمان محرز بود و با شروع جنگ جهانی دوم و نزدیک شدن آلمان از طریق قفقاز به هندوستان موجب نگرانی انگلیس شد. و با حمله آلمان به شوروی انگلستان به حمایت از شوروی برخاسته و با نقض بیطرفی، خاک ایران به اشغال متفقین درآمد و باعث تزلزل سیاسی، تفرق قوای نظامی، برهم خوردن کلیه اوضاع اقتصادی و تأسیسات صنعتی و عملیات عمرانی و خسارات مالی بر ایران شد و امید به پیشرفت، آبادانی و امنیت به یأس مبدل شد. هدف پژوهش حاضر بررسی رقابتهای آلمان و انگلیس در این مقطع حساس و تأثیر آن بر اوضاع اقتصادی و سیاسی ایران است.

واژگان کلیدی: انگلیس - آلمان - رضاشاه - جنگ جهانی دوم - روابط خارجی

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه شهید چمران اهواز.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه شهید چمران اهواز.

نقش بازاریان و اصناف در پیروزی انقلاب اسلامی

محمد رضا علم^۱

علی ممبینی

بازاریان در دوره قاجار نقش اقتصادی و اجتماعی مهمی ایفا می‌کردند و با نفوذ غرب در ایران به شخصیت سیاسی خود آگاه شدند. در پایان همین دوره و در دوره نخست‌وزیری رضاخان بازاریان همراه با سایر گروه‌های مردمی به مخالفت با طرح جمهوریت رضاخانی پرداخته و مانع از اجرای آن شدند.

در دوره پهلوی نیز آنها در کنار رهبران خود به ویژه روحانیون به مخالفت با این دولت پرداختند. اصناف با کشف حجاب مخالفت کرده و در تشکیل جبهه ملی حضور پررنگ داشتند.

در تشکیل احزاب از جمله حزب زحمتکشان و هیئت‌های مؤتلفه اسلامی حضوری فعال داشته و از نخست‌وزیری مصدق حمایت کردند. در اعتراض به دستگیری امام خمینی در سال ۱۳۴۲ در صف اول معترضین قرار داشتند. در شکل‌گیری گروه‌های چریکی و مقابله با حزب رستاخیز نقش آنها نمایان است. با اعتراض به مقاله روزنامه اطلاعات در سال ۱۳۵۶ و مخالفت با دولت بختیار نقش خود را در پیروزی انقلاب کامل کردند. ضمناً باید گفته شود که این گروه همیشه پیرو دستورات امام خمینی(ره) بوده‌اند.

در این مقاله به بررسی جایگاه آنها در پیروزی انقلاب اسلامی می‌پردازیم و می‌خواهیم به این سؤال پاسخ دهیم که این گروه از چه راه‌هایی در پیروزی انقلاب سهیم بودند.

واژگان کلیدی: بازاریان - اصناف - انقلاب ایران - پهلوی

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه شهید چمران اهواز.

چگونگی و نتایج تسلط انگلیس بر نفت ایران

معصومه علمدار^۱

لیلی نیک‌روش^۲

قریب یک قرن است که تاریخ کشور ما با مسئله نفت پیوستگی ناگسستنی یافته است. از اواخر قرن نوزدهم که نفت و اهمیت اقتصادی آن شناخته شد، انگلستان در صدد دستیابی بر منابع نفتی منطقه خلیج فارس و مخصوصاً ایران برآمد و برای گرفتن امتیازهای اکتشاف و استخراج نفت سخت به تکاپو افتاد و سرانجام موفق شد با کمک کمپانیهای خود با تحمیل قراردادهایی به ایران، امتیازهای نفتی قابل توجهی کسب کند.

قرارداد «دارسی» و تجدید آن در زمان رضاخان و همچنین قرارداد «گس» - گلشائیان» ایران و حکومت آن را به صورت دست‌نشانده و تحت‌الحمایه انگلستان درآورد. بدین سان انگلستان سالها ثروت ملی ما را به یغما برد و در عوض تیره‌روزی و فقر برای ملت ایران به ارمغان آورد.

در این مقاله به چگونگی تسلط انگلیس بر نفت ایران و نتایج آن پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: نفت - انگلیس - قراردادهای نفتی - امتیازها - شرکت‌های نفتی

۱. کارشناس ارشد تاریخ و مدرس دانشگاههای پیام نور کرمان، زرنده، بم، راور.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه تربیت معلم تهران (خوارزمی).

معاهده گلد اسمیت و نقش انگلیس در تقسیم بلوچستان ایران

نصرت خاتون علوی^۱

روسها در دوره ناصرالدین شاه در شرق دریای خزر پیشرویهای زیادی کردند. با تصرف بخارا، قلمرو آنها در ترکستان به ساحل رود سیحون رسید؛ بدین ترتیب، سپاهیان روسیه در کنار مرزهای افغانستان تهدیدی جدی برای هندوستان به حساب می‌آمدند؛ بنابراین، در این دوران سیاست انگلیس بر این پایه قرار گرفت که مرزهای هندوستان را از خطر احتمالی تجاوز روسیه در امان نگه دارد. به این منظور، حدود مرزی افغانستان، سیستان و بلوچستان می‌بایست به نوعی تعیین می‌شد که حریم امنیتی لازم برای هندوستان فراهم آید.

انگلیسی‌ها صحرای بزرگی را که در غرب هند واقع بود و به بلوچستان انگلیس (در پاکستان امروزی) شهرت داشت، تصرف کردند و با ایران همسایه شدند. آنها پس از این، در صدد تعیین خطوط مرزی با ایران برآمدند و به این منظور، ده سال پس از امضای معاهده پاریس، ژنرال گلد اسمیت را روانه ایران کردند. مذاکرات در این باره چند سال طول کشید و سرانجام، مرزهای بین دو کشور از خلیج گواتر تا کوهک معین شد؛ بدین ترتیب، دسیسه‌های دولت انگلیس و عدم کفایت حکومت ناصرالدین شاه سبب شد که قسمتی از بلوچستان بر اساس معاهده گلد اسمیت از ایران جدا شود.

واژگان کلیدی: قاجار - استعمار - انگلیس - بلوچستان - گلد اسمیت

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی.

نقش انگلیس در ایجاد تنش بین ایران و عراق بر سر حاکمیت اروندرود (بررسی قرارداد ۱۹۳۷ م)

فاطمه علیزاده^۱

بعد از پایان جنگ جهانی دوم، کشور عراق با حمایت انگلستان از تجزیه امپراتوری عثمانی به وجود آمد (۱۹۲۰ م) انگلستان در جهت دستیابی به اهداف توسعه‌طلبانه خود در منطقه، مخصوصاً در خلیج فارس، در پی کسب شناسایی دولت جدیدالتأسیس عراق توسط دولت ایران برآمد تا به این وسیله عراق به جمع کشورهای عضو جامعه ملل بپیوندد. در این راستا، دولت ایران خواهان شناسایی حقوق خود و رفع اختلافات طرفین در اروندرود و شناسایی خط تالوگ به عنوان خط مرزی در این رودخانه بود. در نهایت طبق توافق، حل کلیه اختلافات مورد دعوی ایران در این زمینه از طرف انگلستان به دولت ایران به شرط شناسایی عراق از سوی ایران داده شد و پس از آن ایران با عضویت عراق در جامعه ملل موافقت کرد. دولت عراق پس از این مسئله نه تنها حقوق ایران را در اوند رود را به رسمیت نشناخت بلکه با حمایت انگلیستان، ادعاهای خود را در این زمینه تقویت کرده و موجب تیرگی روابط خود با ایران شد. در نهایت طرفین در سال ۱۹۳۷ م قراردادی را امضا کردند که به موجب آن حاکمیت عراق بر تمامی اوند رود به استثنای پنج کیلومتر در جلوی آبادان، مسجل شد. قرارداد ۱۹۳۷ م در نتیجه نفوذ انگلستان و حمایت او از دولت عراق و در تضاد کامل با حقوق ایران و برخلاف حقوق و قوانین بین‌المللی بود.

واژگان کلیدی: قرارداد ۱۹۳۷ - خط تالوگ - اروندرود

ایران و انگلیس و مناقشات بر سر مالکیت جزایر سه‌گانه (با تکیه بر دوره پهلوی)

محمدحسین علیزاده^۱

مسعود خاتمی^۲

در بسیاری از کشورهای حاشیه خلیج فارس اختلافات سرزمینی وجود دارد، اما موضوع دعاوی در قبال جزایر سه‌گانه ایرانی تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی به یکی از جنجال برانگیزترین این اختلافات تبدیل شده است. دلیل آن نیز به پیگیری‌های بسیار جدی و مستمر امارات در این دعاوی و حمایت‌های غیرمستولانه کشورهای عربی — خصوصاً اعضای شورای همکاری خلیج فارس — و همچنین شیطنتهای قدرتهای فرامنطقه‌ای، از جمله انگلیس، برمی‌گردد که در طول تاریخ معاصر ما نقش قییم را برای شیوخ عرب بازی می‌کرد و به ادعای آنان مبنی بر مالکیت جزایر فوق‌الذکر دامن می‌زد. که این امر بارها مورد اعتراض ایران قرار گرفت که حاصل این بده بستانهای دیپلماتیک در سال ۱۹۷۱م واگذاری جزایر سه‌گانه به ایران بود. این مقاله درصدد است که با تکیه بر مناقشات صورت گرفته بین ایران و انگلیس درباره حاکمیت جزایر سه‌گانه، موضع ایران را بر حاکمیت در این جزایر مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: ابوموسی - تنب بزرگ - تنب کوچک - خلیج فارس - جزایر سه‌گانه - حاکمیت.

۱. کارشناس ارشد تاریخ.

۲. کارشناس ارشد تاریخ.

نقش سیاسی انگلیس در جنگهای دوره اول و دوم روسیه و ایران

منصور غبیشاوی^۱

در زمان پادشاهی فتحعلی‌شاه، کشورهای استعمارگر اروپایی متوجه کشور ایران شدند و با توجه به اهمیت ژئوپولوتیکی و ارتباطی ایران در آن زمان، خصوصاً این توجه از طرف انگلستان بیشتر بود. جنگهای ایران و روس و به تبع آن انعقاد قراردادهای گلستان و ترکمانچای که منجر به جدایی بسیاری از سرزمینهای کشورمان شد یکی از دوران ننگین تاریخ معاصر کشورمان می‌باشد، در این دوره اتفاق افتاد و این در زمانی بود که فتحعلی‌شاه با انعقاد قراردادهایی با انگلیس به کمکهای آنها متکی شده بود. با توجه به این نکته، در این مقاله سعی بر این است که با بررسی روابط سیاسی ایران و انگلیس در قالب عهدنامه‌هایی که بین این دو کشور بسته شده نقش سیاسی انگلیس در جنگهای ایران و روس مورد بررسی قرار گیرد. که انگلیس چگونه توانست در روند جنگهای ایران و روس با بستن قراردادهایی منافع سیاسی و نظامی و به طور کل منافع استعماری خود را حفظ نماید و ایران را فدای مطامع خویش قرار داده و در مواقع حساس ایران را در مقابل روسیه تنها گذارد.

واژگان کلیدی: عهدنامهٔ مجمل - عهدنامهٔ مفصل - عهدنامهٔ تهران - روابط ایران و انگلیس - جنگ ایران و روس

۱. کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

روسها از منظر سفرنامه‌نویسان انگلیسی عصر قاجار

مریم غلامی خسروآبادی^۱

کیوان کریمی الوار^۲

ایران پیش از کشف نفت به سبب دروازه هندوستان محسوب شدن، از نظر امپراتوری بریتانیا در درجه اول اهمیت قرار داشت. درگیری بین انگلیس و روسیه بر سر این مستعمره و نیز پیدا کردن بازار کالاهای مصرفی، ایران را وارد رابطه این دو قدرت کرد. دولت ایلی قاجار با نارساییهای ساختاری خود که بخشی از آن را به طور کلی با تزلزل اقتصادی سیاسی ناشی از سقوط صفویه به ارث برده بود، در این رقابتها، تنها نقش یک سرباز پیاده را در صفحه شطرنج بین‌المللی بازی کرد.

کتب تاریخی و سیاسی زیادی به بررسی روابط سه کشور مذکور پرداخته‌اند اما در این مقاله سعی می‌شود تا سیاست و عملکرد روسها در ایران را از دید انگلیسی‌ها و با استناد به سفرنامه‌هایی که در ایران نوشته‌اند بررسی شود. بدیهی است که بررسی عملکرد روسها در ایران از دیدگاه این سفرنامه‌ها، خود به خوبی معرف نگاه انگلیسی‌ها به ایران نیز می‌باشد، چرا که بسیاری از نویسندگان آنها مأموران لشکری و کشوری بودند که پیش از گشوده شدن راه زمینی مصر در سال ۱۸۴۰م در رفت و برگشت از هند، ناگزیر از ایران می‌گذشتند؛ مسافران انگلیسی اوایل این دوره یعنی حکومت فتحعلی‌شاه قاجار تا ناصرالدین‌شاه که عمدتاً در نواحی شمال ایران مأموریت داشته‌اند، عملکرد روسها را در محتوای کلام خود بطور نه‌چندان ملموسی بررسی کرده‌اند. از جمله این سفرنامه‌ها می‌توان به فریزر، لایارد، راولینسون و بارنز اشاره کرد.

۱. دکترای تاریخ گرایش ایران اسلامی از دانشگاه شیراز.

۲. دانشجوی دکترای تاریخ گرایش ایران اسلامی دانشگاه شیراز.

سفرنامه‌های مرحله دوم یعنی از دوره ناصرالدین‌شاه تا مشروطیت، که مصادیق آن کرزن و سپس سایکس هستند، موقعیت تجاری - سیاسی و نظامی روسها در ایران را به دقت و آشکارا بررسی کرده‌اند. چرا که تضاد منافع بین این دو قدرت علنی شده بود. سفرنامه‌های مرحله سوم - از مشروطیت تا پایان دوره قاجار - یعنی سفرنامه ویلسن، جنگ‌های جهانی در ایران اسکراین و سفرنامه اوکانر، در زمانی نوشته شده‌اند که انگلیسی‌ها در قراردادهای ۱۹۰۷، ۱۹۱۵ و جنگ جهانی با روسها همپیمان شدند و به همین جهت دشمنی ملت ایران را به قیمت دوستی با روسها خریدند از این‌رو سفرنامه‌نویسان انگلیسی این دوره، به سرزنش سیاست انگلیس در ایران پرداخته‌اند.

واژگان کلیدی: قاجاریه - سفرنامه - روسها - انگلیسی‌ها - نفت ایران

تبیین سیاستهای انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

محمد فاتحی^۱

بهزاد قاسمی^۲

کشف و استخراج نفت در ایران تا پایان قاجاریه با نام انگلیسی‌ها در ذهن دولتمردان قاجار عجین شده بود. اقدامات ظاهری رضاشاه برای بهبود شرایط ظالمانه قرارداد نیز عملاً به بدتر شدن شرایط انجامید. در دوران اولیه پس از رضاخان که با بهبود فضای سیاسی کشور همراه بود، مسئله نفت نیز به تدریج مطرح شد و در نهایت در اواخر دهه ۲۰ ش نفت به مسئله اصلی سیاست داخلی و خارجی ایران تبدیل شد. ملی کردن صنعت نفت و قطع سلطه دیرین انگلیس، سیاست موازنه منفی که با تکیه بر تضاد منافع امریکا و انگلیس پیش می‌رفت، منافع انگلیس را در خطر قرار داده بود و برای حفظ نفوذ و مداخله خود به برنامه‌ریزی راهبردی مبادرت ورزید. تجربه طولانی حضور در ایران، برخورداری از شبکه‌ای قدرتمند و ذی‌نفوذ در جامعه و هیئت حاکمه کشور از اهرمهای مهم سلطه انگلیس در این زمان بود.

سؤال اصلی پژوهش این است که: سیاستهای انگلیس در برهه زمانی ملی شدن صنعت نفت در ایران چگونه بوده است؟ کودتای ۲۸ مرداد با همکاری سازمانهای اطلاعاتی امریکا «سیا» و انگلیس «MI-6» از کانال عوامل وابسته به دربار پهلوی نظیر برادران رشیدی طراحی و اجرا شد. بر اساس روش تاریخی و متد تبیینی - تحلیلی چنین می‌توان دریافت اگرچه اجرای نقشه کودتا در ۲۵ مرداد شکست خورد و شاه از ایران فرار کرد اما غفلت مصدق، نفوذ انگلیس، پول امریکا، عدم همراهی مردم، قصور رکن ۲ «اطلاعات» ستاد ارتش و... باعث شد که در ۲۸ مرداد کودتا عملی شده و زاهدی مجری طرح کودتا جای مصدق را بگیرد.

۱. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

با انجام کودتای ۲۸ مرداد ایالات متحده و بریتانیا به اهداف خود دست یافتند و با سرنگونی دولت مصدق و بازگرداندن شاه و استقرار استبداد سلطنتی، سلطه خود را در ایران تحکیم کردند؛ دوباره نفت به غرب بازگشت و جنبش ملی مردم سرکوب شد.

واژگان کلیدی: انگلیس - کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ - مصدق - ایران - آمریکا

بررسی سیاستهای استعماری انگلیس در افغانستان (اواخر قرن هجدهم تا اواسط قرن بیستم میلادی)

دکتر فاطمه فاطمی^۱

سیاست دولت انگلیس در افغانستان با پیچیدگیهای ظاهری که داشت در حقیقت هدف و استراتژی واحدی را در مراحل مختلف با اشکال گوناگون دنبال می‌کرد. می‌توان گفت که ماحصل سیاست‌های انگلیس در افغانستان این بود که بتواند چه از طریق جنگ و اشغال نظامی و چه از طریق تجزیه و تقسیم افغانستان، به اهداف زایل دست یابند:

۱. از افغانستان به عنوان یک دیوار دفاعی در مقابل سیطره روسها استفاده کنند و این کشور را بهترین راه عبوری برای تسلط بر هندوستان تلقی می‌کردند.
۲. استقلال سیاسی این کشور را از بین ببرند.
۳. از موجودیت یک افغانستان مستقل و یکپارچه جلوگیری کنند.
۴. ارتباط این کشور را با سایر دول جهان قطع و موجودیت آن را از نظر جغرافیایی به مخاطره بیاندازند.
۵. نگه داشتن این کشور در نفاق و خانه جنگی‌های مداوم
۶. شعله‌ور نمودن جنگهای قومی، قبیله‌ای، مذهبی، زبانی و...
۷. سرکار آوردن افراد دست‌نشانده در این کشور
۸. جلوگیری از نشر و پخش فرهنگ و علوم جدید و نگهداشتن این سرزمین در آداب و رسوم و سنتهای گذشته
۹. ایجاد روحیه تنفر بین مردم و دولت مردان
۱۰. منزوی نمودن افغانستان

۱. عضو لویه جرگه افغانستان.

۱۱. تبلیغات سوء علیه ملت افغانستان و متهم نمودن آنها به جهل و نادانی و

یاغی‌گری و...

۱۲. شکل‌گیری فعالیت‌های جاسوسانه و مخفیانه بین مردم

واژگان کلیدی: انگلیس - افغانستان - سیاست

نقش انگلیس در تجزیه سرزمینهای شرقی و جنوب شرقی ایران (در دوران قاجاریه)

قاسم فتاحی^۱

داراب ظفریان^۲

معصومه سلیمی^۳

دولت انگلیس از زمان پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار تا تشکیل حکومت پهلوی همواره برای حفظ منافع استعماری خود در هندوستان، اقیانوس هند و دریای عمان و خلیج فارس تلاش کرده و زمینه‌های تضعیف نفوذ سیاسی و فرهنگی ایران را در بخشهای شرقی کشور را فراهم آورده و در این راه از ابزارهای مختلف از جمله تحریک و اغوای افغانها و قبایل ساکن در منطقه، ایجاد تفرقه و اختلاف و درگیریهای نظامی و حتی حمله نظامی علیه دولت مرکزی ایران، بهره گرفته است.

بنابراین وضع کنونی مرزهای شرقی و جنوب شرقی ایران که حاصل جنگها و ستیزه‌های متعدد و قراردادهای و حکمیتهای و داوریه‌های مختلف است، نتیجه ناآگاهی دولتمردان ایران و طمع‌ورزی و سلطه‌طلبی استعمارگران انگلیسی است، که مشکلات عدیده‌ای را به وجود آورده و در صورت عدم تبیین راهبردهای مناسب می‌تواند وحدت و همبستگی و انسجام ملی کشور را با چالش روبه‌رو کرده و تهدیداتی را علیه امنیت ملی به وجود آورد.

بررسی نقش دولت انگلیس در تجزیه سرزمینهای ایران و تغییرات مرزی در شرق و جنوب شرقی کشور موضوع مقاله حاضر را تشکیل می‌دهد. روش انجام پژوهش تحلیل اسنادی بوده و به منظور گردآوری داده‌ها برای پاسخگویی به سؤالات پژوهش اسناد و مدارک مرتبط با موضوع مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: ایران - استعمار - انگلیس - قاجاریه - تجزیه - مرزها - قراردادهای

۱. کارشناس ارشد تاریخ، مربی و مدرس دانشگاه شهرکرد.

۲. کارشناس ارشد تاریخ، مربی و مدرس دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد.

۳. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، مربی و مدرس دانشگاه پیام نور.

نقش انگلیس در جنگهای دوره اول و دوم روس و ایران

ستاربردی فجوری^۱

آقامحمدخان قاجار، بانی و باعث حکومت قاجاریه، توانست مرزهای کشور را به اقتدار دوره صفویه برساند. پس از فوت وی، و به قدرت رسیدن فتحعلیشاه جنگهای ایران و روس آغاز شد.

انگلیسی‌ها، برای اولین بار در دوران سلاطین صفویه به جنوب ایران با هدف تجارت قدم گذاشتند. سپس در اخراج پرتغالیها از جزیره گمبرون به کمک ایران آمدند. کم‌کم جای پای خود را مستحکم کردند. در دوران افشاریه و زندیه نیز هرچند دوام و قوام آنها سست و متزلزل بود، اما حضور خود را به طور مستمر حفظ کردند.

انگلیسی‌ها، به عنوان یک کشور استعمارگر، هر گاه منافع آنها ایجاب می‌کرد با کشوری صلح و یا جنگ می‌کردند. در دوران فتحعلی‌شاه قاجار نیز که منجر به عقد قراردادهای گلستان و ترکمانچای شد، انگلیسی‌ها بنا به شرایط گاهی با روسیه، قرار صلح و یا اعلام جنگ به کمک ایران را داشتند. آنگاه که فرانسه به عنوان رقیب آنها در اروپا، به بریتانیا و مستعمرات آنها حمله کرد، آنها دست اتحاد به سوی روسیه دادند. انگلیسی‌ها که قبل از آن با ایران پیمان مودت و همکاری نوشته بودند، به ایران پشت کردند.

جنگهای اولیه ایران و روسیه با کشمکش آنها در قفقاز آغاز شد. هرچند که در ابتدا، ایرانیها پیروزیهایی به دست آوردند. اما روسها با ایجاد اتحادهای مختلف و نیز برتری تسلیحات نظامی، قشون ایران را با شکست روبه‌رو کردند. ولیعهد عباس میرزا را نیز مجبور به قبول عهدنامه گلستان نمودند. انگلیسی‌ها با رایزنی سرگور اوزلی، در این راه تمام مساعی و تلاش خود را انجام دادند، تا این صلح ناپایدار صورت بگیرد. چرا که در

۱. کارشناس ارشد تاریخ، عضو انجمن نویسندگان استان گلستان و مدرس دانشگاه.

این زمان روسها با رقیب بریتانیا در اروپا یعنی فرانسه در حال جنگ بود. حتی سرگور اوزلی پس از امضاء این قرارداد از طریق مسکو عازم لندن شد که به محض ورود به خاک روسیه با استقبال گرم الکساندر اول روبه‌رو شد.

عهدنامه گلستان بر پایه‌های متزلزل استوار شده بود، چرا که خط مرزی دو کشور به صراحت تعیین نشده و این امر منشأ اختلافات بعدی و شروع مرحله دوم جنگهای ایران و روس گردید. انگلیسی‌ها در این مرحله نیز که منجر به شکست ایران شد. نقش استعماری خود را خوب ایفا نمودند. از طرف ایران مک نیل انگلیسی و منوچهرخان ایشیک آقاسی و... حضور داشتند. نمایندگان انگلیسی سمت و سوی قرار داد را به سوی اهداف خود سوق دادند. دولت بریتانیا حتی توانست از این قرارداد (ترکمانچای) به صورت بسیار مرموزانه همه چیز را به نفع خود تمام نماید. پس از عقد این قرارداد که طبق ماده ۶ آن ایران مجبور به پرداخت غرامت جنگی بود، و دچار زحمت افتاده بود. آنها توانستند از این فرصت استفاده کرده و مبلغ مزبور را پرداخت نموده و در عوض از مواد ۳ و ۴ معاهده ۱۸۱۴/م ۱۲۲۹ ه. ق که تعهد کمک به ایران به مبلغ ۲۰۰ هزار تومان در مقابل تهاجم کشورهای خارجی را نموده بودند، خلاص شوند.

به این ترتیب قسمت اعظم و حاصلخیز ایران به موجب عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای از ایران جدا و به دست روسها افتاد. در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که انگلیس پیوسته در رفتار سیاسی خود با ایران منافع درازمدت خود را در نظر گرفته با حيله و نیرنگ سیاستمداران ایران را تطمیع کرده است. بدین جهت هم ملت ایران، نقش انگلیسی‌ها، نقش فریبکارانه و نیرنگ‌بازانه بدون رعایت مصالح دوجانبه بوده است. نمونه آن در رفتارشناسی سیاسی انگلیس طی دو عهدنامه نمایان گشته است.

واژگان کلیدی: ایران - استعمار - روس - انگلیس

نقش انگلیس در چالش سیاسی رضاخان با شیخ خزعل

مهدی فرجی^۱

بهزاد قاسمی^۲

در زمان احمدشاه قاجار به دلایل مختلفی از جمله ضعف حکومت مرکزی (در حوزه اداری، مالی و نظامی)، وقوع جنگ جهانی اول که دخالت‌های روس و انگلیس در ایران را به همراه داشت و ماجرای قرارداد ۱۹۱۹م. ایران و انگلیس، باعث شد تا در برخی از ایالت‌های ایران، شورش و خودمختاری پیش بیاید.

در طول سال‌های پادشاهی احمدشاه، ناامنی و قتل و غارت و سرکشی ایلات و عشایر به پدیده‌ای عادی تبدیل شده بود. با این اوضاع، رضاخان از زمانی که در سال ۱۳۰۰ش. وزیر جنگ شد و در سال ۱۳۰۲ش. که به مقام ریاست‌الوزرای رسید، در جریان برقراری امنیت در کشور و سرکوب شورشها و سرکشی ایلات و عشایر و برقراری وحدت در ایران، مهم‌ترین مشکل‌اش اعاده خوزستان بود که شیخ خزعل با حمایت انگلیس، حکومت خودمختاری در آنجا تشکیل داده بود و از اطاعت حکومت مرکزی سرپیچی می‌کرد. از دوره ناصرالدین شاه، خزعل با تضمین‌نامه کتبی مورد حمایت انگلیس و محافظ منافع آن کشور در خوزستان بود. و در سال ۱۹۱۷م. مدال همایونی بریتانیا را دریافت کرده بود.

پرسش اساسی‌ای که مقاله حاضر برای پاسخ‌دهی به آن، سامان یافته است، اینست که با توجه به پیشینه روابط خزعل و انگلیس و ضمانت‌نامه کتبی بریتانیا مبنی بر حمایت از قدرت خزعل، بریتانیا در چالش میان رضاخان و خزعل چگونه عمل کرد و مبنای عملش چه ملاک‌هایی بودند؟

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی دانشگاه شهید بهشتی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی از دانشگاه شهید بهشتی.

یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که مقامات بلند پایه بریتانیا با توجه به شکست قرارداد ۱۹۱۹م و پیش‌بینی نفوذ کمونیسیم و خطر مداخله نظامی شوروی، به بهانه حمایت از رضاخان جهت وحدت‌بخشی ایران و با توجه به شرایط آن روز ایران، از جمله مسئله افکار عمومی و تصمیم قطعی رضاخان برای اعاده خوزستان، منافع اولیه خود را در حمایت از یک حکومت مقتدر مرکزی دیدند که به مانند دیواری در برابر تهدیدات شوروی عمل کند. انگلیس جهت رسیدن به این مقصود با تضمین حفظ جان و مال خزعل، دست رضاخان را در سرکوب خزعل باز گذاشت.

واژگان کلیدی: رضاخان - شیخ خزعل - انگلیس - شوروی - خوزستان

نقش دولت انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد و سقوط دولت ملی دکتر مصدق

حمیدرضا فردوسیان^۱

کودتاهای ۲۵ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ در نوع خود، اولین کودتایی بود که با مداخله مستقیم و علنی دو دولت خارجی، برای سرنگون کردن یک دولت ملی، با همکاری محمدرضا پهلوی و عده‌ای از ایرانیان طرفدارشاه انجام گرفت. حرکتی که جبهه ملی به رهبری دکتر مصدق به وجود آورد، آسایش و راحتی را از صاحبان سرمایه و سلطه‌گران بین‌المللی سلب کرد و آنان را به وحشت انداخت؛ و به دلیل همین وحشت بود که از ابتدای ملی شدن نفت و نخست وزیری ایشان، هر روز به گونه‌ای، دامی بر سر راه نهضت ملی ایران گشودند و به هر مناسبتی جهت نابودی رهبر نهضت – دکتر مصدق – توطئه‌ای می‌کردند. کودتای ۲۸ مرداد در ایران که با حمایت مالی آمریکا و پشتوانه عملی انگلیس صورت گرفت، حکومت دکتر مصدق که یک رژیم دموکرات منش و مردمی بود را برانداخت و رژیم دیکتاتوری جایگزین آن، همه فعالیت‌های سیاسی جامعه را سرکوب کرد.

کودتای نظامی ۲۸ مرداد به عنوان یکی از مهم‌ترین و سرنوشت‌سازترین حوادث سیاسی تاریخ معاصر کشورمان، سرمنشاء بسیاری از حوادث تلخ تاریخی این سرزمین به حساب می‌آید. چرخش و انتقال قدرت صورت گرفته در کودتا، نمونه‌ای دیگر از تلاش استعمار خارجی به مدد استبداد داخلی برای محروم ساختن ملت و کشور ایران از سه مولفه الهام گرفته از آموزه‌های دینی یعنی، استقلال، آزادی و کرامت انسانی است. طرح کودتای نظامی ۲۸ مرداد را باید در اصل، یک طرح انگلیسی دانست. انگلیس که پس از کوتاه شدن دست خود از صنعت نفت ایران، منابع بسیاری را در منطقه و به

۱. کارشناس ارشد تاریخ.

ویژه ایران از دست داده بود، با قطع امید از رسیدن به توافق، وارد مطالعه طرح یک کودتای نظامی شد. در ابتدا آمریکا مخالف کودتا بود، اما پیروزی آیزنهاور در انتخابات ریاست جمهوری، باعث تغییرات عمده‌ای در سیاست خارجی آمریکا شد. کریمیت روزولت رییس اداره خاور نزدیک سازمان سیا به فرماندهی عملیات انتخاب شد و آمریکا و انگلیس، ستاد مشترکی را در ایستگاه اطلاعاتی انگلیس در قبرس تشکیل دادند و عملیات کودتا را طرح‌ریزی کردند. اگرچه اجرای نقشه کودتا در ۲۵ مرداد شکست خورد و شاه از ایران فرار کرد، اما وجود دلایل مختلفی باعث شد که در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ کودتا عملی شود و سرلشکر فضل‌الله زاهدی مجری طرح کودتا به جای مصدق نخست‌وزیر شد.

اگرچه دکتر مصدق از نفوذ مردمی بسیار گسترده برخوردار بود، اما این حمایتها با توجه به سطحی‌نگری، احساساتی بودن، ناآگاهی و بی‌سوادی اکثریت مردم، دیری نپایید و به راحتی ۱۸۰ درجه تغییر جهت داده و به نفع مخالفان دولت ملی چرخش نمود، و مضاف بر این که بسیاری از افسرانی که مورد وثوق دولت ملی بودند و در خدمت آن کار می‌کردند، در خفاء با رهبران کودتا و کشورهای انگلیس و آمریکا در ارتباط بودند.

برای انجام کودتا هر یک از آن دو کشور، امکانات و ابزارهای فراوانی را در اختیار داشتند؛ انگلیسیها از نیروهای ماهر و کار آزموده آشنا به امور ایران، دارای قدرت نفوذ در نیروهای نظامی که معمولاً متعلق به خانواده‌های اشراف جامعه بودند، داشتن دوستانی در نیروهای رده بالای دربار، در اختیار داشتن بعضی از روزنامه‌نگاران، پشتیبانی رؤسای بعضی از قبایل مختلف، همراهانی در بازار و از آن طریق در رهبری بعضی از دسته‌های اوباش، همچون شعبان بی‌مخ، برخوردار بودند.

در این مقاله به جنبه‌های گوناگون موجد کودتا و پیروزی آن و از همه مهم‌تر به نقش مؤثر دولت و دستهای پنهان انگلیس در این برهه از تاریخ معاصر ایران خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: صنعت نفت - دکتر مصدق - انگلیس - کودتا

نقش انگلیس در فرقه‌گرایی در ایران

مسعود فرشیدنیا^۱

سوسن رحمانیان^۲

سینا فرشیدنیا^۳

ایران اولین کشوری بود که توجه انگلیسی‌ها را به خود جلب کرد، چرا که شرایط جغرافیای سیاسی این کشور شرایط مناسبی را برای انگلیسی‌ها فراهم نمود. آنها در ایران با یک مانع جدی یعنی علمای شیعه روبه‌رو بودند که استعمارستیزی را در رأس سیاستهای خویش قرار داده بودند. انگلیسی‌ها ترجیح می‌دادند بیشتر از سیاستهای پنهان استفاده کنند تا سیاستهای آشکار. کشمکشهای مذهبی علمای اخباری و اصولی شیعه، شرایط مناسبی برای آنها فراهم نمود. سیاست فرقه‌سازی را آنها از طریق همین تنشها ایجاد نمودند.

فرقه بابیه با دیدگاههای اخباری در مقابل علمای اصولی شیعه ابتدا از روسها، سپس انگلیسی‌ها استفاده کردند. هرچند در عصر ناصرالدین‌شاه سرسختانه با آنها مقابله شد و رهبر آنها، سید علی‌محمد باب به دستور امیرکبیر اعدام شد اما تداوم حرکت آنها از سوی بهاییت با چهره کاملاً متفاوت خود را نشان داد. انگلیسی‌ها از سیاستهای پنهان آنها در ایران و خارج از ایران حمایت می‌کردند که در نهایت در عصر پهلوی به نتیجه رسید. اما چون آنها بر خلاف بابیه با چهره‌ای کاملاً ضد انگلیسی وارد عرصه سیاست شدند و آشکارا از سیاستهای رژیم پهلوی، سیاستهای انگلیسی‌ها، امریکاییها و اسرائیل حمایت نمودند.

واژگان کلیدی: استعمار انگلیس - بهائیت - فرقه - فراماسونری

۱. کارشناس ارشد و دبیر آموزش و پرورش.

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دبیر آموزش و پرورش شهرستان جهرم.

۳. دانشجوی دانشگاه فرهنگیان شیراز.

نقش سر هنری دراموندولف وزیرمختار انگلیس در دوره دوم سلطنت قاجار

سعیده فروغ‌مند^۱

با رشد داد و ستد اقتصادی در قرن نوزدهم بنیاد اقتصادی کشورهای سرمایه‌داری غرب تغییر کرد و با نیاز روزافزون به منافع بازرگانی نظر به توسعه مستعمرات تحت تأثیر نظرهای سیاسی بر روابط خارجی کشورها تأثیر گذارد و ایران در آسیای یکی از کشورهای بود که به دلیل موقعیت استراتژیکی و ضعف ساختار نظام حکومتی و عدم یکپارچگی و نبودن دولتمردان آگاه مورد توجه کشور استعمارگری همچون انگلستان قرار گرفت.

در تحقیق حاضر سعی شده است تا نقش سر هنری دراموندولف وزیرمختار ستیزه‌جو بلندآوازه بریتانیا در دوره سلطنت دوم قاجار در زمان ناصرالدین شاه و صدارت امین‌السلطان در روابط خارجی ایران و انگلستان در این عصر استعماری بررسی شود. این روابط به ویژه این که وضعیت سیاسی انگلیس در ایران و علل دخالت و اعمال نظر آن با توجه به نشانه‌های سیاست فعال آن مورد توجه و دقت نظر قرار می‌گیرد. به صورت کامل و یک دست در هیچ متنی نیامده است لذا با مراجعه به مراجع و انتشارات پراکنده آنها سعی شده است تا موضوع به روشنی تبیین و تحلیل شود.

واژگان کلیدی: انگلستان - ناصرالدین شاه - روابط خارجی - سرهنری دراموندولف -

استعمار

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر.

نقش انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

فریده فرهمندزاده^۱

اعتراض دولت ایران به پرداخت نشدن حقوق قانونی ایران در پیمان داری به بستن پیمان ۱۹۳۳م با شرایط ناسازگار با مصالح ملی ایران انجامید. همزمان تقی زاده از دادن امتیاز جدید بر اساس «نظر دولت بر وفق عدالت و انصاف» با «وثایق لازم» استقبال کرد.

دخالت همه‌سویه دولت انگلیس — سهامدار عمده شرکت نفت ایران و انگلیس — به بهانه پشتیبانی از اتباعش در ایران و نتایج مصیبت بار پیمان ۱۹۳۳م تا مجلس پانزدهم نادیده گرفته شد. پیش از این نیز زمزمه‌های ناخشنودی از بیرون مجلس شنیده شده بود.

آنگاه که دکتر مصدق پس از ترور رزم‌آرا و دولت انتقالی علا به نخست‌وزیری رسید، برنامه خلع ید از شرکت — و در واقع از دولت انگلیس — که پس از اعلام ملی کردن صنعت نفت در پایان سال ۱۳۲۹خ اینک برنامه اصلی دولت بود، با جدیت دنبال شد و البته بی‌درنگ با اعتراض، شکایت و هم‌زمان موضع‌گیری خصمانه سیاسی و تهدیدهای نظامی انگلیس روبه‌رو شد.

دولت ایران به روشنی با ادعا و اصولاً حق شکایت دولت انگلیس مخالفت کرد که به چند و چون آن در لاهه و سازمان ملل خواهیم پرداخت. چگونگی موضع‌گیری انگلیس که سرانجام با یگانگی مخالفان از دو جبهه داخلی و خارجی و پس از بسیج و سازماندهی شیوه‌مند به کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ انجامید روشن می‌سازد که اگرچه بر اساس اسناد به دست آمده کودتا با رهبری و — در ماههای پایانی — سازماندهی امریکا صورت یافت، اما نقش اقناعی انگلیس نه‌تنها به عنوان همکار، که در جای آغازگر و الهام بخش درخور درنگ است. گفتگوی پیش‌رو به بررسی چرایی و چگونگی ایفای این نقش

۱. هیئت علمی دانشگاه پیام نور لاهیجان، کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

در دو جبهه داخلی و سپس جلب همکاری دولتهای خارجی و به ویژه امریکا — که نخست به عنوان میانجی به حل و فصل موضوع نفت مایل بود و سپس تغییر موضع داد — خواهد پرداخت.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - ملی شدن - نفت - کودتا

بررسی حیات اجتماعی شهر شیراز در عصر قاجاریه بر مبنای روایت‌های سفرنامه‌نویسان انگلیسی

دکتر سیمین فصیحی^۱

صفورا طیبی^۲

دوره حکومت قاجار همزمان با تحولات بزرگ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در اروپای قرن ۱۹م است. ایران به دلیل موقعیت مهم جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی‌اش در این دوره در کانون توجه و رقابت میان قدرتهای بزرگ اروپایی قرار گرفت و گروههای مختلفی از آنان با اهداف و انگیزه‌های گوناگون به ایران سفر کردند. با حضور فزاینده مسافران و جهانگردان خارجی که ایران را عرصه گردش و تحقیق خویش قرار دادند، زمینه بررسیهای جغرافیایی، باستان‌شناسی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در ایران بیش از پیش فراهم گردید. از میان این مسافران، انگلیسی‌ها بیش از دیگر دولتهای اروپایی، به دلایل گوناگون سیاسی، تجاری و... به ایران سفر کرده‌اند و به شهر شیراز هم به لحاظ موقعیت مهم استراتژیک و تجاری آن در جنوب ایران و هم به دلیل قدمت تاریخی و فرهنگی آن، توجه ویژه داشته‌اند.

سفرنامه‌نویسان انگلیسی، حاصل مطالعات و مشاهدات خویش از شیراز را در قالب اطلاعات گسترده‌ای در سفر نامه‌های خود ثبت کرده‌اند. حیات اجتماعی شیراز از جمله مواردی است که در کانون توجه این سفرنامه‌نویسان قرار گرفته است.

این پژوهش در صدد پاسخگویی به این سؤال است که حیات اجتماعی شهر شیراز در روایات سفرنامه‌نویسان انگلیسی قرن نوزدهم چگونه بازتاب یافته است. این مقاله با روشی مقایسه‌ای و تحلیلی به دسته‌بندی این روایتها خواهد پرداخت و تفاوتها و

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه الزهرا.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی از دانشگاه الزهرا.

شباهت‌های آنان را بر مبنای اهداف و انگیزه‌های سفرنامه‌نویسان، نوع پایگاه اجتماعی، شغل و مأموریت آنها در ایران، تجزیه و تحلیل خواهد کرد.

واژگان کلیدی: قاجاریه - شیراز - حیات اجتماعی - سفرنامه‌نویسان انگلیسی

تأثیر پزشکان انگلیسی بر مناسبات سیاسی ایران و انگلیس در عصر قاجار (۱۲۱۵-۱۳۱۳ق)

دکتر سیمین فصیحی^۱

نسرین جعفری^۲

ایران در عصر قاجار در معرض نفوذ کشورهای استعماری قرار گرفت و بیش از پیش به حوزه سیاست بین‌المللی کشانیده شد. ایران به دلیل موقعیت استراتژیکی و نزدیکی به هند که مهم‌ترین منطقه تحت نفوذ انگلستان بود، در کانون توجه و رقابت کشورهای اروپایی بویژه انگلستان قرار گرفت. حفاظت از هند در برابر تهدیدات دیگر کشورهای اروپایی از جمله روسیه و فرانسه برای انگلستان امری حیاتی بود و این خود بر مناسبات سیاسی ایران و انگلیس تأثیر بسزایی داشت.

انگلیس برای تحقق اهداف سیاسی خود از شیوه‌ها و راهکارهایی استفاده کرد که با بافت سیاسی، اجتماعی و نیاز اقتصادی جامعه ایرانی همخوانی داشت و چون ایران از بسیاری از جنبه‌ها از جمله نظامی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی در وضعیت نامناسبی قرار داشت با اعزام افسران انگلیسی، کارگزاران سیاسی، نمایندگان تجاری، مبلغین مذهبی و پزشکانی ماهر سعی در تنظیم مناسبات سیاسی در جهت منافع خود داشت.

در طول این دوره پزشکان زیادی از جمله طبیبان مخصوص شاه و طبقات اشراف، پزشکانی که در هیئتهای سیاسی و نظامی بودند و اعضای پزشکی هیئتهای مذهبی وارد ایران شدند و ضمن ایفای نقش طبابت، نفوذ خود را در سیاست ایران نیز اعمال کردند. هدف اصلی این مقاله این است که نشان دهد پزشکان انگلیسی در مناسبات سیاسی ایران و انگلیس چه تأثیری بر جای نهادند. این پژوهش با روشی توصیفی -

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه الزهرا(س).

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه الزهرا(س).

تحلیلی و با اتکا بر منابع دست اول، به ویژه خاطرات شخصی پزشکان و نیز سفرنامه‌نویسان انگلیسی و گزارشات سیاسی و سایر منابع مرتبط نشان داده است که پزشکان انگلیسی به دلیل تخصص پزشکی خود جایگاه برجسته‌ای در دربار، حرمسرا و در جامعه یافتند و از این طریق توانستند علاوه بر نقشی که در بهبود وضعیت پزشکی ایران ایفا کنند نفوذ خود را در مناسبات سیاسی ایران و انگلیس نیز اعمال کنند و با ارسال گزارشات و اخبار، جلب نظر متنفذین سیاسی ایران و نفوذ در انعقاد برخی از قراردادهای منافع سیاسی دولت متبوع خویش را پیش ببرند.

واژگان کلیدی: قاجاریه - طبابت - پزشکان انگلیسی - مناسبات سیاسی

نقد و بررسی دیدگاه سفراء انگلیسی از جامعه ایران عصر ناصری

معصومه قره‌داغی^۱

سده نوزدهم میلادی از مقاطع مهم و تأثیرگذار تاریخ ایران می‌باشد. ظهور قدرتهای بزرگ اروپایی و دخالت‌های گسترده آنها در امور داخلی ایران از یک سو استقلال سیاسی - اقتصادی کشور را تهدید کرد و از سوی دیگر روشنفکران ایرانی را با علوم و فنون غربی آشنا نمود. موقعیت سوق‌الجیشی ایران که در همسایگی دو ابرقدرت آن زمان (روسیه و انگلستان) قرار گرفته بود و رقابت این دو کشور برای کسب منافع بیشتر موجب امضاء پیمان‌نامه‌ها و واگذاری امتیازات به آنها گردید. سفراء و نمایندگان اروپایی با بررسی اوضاع جغرافیایی و منابع کشور ایران به تألیف آثاری کردند که هرچند عمدتاً در خدمت منافع ملی کشور متبوعشان بود، می‌تواند از جنبه‌هایی در خور توجه باشد. در این پژوهش سعی می‌شود گزارش و آثار سیاحان و سفراء انگلیسی از جامعه ایران عصر ناصری که به استبداد نهاد هیأت حاکمه، ضعف و بی‌خبری مردم از اوضاع جهانی، اختلافات داخلی بین قومیت‌های مختلف، عوامل انحطاط و عقب‌ماندگی ایران اشاراتی نموده‌اند، نقد و بررسی شود.

واژگان کلیدی: انگلیس - ایران - روسیه - عصر ناصری

خیزش روحانیت شیعی علیه قرارداد رویتر و سرآغاز گسترش آگاهی و فهم سیاسی وطنخواهانه در ایران

رضا قریبی^۱

در سفر ناصرالدین شاه به همراه میرزا حسین‌خان سپهسالار صدراعظم وقت ایران به اروپا در سال ۱۸۷۲م در لندن قراردادی با شخصی به نام بارون ژلیوس دورویتر منعقد گردید که طبق آن برای مدت هفتاد سال امتیاز و اختیار هر گونه عملیات در بهره‌برداری از ثروت‌های زمینی و زیرزمینی ایران به انضمام ایجاد هر گونه تأسیسات را که خود بخواهد، دارا شد.

در حقیقت این فروش تمامی حیطه و توان و ثروت یک سرزمین به فردی بیگانه بود. در پی این اقدام وطن‌فروشانه که موجب اعجاب دول اروپایی وقت گشته بود و در نوع خود در کل تاریخ جهان سابقه نداشت، دستگاه مرجعیت شیعی ایران در برابر این قرارداد به پا خاست و نه تنها موجب سقوط صدراعظم وقت، که سبب ابطال این قرارداد گردید.

هوشیاری و آینده‌نگری دستگاه مرجعیت شیعی و وقوف آن به شرایط تاریخی سرزمینهای مجاور خاصه شبه قاره هند و پیشینه رفتار دولتهای اروپایی خاصه دولت انگلیس در این گونه موارد کماکان نقطه درخشانی است در تاریخ ایران.

این مقاله به اهمیت خیزش روحانیت شیعی و نقش بی‌بدیل آن در بسط و گسترش آگاهی و فهم سیاسی اجتماعی وطن‌خواهانه به نسلهای پس از خود جهت برخاستن در این گونه موارد می‌پردازد.

واژگان کلیدی: حاج ملاعلی کنی - ناصرالدین شاه - میرزا حسین‌خان سپهسالار - رویتر - ایران - انگلیس

نقش مرجعیت شیعه در لغو امتیازنامه رویتز

جلیل قصابی گزکوه^۱

امتیاز رویتز در عصر ناصرالدین‌شاه قاجار با تلاش صدراعظم، میرزا حسن‌خان سپهسالار میان یک تاجر یهودی - انگلیسی به نام بارون جولیس دو رویتز و دولت ایران در سال ۱۲۵۰ش / ۱۲۸۹ق. منعقد شد. به موجب این توافقنامه که به صورت قطعی و انحصاری بود، بهره‌برداری و استخراج کلیه معادن ایران؛ به جز معادن طلا و نقره و نیز بهره‌برداری از جنگلها و احداث راه و راه‌آهن و تراموا و غیره را به مدت هفتاد سال با مبلغ ناچیزی در اختیار رویتز قرار دادند. با امضای این امتیاز ایران عملاً استقلال سیاسی - اقتصادی خود را از دست می‌داد و بدون جنگ و خونریزی به مستعمره انگلستان تبدیل می‌شد.

مخالفت‌های زیادی در خارج کشور علیه این امتیاز نامه شکل گرفت. در داخل ایران نیز مخالفت‌های شدیدی با امتیاز رویتز شد. رهبری مخالفین واقعی را که بدون هیچ‌گونه منافع شخصی به مخالفت برخاسته بودند، مرجعیت شیعه به رهبری مجتهد آگاه و مبارز، حاج ملا علی کنی بر عهده داشت. علمای شیعه و در رأس آنان ملا علی کنی مدعی بودند؛ امتیاز رویتز تمام منابع درآمد ایران را به یک کمپانی انگلیسی واگذار کرده است. آنان امتیاز مزبور را خلاف اسلام و مصالح اسلام شناخته و به همراه مردم اعتراضات گسترده‌ای علیه آن برپا نمودند. سرانجام این اعتراضات باعث لغو امتیازنامه رویتز از طرف ناصرالدین‌شاه شد. پژوهش حاضر بر آن است تا دیدگاه مرجعیت شیعه را درباره امتیاز نامه رویتز و نقش آنان را در الغای این قرارداد مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: امتیاز رویتز - مرجعیت شیعه - ملا علی کنی - ناصرالدین شاه -

بارون جولیس رویتز.

۱. کارشناس ارشد تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد.

نقش دولت انگلیس در شکل‌گیری کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

جلیل قصابی گزکوه^۱

علی اکبر زرقامی^۲

در ۲۹ اسفند ۱۳۳۰ دکتر محمد مصدق، نخست‌وزیر وقت، پس از تقریباً پنجاه سال از تاریخ پیدایش نفت در ایران، موفق شد صنعت نفت را در مجلس هفدهم، ملی اعلام کند. با ملی شدن صنعت نفت ایران، به سلطه شرکت نفت انگلیس و ایران و دولت انگلستان بر منابع نفتی ایران پایان داده می‌شد.

دولت مصدق کوشید به منظور کسب استقلال سیاسی و اقتصادی ایران به مداخلات سیاسی - اقتصادی دولت انگلیس که در پوشش شرکت نفت صورت می‌گرفت پایان دهد، اما دولت انگلیس که با ملی شدن نفت ضربه شدیدی به سیاستهای اقتصادی و سیاسی‌اش در ایران وارد می‌شد، تصمیم گرفت از راههای مختلف به تضعیف و یا حذف دولت مصدق بپردازد. سرانجام بر اثر تلاشهای دولت انگلیس و همراهی دولت امریکا، راه حل نهایی در کودتایی علیه دولت مصدق نمود پیدا کرد. این کودتا که در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به وقوع پیوست از وقایع مهم تاریخ سیاسی معاصر ایران محسوب می‌شود که علل داخلی و خارجی در شکل‌گیری آن نقشی همسو داشتند. از علل خارجی آن می‌توان به دخالت مستقیم دولت انگلستان در کودتا اشاره کرد. پژوهش حاضر بر آن است تا نقش دولت انگلیس را در طراحی، شکل‌گیری و به سرانجام رساندن کودتای ۲۸ مرداد و سقوط دولت مصدق مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: ایران - مصدق - ملی شدن صنعت نفت - کودتای ۲۸ مرداد - انگلیس

۱. کارشناس ارشد تاریخ.

۲. کارشناس ارشد تاریخ.

مقایسه سیاستهای اقتصادی روسیه و انگلستان در دوره قاجار (با تکیه بر عصر ناصرالدین شاه)

ماندانا قنواتی^۱

روابط تاریخی بین ایران و کشورهای اروپایی اگرچه از دیرزمانی آغاز گردید، لیکن از عصر قاجاریه این روابط به لحاظ سیطره نظام استعماری بر تمامی شئون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی ایران دگرگونی اساسی یافته است. در این میان دو کشور روس و انگلیس با توجه به شرایط و نیازهای جغرافیایی خود، پررنگ‌تر از هر دولت استعماری در جغرافیای ایران ظاهر شدند. یکی از عرصه‌های نقش‌آفرینی آنان عرصه اقتصاد و کسب امتیازات اقتصادی بوده است. نظر به اینکه مهم‌ترین این امتیازات که عبارتند از: امتیاز رویتر، بانک شاهنشاهی، امتیاز کشتیرانی در رودخانه کارون و امتیاز توتون و تنباکو که نهضت ملی - مذهبی نیز به دنبال داشت؛ مربوط به دوره ناصرالدین‌شاه هستند؛ تلاش شده است که در این پژوهش به مقایسه سیاستهای دو کشور روس و انگلیس در ایران عصر قاجار بر مبنای اقتصاد و با تکیه بر دوره ناصرالدین‌شاه پرداخته شود. هدف از این پژوهش پاسخ به این سؤال اصلی است که: «سیاستهایی که دو کشور روسیه و انگلیس برای رسیدن به منافع اقتصادی‌شان در ایران به کار برده‌اند چه تفاوتها و چه شباهتهایی با یکدیگر داشته‌اند؟»

دلایل و زمینه‌های نفوذ در ایران، راهکارهای نفوذ، امتیازات اقتصادی، چالشها و موانع نفوذ و همچنین پیامدها و نتایج نفوذ اقتصادی این دو کشور در ایران مواردی است که در این پژوهش با رویکرد تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: سیاست اقتصادی - روسیه - انگلیس - عصر قاجار - ناصرالدین شاه

نقش انگلستان در تحریف نام خلیج فارس

سید بابک قیاسیان^۱

در طول تاریخ آبهای میان سرزمین ایران و جزیره‌العرب، دریای پارس یا خلیج فارس نامیده شده است. در متون تاریخی نیز این دریا همیشه کلمه پارس یا فارس را به دنبال داشته و فقط عثمانیها در دوره‌ای از حیات سیاسی خود عنوان «خلیج بصره» را به آن نسبت دادند.

بعد از جنگ دوم جهانی حرکت جدیدی شکل گرفت و آن تحریف نام خلیج فارس بود. اما چرا و چگونه غوغای تحریف نام خلیج فارس شکل گرفت؟ این سؤال به همراه دیگر سؤالات از جمله این که کدام دولت استعماری زمینه‌های تحریف نام خلیج فارس و ایجاد مناقشه مابین کشورهای منطقه را فرام می‌نمود، مدنظر بوده است. اساساً باید گفت که انگلیسی‌ها هر سرزمینی را که ترک می‌کردند، در آنجا میراثی شوم از خود برجا می‌گذاشتند. تحریف نام خلیج فارس نیز موضوعی بود که توسط انگلیسی‌ها بر سر زبان‌ها انداخته شد. نام‌بردن از عنوان دیگری برای خلیج فارس در رسانه‌ها و روزنامه‌های انگلستان و به ویژه بخش عربی و فارسی رادیو بی. بی. سی نشان می‌دهد که دولت انگلستان در جریان تحریف نام خلیج فارس نقش داشته است. در مقاله حاضر سعی شده تا با نگاهی به موقعیت استراتژیک منطقه خلیج فارس و پیشینه حضور انگلستان در این منطقه، نقش انگلستان را در جریان تحریف نام خلیج فارس با استفاده از اسناد مورد بررسی قرار دهیم.

واژگان کلیدی: انگلستان - خلیج فارس - تحریف نام

۱. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل.

بررسی رویکرد شرکت نفت ایران و انگلیس در مقابل نیروی کار

سکینه کاشانی^۱

اکتشاف نفت در اوایل قرن بیستم در خوزستان، سرآغاز دوره جدیدی در تاریخ ایران بوده است. دوره‌ای که با حضور انگلیسی‌ها و شرکت تابعه آن کشور در ایران همراه بود. پس از اعطای امتیاز نفت جنوب به داریسی که به شکل‌گیری شرکت نفت ایران و انگلیس منجر شد، این شرکت بنا بر نیاز خود در حوزه عملیات نفتی شروع به استخدام کارگران ایرانی نمود و به تدریج و با استخدام نیروی کاری که از دیگر مناطق ایران به خوزستان مهاجرت کردند و نیز توسعه تأسیسات نفتی، کارگران مناطق نفت‌خیز با مطالبات جدی شرکت را وارد چالش بزرگی نمودند.

تمرکز بیش از هزاران کارگر در این مناطق در شرایط بد اقتصادی و معیشتی خصوصاً در سالهای پس از جنگ دوم جهانی از یکسو و رفتار شرکت با کارکنان ایرانی خود سرانجام به متشکل شدن این کارگران و اعتصابات کارگری انجامید که مقابله جدی شرکت نفت ایران و انگلیس را نیز به دنبال داشت. کارگران خواهان افزایش دستمزد، مسکن و امکانات بهداشتی بودند اما به نظر می‌رسید آنچه که برای شرکت اولویت داشت، صرفه‌جویی و بهره‌وری عملیات نفتی بود.

واژگان کلیدی: شرکت نفت ایران و انگلیس - کارگران ایرانی - اتحادیه‌های کارگری

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ گرایش ایران دوره اسلامی دانشگاه شهید چمران اهواز.

آداب و اعتقادات مذهبی ایرانیان در نگاه سفرنامه‌نویسان

انگلیسی به ایران

(قرون ۱۹ و ۲۰ م)

دکتر احمد کامرانی‌فر^۱

زهره ترکی^۲

پیاده شدن واسکودوگامای پرتغالی در گالیکوت هند به سال ۱۴۹۸ م عصر جدیدی را برای جهان رقم زد که از آن به عنوان قرون جدید یاد می‌شود. از این پس بود که مشرق زمین هم به دنبال قاره جدیدالاکتشاف امریکا و قاره نفرین شده آفریقا هدف غارت این راه‌رسیدگان قرار گرفت. پیشگامان استعمار در جهان اگرچه پرتغالیها و اسپانیاییها بودند اما کشورهای دیگر نظیر انگلستان و فرانسه و هلند نیز به صف آنان پیوستند. دوره قاجاریه در ایران اوج فعالیتهای استعماری انگلستان در ایران است که انگلیسی‌ها برای رسیدن به اهداف خود از هیچ تلاشی فروگذار نکردند. آن چه از این تلاشها، امروزه برای پژوهشگران تاریخ باقی مانده انبوهی از اسناد و مدارک آرشیویی و سفرنامه‌های نگاشته شده به دست مسافریان ایران زمین است که می‌توان گوشه‌ایی از تاریخ این مرز و بوم را بازسازی کرد.

از جمله نکات مهم و قابل توجه برای مسافریان انگلیسی سفر کرده به ایران در سده‌های نوزده و بیست میلادی که با اهداف و اغراض متفاوت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی رو به این سرزمین نهاده بودند: یکی به آداب و اعتقادات مذهبی ایرانیان است که احتمالاً شناخت این مهم در رسیدن به استعمارگران به اهداف و اغراض مورد نظر نقش مهمی داشته است.

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران.

این نوشتار بر آن است تا به بررسی و تجزیه تحلیل نگاه انگلیسی‌های سفر کرده به ایران دوره قاجار پیرامون اعتقادات مذهبی ایرانیان بپردازد. برای رسیدن به این مهم در یک «مقدمه» به علل و عوامل توجه انگلیسی‌ها به ایران در روزگار قاجار پرداخته می‌شود و در «متن» اصلی نوشتار موارد مورد توجه از اعتقادات مذهبی ایرانیان از نگاه سفرنامه‌نویسان انگلیسی همچون: دین و مذهب ایرانیان - میزان پایبندی ایرانیان به اعتقادات، انجام اعمال و آیینهای مذهبی، اماکن مقدس و زیارتگاهها، اعیاد و مراسم مذهبی، اختلافات مذهبی، اعتقاد به جهان اخروی و مسائلی از این دست بررسی خواهد شد. با «نتیجه‌گیری» دفتر این نوشتار را فرو می‌بنیدیم. و به «فهرست منابع و مأخذ» هم در پایان نوشتار اشاره خواهیم کرد.

واژگان کلیدی: اعتقادات مذهبی - ایران - انگلیس - سفرنامه

انگلستان و لاتاری در ایران

دکتر علی‌اکبر کجباف^۱

پیمان باقری^۲

خط مشی سیاسی دولت بریتانیا در قرون اخیر نسبت به ایران ایجاد وابستگی بیشتر به این دولت بود لذا از ایرانیان دست نشانده به حد کافی و وافر بهره می‌برد، یکی از این افراد میرزا ملکم‌خان - ارمنی ایرانی - بود که به مدت ۱۶ سال به عنوان فرستاده ایران در دربار سنت جیمز حضور داشت و حتی بعد از عزل خویش هم چنان در لندن باقی ماند. ملکم بیشتر توجه خود را پس از آن به توسعه اقتصادی و نیاز به حضور مشاوران و سرمایه‌گذاران فرنگی در ایران معطوف می‌کرد و با ترغیب ناصرالدین‌شاه موفق به کسب امتیاز انحصاری تمام عملیات لاتاری (قرعه‌کشی) و وام‌های مربوط به لاتاری و برگزاری بازیه‌های لاتاری عمومی در تمامی قلمرو ایران از تاریخ ۱۸۸۹م / ۱۳۰۶ق به مدت ۷۵ سال برای فردی به نام دو کاردوئل شد.

در این مقاله برآنیم تا به سؤالات زیر پاسخ گوئیم:

— چگونه نقش ملکم‌خان در امتیاز لاتاری در روابط ایران و انگلستان

— پیامدهای امتیاز لاتاری در دیپلماسی ایران قرن ۱۹

واژگان کلیدی: ناصرالدین‌شاه - لاتاری - میرزا ملکم‌خان - ایران - انگلستان

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد ایران اسلامی دانشگاه اصفهان.

بررسی سیاستهای انگلستان در خصوص جزایر سه‌گانه ایران

گلنار کرنوکر

جزایر تنب و ابوموسی به اندازه تاریخ دیرین خلیج فارس به ایران تعلق داشته و دارد. اما در قرون نوزدهم و بیستم میلادی، انگلستان که به دنبال حاکمیت بلامنازع سیاسی، اقتصادی و نظامی خود بر تمامی پهنای این آبراه بخصوص تنگه هرمز بود با انعقاد قراردادهایی حمایتی با شیوخ عرب در جنوب خلیج فارس موضع‌گیری جدیدی را تحت عنوان مالکیت بر این جزایر مطرح کرد. ادعایی که به تدریج با دسیسه و چراغ سبز کارگزاران این دولت توسط شیوخ شارجه و رأس‌الخیمه و سپس دولت امارات مطرح شد. ادعای واهی که به تبع آن، ایران آن را نپذیرفته و هرگز نخواهد پذیرفت.

نویسنده این مقاله کوشیده است ضمن اشاره‌ای به موقعیت این جزایر در خلیج فارس، چگونگی حضور و گسترش دخالت سیاسی انگلستان در حوزه خلیج فارس و به تبع آن شروع ادعاهای ارضی شیوخ شارجه و کشور امارات را بیان نماید. در واقع هدف، بررسی سیاست انگلیس در خلیج فارس حول مسئله جزایر تنب و ابوموسی است که بعد از خروج انگلیسی‌ها از این منطقه، همچنان به عنوان اختلاف ارضی بین ایران و امارات متحده عربی تا به امروز مطرح است.

واژگان کلیدی: خلیج فارس - جزایر تنب بزرگ - تنب کوچک - ابوموسی - انگلستان - امارات متحده عربی

تبیین نقش تحولات خارجی با محوریت سیاست انگلیس در بروز کودتای ۱۲۹۹

کیوان کریمی الوار^۱

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های تحولات تاریخ معاصر، همبستگی پدیده‌های بین‌المللی می‌باشد. این امر سبب شده است که تاریخ مستقل ملتها به سمت یک تاریخ یکپارچه جهانی پیش رود. در همین راستا ایران عهد قاجار، به واسطه عواملی چون: ضعف درونی، موقعیت استراتژیکی و بعدها مسئله نفت، عمدتاً به صورت ناخواسته با تحولات جهانی، پیوندی عمیق اما ناخوشایند یافت. ایران سنتی ناآشنا به دیپلماسی جهانی در حال شکل‌گیری، در کناکش روابط دول اروپایی که در واقع الفبای آن کسب و حفظ منافع بود، آشکارا بازنده اصلی بود. با این وجود یکی از برهه‌هایی که می‌توان شاهد نوعی تعامل ضمنی و ناخواسته تحولات داخلی و خارجی بود، به سالهای پیش از کودتای ۱۲۹۹ بازمی‌گردد. در جبهه درونی، ناکامی مشروطه و ضعف قاجارها را می‌توان زمینه‌ساز ظهور سربازی گمنام اما پراگماتیست چون رضاخان دانست، از جمله تحولات خارجی مؤثر بر بروز کودتا نیز می‌توان به جنگ جهانی اول، قراردادهای ۱۹۰۷، ۱۹۱۵ و ۱۹۱۹، و سقوط روسیه تزاری اشاره کرد. بروز کودتا و قدرت‌گیری رضاخان را می‌بایست برآیند تعامل ناخواسته این تحولات دانست، به طوری که فضای فکری جامعه ایرانی و روح سیاست انگلیس در ایران، بر روی ظهور یک قدرت متمرکز داخلی، به نوعی اجماع رسید.

در این مقاله تلاش می‌شود، در هم تنیدگی تحولات درونی و بیرونی و تأثیر آن در بروز کودتای ۱۲۹۹ نشان داده شود. همچنین در این بین، تبیین نقش انگلیس در روند قدرت‌گیری رضاخان مورد نظر ما می‌باشد.

واژگان کلیدی: کودتای ۱۲۹۹ - انگلیس - رضاخان - قرارداد ۱۹۱۹

۱. دانشجوی دکتری تاریخ گرایش ایران اسلامی دانشگاه شیراز.

نقش انگلیس در ترسیم مرزهای شرقی ایران و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران

مهدی کریمی^۱

محمد قربانیان^۲

انسان برای مشخص ساختن پیرامون فعالیت خود، آنگونه که با گستره فعالیت همسایه تداخلی پیدا نکند، ناچار به تعیین خطوطی قراردادی در بخش پایانی و پیرامون محیطزیست یا قلمرو خود است. گونه گسترش یافته این مفهوم خط پیرامونی است که بخش پایانی گستره فعالیت یک ملت را مشخص می‌سازد و جنبه‌ای سیاسی پیدا می‌کند که مرز خوانده می‌شود.

مرزهای سیاسی مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد متشکل سیاسی از واحدهای دیگر است. در میان گونه‌های مختلف مرز، مرزهای بین‌المللی به دلیل اینکه در آن بیش از سایر گونه‌ها امکان بروز اختلاف و منازعه سیاسی وجود دارد از اهمیت بیشتری برخوردار است. طول مرزهای کنونی ایران در حدود ۸ هزار و ۷۳۱ کیلومتر می‌باشد که از این مقدار در حدود ۱۹۲۳ کیلومتر سهم مرزهای شرقی می‌باشد.

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی نقش انگلیس در ترسیم مرزهای شرقی ایران و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران پرداخته است. نتیجه تحقیق حاضر نشان می‌دهد که انگلیسی‌ها در ترسیم مرزهای شرقی ایران تأثیر مستقیم داشته‌اند به طوری که استقرار مرزهای شرقی ایران نتیجه پنج حکمیت است که چهار مورد آن را انگلیسی‌ها انجام داده‌اند که مهم‌ترین تأثیر منفی آن را در امنیت ملی ایران می‌توان در تعیین مرز سیستان با حکمیت «گلد اسمید» و «مک ماهون» دید که بر اساس این حکمیت شاخه اصلی رود هیرمند حد فاصل دو کشور ایران و افغانستان تعیین شد و

۱. دانش‌آموخته جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس.

۲. دانش‌آموخته تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه ارومیه.

حقوق تاریخی ایران نادیده گرفته شد و قرار گرفتن مرز بر دلتای رود هیرمند باعث شد نیمه حاصلخیزتر سیستان که به آب بیشتری نیاز داشت عملاً از آب محروم شود. برای حل این مشکل بین ایران و افغانستان پیمانهای متعددی منعقد شده ولی هیچ کدام نتوانسته است مشکل را حل کند. در مجموع، این اقدامات در سرنوشت آب هامون و هیرمند و تولید اقتصادی منطقه تأثیر منفی گذاشت و به بروز بحران زیست محیطی و اکولوژیک در این منطقه منجر شد.

واژگان کلیدی: مرز - ایران - انگلیس - افغانستان - هیرمند - امنیت ملی

علل، چگونگی و نتایج اشغال ایران به وسیله انگلیس در جنگ اول و دوم جهانی

مهدی کریمی^۱

محمد قربانیان^۲

جنگ جهانی اول یک نبرد جهانی بود که از ماه اوت ۱۹۱۴ تا نوامبر ۱۹۱۸ رخ داد و هم‌زمان با حکومت احمدشاه قاجار بود و دولت مشروطه ایران ضعیف‌ترین دوران خود را می‌گذراند. علی‌رغم اعلام بیطرفی دولت ایران، نیروهای متخاصم از جنوب و شمال وارد ایران شدند. همچنین پس از آغاز جنگ جهانی دوم، ایران بیطرفی خود را اعلام کرد، اما این بیطرفی باز هم ناپایدار بود. ارتش متفقین به بهانه حضور جاسوسان آلمانی در ایران به اشغال کشور مبادرت ورزید و نیروهای شوروی از شمال و شرق و نیروهای بریتانیایی از جنوب و غرب، از زمین و هوا به ایران حمله کردند و شهرهای سر راه را اشغال کردند و به سمت تهران آمدند.

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی علل، چگونگی و نتایج اشغال ایران به وسیله انگلیس در جنگ اول و دوم جهانی پرداخته است. نتیجه تحقیق حاضر نشان می‌دهد که علل عمده نقض بیطرفی ایران در جنگ جهانی اول عبارت بودند از: موقعیت جغرافیایی ایران، مجاورت ایران با دو حوضه بزرگ نفتی (قفقاز، خوزستان و خلیج فارس) و کاهش احتمال درگیری نیروهای انگلیسی در منطقه خلیج فارس. مهم‌ترین پیامد نقض این بیطرفی توسط انگلیس، خرید آذوقه مردم ایران توسط ارتش این کشور و به دنبال آن شروع قحطی بزرگ ایران ۱۹۱۷ - ۱۹۱۹ بود که عده زیادی از مردم ایران تقریباً ۴۰ درصد مردم ایران (به عبارت دیگر ۸ تا ۱۰ میلیون نفر از جمعیت ۲۰ میلیون نفری آن زمان ایران) به کام مرگ فرو رفتند. همچنین علل عمده نقض بیطرفی

۱. دانش‌آموخته جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس.

۲. دانش‌آموخته تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه ارومیه.

ایران در جنگ جهانی دوم عبارت بودند از: موقعیت جغرافیایی ایران، ذخایر نفتی ایران، مجاورت ایران با حوضه بزرگ نفتی قفقاز به عنوان هدف مورد معاوضه شوروی و آلمان و حضور مستشاران و کارشناسان آلمانی در ارکان مختلف کشور که منافع متفقین را تهدید می‌کرد. مهم‌ترین پیامدهای نقض بیطرفی ایران در جنگ جهانی دوم، ایجاد هرج و مرج در کشور و مشکلات اقتصادی از جمله تورم، دزدی و قحطی در ایران بود.

واژگان کلیدی: بیطرفی - اشغال - ایران - انگلیس - جنگ جهانی اول - جنگ جهانی

دوم

نقش انگلیس در جعل نام خلیج فارس

اسماعیل کریمیان^۱

خلیج فارس یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مناطق جهان به لحاظ ژئوپلیتیکی و محاسبات ژئواستراتژیک است. این منطقه به عنوان یکی از حوزه‌های مهم امنیتی، راهبردی و اقتصادی در نظام بین‌الملل از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. وجود منابع غنی از یک سوء و فقدان دولتهای قدرتمند و نبود اتحادیه‌ای منسجم و کارا که بتواند تصمیمات مؤثر و راهبردی را در جهت حفظ امنیت منطقه توسط بازیگران درون منطقه‌ای ایجاد کند این منطقه را در وضعیت انفعالی قرار داده است. طی دهه‌های اول قرن بیستم، انگلستان با روشهای امنیتی مختلف ترکیبی استقرار قوا در پایگاههای مهم، تقویت دولتهای دست‌نشانده و برقراری رقابت محدود میان دول منطقه به منظور برقراری سیستم امنیتی با ثبات در خلیج فارس اتخاذ کرده بود. تلاشهای به عمل آمده برای تغییر نام خلیج فارس به خلیج عربی ارتباط تنگاتنگی با پدیده استعمار و نفوذ آن در جریان ناسیونالیسم عربی دارد که این جریان را در مسیر اهداف و آرمانهای خود به کار گیرد. به طوری که نخستین بار «چارلز بلگریو»، یکی از نمایندگان سیاسی انگلستان، جعل نام «خلیج فارس» را با هدف ایجاد تفرقه بین ایران و کشورهای عربی و رسیدن به مقاصد استعماری کشورش، در سال ۱۹۶۶ در کتابی درباره سواحل جنوبی خلیج فارس منتشر کرد.

واژگان کلیدی: انگلستان - خلیج فارس - جعل نام - استعمار

نفوذ استعمار انگلیس در مدارس ایران (با تکیه بر مدارس کرمان)

پریسا کریمیان‌زاده^۱

رضا واثق عباسی^۲

نهضت مشروطه که تحولی شگرف در تمامی ابعاد به ویژه تحول در نظام آموزشی ایران گذاشت؛ سبب شکل‌گیری آموزش نوین به خصوص تأسیس مدارس گردید. علاوه بر مدارس نوینی که ایرانیان خود مؤسس آن بودند مدارس چندی هم از طرف انگلیسیان، فرانسویان و امریکاییان و در یک کلام استعمارگران به وجود آمد. مسلماً یکی از راههای رسیدن و اجرای هرچه بهتر به سیاستهای مورد نظر این کشورها می‌توانست از طریق تأسیس مدارس و در اختیار گرفتن روح آموزشی حاکم بر آن صورت گیرد. لذا به دنبال این هدف برنامه‌هایی را طرح‌ریزی و پیاده‌سازی کردند. هرچند که در ظاهر هدفشان پوشیده و پنهان می‌نمود اما واقعیت حکایت از آن داشت که نفوذ و رخنه در آموزش کشور آنها را سریع‌تر به خواسته‌هایشان و در یک کلام به زیر سلطه در آوردن هرچه بهتر و راحت‌تر ایران می‌رساند چرا که پرورش افراد از لحاظ فکری و فرهنگی نیرویی مهم در جهت برآورده شدن نیاتشان می‌توانست باشد. از این‌رو تبلیغ دین مسیحیت و آموزش زبان انگلیسی دو ابزار مهمی بود که در این راستا به کار گرفته شد. این شیوه توسط انگلیسیان در کرمان که به تأسیس دو مدرسه مرسلین و دوشیزگان اقدام کردند به کار گرفته شد تا جایی که سندهای باقی‌مانده گویای این موضوع است.

واژگان کلیدی: کرمان - انگلیسیان - مدرسه مرسلین (جم) - مدرسه دوشیزگان

اتحادیه کرمان

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

نقش انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

علیرضا کشاورزی نیا^۱

نفت ایران در جریان جنگ جهانی اول قدرت زیادی به کشور استعمارگر انگلیس در جهت مبارزه با تهاجمات ویرانگر و سریع آلمان هیتلری داد و آنها را بر آن داشت که هرچه بیشتر صنایع نفت ایران را در اختیار داشته باشند. در زمان دیکتاتوری رضاخان طی قرارداد ۱۹۳۳ که بین ایران و شرکت نفتی ایران - انگلیس منعقد گردید نفت ایران را برای مدت طولانی در اختیار این شرکت قرار می‌داد که با سقوط وی و جان‌شینی فرزندش سیاست‌های استعماری گذشته انگلیس همچنان روند رو به رشدی پیدا می‌کرد. تصویب قانون خلع ید از این شرکت در جهت طرح ملی شدن صنعت نفت در ادامه راه اقداماتی مانند رد قراردادهای قوام - سادچیکف و گس - گلشائیان بود که در سال‌های گذشته شکل گرفته و با حمایت مردم و رهبری دکتر محمد مصدق و آیت‌اله کاشانی طی همراهی مجلس سنا و ملی در ۱۸ ژوئن ۱۹۵۱ م / ۲۹ خرداد ۱۳۳۰ به ثمر نهشته بود. این اقدام به خودی خود باعث کوتاهی دست این کشور استعمارگر از منابع عظیم نفتی جنوب ایران می‌گردید و آن کشور را در صدد جستجو برای پیدا کردن راه حلی در جهت بازگشت به شرایط استعماری گذشته مجبور به دست زدن بر اقداماتی مانند شکایت به دیوان بین‌المللی لاهه، تهدید ایران با فرستادن ناوهای جنگی به منطقه خلیج فارس و شکایت به دیوان دادگستری بین‌المللی نمود که به نتیجه‌ای نرسید و تنها راه باقیمانده حذف رهبریت این حرکت ضد استعماری بود. کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ که با همکاری مشترک انگلیس و آمریکا و حمایت عمال سرسپرده داخلی آنها پی‌ریزی و به سر انجام رسیده بود باعث آن شد که استعمارگران مجدداً توانستند تا انقلاب شکوهمند

انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۷ به چپاول این منابع غنی دست یافته و از آن در جهت ادامه دادن به منافع استعماری خود بهره‌برداری نمایند.

واژگان کلیدی: انگلیس - ایران - کودتای ۲۸ مرداد

کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

وحید کشاورزیان^۱

یکی از وقایع مهم تاریخ معاصر ایران، کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش است که دولت انگلیس به دلایلی چند همچون تصویب نشدن قرارداد ۱۹۱۹ در مجلس، جلوگیری از نفوذ روسیه کمونیستی در ایران، نفرت مردم ایران از استعمار انگلستان و حفظ منافع خود در ایران و هندوستان، نقش اصلی را در آن ایفا کرد. دولت انگلیس ابتدا سیدضیاءالدین طباطبایی را به عنوان مهره اصلی در نظر گرفت و مقدمات کودتا را با مشورت و مذاکره با وی فراهم آورد. سپس رضا خان میرپنج را به عنوان فرمانده قزاق‌ها انتخاب کرد. سرانجام در سحرگاه سوم اسفند ۱۲۹۹، قزاق‌ها به فرماندهی رضاخان میرپنج وارد تهران شدند و با مختصر زدوخوردی با ژاندارمری، تهران را براساس تباری‌های قبلی تصرف کردند. سپس کودتاچیان تصمیم‌های بعدی خود را مثل انتشار اعلامیه‌هایی با مضمون اعلام حکومت نظامی، دستگیری افراد مورد نظر، لغو ظاهری قرارداد ۱۹۱۹ و... به اجرا درآوردند. رضاخان ابتدا در مقام وزیر جنگ، بعضی از ناآرامی‌ها و راهزنی‌ها را از بین برد. در سوم آبان ۱۳۰۲ با فرمان احمدشاه قاجار به نخست‌وزیری منصوب شد او ابتدا تلاشی در جهت جمهوری‌خواهی کرد. ولی در سال ۱۳۰۴ به پادشاهی رسید.

واژگان کلیدی: کودتای سوم اسفند - رضاخان - انگلیس

نقش انگلستان در کودتاهای سوم اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

امید کفاشی^۱

لطف‌الله تقی‌زاده^۲

جنگ جهانی اول و انقلاب کبیر روسیه و بازگشت قزاقهای روسیه به کشور خود خلاء قدرتی را در کشور ایران ایجاد کرد که این خلاء باعث شد انگلستان خود را تنها میدان دار قدرت در ایران دانسته و به بسط و نفوذ همه جانبه‌ای دست بزند، به همین منظور قرارداد ۱۹۱۹ را بر دولت‌مردان ایرانی تحمیل کرد، اما مخالفت عده زیادی از نخبگان سیاسی با این قرارداد و امتناع احمدشاه از امضای آن و لغو کل قرارداد؛ انگلستان را متوجه دو نکته اساسی کرد:

اول اینکه برای نفوذ هرچه بیشتر سیاسی در ایران نیاز به تضعیف نخبگان مخالف بریتانیا از جمله روحانیت و گروه‌های هوادار چپی دارد دوم اینکه برای دیکته کردن سیاستهای خود نیاز به فردی قوی در مصدر امور دارد نه پادشاه ضعیفی مانند احمدشاه قاجار، لذا به طرف یک کودتا نظامی رفت تا ضمن محک نخبگان نظامی ایران فرد مورد نظر برای آینده روابط خارجی خود با این کشور را پیدا کند.

در واقع هدف انگلستان از کودتا سوم حوت در ایران ایجاد یک مدرنیته سیاسی و فرهنگی در آینده ایران و یک سیستم (نظامیگری) جهت به پیش بردن اهداف خود بود، لذا به شناسایی افرادی در ایران دست زدند که پیشینه نظامیگری داشته باشد لذا بریتانیا ژنرال آیرونساید افسر عالی‌رتبه خود را به ایران فرستاد تا از میان قزاقهای تحت امرش شخص مورد نظر را یافته و به تقویت و سرمایه‌گذاری در آینده او بکنند.

اما در مورد کودتای ۲۸ مرداد باید گفت با توجه به پایان جنگ جهانی دوم و ضعف ساختاری بریتانیا در واقع بریتانیا به عنوان معاون در کنار امریکا قرار گرفت و نقش اصلی

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی.

را به ایالات متحده داد. نظم بین‌الملل بعد از جنگ جهانی دوم بریتانیا را متوجه این نکته کرد که بدون همکاری آمریکا که به عنوان قدرت فائقه در سطح دنیا عرض اندام می‌کرد نمی‌توان کاری از پیش برد، لذا بعد از شکست پیشنهادات پنج‌گانه و ترندهای مختلف راهکار براندازی حکومت ملی را در دستور کار خود قرار داد و دست نیاز به سوی یار دیرین خود دراز کرد. بریتانیا با توجه به شناخت و مطالعاتی که از تاریخ ایران داشت چراغ راهنمایی ایالات متحده آمریکا در انجام کودتای ۲۸ مرداد شد اما بعد از مدتی از کودتا بقیه نقش خود را به آمریکا سپرد.

واژگان کلیدی: کودتا - انگلستان - بریتانیا - نقش - ایران

علل ورود نیروهای انگلیس در جنگ جهانی دوم به ایران و پیامدهای اجتماعی آن

الهام لطفی^۱

ایران به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی همواره مورد توجه قدرتهای بزرگ بوده است. در زمان جنگ جهانی دوم به همین دلیل و با توجه به سیاستهای که دولت انگلیس دنبال می‌کرد، این سرزمین مورد هجوم و اشغال قرار گرفت. اشغال ایران پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی فراوانی به دنبال داشت که آثار و نتایج آن سالیان سال در ایران باقی ماند. این پژوهش می‌کوشد با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی دلایل ورود نیروهای انگلیس به ایران را بررسی نماید و پیامدهای اجتماعی ناشی از این اشغال را تبیین نماید.

واژگان کلیدی: انگلیس - جنگ جهانی دوم - قحطی - ناامنی

---

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دانشگاه اصفهان.

عهدنامه مجمل

نویدرضا لطیفان علاف^۱

در پی پیمان صلح تیلیست میان فرانسه و روسیه، فرانسه به دلیل تعهداتی که به دربار روسیه داده بود معاهده فین‌کنشتاین را که با ایران به امضاء رسانده بود را زیرپا گذاشت و به تبع آن فتحعلی‌شاه که حملات روس‌ها را برای بلعیدن قسمتی از سرزمین ایران را پیش‌بینی می‌کرد، روابط خود با فرانسه را ملغی نمود و تصمیم گرفت برای روابط با انگلستان اقدامات لازم را مبدول دارند.

سؤالی که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد این است که چرا فرستاده انگلستان (جونز) بلافاصله پس از خروج مستشاران فرانسوی از ایران، عهدنامه مجمل را با دولت ایران به امضا رساند؟

نگارنده معتقد است که انگلیسی‌ها در این مقطع به دلیل صلح میان فرانسه و روسیه موسوم به تیلیست، روسیه را به عنوان کارگزار و عامل نیات توسعه‌طلبانه ناپلئون برای دست‌اندازی به هندوستان تلقی می‌کردند و جهت جلوگیری از نفوذ و توسعه قدرت روسیه و قطع ارتباط تهران - پاریس این قرارداد را به امضاء رساندند.

واژگان کلیدی: انگلستان - فرانسه - فتحعلی‌شاه - عهدنامه مجمل

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

نقش انگلستان در ایجاد و گسترش فرقه بهائیت در ایران

دکتر فرحناز مایل افشار^۱

مریم هاتفی^۲

بهائیت یکی از فرقه‌های ساخته و پرداخته سرویس‌های جاسوسی روس و انگلیس است که در سده اخیر در اختیار آمریکا و اسرائیل قرار گرفته است؛ استعمارگران در قرن نوزدهم میلادی با مطالعاتی که در مذهب شیعه داشتند، مسئله «مهدویت و موعود آخرالزمان» را بستر مناسبی برای در هم شکستن سد استوار مذهب جعفری و اقتدار ملی ایرانیان و تحقق منافع نامشروع خویش دانسته و به همین جهت مسئله باییت و به دنبال آن بهائیت را مطرح کردند. نوشتار حاضر با هدف بررسی نقش انگلستان در شکل‌گیری و گسترش بهائیت در ایران تنظیم گردیده است.

اطلاعات مورد نیاز به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری و با روش توصیفی تحلیلی ارزیابی شده‌اند.

واژگان کلیدی: انگلستان - بهائیت - فرق - ایران

---

۱. دکترای جغرافیای سیاسی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری.
۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.

بررسی راهکارهای انگلستان جهت مقابله با دولت دکتر مصدق

اصغر محمدزاده^۱

زهرة صمصامی مزرعه آخوند^۲

در این مقاله قصد بر آن است که به بررسی عملکرد دولت انگلستان در قبال دولت ملی دکتر مصدق پرداخته شود و نشان داده شود که انگلستان در جهت مقابله با دولت مصدق از چه راهکارهایی استفاده نمود و چه عملکردی از خود نشان داد. پس از رد قرارداد گس - گلشایبان در مجلس شانزدهم، مقدمات ملی شدن صنعت نفت ایران فراهم آمد و در نهایت در اسفند ۱۳۲۹ نفت ایران ملی اعلام شد. همچنین در اردیبهشت ۱۳۳۰ دکتر مصدق به نخست‌وزیری رسید. دکتر مصدق چهره کلیدی و اثرگذار در جبهه ملی و از مهم‌ترین افرادی بود که طی سالهای دهه ۱۳۲۰ نقش اساسی در ملی شدن صنعت نفت ایفا کرد. طبیعی می‌نماید که با چنین پیشینه‌ای و به‌خصوص قاطعیت و جزم مصدق در ملی شدن نفت، پس از رسیدن به نخست‌وزیری، انگلستان از هر گونه کوششی برای مقابله با دولت مصدق فروگذاری نکند چرا که آن را علیه منافع خویش در ایران می‌دید.

از دید نویسندگان این مقاله، مهم‌ترین اقدامات و راهکارهای انگلستان جهت مقابله با دولت دکتر مصدق عبارتند از: (۱) ابتدا دولت انگلستان سعی کرد از طریق ارائه «پیشنهاد‌های جایگزین» در برابر ملی شدن نفت و دولت مصدق بایستد. بدین منظور پیشنهاد‌های جکسون (معاون وقت شرکت ایران و انگلیس)، پیشنهاد استوکس (وزیر مشاور در دولت انگلستان)، اولین پیشنهاد مشترک انگلستان - آمریکا (در دوره چرچیل - ترومن)، دومین پیشنهاد مشترک انگلستان - آمریکا (در دوره چرچیل - آیزنهاور) ارائه شد که دولت مصدق هیچ کدام آنها را نپذیرفت. (۲) انگلستان سعی کرد که روند حقوقی

۱. دانشجوی دکترای علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۲. کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تهران.

موجود در ادعای ایران (و دولت مصدق) مبنی بر ملی شدن نفت را به چالش بکشد. بدین منظور شرکت نفت ایران و انگلیس به سازمانها و دادگاه بین‌المللی شکایت کرد؛ هرچند که در نهایت ناکام ماند. ۳) انگلستان همچنین سعی کرد ایران (و دولت مصدق) را در تنگنا و تحریم اقتصادی قرار بدهد تا از طریق این تحریمهای اقتصادی بتواند دولت مصدق را وادار به عقب‌نشینی کند. ۴) در نهایت انگلستان در جریان براندازی و سقوط دولت دکتر مصدق در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ حضور فعال داشت.

واژگان کلیدی: دولت مصدق - انگلستان - راهکار - تحریم - براندازی

واکاوی ریشه‌های حضور و نفوذ انگلستان در ایران

مجتبی محمدی^۱

در تاریخ معاصر ایران نام انگلستان یادآور دسایس، مکرها و نیرنگهای این دولت از سویی و دردها و محرومیت‌های مردمان ایران‌زمین از سوی دیگر است، مردمانی که ندای حق‌طلبی‌شان ریشه در قرون و اعصار دارد، استحکام سیطره بریتانیا در ایران علاوه بر دیپلماسی فعال این کشور ریشه در عوامل درونی چون: فرهنگ خاص ایران و ایرانی در تقابل با حکومت‌های استبدادی و استبدادپروری ناشی از آن و همچنین رخت بر بستن نگرش و نگاه عقلانی از بطن جامعه ایران در سیر زمان دارد که در این مقاله به تحلیل و بررسی این عوامل پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: بریتانیا - ایران زمین - استعمار - استبداد

نقش انگلیس در جنگهای دوره اول و دوم روسیه و ایران

فاطمه محمدی ارزه‌ئی سفلی^۱

جدال چندین‌ساله ایران و روسیه از مهم‌ترین و بحرانی‌ترین ادوار تاریخ ایران به شمار می‌رود، در سالهای نخست قرن ۱۹م، یعنی سال ۱۸۰۰م / ۱۲۱۵ق نقطه‌عطفی در روابط با اروپا به ویژه انگلستان در تاریخ معاصر به وجود آمد. زیرا از آغازین سالها یک تحول اساسی در روابط ایران با کشورهای اروپایی، از جمله انگلستان پدید آمد. بدین ترتیب تا پایان حکومت زندیان که سیاست تابع تجارت بود، از سال ۱۸۰۰م / ۱۲۱۵ق، سیاست از دیگر جنبه‌های روابط خارجی پیشی گرفت و چرخه استعمار غرب در شرق نیز پیچیده‌تر گردید.

در شمال ایران امپراتوری روسیه در جهت عملی کردن وصیتنامه پیتربزرگ دسترس به آبهای آزاد و توسعه و نفوذ سیاسی و اقتصاد خود کوششهای بسیاری می‌کرد. دولت فرانسه سعی داشت تا از طریق روسیه و ایران به هندوستان مستعمره انگلیس دست پیدا کند.

در مشرق ایران، انگلیس در برابر دول مقتدر روس و فرانسه حالت تدافعی به خود گرفته بود. انگلیس با دستیابی به هندوستان حیاتش را به عنوان قدرت برتر اقتصادی و سیاسی و نظامی تضمین کرده بود.

بنابراین برای حفظ هندوستان در آسیا و جلوگیری از نفوذ دول بیگانه علی‌الخصوص روسیه دست به زد و بندهای سیاسی می‌زد تا بتواند رقیبان خود را از اهداف سیاسی خود دور نگه دارد. به همین منظور دولت انگلستان گاهی با دولت روسیه وارد مذاکره شده و گاهی همکاری صمیمانه نشان می‌داد؛ گاهی به دولت ایران وعده وعیدهایی می‌داد اما اختلاف داخلی دوره فتحعلی‌شاه از یک طرف و رقابت بسیار سخت میان دولت بزرگ جهانی برای تصرف هندوستان به وجود آمده بود از طرف دیگر بیش از

۱. استاد دانشگاه پیام نور واحد نیشابور.

پیش به وخامت اوضاع می‌افزود. در این مقاله به بررسی نقش انگلیس در جنگ‌های اول و دوم ایران روسیه پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: ایران - استعمار - انگلیس - فرانسه

نقش انگلستان در قرارداد داریسی

شیدا محمودی گهروئی^۱

شاید در سراسر تاریخ پر فراز و نشیب کشور ما کمتر رویدادی مانند ملی شدن صنعت نفت پا گرفته باشد. جنبشی که در ژرفای وجودی انسانهای استقلال طلب ایران نفوذ کرد و با خلاقیت‌های ذهنی آزادیخواهان درآمیخت و سرانجام طوفان سهمگینی در انبار نفت جهان به وجود آورد که کشتیهای دزدان را در خود فرو برد.

سرچشمه این رویداد از روز هفتم خرداد ۱۲۸۰ که برای نخستین بار امتیاز استخراج، بهره‌برداری و لوله‌کشی نفت و قیر در سراسر ایران به غیر از پنج استان آذربایجان، گیلان، مازندران، گرگان و خراسان به مدت ۶۰ سال به «ویلیام نکس داریسی» انگلیسی واگذار شد، آغاز گردید. این امتیاز که با پیامدهای سیاسی - اجتماعی - اقتصادی پس از آن حق مسلم ملتی را به بیگانگان واگذار می‌نمود، بزرگترین و بهترین امتیازی بود که یک کشور استعماری می‌توانست به دست آورد. داریسی این تبعهٔ بریتانیایی که اصلتش نامعلوم بوده در دوران بی‌ثبات مظفرالدین شاه به ایران آمده و با کمک طمعکاران خیانت پیشه‌ای چون امین‌السلطان قرارداد نفتی داریسی را به ازای حق‌الامتیاز ۱۶ درصد سود شرکت، به دست آورد و با رسیدن به چاه نفت، بریتانیا که دیگر ایران برایش به گنجینه‌ای از انرژی تبدیل شده بود بر آن شد تا این امتیاز بسیار بزرگ را به طور کامل از آن خود نماید.

نفت ایران از جمله ثروت‌هایی است که به مانند سایر منابع اقتصادی کشور در دوره حاکمیت قاجار و پهلوی به تاراج رفت و عاملی برای چپاول ملت ایران و تسلط کامل انگلستان بر ایران شد و نیز عاملی در برتری نیروی دریایی انگلیس در جنگ جهانی دوم گردید. با نگاهی به مذاکرات مربوط به نفت ایران در طول تاریخ، مطالب و حقایق بسیاری از تاریخ ایران و جهان برآیمان آشکار شده و ریشه بسیاری از رویدادهای معاصر، روشن می‌گردد.

واژگان کلیدی: داریسی - نفت - انگلستان

نقش انگلستان در شکل‌گیری پیمان عدم تعرض در خاورمیانه

دکتر مسعود مرادی^۱

سمیه خانی‌پور^۲

با پایان جنگ جهانی اول نظم جهانی دچار دگرگونی شد. در این زمان انگلستان سراسر خاورمیانه را تحت نفوذ و سلطه خود داشت و با اعمال قیمومیت در عراق، فلسطین و ماوراء اردن زمینه‌های بستر سازی آینده تحولات سیاسی را بر اساس منافعش دنبال می‌کرد. از جمله سیاستهای منطقه‌ای و جهانی انگلستان در این دوره ایجاد اتحادیه‌های دفاعی منطقه‌ای برای مقابله با شوروی در منطقه خاورمیانه بود. جهت نیل به این هدف، حکومت‌های وابسته به خود را در این منطقه بر سر کار آورد. نتیجه این سیاست انعقاد پیمان عدم تعرض در سال ۱۳۱۶ ه.ش. بین چهار کشور ایران، ترکیه، عراق و افغانستان بود. این پیمان با آغاز جنگ جهانی دوم و تغییر بلوک‌بندیهای سیاسی و نظامی از هم پاشیده شد اما سنگ بنای پیمان بغداد در ادوار بعدی گردید. این پژوهش در صدد است تا زمینه‌ها و روند شکل‌گیری و دستاوردهای آن را مورد کنکاش قرار دهد.

واژگان کلیدی: انگلستان - خاورمیانه - شوروی - پیمان عدم تعرض - ایران

۱. استادیار دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه تربیت مدرس.

نقش انگلیس در جنگهای ایران و روس

دکتر ابراهیم مشفق‌فر^۱

روسیه، انگلیس و فرانسه سه قدرت تأثیرگذار و صاحب نقش در جنگهای ایران و روس (۱۲۱۸-۱۲۴۳ ه. ق) بوده‌اند. تفوق سیاسی و نظامی این قدرتها در دنیا و بیش از آن ضعف و انفعال حکومت قاجارها از دوره فتحعلی‌شاه سرنوشت جنگهای ایران روس، بویژه در مرحله دوم آن (۱۲۴۱-۱۲۴۳) را برای ایران دردناک، شوم و تلخ قرار داد؛ زیرا ایران علاوه بر اینکه قفقاز را از دست داد و تاوان نقدی سنگینی پرداخت، سلطه سیاسی روسیه و انگلیس را هم به جان خرید. هر کدام از قدرتهای فوق، اهداف، مطامع و منافع خود را در کشاکشهای بین‌المللی تعقیب می‌کردند. روسها به عنوان دشمن و طرف درگیر با ایران بودند و فرانسویها به تعهدات خود با ایران در اثنای جنگهای ایران و روس پایبند نماندند اما دردناک‌تر از همه کارکرد انگلیسی‌ها بود که در لباس دوست، دولت‌مردان قاجار که اغلب وابسته و خائن بودند را می‌فریفتند و در موقعیتهای مناسب از پشت بر پیکر ایران و ایرانی خنجر می‌زدند. بی‌تردید اگر خیانتها و نامردیهای این جماعت نبود سرنوشت جنگهای ایران و روس و تاریخ سیاسی ایران در دوره قاجار و پهلوی به گونه آبرومندانانه‌تر و شرافتمندانانه‌تری رقم می‌خورد.

نقش و تأثیر انگلیسی‌ها در جنگهای ایران و روس را در سه بعد می‌توان بررسی و تحلیل کرد. یکی در بعد کلان قضیه که شامل اهداف و کارکرد بین‌المللی آنها در موقعیت زمانی وقوع جنگهای مزبور، دیگر نفوذ و حضور عوامل انگلیس در ساختار قدرت ایران و دیگر نحوه عمل انگلیسی‌ها در دو مرحله جنگ می‌باشد. رقابتهای انگلیس با روسیه و فرانسه در عرصه بین‌الملل و صف بندی مبتنی بر شرایط و مقتضیات زمان انگلیس در مقابل دو قدرت فوق نحوه عمل خیانت‌آمیز و ناجوانمردانه آن را در قبال ایران در جریان جنگها را رقم می‌زد. نزدیکی انگلیس به روسیه در مقابل فرانسه در

۱. دکتری تاریخ، پژوهشگر تاریخ آذربایجان.

سال ۱۲۲۷، همدستی آنها با روسها و خیانت به ایران را در پی داشت. شکست قوای ایرانی در این سال به ویژه در جنگ اصلاندوز از روسها و انعقاد قرارداد خفت‌بار گلستان کاملاً متأثر از این شرایط بود.

البته همزمان با این اقدامات عوامل انگلیس در دربار و ساختار سیاسی ایران نیز نقش ویژه خود را ایفا کردند. در مرحله دوم نیز استعمار انگلیس نقش تعیین‌کننده خود را در تحولات جنگ ایفا کرد تا منافع و مطامع خود را تأمین کند که آسیبهای آن به ایران در این مرحله نیز قابل بررسی است. در مقاله حاضر بر اساس یافته‌های منابع دست اول جزئیات و زوایای مسائل طرح شده استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: جنگهای روس و ایران - انگلیس - فرانسه

نقش انگلیس در جدایی سرزمینهای قفقازی ایران

مصطفی ملایی^۱

در آغاز قرن نوزدهم میلادی / سیزدهم هجری، انگلیس از نخستین دولتهایی بود که راه پیشرفت و توسعه خود را در مداخلات نظامی، سیاسی و اقتصادی در دیگر ممالک جستجو می‌کرد. یکی از زیانبارترین سیاستهای شوم این دولت در ایران، در جریان جنگهای روسیه علیه کشورمان و اشغال سرزمینهای قفقازی ایران شکل گرفت. شواهد و مدارک موجود بیانگر آنست که این دولت در تهیه مقدمات جنگهای ایران و روس و نیز انعقاد عهدنامه‌های ننگین «گلستان» و «ترکمنچای» نقش برجسته‌ای داشته است. دخالتی که به همراه خیانت عده‌ای وطن‌فروش داخلی به جدایی بخش بزرگی از ولایات ایرانی آن سوی رود ارس انجامید و باعث پیامدهای سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراوانی برای کشورمان گردید. در این پژوهش سعی بر آنست تا با اتکاء بر منابع مستند و دسته اول؛ با بررسی انگیزه‌ها و اهداف اصلی انگلیس از دخالت در جریان جنگهای ایران و روس و نقش این دولت در انعقاد عهدنامه‌های گلستان و ترکمنچای، به پیامدهای متعدد این سیاست شوم که به جدایی ولایات ایرانی آن سوی رود ارس انجامید، نیز پرداخته شود.

واژگان کلیدی: ایران - روسیه - انگلیس - قفقاز - عهدنامه گلستان - عهدنامه ترکمنچای

۱. کارشناس ارشد تاریخ مطالعات قفقاز و آسیای مرکزی، دانشگاه تهران.

نقش انگلیسی‌ها به لحاظ نظامی در جنگ‌های دوره اول و دوم روسیه و ایران

هاشم ملکشاهی^۱

در سال ۱۲۱۹ ه. ق الکساندر اول تزار روس، به صورت رسمی جنگ با ایران را آغاز کرد. دولت ایران از نظر نظامی ضعیف بود و با ساختاری سنتی می‌بایست به مقابله روسهایی می‌رفت که دارای ارتشی منظم و تجهیزاتی مدرن بودند. در این زمان، ایران نیاز به یک متحد قوی و پیشرفته داشت تا از توان نظامی آنها علیه روسها استفاده کند و در راستای نوسازی ارتش خود گام بردارد.

دولت انگلیس قبل از جنگ‌های ایران و روس، باب روابط دیپلماسی با دولت قاجار را باز کرده و در این خصوص موفقیت‌هایی نیز کسب کرده بود. طی دو جنگ نیز، انگلیسی‌ها همواره با دیدی باز به میدان نبردها می‌نگریستند و اوضاع را مد نظر داشتند و در تلاش بودند تا آن‌گونه که منافعشان ایجاب می‌کند، در دربار ایران نفوذ کرده و طبق اهداف و سیاستهای استعمارگرانه شان، در خاک ایران ایفای نقش کنند. آنان طی چندین قراردادی که با دولتمردان ایران بستند، هر بار تعهد می‌دادند که به تقویت و نوسازی سازمان نظامی ایران کمک کنند؛ فتحعلیشاه نیز برای فرار از شکست با روسها به وعده‌های انگلیسی‌ها دلخوش کرده و شرایط آنان را بدون چون و چرا می‌پذیرفت. اما دولت انگلیس با توجه به اوضاع سیاسی بین‌الملل، هر بار به نحوی از زیر بار تعهدات خود شانه خالی کرده و در مواردی چند، آنها را در راستای اهداف توسعه‌طلبانه خویش، با اعزام چند صاحب‌منصب نظامی و فروش اسلحه و مهمات به ایران، تعهدات خویش را در قبال آموزش و تقویت ارتش ایران خلاصه می‌کرد، که از آن نیز به دلیل بی‌برنامه‌گی و بی‌نظمی در امور نظامی ایران، نتیجه‌ای حاصل نمی‌شد.

۱. کارشناس ارشد تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان؛ مدرس دانشگاه علمی - کاربردی

در این مقاله به نقش انگلیسی‌ها به لحاظ نظامی در دوره اول و دوم جنگ‌های روسیه و ایران پرداخته و اهداف و سیاست‌های انگلیس را از انجام این اقدامات نظامی در ایران به روش کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار می‌دهیم.

واژگان کلیدی: فتحعلی‌شاه قاجار - جنگ‌های دوره اول و دوم روسیه و ایران - انگلیس - مستشاران نظامی انگلیسی - نوسازی ارتش ایران

اهداف و سیاستهای انگلیس از ایجاد پلیس جنوب (S.R.P)

هاشم ملکشاهی^۱

سمیه خانی‌پور^۲

افزایش نفوذ و گسترش دامنه قدرت روسها، در سایه سرنیزه‌های بریگاد قزاق، در اواخر دوره قاجار بر ایران، انگلیسی‌ها را به مخاطرات و تهدیداتی که برای مصالح دولت انگلستان متصور بود متوجه ساخت. آنها در راستای حفظ و حراست از منافع خود، ایجاد توازن در برابر گستره نفوذ روسیه در ایران و برقراری نظم و امنیت در جنوب ایران درصدد اقدامی قاطع و عملی برآمدند؛ و به همین دلیل طرح تشکیل یک نیروی انتظامی بومی را در جنوب ایران مطرح کردند.

حضور گسترده روسیه در مناطق شمالی ایران، فقدان نیروی نظامی کارآمد و قابل اعتماد در منطقه تحت نفوذ بریتانیا، فعالیتهای ضد انگلیسی آلمانها در سالهای آغازین جنگ جهانی اول در جنوب ایران و نبود نظم و امنیت در این منطقه در سالهای پایانی حکومت قاجارها، موقعیت سیاسی، نظامی و اقتصادی انگلستان را تضعیف و متزلزل کرده بود.

انگلیسی‌ها برای جلوگیری از اقدامات آلمانها و طرفداران آنان علیه خود و همچنین برای اعاده قدرت و نفوذ خویش در جنوب، پس از مذاکراتی که با روسها داشتند در ژانویه ۱۹۱۶/ صفر ۱۳۳۴ متن موافقتنامه‌ای را مبنی بر تشکیل یک نیروی نظامی یازده هزار نفری در جنوب ایران تحت فرماندهی افسران انگلیسی به دولت محمدولی‌خان سپهدار تنکابنی تقدیم کردند. در همین راستا، دولت انگلیس در سال ۱۳۳۵ق/ ۱۹۱۶م نیرویی تحت عنوان «تفنگچیان جنوب ایران»، که به اختصار (S.P.R) و پلیس جنوب می‌گفتند، تحت فرماندهی ژنرال سرپرسی سایکس و یک عده از افسران انگلیسی قشون

۱. کارشناس ارشد تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. کارشناس ارشد تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان.

هندوستان، جهت کنترل سیاسی و نظامی منطقه جنوب ایران، تشکیل داد. تشکیل پلیس جنوب ایران اعتراض عامه مردم، جراید، احزاب و سرانجام دولت ایران را برانگیخته و ایجاد این نیرو را مقدمه تصرف نظامی ایران تلقی کردند؛ این در حالی بود که دولت انگلیس هدف از ایجاد پلیس جنوب را مساعدت و کمک مبنی بر دوستی و صمیمیت نسبت به ایران و تأمین و اعاده نظم و امنیت جنوب ایران معرفی می‌کرد.

واژگان کلیدی: توسعه‌طلبی روسها - جنگ جهانی اول - تشکیل پلیس جنوب - توازن قدرت - ایجاد نظم و امنیت

اهداف و سیاستهای انگلیس از تأسیس، تقویت و تضعیف ژاندارمری دولتی ایران در اواخر دوره قاجار

هاشم ملکشاهی^۱

قاسم شفیعی^۲

تشکیلات منظم و قوی بریگاد قزاق در سرزمینهای شمالی ایران و بسط و گسترش نفوذ روسها در سایه سرنیزه‌های نیروهای قزاق در درون خاک ایران که نظم و امنیت منطقه تحت نفوذ روسها را در آغاز قرن بیستم فراهم می‌کردند، این فکر را در اذهان انگلیسی‌ها تقویت کرد که به ایجاد و تشکیل نیرویی نظامی با هزینه دولت ایران، در راستای برآورده شدن اهدافشان گام بردارند.

همزمان با اوضاع آشفته ایران در جنوب و بالا رفتن میزان ناامنی در ایالات، دولت انگلیس اصرار داشت که دولت مشروطه ایران در راستای حفظ جریان تجارت و ایجاد نظم و امنیت در مناطق جنوبی کشور، به تشکیل نوعی نیروی نظامی کارآمد مبادرت ورزد. این اقدام انگلیس، پرداخت هر گونه وام مالی را در آینده مشروط به تشکیل نیرویی می‌کرد که بتواند نظم و امنیت را در جاده‌های جنوب برقرار کند؛ و تهدید کرد در صورت عدم موفقیت دولت ایران در انجام چنین امر مهمی خود رأساً دست به ایجاد قوه امنیه‌ای تحت فرمان گروهی از صاحب‌منصبان انگلیسی از قشون هند خواهد زد.

تقاضا، اصرار و در نهایت التیماتوم دولت انگلیس به دولت ایران سبب شد تا طرح تشکیل نیرویی به نام ژاندارمری در کابینه مستوفی‌الممالک مطرح شود؛ مجلس ایران نیز در سال ۱۳۲۸ق / ۱۹۱۰م. رأی به استخدام عده‌ای از افسران سوئدی برای تشکیل ژاندارمری دولتی و تعلیم و تربیت افراد آن داد.

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین.

تأسیس ژاندارمری دولتی توسط مجلس دوم در ۱۳۲۹ق / ۱۹۱۱م. نشانگر تلاش مهمی بود که در دوره انقلاب مشروطه برای ایجاد نوعی سازمان قدرتمند جدید و در عین حال ملی که به طور کامل و تمام وقت در برابر مقامات ایرانی پاسخگو باشد، صورت گرفت. تشکیل ژاندارمری دولتی پایدارترین طرحی بود که در دوره قاجار برای نوسازی نیروهای مسلح به ریاست افسران سوئدی انجام گرفت و نمودار نخستین توفیق واقعی ایرانیان در ایجاد یک نیروی نظامی منظم در اوایل جنگ جهانی جهانی اول بود. ژاندارمری دولتی وابسته به دولت مرکزی ایران و در خدمت اهداف حکومت مشروطه و نقطه مقابل نیروی بریگاد قزاق وابسته به روسیه بود.

در تشکیل، تقویت و تضعیف ژاندارمری دولتی ایران در دوره قاجار عواملی چند دخیل بودند که در این میان نقش انگلیسیها بیشتر نمایان است. در این مقاله برآنیم تا نقش دولت انگلیس در تشکیل ژاندارمری دولتی ایران و اهداف و سیاستهای آنها از تأسیس، تقویت و تضعیف این نیروی انتظامی مورد بررسی قرار دهیم.

واژگان کلیدی: تاریخ ایران - قاجاریه - اغتشاشات جنوب - منافع انگلیس -

ژاندارمری دولتی

استعمار بریتانیا و مسئله اروند رود

فیروز منصوری^۱

از هزاران سال پیش، سرزمین سوریه در غرب رودخانه فرات دروازه مدیترانه به خاور نزدیک بوده، بغداد و بصره نیز در شرق فرات «اروند رود» دروازه خلیج فارس به شمار می‌رفت. در شمال شرقی شهر حلب، تنگه باریک «بیره - بیره جیک» تنها گذرگاه رودخانه فرات بوده که کشور گشایان در زمان جنگ لشکریان را وسیله کلک از آنجا گذر می‌دادند. در زمان صلح و ثبات کاروانهای عظیم بازرگانی در ترمینال بزرگ حلب که پنج هزار شتر در آن آماده بارگشایی و باربندی بودند، کالاهای شرق و غرب را به عرصه فروش و مبادله می‌رسانیدند.

هلاکوخان پس از تصرف بغداد، به مصر لشکر کشید، برای دستیابی به دروازه مدیترانه، بر روی گذر تاریخی بیره پل بست و به حلب یورش برد. شهر و حومه را به خاک و خون کشید و ویران ساخت. مدت ۱۳۰ سال آن شهر باستانی بدون سکنه و آبادی ماند. تیمور لنگ نیز در لشکرکشی شام آسیبها بدان رسانید. در سال ۸۳۸ق، شاهرخ در ۱۸ کیلومتری حلب قدیم بناهای باشکوه و مراکنه بازرگانی ایجاد کرد و رونق بسزا داد.

احمد نکودار پسر هلاکوخان در نخستین سال جلوس (۶۸۱ق) قاضی قطب‌الدین شیرازی را با نامه به مصر فرستاد، آزادی رفت و آمد بازرگانان و امنیت آنان را درخواست کرد. تقاضای ایشان پذیرفته شد.

از آن تاریخ تا حضور پرتغالیان در خلیج فارس، جامه و ابریشم ایرانی و ادویه، هندوستان از خلیج فارس به دریای احمر حمل می‌شد و در بندر اسکندریه مصر و پایانه کاروانها و پایگاه تجارت شهر حلب به بازرگانان اروپائی و عثمانی فروخته می‌شد.

تعرفه‌های گمرکی، عایدات ترانزیتی شهرستانها، سودهای هنگفت بازرگانی، خزانه دولت‌های مصر و عثمانی و آق‌قویونلو را سرشار کرده حیات اقتصادی و رفاه اجتماعی آفریده بود.

شاه اسماعیل صفوی، در سال ۹۱۳ ه.ق، با پیروزی بر علاءالدوله ذوالقدر، سرزمین‌های وی را متصرف شد که شهر حلب، هم جزو آنها بود. در سال ۹۱۴ ق بغداد را فتح کرد و بر شاهراههای تجاری و سوق‌الجیشی منطقه تسلط یافت.

حضور ناوگان و نیروهای پرتغالیان در اقیانوس هند و خلیج فارس مصریان را از درآمدهای کلان بازرگانی و گمرکی محروم ساخت، به دولت عثمانی هم ضربه و ضررهای سنگین زد. بایزید دوم با تهیه وسایل کشتی‌سازی در بحر احمر و تجهیز نیروهای نظامی دریایی به مقابله و مبارزه پرتغالیان پرداخت ولی شکست خورد. سلطان سلیم به آذربایجان لشکر کشید، پس از یک هفته نیروهای خود را به دیار بکر و شام فرستاد و در سال ۹۲۱ ق، حلب را متصرف شد. چون شهرهای بغداد و بصره و شاهراه اوندروود خاک ایران و تحت فرمان شاه اسماعیل بود، تلاشهای سلطان سلیم به ناکامی انجامید.

سلطان سلیمان در سال ۹۴۲ ق، به بغداد لشکر کشید و چند ماه در آنجا توقف کرد، چون بصره در تصرف صفویان بود، به ایاس پاشا و عبدالرحمن پاشا مأموریت لشکرکشی داد و آن شهر در ۹۴۵ ه.ق به دست عثمانیان افتاد، ولی هیچ تأثیری در وضع اقتصادی عثمانیان نبخشید. حضور نیروهای پرتغال در خلیج فارس برنامه‌های آنان را تا پایان قرن شانزدهم نقش بر آب کرد. ضعف و زوال اقتصادی آنان روز بروز بیشتر شد.

همین مسیر حلب، بغداد و بصره، نزدیکترین راه بازرگانی و مسافرتی بین دریای مدیترانه و خلیج فارس، از آغاز قرن هفدهم میلادی به مدت دویست سال در چنبر رقابتهای تجاری و بهره‌یابی دولتهای انگلیس و فرانسه و هند قرار گرفت و برای سوداگران ادویه و ابریشم اروپایی گنجها فراهم آورد.

از آغاز که دوره قاجاریه دولت بریتانیا به خاطر یکه‌تازی در صحنه و بهره‌برداری مختصر و منحصر از این شاهراه باستانی، انواع دسیسه‌ها برانگیخت، اختلافات مرزی،

تحریک ایلات و عشایر، اختلافات قومی و مذهبی، تهدیدات جنگی، و سایر نیرنگ‌های سیاسی در کشور ما بکار برد. کتاب این قلمزن به نام *استعمار بریتانیا و مسئله اروندرود* گوشه‌هایی از آن سرگذشتها را عرضه داشته است.

واژگان کلیدی: بریتانیا - اروندرود - ایران - عثمانی

بررسی عملکرد افسران انگلیسی در نوسازی ارتش ایران عصر قاجاریه (با تکیه بر اصلاحات نظامی عباس میرزا)

قباد منصوربخت^۱

جواد شجاعی^۲

تحولات عرصه جهانی در سالهای آغازین قرن نوزدهم میلادی موجب شد ایران در مدار سیاست کشورهای اروپایی قرار گیرد. نفوذ سیاسی و نظامی دولتهای روسیه، انگلستان و فرانسه در ایران و متعاقب آن آغاز جنگهای ایران و روسیه، عباس میرزا را به سوی اخذ تسلیحات و آموزشهای نوین نظامی سوق داد. وی به این نتیجه رسید که قشون نامنظم و نیروهای ایلیاتی‌اش در برابر ارتش مدرن روسها کاری از پیش نخواهد برد. بدین ترتیب مسئله نوسازی نظامی و تشکیل ارتش نوین به گفتار اصلی دولتمردان تبدیل شد.

ایران قرن نوزدهم شاهد ورود هیئتهای نظامی گوناگونی از کشورهای اروپایی بود که به صورت فردی یا گروهی وارد ایران شدند. عباس میرزا در پی این راهبرد در ابتدا برای تشکیل ارتش نوین از افسران فراری و اسرای روس استفاده کرد، کمی پس از آن با عهدنامه فین‌کنشتاین هیئت نظامی فرانسوی وارد ایران شد و در پی معاهده تیلسیت و خروج هیئت نظامی گاردان، دربار ایران روی به دانش افسران انگلیسی آورد.

در این جستار سعی شده است با بهره‌مندی از روش تاریخی، با رویکردی کیفی، که مبتنی بر گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی است، به معرفی و عملکرد افسران انگلیسی در فرایند نوسازی نظامی ایران در اوایل عصر قاجاریه پرداخته شود. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که هیئت نظامی انگلستان تابع سیاست خارجی

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی از دانشگاه شهید بهشتی.

کشورشان بود و ارسال آنها به ایران در برابر نفوذ فرانسه صورت گرفت. از سویی طرح‌های نظامی و اقدامات آنها در شکل‌گیری یک ارتش مدرن راه به جایی نبرد و ارتش ایران در این عصر در رویاروییهای خارجی ناکام ماند. از دانش و تخصص این افسران برای تمرکز حکومت در داخل کشور و سرکوب شورش‌های داخلی استفاده شد و بیشتر دولت را در برابر جامعه تقویت کرد تا جامعه را در مقابل دولتهای خارجی، نمونه بارز این دخالت انتقال سلطنت به محمدشاه بود که با کمک افسران انگلیسی صورت پذیرفت.

واژگان کلیدی: قاجاریه - نوسازی نظامی - افسران انگلیسی - عملکرد - بحران نوسازی

نقش کنشگران و فعالان سیاسی فارس در جنگ جهانی اول

رحیمه منفرد^۱

با آغاز جنگ جهانی اول منطقه فارس و بنادر جنوب به لحاظ موقعیت جغرافیایی و اهمیت استراتژیکی آن دست به اقداماتی زدند. گروههایی که در فارس فعالیت داشتند شامل روحانیون، گروههای قومی (ایل خمسه، ایل قشقایی، بختیاری) و همچنین کنسولگری انگلیس بود که هر کدام نقش مؤثری ایفا کردند.

روحانیون و علمای فارس به عنوان رهبران فکری، نقش ممتازی در بیداری و حرکت مردم ایفا نمودند. شیخ ابراهیم محلاتی مجتهد طراز اول فارس، سید ابراهیم مدرس اردکانی، سید عبدالحسین لاری، شیخ جعفر محلاتی و شیخ محمدحسین برازجانی از چهره‌های شاخص در میان این رهبران بودند.

گرایشهای ایلی و گروهی در فارس، باعث شد این منطقه پیچیدگی خاصی به خود بگیرد و از دیگر مناطق بحرانی در ایران متمایز شود. به همین منظور در تحلیل حوادث فارس باید عامل مهم تضادهای ایلی را در نظر گرفت. از جمله مسائل مهمی که انگلیسی‌ها با آن مواجه بودند، مناسبات با قشقایی‌ها، ایلات خمسه و دیگر قبایل بدوی و چادرنشین بود. البته مهم‌ترین آنها قشقایی‌ها بودند که از نژاد ترکمان بودند و زبان ترکی را هنوز در بین خود نگه داشته بودند.

مقارن با وقایع مشروطه، در فارس به جز چند فرانسوی و تعداد بسیار اندکی اتباع آلمانی شعبه اروپائیان مقیم شیراز عموماً انگلیسی و از کارکنان ادارات و مراکز انگلیسی بودند و کنسولگری انگلستان به سرکنسولگری بیل جان هوگو هیپورن از مراکز کنسولی فعال بریتانیا در جنوب به حساب می‌آمد که از فرمانفرمای کل هند فرمان می‌گرفت.

۱. کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی. مدرس دانشگاه پیام نور واحد بیضا.

مقاله حاضر بر سیر فعالیت کنشگران و فعالان فارس در جنگ جهانی اول تأکید دارد که مستند به اسناد و نشریات آن زمان می باشد.

واژگان کلیدی: روحانیت - ایل قشقایی - فعالان سیاسی - جنگ جهانی اول - فارس - انگلیس

بررسی نقش شیخ‌الشریعه اصفهانی در قیام ۱۹۲۰ عراق (ثورة العشرین)

مجید منهاجی^۱

ورود دولت عثمانی به جنگ جهانی اول در کنار آلمان بهانه‌ای شد تا انگلیس در ۱۹۱۴ م به خاک عراق که جزئی از قلمرو عثمانی بود، تجاوز کند. فتاوی‌ای علما درباره مبارزه با اشغالگران موجب درگیری‌هایی میان مردم و آنان شد که به علت ضعف منجر به شکست نیروهای مردمی شد. مهاجرت آیت‌الله محمدتقی شیرازی از سامرا به کربلا حرکت مبارزاتی مردم عراق را وارد مرحله تازه‌ای کرد. مردم عراق با پشتوانه‌ی علما که اکثراً ایرانی‌الاصل بودند بارها از طرق مسالمت‌آمیز مانند برگزاری اجتماعات در شهرهای مختلف و فرستادن پیامهایی برای مسئولان انگلیسی در عراق و نیز در جریان نظرخواهی عمومی خواستار تحقق وعده‌های اشغالگران برای استقلال کامل عراق شدند. اما انگلیس نه تنها به این مطالبات توجهی نکرد بلکه در ۲۵ آوریل ۱۹۲۰ قیومیت خود بر عراق را به طور رسمی در کنفرانس سان‌رمو ایتالیا اعلام کرد. این مسائل باعث شد تا آیت‌الله شیرازی فتوای جواز توسل به زور علیه اشغالگران را صادر کند. قیام مردم عراق در ۱۹۲۰ در تاریخ معاصر عراق به ثورة العشرین شهرت یافت این قیام هرچند به اهداف خود یعنی استقلال کامل عراق نرسید اما از سویی سبب اتحاد اقوام و مذاهب مختلف عراقی در مبارزه با انگلیسیها شد.

پس از رحلت میرزا محمدتقی شیرازی، مرجعیت شیخ‌الشریعه اصفهانی مطرح گردید. این مجتهد مجاهد در جنگ جهانی اول که عراق به تصرف انگلستان درآمد، با صدور فتوای جهادی به جبهه شتافت و شخصاً فرماندهی جبهه (قرنه) را عهده‌دار شد. با رحلت رهبر انقلاب عراق حضرت آیت‌الله میرزا محمدتقی شیرازی، از سوی رهبران

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ اسلام دانشگاه خوارزمی تهران (تربیت معلم).

مذهبی نهضت، شیخ‌الشریعه به رهبری انقلاب برگزیده شد و علم مبارزه با متجاوزان هم چنان برافراشته ماند. در همان ایام ویلسون نماینده انگلستان در عراق، با ارسال پیام تسلیتی به مناسبت رحلت میرزا محمدتقی شیرازی به شیخ‌الشریعه، خواست تا با پندار غلط خود، آن عالم مجاهد را بفریبد که نتوانست و انقلاب همچنان ادامه یافت. در این جستار سعی شده است به واکاوی جایگاه مهم و کلیدی شیخ‌الشریعه اصفهانی در قیام ۱۹۲۰ عراق پرداخته شود.

واژگان کلیدی: انگلیس - اشغال عراق - جنگ جهانی اول - قیام ۱۹۲۰ - شیرازی
دوم - شیخ‌الشریعه اصفهانی

انقلاب اسلامی ۱۹۲۰م عراق و بازتاب آن در ایران

منصور موسوی^۱

همزمان با گسترش آتش جنگ جهانی اول به نواحی شرقی اروپا، انگلستان، در سال ۱۲۹۳ش برابر با ۱۹۱۴م به بهانه جلوگیری از نفوذ آلمان در خاورمیانه به امپراتوری عثمانی اعلان جنگ داد و پس از چند روز تصمیم به اشغال شهر بصره در جنوب عراق گرفت. عراق به جهت معادن عظیم نفتی و ارزش سوق‌الجیشی آن برای استعمار انگلیس حائز اهمیت فراوانی بود. آشکار بود ملت مسلمان عراق و علمایان طراز اول شیعه هیچگاه این تجاوز استعماری را به عتبات قابل تحمل نمی‌دانستند. بنابراین هم صدا با شیخ‌الاسلام عثمانی ۲۸ تن از علمای عراق فتوای جهاد و مقاومت را علیه اشغالگران صادر کردند. در واقع، این عکس‌العمل علما اولین نبرد مسلحانه ضد استعماری، در منطقه خاورمیانه بود که به رهبری و هدایت علمای اسلام، صورت پذیرفت؛ و تأثیر قابل توجهی در تضعیف قدرت استعماری انگلیس در منطقه خاورمیانه داشت. آنچه قابل توجه است فتوای مقابله و جهاد علما با پدیده استعمار تنها به مرزهای عراق محدود نبود و تأثیر مستقیم بر قیامهای جنوب در ایران داشت که در مقابل استعمار انگلیس قد علم کرده بودند. هرچند این قیام ملت عراق با ترفندها و فریبکاریها و نیز بی‌کفایتی سیاستمداران عثمانی به خاموشی گرایید اما به هیچ‌وجه نمی‌توان از تأثیرات این حرکت اسلامی بر دیگر مناطق همجوار به ویژه ایران غافل بود. بنابراین می‌توان این انقلاب ملت عراق را زمینه‌ساز در نهضت مردمی ایران در سال ۱۳۲۰ شمسی دانست. این نوشتار با دیدگاهی توصیفی تحلیلی سعی در تشریح این انقلاب و بازتاب آن در ایران دارد.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی - عراق - ایران - استعمار - انگلیس - شیعه

۱. کارشناسی ارشد (تاریخ ایران اسلامی).

بازداشت نظامیان انگلیسی در آبهای اروندرود و بازتاب بین‌المللی آن

سید مجتبی موسوی نژاد^۱

پس از اشغال عراق از سوی نیروهای ائتلاف، نظامیان انگلیسی کنترل بخش‌های جنوبی این کشور از جمله شهر مهم و بندری بصره که هم‌مرز با ایران می‌باشد را به دست گرفتند. از جمله اقدامات نظامیان انگلیسی در این منطقه گشت‌زنی آنها در آبهای اروندرود بود که طی آن در نخستین روزهای بهار سال ۸۶ سه فروند از رزمناوهای آنها وارد آبهای ساحلی ایران شده و نیروهای سپاه پاسداران قایق‌های آنان را متوقف و سرنشینان آنها را بازداشت کردند. این اقدام بازتاب‌های گسترده‌ای در مجامع بین‌المللی داشت و نسبت به آن واکنش‌های گوناگونی انجام شد. مقاله حاضر به بررسی این رویداد و بازتاب‌های بین‌المللی آن می‌پردازد.

واژگان کلیدی: ایران - نظامیان انگلیسی - اشغال عراق - اروندرود.

۱. کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمی.

نقش انگلیس در طرح ادعاهای امارات متحده عربی نسبت به جزایر سه‌گانه ایرانی

سید مجتبی موسوی نژاد^۱

رمضان شریفی^۲

جزایر سه‌گانه ایرانی ابوموسی تنب کوچک و بزرگ در طول تاریخ همواره بخشی جداناپذیر از سرزمین ایران بوده است. موضوع حاکمیت ایران بر جزایر مذکور و نیز طرح ادعاهای ارضی مکرر امارات نسبت به این جزایر، از مسائل و مباحث مربوط به نظام جمهوری اسلامی ایران و محافل سیاسی منطقه‌ای و جهانی می‌باشد. حمایت قدرتهای خارجی بویژه انگلیس از ادعاهای امارات نسبت به جزایر سه‌گانه ایرانی و تحریک آن کشور، این موضوع را به یکی از پرهیاهوترین مسائل منطقه‌ای بویژه در حوزه خلیج فارس و در رابطه ایران با اعراب تبدیل نموده است. در این مقاله به نقش انگلیس در طرح ادعاهای امارات متحده نسبت به جزایر سه‌گانه ایرانی می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: ایران - جزایر سه‌گانه ایرانی - انگلیس - امارات متحده عربی

۱. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمی تهران.

۲. کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران.

رضاشاه و یارگیری سیاسی در آستانه جنگ جهانی دوم

وجیهه‌السادات میرحاج^۱

مجید راستی بروجنی^۲

بی‌شک یکی از مهم‌ترین وقایع تاریخ ایران معاصر را باید اشغال کشور توسط قوای روس و انگلیس و نقض بی‌طرفی ایران دانست. (اواخر دهه ۱۹۳۰ میلادی) دنیا تحت تأثیر رویارویی قدرتهای بزرگ اروپا بود و کشورهای خاورمیانه به میزان قابل توجهی در تیررس آن تقابلها قرار داشتند.

ایران با توجه به موقعیت استراتژیک خود از یکسو و حضور روس (به عنوان همسایه شمالی) و انگلیس — که در دوران قاجار و پهلوی در مناسبات سیاسی اقتصادی ایران نقشی تأثیرگذار داشتند — در جنگ از سوی دیگر ناگزیر درگیر حوادثی ناخواسته گردید.

رضاشاه به عنوان حاکم وقت ایران با اعلام بیطرفی بر آن بود تا کشور را از آتش جنگ مصون بدارد اما روس و انگلیس به بهانه نزدیکی رضاشاه به آلمانها (دشمن آنها در جنگ) و حضور کارگزاران آلمانی در ایران اما در واقع به دلایل خاص مستعمراتی خود با نقض بیطرفی از شمال و جنوب ایران را اشغال کردند رضاشاه محکوم به کناره‌گیری و ترک سلطنت شد.

نویسنده در این مقاله با بررسی منابع و اسناد موجود با طرح فرضیه‌ای مبنی بر اعمال نفوذ انگلیسها بر تصمیمات خاص سیاسی رضاشاه در آن برهه حساس — فرمایشی بودن حسن روابط رضاشاه و آلمانها — با توجه به معادلات قدرت منطقه میزان استقلال سیاسی رضاشاه در عرصه بین‌الملل و توانایی او در یارگیری سیاسی (در راستای کاهش نفوذ انگلیسها در ایران) در این دوران حساس را به چالش کشیده و به شفاف‌سازی روند اتفاقات پیش آمده بپردازد.

۱. کارشناس ارشد تاریخ.

۲. کارشناس ارشد تاریخ.

ایران عصر پهلوی در سفرنامه فردریک چارلز ریچارد

سینا میرشاهی^۱

ایران به علت موقعیت استراتژیک، منابع عظیم و پیشینه تاریخی خود مورد توجه سیاحان غربی به خصوص انگلیسی بوده است. اهمیت موقعیت استراتژیک ایران در قرن نوزدهم میلادی و رشد گرفتن منازعات بین‌المللی دو چندان شد، بنابراین تعداد مسافرینی که از ایران دیدن می‌کردند فزونی گرفت. مقاصد هر یک از این سیاحان متفاوت بود. مسافران انگلیسی پس از مشاهده اوضاع و احوال ایران به نوشتن سفرنامه اقدام کردند. سفرنامه‌ها به مثابه یک منبع دست اول تاریخی از این حیث که به جزئیات زندگی، اوضاع و احوال مردم و حکومت گران ایران پرداخته اند دارای اهمیت فراوانی هستند. در فاصله حکومت قاجاریه و حکومت پهلوی در ایران سفرنامه‌های زیادی توسط سیاحان انگلیسی به نگارش آمد که در مطالعه این دوره تاریخی بسیار مفید هستند.

در این پژوهش به بررسی سفرنامه فردریک چارلز ریچارد و نگاه او به اوضاع عصر پهلوی اول می‌پردازیم. این شخص که هنرمند و نقاش چیره‌دستی بوده در سال ۱۹۳۰م/ ۱۳۰۹ش، از سرزمین ایران دیدن کرده است و مشاهدات خود را در سفرنامه‌اش آورده است. سفرنامه فردریک چارلز ریچارد از این جهت اهمیت دارد که مصادف با اوایل حکومت رضاشاه پهلوی نگاشته شده است. این سفرنامه اطلاعات مهمی را از مردم این دوره حساس تاریخ معاصر در اختیار می‌گذارد. روش تحقیق در این پژوهش به روش تحلیل محتواست.

واژگان کلیدی: سفرنامه‌نویسی، انگلیس، فردریک چارلز ریچارد، عصر پهلوی اول

نقش انگلستان در شکل‌گیری مرزهای شرقی ایران (از دوره فتحعلی‌شاه تا زمان ناصرالدین‌شاه قاجار)

مرتضی میرعرب^۱

داریوش جعفری تمبکی^۲

با پیشروی روسها به شرق دریای خزر و تصرف شهرهای آسیای مرکزی، قلمرو آنها به ساحل رود سیحون رسید. بدین ترتیب، روسها در کنار مرزهای افغانستان تهدید جدی برای هندوستان مستعمره انگلیس به حساب می‌آمدند. بنابراین دولت انگلستان سیاست خود را بر پایه حفظ مرزهای هند از خطر تجاوز روسها قرار داد. این دولت، ایران را، به ویژه شرق این کشور را بهترین مانع برای جلوگیری از نفوذ روسها در نظر گرفت. انگلستان از اتحاد ایران با روسیه واهمه داشت؛ بنابراین، این دولت ابتدا در قرارداد پاریس، هرات را از ایران جدا کرد، سپس ده سال بعد در قرار داد گلد اسمیت قسمتی از بلوچستان را از ایران جدا نمود، تا این دو منطقه دیوار دفاعی برای مستعمره انگلیس باشند. هدف این نوشتار تبیین اهمیت شرق ایران برای انگلستان می‌باشد، که با روش مطالعه روندی و اسنادی و با استفاده از منابع دسته اول و دسته دوم به آن پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: شرق ایران - انگلستان - روسیه - دولت قاجار

۱. کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام.

۲. کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام.

بررسی نگاه مسافران انگلیسی نسبت به دوسوگرایی‌ها (دوگانگی‌های) اقشار مختلف جامعه ایرانی دوران قاجار

زینب نادى^۱

از اوائل سلطنت قاجاریه که اهمیت استراتژیکی ایران برای دولتهای اروپایی شناخته می‌گردد به همان نسبت نیز آمد و شد مسافران خارجی و به خصوص انگلیسی‌ها که با عناوین و مناصب مختلف و با اهداف خاص و اغلب سیاسی - اقتصادی، به داخل ایران می‌آمدند رو به فزونی می‌گذارد، همین امر زمینه‌ساز آشنایی هرچه بیشتر انگلیسی‌ها از ایران و ویژگیهای مختلف جامعه ایرانی می‌گردد، یکی از برون‌دادهای آشنایی انگلیسی‌ها به عنوان یکی از تأثیرگذارترین کشورها بر امور و حاکمیت ایران، تدوین سفرنامه‌هایی است که حاوی اطلاعات زیادی در خصوص ویژگیهای مختلف جامعه و مردم ایران است، پژوهش فوق در راستای آشنایی با نوع نگاه این مسافران نسبت به ایران و جامعه ایرانی، به بررسی نگاه آنان نسبت به دوسوگرایی‌ها (دوگانگی‌های) در میان اقشار مختلف جامعه ایرانی پرداخته.

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه سفرنامه‌هایی است که در دوره قاجار توسط مسافران خارجی تدوین شده و طبق نمونه‌گیری هدفمند ۳۴ سفرنامه که به دست انگلیسیان در دوره قاجار نگاشته و به فارسی ترجمه شده به عنوان نمونه مورد بررسی انتخاب گردیده، این پژوهش به مدد نظریه جامعه‌شناختی دوسوگرایی رابرت مرتون و با استفاده از رویکرد روشی نوع‌شناسی و تکنیکهای تحلیل محتوا و بررسی تاریخی پژوهش فوق را رقم زده است.

نتایج حاکی از آن است که مسافران انگلیسی دوره قاجار که در مناصب مختلف وارد ایران شدند، بیشتر دارای مناصب سیاسی و نظامی و مذهبی بودند که به تناسب شغل و

۱. کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی دانشگاه الزهراء(س).

منصب خود بیش از همه شاهد نوع ۵ و ۶ و ۲ دوسوگرایی جامعه‌شناختی و به تبع آن شاهد رفتارهای منحرفانه، مقلدانه و سازشکارانه جامعه ایرانی در عرصه فرهنگی - سیاسی، در میان اقشار مختلف به خصوص نخبگان مرکزی حکومت، خصوصاً در دوره ناصرالدین‌شاه و فتحعلی‌شاه قاجار بودند.

واژگان کلیدی: مسافران انگلیسی - نوع‌شناسی نگاه انگلیسیان - سفرنامه‌های انگلیسی - دوسوگرایی جامعه‌شناختی - دوران قاجار

نقش انگلیس در روند مناسبات سیاسی ایران و آلمان در عصر ناصرالدین‌شاه قاجار

زینب ناصری لیراوی^۱

با نگاهی به تاریخ پرفراز و نشیب ایران به آسانی می‌توان به روابط پیچیده دولتمردان ایرانی با دول دیگر پی برد. با روی کارآمدن دولت صفویه در مرزهای باستانی ایران، امید دولتهای اروپایی به ایران دوخته شد. باید به این مهم توجه داشت که در آن هنگام در همسایگی ایران، امپراطوری عثمانی قرار داشت که به عنوان یکی از خطرناک‌ترین دشمنان دولتهای اروپایی به شمار می‌رفت. بنابراین ایران به عنوان یک متحد در نظر گرفته شد و بدینگونه روابط سیاسی بین حکومتها برقرار گردید، ولی این روابط دیری نپایید و بین دو دولت عثمانی و صفوی صلح برقرار شد. با تأسیس سلسله قاجاریه، ایران به عنوان یک دولت ضعیف در عرصه بین‌المللی مطرح می‌شود. بعد از جنگ ایران و روسیه که منجر به شکست ایران گردید، حضور فعال سیاستمداران انگلیسی و روسی رو به فزونی رفت. دوباره سیستم قدیمی به جریان افتاد. ناصرالدین‌شاه که در این هنگام از سیاستهای دولت انگلیس به ستوه آمده بود به فکر ایجاد ارتباط با دولت آلمان برآمد. در این مقاله سعی بر آن است که به نقش انگلیس در مناسبات سیاسی ایران در عصر اول قاجار پرداخته شود و همچنین با مشخص نمودن نقش مخرب انگلیس در مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران، آن را به عنوان یک رویکرد در روند ارتباطات دولت ایران و آلمان بررسی نمود.

واژگان کلیدی: انگلیس - ناصرالدین‌شاه - روابط سیاسی - آلمان

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه شیراز.

بررسی دیدگاه‌های شیخ حسن کربلایی مؤلف تاریخ دخانیه در خصوص نتایج حاصل از مراوده با فرنگستان

دکتر جلیل نائیبیان^۱

سجاد برزگر^۲

با آغاز سده نوزدهم مناسبات دست‌وپاگیر پیش‌اسرمایه‌داری همچنان در ایران تداوم داشت. در این زمان ایران هر روز بیشتر از روز پیش به نظام سرمایه‌داری جهانی وابسته می‌شود و موقعیت برابری را که در اقتصاد و تجارت جهانی در عصر صفویه و حتی یک سده پس از آن دارا بود را از دست می‌دهد. کشورهای صنعتی برای صدور هرچه بیشتر کالاهای صنعتی خود به کشورهایی نظیر ایران به دنبال گرفتن امتیازات تجاری بودند، بر این اساس در ابتدا روسیه و سپس انگلیس و سایر کشورهای اروپایی موفق به اخذ امتیازاتی از حکومت ایران شدند.

با ادغام اقتصاد ما قبل سرمایه‌داری ایران در اقتصاد جهانی سرمایه‌داری در دوره ناصری هجوم کالا و سرمایه خارجی به کشور شدت زیادی گرفت. واگذاری امتیازات متعدد تجاری به افراد و کشورهای غربی ورود هرچه بیشتر کالاهای اروپایی را به ایران تسهیل کرد، کالاهایی که با تنوع و قیمت ارزان خود سراسر بازارهای کشور را تسخیر نمود و جای رقابتی برای تولیدات سنتی ایران باقی نگذاشت. در چنین شرایطی دولت نه تنها حمایتی از صنایع دستی نکرد بلکه با سیاستی غیرمعقول و با اعطای امتیازات گمرکی دروازه‌های کشور را به زیان تولیدات داخلی بر روی دنیای سرمایه‌داری گشود و امکان هرگونه رقابتی برای تولیدات پیشه‌وری را سلب نمود. بدین ترتیب از اواخر دوره ناصری صنایع پیشه‌وری کشور ورشکسته و مراکز عمده پیشه‌وری از جمله اصفهان، کاشان، کرمان و شیراز ویران گردید.

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه تبریز.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه تبریز.

بر این اساس مقاله حاضر، پژوهشی در قلمرو تاریخ اقتصادی ایران عصر ناصری است. که در آن به بررسی آراء و نظرات مطروحه شیخ حسن کربلایی مؤلف *تاریخ دخانیه* در خصوص تجارت خارجه ایران در دوره ناصری و نتیجه حاصل از صدور کالا و سرمایه خارجی به ایران خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: شیخ حسن کربلایی - انگلستان - تاریخ دخانیه

بررسی تلاش عراق برای تصرف جزایر سه‌گانه در نخستین روزهای جنگ با استفاده از خاک عمان

دکتر فرزین ندیمی^۱

اختلافات مرزی ایران و عراق محدود به کرانه‌های اروندرود یا چند پاسگاه مرزی نبود، بلکه تا دهانه خلیج فارس نیز ادامه داشت. همزمان با پایان حضور نظامی بریتانیا در منطقه خلیج فارس، ایران در تاریخ ۹ آذر ۱۳۵۰ تفنگداران دریایی خود را در جزایر سه‌گانه پیاده کرد و پرچم ایران را بر فراز آنها برافراشت. عراق بی‌درنگ روابط سیاسی خود را با ایران و بریتانیا قطع کرد و خواستار خروج فوری نیروهای ایرانی از این جزایر «عربی» شد. این جنگ لفظی عراق پس از پیروزی انقلاب ایران و به ویژه در اواسط سال ۱۳۵۹ به اوج خود رسید و رهبر عراق صدام حسین در سخنانی آتشین و تحریک‌آمیز به منظور آماده‌سازی زمینه روانی حمله به ایران، خواستار بازپس‌گیری جزایر سه‌گانه و مالکیت عربی بر آنها شد، در حالی که هنوز در مورد مقاصد واقعی صدام حسین از این سخنان، حتی میان حاکمان آن زمان امارات عربی متحده، تردیدهایی وجود داشت.

بنابراین جای شگفتی نبود هنگامی که جنگ عراق با ایران در شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد، صدام تخلیه جزایر را یکی از سه شرط اصلی خود برای آتش‌بس قرار داد. عراق به دست گرفتن کنترل جزایر سه‌گانه در دهانه تنگه استراتژیک هرمز را یکی از هدفهای اصلی جنگی خود می‌دانست تا بدین ترتیب مشکل محدودیت دسترسی خود به خلیج فارس — به ویژه در مقایسه با رقیب اصلی‌اش ایران — را تا حدی جبران، و امنیت تردد دریایی خود را تضمین کند. این مقاله برای نخستین بار با استفاده از اسناد به تازگی

۱. کارشناس ارشد مطالعات جنگ و دکترای مطالعات خاورمیانه.

منتشر شده آرشیو ملی بریتانیا سعی خواهد کرد با ذکر جزئیات نشان دهد که فراتر از لفاظی و جنگ‌پردازی، صدام حسین گام‌هایی عملی نیز در قالب زمینه‌سازی برای اجرای اقدامات نظامی از خاک عمان برای رسیدن به این هدف خود برداشته بود.

هرچند که برای عراق که در برابر خود مقاومت روزافزونی از سوی نیروهای رزمنده ایرانی را می‌دید، کم‌کم روشن می‌شد که رسیدن به هدفهای اولیه‌ای که برای رسیدن به آنها جنگ را آغاز کرده بود، دشوار و دشوارتر می‌شود، صدام امیدوار بود «بازپس‌گیری جزایر سه‌گانه» او را دست‌کم به یکی از هدف اصلی جنگ برساند؛ اقدامی که تا پیش از این مقاله به جز چند خبر کوتاه در جراید وقت غربی، چندان به آن پرداخته نشده است.

البته عوامل استراتژیک و سیاسی چندی از جمله اقدامات فشرده دیپلماتیک بریتانیا و ایالات متحده باعث شد که صدام حسین از این تصمیم خود منصرف شود که در مقاله به آنها پرداخته شده است. این ماجرا را همچنین می‌توان نمونه دیگری از اشتباه محاسبه رهبران عراق درباره قدرت نظامی این کشور و ضعف تواناییهای ایران به شمار آورد؛ اشتباهی که ظرفیت بالقوه ایجاد ابعادی بین‌المللی برای جنگ در همان ابتدا را داشت.

این مقاله خواهد کوشید تنها با تکیه بر اسناد دسته اول آرشیو ملی بریتانیا، و همچنین اسناد سازمان ملل متحد، پس از بررسی اجمالی اهمیت جزایر سه‌گانه و اختلافات منطقه‌ای بر سر آنها، به بررسی این ماجراجویی کمتر شناخته‌شده صدام حسین پرداخته و بحث جدیدی را در زمینه مطالعات جنگ ایران و عراق بگشاید تا شاید در آینده و با انتشار اسناد کاملتر، امکان روشن کردن جزئیات بیشتری از آن به وسیله همکاران پژوهشگر فراهم آید.

واژگان کلیدی: خلیج فارس - جزایر سه‌گانه - تنگه هرمز - صدام حسین - عمان -

اقدام نظامی

انگلیس و نقش شیخ خزعل در حوادث خلیج فارس طی جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)

فاطمه نصرالهی^۱

افزایش رقابتهای بین‌المللی در پایان قرن نوزدهم و اوائل قرن بیستم و ورود عثمانی به عرصه این رقابتهای، بین‌النهرین و خلیج فارس را برای انگلیس و قدرتهای رقیب در جنگ جهانی اول حائز اهمیت سیاسی، اقتصادی و استراتژیک نمود سیاست انگلستان در قبال عثمانی در جنگ جهانی اول استفاده از قدرتهای محلی و اعراب منطقه خلیج فارس از جمله شیخ خزعل بود. اقدامات شیخ محمره (خرمشهر)، موجبات ضعف دولت عثمانی و در نهایت مسلط شدن دولت انگلیس بر مناطق خلیج فارس و بین‌النهرین را فراهم آورد. در این بررسی سعی بر آن است به سیاست منطقه‌ای انگلیس و روابط آن با شیخ خزعل پرداخته شود.

واژگان کلیدی: انگلیس - خلیج فارس - بین‌النهرین - عثمانی - جنگ جهانی اول

۱. کارشناس ارشد تاریخ مطالعات خلیج فارس و مدرس دانشگاه پیام نور مرکز ایلام.

نقش انگلیس در ظهور ناسیونالیسم عربی (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)

فاطمه نصرالهی^۱

سید محمد طاهری مقدم^۲

یکی از علل شکست دولت عثمانی در برابر انگلیسیان طی جنگ جهانی اول خیانت‌های اعراب مناطق بین‌النهرین و خلیج فارس بوده است، تمام اسلحه‌هایی که زمان جنگ در اختیار اعراب نجف و کربلا قرار داشت متعلق به دولت انگلیس بود. انگلیس پس از مذاکراتی که به وسیله نمایندگان خود با سران عرب به عمل آورد بالاخره به ماک ماهون کمیسر عالی انگلیس در مصر، دستور داد اعلامیه‌ای منتشر کند که طی آن دولت انگلیس متعهد شود شبه جزیره عربستان پس از جنگ به عنوان یک دولت مستقل عربی که بر اماکن مقدسه اسلامی تسلط داشته باشد شناخته شود ضمناً آمادگی انگلستان برای به رسمیت شناختن خلافت اعراب اعلام گردد. بریتانیا برای برپایی شورش دست به اقدام دیگری زد و آن فرستادن تو ماس ادوارد لاورنس عضو اداره اطلاعات وزارت مستعمرات به میان اعراب بود. به دنبال کارشکنی‌های اعراب منطقه از جمله اتحاد با بریتانیا و کمک به مخالفین ترکها عرصه بر دولت عثمانی تنگ گردید به طوری که جنگ و درگیری در بین‌النهرین و خلیج فارس چیزی جز تجزیه دولت عثمانی به دنبال نداشت.

واژگان کلیدی: شریف حسین - انگلیس - عثمانی - خلیج فارس - ماک‌ماهون

۱. کارشناس ارشد تاریخ مطالعات خلیج فارس و مدرس دانشگاه پیام نور مرکز ایلام.

۲. دکترای تاریخ ایران اسلامی و ریاست دانشگاه پیام نور استان ایلام.

بررسی دلایل مخالفت انگلیسی‌ها با جنگ ایران و عثمانی

مجید نصیری‌نسب^۱

سیدمرتضی ضیایی^۲

میلاذ جعفری‌مقدم^۳

پس از بی‌احترامی که عثمانیها در مکه معظمه به زوار ایرانی ابراز داشتند و پناه دادن حاکم ارزنة‌الروم به دو ایل کرد ایران، جنگی بین ایران و عثمانی در ۱۲۳۸ق رخ داد که در این بین روسها این جنگ را در راستای اهداف خود می‌دانستند و هیزم آن را می‌افزودند ولی انگلیسی‌ها مخالف ادامه جنگ بودند.

با توجه به مطالب یاد شده سؤالی که در این مقاله بررسی می‌شود این است که چرا انگلیسی‌ها برخلاف روسها مخالف ادامه جنگ در منطقه ارزنة‌الروم بودند؟ فرضیه‌ای که در نظر گرفته شده این است که انگلیسی‌ها علاقه‌مند نبودند که روحیه ضد روسی از فکر و ذهن مردم و دست‌اندرکاران حکومت ایران پاک گردد و همواره در پی آن بودند که ایران به صورت یک قدرت توانمند در مقابل توسعه‌طلبی روسها محکم و مقاوم باشد.

واژگان کلیدی: ایران - انگلیس - عثمانی - ارزنة‌الروم

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه فردوسی مشهد.

مقایسه سیاستهای آمریکا با انگلستان در دوره پهلوی

سعیده نظری^۱

با توجه به اینکه آمریکا در بحث نفت طرفدار سیاست درهای باز بود با انگلستان در ایران مشکل پیدا کرد اما زمانی که دولت مصدق با ملی کردن نفت ضربه‌های شدیدی به کمپانیهای نفتی کشورهای غربی وارد کرد سیاستهای آمریکا و انگلستان در بحث نفت و مقابله با دولت مصدق همانگ‌تر شد که این امر به کودتای ۲۸ مرداد و سقوط مصدق و واگذاری نفت ایران به کنسرسیوم نفتی متشکل از کمپانیهای بزرگ نفتی منجر شد اما آنچه که باعث موفقیت آمریکا نسبت به انگلستان در ایران دوره پهلوی شد وقوع جنگ جهانی دوم و ضربه اقتصادی شدیدی بود که انگلستان متحمل شد چرا که بعد از این جنگ کشورهای اروپایی دچار ضعف شدند و آمریکا به عنوان یک ابرقدرت به میان آمد که دیگر انگلستان به تنهایی نمی‌توانست با آن مقابله کند بنابراین برای پیشبرد اهداف خود سیاست هماهنگی را با آمریکا شکل بخشید و آمریکا توانست به عنوان مهم‌ترین کشور خارجی در ایران به مرور دارای منافع زیادی شود و هنگامی که در سال ۱۹۶۸ دولت کارگری انگلستان اعلام کرد که در سال ۱۹۷۱ نیروهای خود را از شرق کانال سوئز که ایران و خلیج فارس نیز جزء این مناطق بود خارج خواهد کرد آمریکا با دادن ژاندارمی خلیج فارس به محمدرضاشاه پهلوی وارث همان منافع بریتانیا در منطقه شد که تنها با انقلاب ۱۹۷۹ آمریکا جای پای خود در ایران مانند انگلستان از دست داد اگرچه هنوز آمریکا مهم‌ترین و قدرتمندترین کشور فرامنطقه‌ای در خلیج فارس است

واژگان کلیدی: آمریکا - انگلیس - پهلوی - خلیج فارس - ایران

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه خلیج فارس.

عکس‌العمل انگلیس در مقابل حمله روسیه به شمال شرق ایران در دوره قاجار

عبدالوهاب نفسی^۱

این مقاله می‌کوشد به بررسی عملکرد انگلیس در پی حمله روسها به شمال شرق ایران بپردازد. در این برهه انگلیسی‌ها از روسها در غرب پیشی گرفته و روسها نیز برای جبران مافات به شرق روی آورده بودند. انگلیس از دخالت و پیشروی روسیه هراس داشت چون نمی‌خواست بزرگترین مستعمره اش هند را در خطر ببیند. انگلیسی‌ها از همه‌توان خود برای جلوگیری از پیشروی روسها در مناطق شمال شرق ایران و افغانستان استفاده کردند تا هند را از خطر روسیه حفظ کنند. نمایندگان و سفیران انگلیس با نامه‌نگاری و گفت‌وگو با سران ایران و خانات آسیای میانه و ترکمنها سعی در بازداشتن روسها از پیشروی به مناطق فوق داشتند. در نتیجه این کشمکش، انگلیس توانست برای مدت کوتاهی از نفوذ و پیشروی سریع روسها به مناطق شمال شرق ایران بکاهد ولی نتوانست در بلندمدت آنان را متوقف کند و این ناشی از بدقولی انگلیسی‌ها در کمک کردن به حکومت ایران و خانات آسیای میانه بود. در این مقاله از روش کتابخانه‌ای و با جمع‌آوری اطلاعات از منابع اصلی و تحقیقی و سفرنامه‌ها و اطلاعات اسناد مربوط به این دوره استفاده شده است.

واژگان کلیدی: انگلیس - روس - شمال شرق ایران - قاجار

پیامدهای اقتصادی حضور انگلیسی‌ها در ایران، در سالهای جنگ جهانی دوم

نسرین نگاهبان^۱

واحدهای اقتصادی موجود در هر جامعه و نیز نیروی انسانی شاغل در آنها، تا حد زیادی تحت تأثیر وضعیت سیاسی و اجتماعی آن جامعه، نظم و امنیت و یا بی‌نظمی و عدم امنیت آن هستند.

مسئله‌ای که در فضایی آزاد، منظم و امن مشغول فعالیتهای اقتصادی است، با جامعه‌ای که با فضایی به اشغال درآمده، متشنج، نامنظم، ناامن، تحت تأثیر روابط استعماری و قراردادهای ناشی از آن و اشغال قوای بیگانه درگیر است؛ تفاوتی واضح و غیرقابل انکار مشاهده می‌شود.

با پیدایش پدیده جنگ جهانی دوم در سپتامبر ۱۹۳۹م، وضعیت اقتصادی بسیاری از کشورهای جهان دچار اختلال و تحولاتی بنیادی شد. کشور ما ایران نیز از این امر مستثنی نبود. این خسارت‌نه‌تنها در عرصه اقتصاد داخلی کشور، بلکه در روابط اقتصادی بین‌المللی نیز مشهود بود.

حمله آلمان به روسیه در ژوئن ۱۹۴۱م. ضربه‌ای کاری بر اقتصاد بین‌المللی ایران بود و پس از آن، قوای متفقین به بهانه حضور متخصصان آلمانی در ایران، کشور را مورد تهاجم قرار دادند و در شهریور ۱۳۲۰ش، ایران به اشغال آنها درآمد و تمامی امکانات ارتباطی کشور از جمله راه آهن، جاده‌ها، اسکله‌ها و بنادر برای حمل مواد غذایی، اسلحه و تجهیزات به روسیه مورد استفاده قرار گرفت.

به طور کلی، پیامدهای اقتصادی ناشی از حضور متفقین و از جمله انگلیس را می‌توان چنین برشمرد:

۱. کارشناس رشته علوم سیاسی از دانشگاه تهران و کارشناس ارشد برنامه‌ریزی و بررسی اسناد و مدارک.

۱. جان باختن افرادی که خود به عنوان نیروی کار در خدمت اقتصاد کشور بودند و به جای ماندن تعداد زیادی مصدوم و معلول که قدرت کار کردن و امرار معاش را به طور کامل یا جزئی از دست داده بودند. (بر اثر جنگ و یا عواملی چون گرسنگی و بیماریهای ناشی از جنگ).
۲. از بین رفتن کارخانه‌ها، مزارع، زیرساختهای اقتصادی، ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و مواد و کالا بر اثر جنگ.
۳. تشدید قحطی و گرسنگی و کمبود شدید خواربار، غلات، نان، قند و شکر و رواج عادات زشتی چون احتکار مواد غذایی و ارزاق عمومی، اخذ رشوه از سوی کارمندان دولت و ناامنی و دزدی.
۴. کمبود سوخت و وسایل یدکی برای وسائل نقلیه.
۵. به کارگیری امکانات حمل و نقل کشور توسط متفقین و نبودن وسیله برای حمل مواد غذایی و کالاها به نقاط قحطی‌زده و نیز به کارگیری آنها برای بهبود وضعیت اقتصادی و داد و ستد کالاها.
۶. غارت منابع نفتی.
۷. به کارگیری نیروی انسانی ایران در خدمت مطامع اشغالگران، آن هم با دستمزدی اندک.
۸. موانع موجود در حمل و نقل به علت بروز جنگ و فقدان ارتباط اقتصادی با سایر کشورها برای رفع کمبودها.
۹. دخالت سوء انگلیسی‌ها در امر انتشار اسکناس و سیاستهای پولی دولت ایران و در نتیجه کاهش ارزش پول کشور.
۱۰. تورم و کمیابی کالاهای خارجی
۱۱. کاهش شدید نقش صنعت در تولید ناخالص ملی به علت مشکلات ناشی از جنگ. از جمله از بین رفتن این صنایع در جنگ و عدم امکان جایگزین کردن قطعات یدکی کارخانه‌ها و نصب و راه‌اندازی ماشینهای جدید.
۱۲. اشغال ساختمان‌ها توسط نیروهای انگلیسی بدون پرداخت هیچ نوع کرایه‌ای.

در این مقاله سعی شده است با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و نیز اسناد مرتبط با این جریان تاریخی، با اشاره مختصری به این پیامدها، به مستند کردن آنها پرداخته شود. آرشیو ملی ایران با دارا بودن هزاران برگ اسناد مرتبط با جنگ جهانی دوم و انگلستان و روابط آن با ایران، منبعی قابل اطمینان و مهم برای پژوهشگران این عرصه است و تلاش در معرفی برخی اسناد ارزشمند موجود در آن می‌تواند نویدبخش روی‌آوری پژوهشگران، به خصوص در عرصه تاریخ معاصر، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، به این گنجینه در خور توجه، باشد.

واژگان کلیدی: انگلیس - قحطی - جنگ جهانی دوم - متفقین

بریتانیا و چشم‌انداز اصلاحات اداری در ایران (۱۹۰۰-۱۸۹۰ م / ۱۳۱۸-۱۳۰۸ ق)

دکتر مرتضی نورائی^۱

از یک منظر می‌توان گفت حرکت مشروطه‌خواهی در سال ۱۹۰۶ م / ۱۳۲۴ ق عکس‌العملی برای نمایش ضرورت اصلاح نظام اداری بود. تا زمان مشروطیت نظام اداری کشور به طور عمده تحت تأثیر نیروهای خودسر و گریز از مرکز اداره می‌شد که در هر حال شاخصه اصلی آن ضعف و پراکندگی امور بود. نیروهای اثرگذار با درجات متفاوت مانند دربار، اشراف و حلقه‌های مذهبی کم و بیش عقیده‌ای به قواعد و مقررات اداری نداشتند. شاه خود در صدر این گروه نقش مؤثری در عدم ثبات اداری داشت. در این میان، محور اساسی حرکت مشروطه‌خواهی بر این مدار بود که شاه و عناصر خودسر در چنبره قانون و نظام اداری مقتدر محدود شوند. عزم اصلاحات اداری از زمان امیرکبیر و از آن پس بعد از نزدیک به سه دهه در زمان سپهسالار موجبات اندک دگرگونی را فراهم آورده بود. اما حضور بیگانگان پیوسته یکی از اسباب ناکارآمدی نظام اداری کشور می‌شد. در دهه آخر قرن نوزدهم مسیر دگرگونیها به سمت سویی می‌رفت که نیاز به دگرگونی اداری حتی برای قدرتهای حاضر در ایران از جمله بریتانیا مشهود بود.

بدین جهت در سال ۱۸۹۵ م / ۱۳۱۲ ق وابسته نظامی بریتانیا، سرگرد پیکوت در گزارش مبسوطی برای سفیر کشور متبوع خود، سر ام دوراند در تهران، ضرورتها و چگونگی اصلاحات اداری را شرح داده است. وی به صراحت معتقد است که برای جلوگیری از هر گونه «تغییرات رادیکال radical change» به منظور ایجاد «حکومت بهتر better government» در عرصه‌های مختلف سیاسی - اداری ایران باید دست به اصلاحات کنترل

۱. استاد گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، ایران.

شده زد. بر اساس این سند، در این پژوهش محورهای اصلاحات، چگونگی، چرایی و اهداف آن مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت. منبع اصلی این سند فایل ۲۴۸ است که در مجموعه اسناد Iran Political Diaries, 1881-1965, R. M. Burrell, 1997, 14vols. موجود می‌باشد.

واژگان کلیدی: اصلاحات - نظام اداری - بریتانیا - اداره‌ها - بلدیة

نقش استعماری انگلیس در اضمحلال کشت نیل در دزفول

عباس نوروزی^۱

نگرش منفی آحاد مختلف مردم ایران نسبت به سیاست استعماری انگلستان در ایران تا به آن حد گسترده و وسیع است که این موضوع به حوزه‌های مختلف ادبی و حتی ادبیات عامه و فولکلور هم راه یافته است. در این میان، آنچه که غالباً مطمح‌نظر محققان و اندیشمندان علاقه‌مند به دخالت‌های دول بیگانه در امور داخلی ایران واقع شده است، معطوف بودن نگاهها به بخشهایی همچون سیاست داخلی و خارجی، نظامی و صنعتی است و از سایر بخشها غفلت شده است. در حالی که نقش استعماری این کشورها و به ویژه انگلستان در بخشهای دیگر نیز قابل ردگیری و مشاهده است. کشاورزی یکی از این حوزه‌ها است که کمتر مورد توجه اندیشمندان واقع شده است. نیل تا ۱۵۰ سال قبل از رونق قابل ملاحظه‌ای در منطقه دزفول برخوردار بود تا جایی که بیش از ۱۰۰ دستگاه نیل‌سازی در کنار بستر رودخانه شهر دزفول دایر بود و ارزش سالانه نیل تولیدی با در سال ۱۲۹۹ قمری معادل ۶۰۰ هزار تومان (۳۶۰ میلیون تومان سال ۱۳۵۶) بود. در پی ترفند انگلیسی‌ها مبنی بر ورود پودر نیل از هندوستان به نصف قیمت، نیل‌سازان دزفول ورشکست شده و کشت نیل هم مضمحل گردید. در این مقاله که بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و تا حد ممکن میدانی تهیه شده است، سعی شده که نقش استعماری انگلستان در اضمحلال کشت نیل در دزفول تبیین گردد.

واژگان کلیدی: انگلیس - نیل - دزفول - استعمار

۱. عضو هیئت علمی مرکز آموزش عالی امام خمینی(ره) - وزارت جهاد کشاورزی.

نقش انگلیسی‌ها در اختلافات مرزی بین ایران و افغانستان (با تکیه بر حکمیتهای سه‌گانه ماکلین، گلد اسمیت و مک ماهون)

معصومه نیرآبادی^۱

فاطمه حاجی‌آبادی^۲

بررسی نقش انگلیسی‌ها در تشکیل مرزهای ایران و افغانستان و همچنین سیاستهای استعماری انگلیس در بروز اختلافات مرزی این دو کشور، در دوران قاجاریه و پهلوی اول، محور اصلی این مقاله را تشکیل می‌دهد. مرزهای شرقی ایران به دلیل ویژگیهای خاص جغرافیایی و سیاسی، همواره از پرحادثه‌ترین مرزهای این کشور بوده است. از سوی دیگر رقابت دولتهای فرانسه، روسیه و انگلیس بر سر هندوستان، انگلیسیها را بر آن داشت تا با جدا کردن افغانستان از ایران به عنوان منطقه حایل، معابر دسترسی به هندوستان را به دست بگیرند. بنابراین عهدنامه پاریس نقطه‌عطفی در شکل‌گیری مرزهای شرقی ایران بود، چرا که حکومت ایران که قدرت مقاومت در برابر سیاست انگلیسی‌ها را نداشت، تن به تشکیل کمیسیونهای مرزی مشترک ماکلین، گلد اسمیت و مک‌ماهون دادند که نتیجه کار، واگذاری بخشهای وسیعی از بلوچستان و تشکیل بخشی از منطقه حایل برای هندوستان بود. یافته‌های این پژوهش با تکیه بر اسناد و منابع موجود، نشان می‌دهد که این حکمیتهای هرگز نتوانست رضایت کامل دو طرف را جلب کند و به دلایل متعدد سیاسی که ریشه در استعمار انگلیس داشت، و امنیت کامل مرزی برقرار نشد. چرا که انگلیسی‌ها با مقاصد سیاسی در تعیین حدود همیشه جای اختلاف باقی می‌گذاشت تا در موقع لزوم از آن بهره گیرند.

واژگان کلیدی: ایران، افغانستان، اختلافات مرزی، انگلیسی‌ها، حکمیت ماکلین، حکمیت گلد اسمیت، حکمیت مک‌ماهون. قاجاریه، پهلوی اول

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی از دانشگاه شهید بهشتی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی از دانشگاه فردوسی مشهد.

جامعه ایران در اوایل حکومت قاجار از دیدگاه سفرنامه‌نویسان انگلیسی

رضا واثق عباسی^۱

پریسا کریمیان زاده^۲

زهیر واثق عباسی^۳

سفرنامه‌ها، توصیف دیده‌ها و شنیده‌ها، همچنین برداشتهای فکری و شخصی سیاحان، سفرا و میسیونرهای مذهبی از یک سرزمین و آداب و رسوم مردم آن، خلق و خو، پوشاک، صنعت و غیره است.

برای تحقیق در زمینه‌های مختلف اجتماعی و شناخت بهتر زوایای تاریخی یک جامعه بررسی سفرنامه‌ها می‌تواند خدمتی ارزنده باشد. بویژه آنکه نویسندگان سفرنامه‌ها هر یک از دیدگاههای خاص خود اوضاع طبیعی، اجتماعی و یا سیاسی منطقه را مورد بازدید قرار داده‌اند.

مورخان و نویسندگان ایرانی اکثراً وابسته به دربار بودند، بنابراین آنچه را منعکس می‌کردند که خوشایند حاکم وقت باشد و عموماً به نقل تاریخ سیاسی پرداخته‌اند و کمتر به بعد اجتماعی توجه کرده‌اند. اما سفرنامه‌نویسان انگلیسی علاوه بر ثبت حوادث سیاسی از آنجا که با آداب و رسوم ایرانی و اسلامی آشنایی نداشتند آنها را به طور دقیق و مفصل به رشته تحریر درآورده‌اند و در همه ابعاد به زندگی اجتماعی مردم پرداخته‌اند، هرچند به علت نا آشنایی و درک ناصحیح از بعضی آداب و رسوم و گاهی اوقات غرض‌ورزی نویسندگان نمی‌توان همه ی مطالب را درست پنداشت و کاملاً به آن اطمینان کرد.

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی.

در این مقاله می‌کوشیم با بررسی چند سفرنامه زمان فتحعلیشاه، که از انگلیسی‌ها بر جای مانده، دیدگاه آنان را نسبت به جامعه ایران اوایل حکومت قاجار روشن سازیم.

واژگان کلیدی: سفرنامه - ایران - انگلیسیان - قاجار - جامعه ایران

چگونگی نفوذ و تسلط انگلستان در امور سیاسی ایران

رضا واثق عباسی^۱

راضیه واثق عباسی^۲

زهیر واثق عباسی^۳

سرآغاز روابط سیاسی بین انگلستان و ایران به زمان صفویه و عهدشاه تهماسب بازمی‌گردد که به شکست می‌انجامد اما در دوره‌شاه عباس اول با ورود برادران شرلی به دربار ایران روابط دیپلماتیک آغاز می‌شود و پس از آن در اکثر تحولات سیاسی منطقه رد پای انگلیسی‌ها دیده می‌شود.

هدف دولتهای استعماری جهان بویژه انگلستان از گسیل مأموران مخصوص در غالب سفرا، مسیونرهای مذهبی، سیاحان و هیئت‌های بازرگانی به کشورهای آسیایی بخصوص ایران و هند در ابتدای امر یکی به دست آوردن شناخت بیشتر درباره افکار و مذاهب، روحیه و آداب و رسوم مردم و دیگری شناسایی راههای ارتباطی از لحاظ استراتژیکی و منابع ثروت طبیعی کشورها بوده است. و اینها هر دو در خدمت هدف مهم‌تری بوده‌اند که عبارت بود از: نفوذ در دربار و ارکان دولت و حکومت و همچنین ایجاد تفرقه میان اقشار ملت و دامن زدن به اختلافهای قومی و مذهبی برای رسیدن به منظور نهایی که همانا ایجاد و سلطه سیاسی و به دست گرفتن مقدرات کشورهای آسیایی، استعمار و غارت ثروتهای طبیعی آنها است.

واژگان کلیدی: ایران - انگلستان - استعمار - روابط سیاسی

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ اسلام.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی.

نفت ایران و جایگاه آن در سیاست بریتانیا در دوره رضاشاه

میکائیل وحیدی‌راد^۱

با روی کار آمدن رضاشاه، دولت بریتانیا سیاست خود در قبال ایران را تغییر داد و با کنار گذاشتن قدرتهای محلی سعی نمود از دولت مرکزی ایران حمایت نماید. در واقع با شکست طرح قرارداد ۱۹۱۹ در ایران طرح بریتانیا برای حضور طولانی مدت صبغه دیگری به خود گرفت که نمود آن در همراهی با کودتای رضاخان در ۱۲۹۹ش بود. از سویی اهمیت خلیج فارس و بویژه اهمیت نفت ایران برای بریتانیا در حدی بود که می‌توان از نفت به عنوان «نگین امتیازات بریتانیا در ایران» یاد کرد. دولت بریتانیا در ظاهر سعی داشت با دادن امتیازات بی‌ارزش به ایران به هدف خود که تمدید قرارداد داری بود دست یابد. پژوهش حاضر در پی آن است تا با بررسی اسناد وزارت خارجه انگلستان ضمن بازسازی روند مذاکرات مربوط به نفت، به دخالت‌های بریتانیا در حذف رقبای آن کشور در حوزه نفت، از جمله نفت شمال بیزاد؛ و در نهایت به نحوه فسخ قرارداد داری توسط رضاشاه و چگونگی انعقاد قرارداد ۱۹۳۳ رهنمون گردد. امتیازی که بریتانیا برای به دوست آوردن آن حتی توسل به زور را در دستور کار خود قرار داد و در نهایت با کسب این قرارداد، امتیاز داری در ایران برای ۳۰ دیگر نیز تمدید شد.

واژگان کلیدی: قرارداد داری - نفت - بریتانیا - رضاشاه - قرارداد ۱۹۳۳

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی دانشگاه شهید بهشتی تهران.

بررسی نقش سیاستهای انگلستان در خلیج فارس با توجه به نقش شیخ خزعل در خوزستان

غلامرضا وفایی مهر^۱

نیک می‌دانیم که خلیج فارس در قرون ۱۹ و ۲۰ یکی از مناطق مهم برای انگلیسی‌ها بوده است. چرا که همجواری آن با شبه قاره هند به همراه سودهای تجاری فراوان آنکه بعدها با پیدایش نفت چندین برابر شد اهمیت این منطقه برای انگلیس و دیگر ابرقدرتها روزافزون کرد.

ایالت خوزستان ایران نیز به دلیل همجواری در خلیج فارس از این قائده اهمیت خارج نبود. و در تمام دوران حکومت قاجارها دولتمردان انگلیس تلاش می‌کردند تا با پیوند با حاکمان محلی این ایالت بر این تسلط داشته باشند. که یکی از این حاکمان وابسته شیخ خزعل حاکم عرب خوزستان بود. وی در برابر حمایت انگلیس از او در برابر دولت مرکزی قاجار خدمات شایانی به آنان کرد از جمله در جریان جنگ جهانی اول با کمک به انگلیسها در برابر امپراطوری مسلمان عثمانی، و یا با اکتشاف نفت در خوزستان نگهبانی از لوله های نفت انگلیسها و.... و در نهایت با پایان جنگ جهانی اول زمانی که سیاست انگلیس ایجاد یک حکومت مرکزی مقتدر در ایران بود علی‌رغم تضمینهای که در گذشته به او داده بودند با تنها گذاشتن او در برابر رضاخان زمینه‌های سقوط وی را فراهم کردند.

واژگان کلیدی: شیخ خزعل - انگلستان - خلیج فارس - خوزستان - قاجاریه

قرارداد ۱۹۱۹ و بازتاب آن در شعر معاصر ایران

دکتر هادی وکیلی^۱

جلیل قصابی گزکوه^۲

ابوالفضل اسکندری فاروجی^۳

در پایان جنگ جهانی اول، متفقین به پیروزی نهایی رسیدند و با عهدنامه صلح ورسای (۱۹۱۹) جهان را میان خود تقسیم کردند. دولت انگلیس فرصت را غنیمت شمرد و با بهره‌گیری از خلأ نیروهای روسیه در ایران، بعد از انقلاب کبیر روسیه (۱۹۱۷) در این کشور، و شکست رقبایش یعنی آلمان و عثمانی، در مناطق مختلف جهان از جمله در ایران به انجام اهداف دیرین خود برخاست. در این مورد، دولت انگلیس به طور محرمانه با وثوق‌الدوله، نخست‌وزیر وقت، وارد مذاکره‌ای شد که شباهت بسیاری به قرارداد تحت‌الحمایگی داشت. این قرارداد در ذیقعه ۱۳۳۷/ اوت ۱۹۱۹ بین وثوق‌الدوله و سرپرسی کاکس وزیرمختار انگلیس به امضا رسید.

به موجب این قرارداد نظارت بر تشکیلات نظامی و مالی ایران منحصراً در دست مستشاران انگلیسی قرار می‌گرفت. با انتشار خبر انعقاد قرارداد ایران و انگلیس از منابع خارجی، با اینکه اقلیت کوچکی از قرارداد حمایت می‌کردند؛ بیشتر مردم ایران به مخالفت با آن برخاستند.

در این میان قرارداد ۱۹۱۹ بازتاب در خور توجهی در ادبیات ایران بویژه شعر پیدا کرد و شاعران ایرانی از جمله ادیب پیشاوری، ایرج میرزا، عارف قزوینی، میرزاده عشقی و (دیگر شاعران) به عنوان بخشی از بدنه فرهنگی جامعه شرایط اجتماعی ایران که در

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد.

۲. کارشناس ارشد تاریخ.

۳. کارشناس ارشد تاریخ.

مخالفت با قرارداد بود را به منصفه ظهور گذاشتند. پژوهش حاضر بر آن است تا دیدگاه و نظریات شاعران یاد شده درباره قرارداد مذکور را با شیوه پژوهش تاریخی بررسی کند.

واژگان کلیدی: ایران - قرارداد ۱۹۱۹ - شعر معاصر - ادیب پیشاوری - ایرج میرزا - عارف قزوینی - میرزاده عشقی

بررسی نقش طوایف ممسنی در تحولات تاریخی سیستان و بلوچستان و کشورهای همسایه در عصر استعمار

ابوذر همتی^۱

امپراطوری استعمارگر انگلستان با تسلط تدریجی بر شبه قاره هند، در نیمه اول قرن سیزدهم خورشیدی همسایه جنوب شرقی ایران تحت سلطه حکومت قاجار گردید. انگلستان در راستای حفظ و ادامه سلطه خود بر هندوستان، با دخالت آشکار و پنهان در امور ایران و افغانستان، در سال ۱۲۳۵ خورشیدی ناصرالدین‌شاه قاجار را وادار به پذیرش استقلال افغانستان نمود، و در سال ۱۲۵۰ خورشیدی / ۱۸۷۱م بلوچستان با مرکزیت کلات و سال بعد نیمی از سیستان را با حکمیت گلد اسمید از ایران جدا کرد. در سرزمین پهناور سیستان و بلوچستان پیش و پس از تقسیم به وسیله انگلستان، از دیرباز طوایف جنگجویی می‌زیسته‌اند که خاستگاه قومی آنها ایل لر ممسنی در استان فارس بوده است و اینک بخش مهمی از جمعیت مناطق همجوار سه کشور ایران، پاکستان و افغانستان را تشکیل می‌دهند.

مأموران سیاسی و نظامی انگلستان در اشاره به ممسنی‌های لر و بلوچ از آنها با عنوان بازماندگان قبیله باستانی ممسنی یاد کرده‌اند که پیشروی سپاه اسکندر در آسیای میانه را متوقف و تلفات سنگینی به آنان وارد کردند، و نوشته‌اند، ممسنی‌ها باوردارند که از نسل رستم قهرمان نامدار ایران بوده‌اند. به استناد گزارشات و سرشماریهای حکومت هند انگلستان، ایل ممسنی براهویی بلوچ در میان طوایف بلوچ و براهویی از نظر جمعیت در رتبه دوم و از نظر نیروی مسلح رتبه نخست را داشته است. در سیستان طوایف ممسنی سرابندی و شهرکی همراه با خاندان ملوک کیانی قرن‌ها قدرت را در اختیار داشتند.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه یاسوج.

آغاز دخالت انگلستان در مسائل حکومت خانان کلات (بلوچستان پاکستان) در حدود سال ۱۲۱۵ خورشیدی به شورش رستم‌خان ممسنی سردار مقتدر ممسنی بر علیه حاکم کلات انجامید. ممسنی‌ها از تأمین سهمیه مربوطه در ارتش کلات خوداری کردند و در روزهایی که کمیسیون تحدید سیستان با حکمیت گلداسمید در سیستان ادامه داشت، در جهت اخلال در مذاکرات دست به اقدامی زدند که مأموران انگلیسی این واقعه را وارونه گزارش کرده‌اند. با الحاق بلوچستان کلات به هند انگلیس، ممسنی‌های براهویی بلوچ بخشی از سکنه انگلستان گردیدند.

در سیستان اقدامات سران خاندان ملوک کیانی برای زد و بند با برخی از امرای افغانستان و خوانین بلوچ باعث خلع قدرت از آنها، بوسیله سران طوایف سرابندی و شهرکی گردید. سردار محمدرضاخان سرابندی حاکم سیستان در سال ۱۲۱۶ خورشیدی با وجود عدم نفوذ حکومت قاجار در سیستان از حکومت مرکزی اطاعت نمود و مجدداً در سال ۱۲۲۸ به دعوت امیرکبیر جهت گسترش اقتدار دولت ایران در سیستان پاسخ مثبت داد و رسماً فرمان حاکمیت بر سیستان را دریافت کرد. سردار علی خان برادر و جانشین سردار محمدرضا در جهت پایان دادن به دسیسه‌های انگلستان در سیستان، در سال ۱۲۳۱ رسماً پرچم ایران را بر فراز قلعه سه کوه حاکم‌نشین سیستان برافراشت، در ۱۲۳۵ نیروهای سیستانی را در حمایت از ارتش ایران برای تصرف هرات فرماندهی کرد. ناصرالدین‌شاه برای استحکام حاکمیت دولت مرکزی بر سیستان شاهزاده خانمی قاجار را به ازدواج سردار علی‌خان درآورد. دیری نپایید که سردار علی‌خان در جریان کودتای خانوادگی که امیرعلم‌خان حاکم قائن در آن دست داشت، کشته شد. سردار تاج محمدخان جانشین علی‌خان با ادامه فرمانبرداری از حکومت قاجار تا سال ۱۲۴۶ که در جریان سفر ناصرالدین‌شاه به مشهد بازداشت و به تهران فرستاده شد، حاکم سیستان بود.

پنج سال پس از دستگیری و تحت نظر گرفتن سردار تاج محمدخان و برخی دیگر از خوانین ممسنی در تهران، امیر افغانستان که سیستان را خالی از سرداران رستم‌تبار دید، به تحریک انگلستان مدعی مالکیت بر سیستان گردید. کمیسیون حل اختلاف با حکمیت ژنرال گلد اسمید و شرکت نمایندگان حکومت قاجار و افغانستان تشکیل

گردید و گلداسمید بخش شرقی سیستان را که زادگاه و مقر حکمرانی رستم بود، به افغانستان واگذار کرد و ناصرالدین‌شاه تسلیم حکمیت او گردید.

بررسی گزارشهای مختلف مأموران حکومت انگلستان و بویژه اعضای اولین و دومین کمیسیون حل اختلاف ایران و افغانستان نشان می‌دهد، که انگلیسی‌ها به خوبی از نقش طوایف ممسنی در جنوب و جنوب شرقی ایران اطلاع داشته‌اند و حکومت قاجار آن طور که از گزارش مأموران آن برمی‌آید از درک کارکرد و نقش سرنوشت‌ساز آنان آگاهی نداشته است، موضوعی که هنوز محققان و پژوهشگران ایرانی از آن بی‌اطلاع‌اند. سیاست ممسنی‌زدائی انگلستان سرانجام به قیام مسلحانه دو طایفه کوچک ممسنی، یکی در دلواری تنگستان به فرماندهی رئیس علی، و دیگری در بلوچستان به رهبری سردار جمعه‌خان اسماعیل زهی در جنگ جهانی اول بر علیه ارتش اشغالگر انگلستان انجامید، و ارتش انگلستان در نبرد با این طوایف شمار قابل توجهی از سربازانش را از دست داد.

واژگان کلیدی: ایران - استعمار انگلستان - حکومت کلات - افغانستان - طوایف

ممسنی

سیاست نه شرقی، نه غربی و رابطه ایران و انگلستان در دهه ۱۳۶۰

جلیل حبیب پاشا همدانی^۱

محمد قادری^۲

سید رضا رحیمی عماد^۳

تا پیش از وقوع انقلاب اسلامی ایران رابطه ایران و انگلستان به نوعی رابطه وابستگی بود که ایران در این رابطه نقش مستعمره را برعهده داشت. با وقوع انقلاب، روابط طرفین نیز دچار تحول شد. جمهوری اسلامی ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره)، شعار نه شرقی، نه غربی را الگوی خود در سیاست خارجی معرفی نمود. بر طبق این سیاست ایران از هرگونه وابستگی به قدرتهای شرقی و غربی اجتناب ورزید. سؤال اصلی این مقاله این است که سیاست نه شرقی، نه غربی چه تأثیراتی را بر روابط ایران و انگلستان در دهه ۱۳۶۰ گذاشت؟ فرضیه مطرح شده این است که سیاست نه شرقی، نه غربی به تیرگی روابط ایران و انگلستان در دهه ۱۳۶۰ انجامید.

واژگان کلیدی: سیاست نه شرقی، نه غربی - جمهوری اسلامی ایران - انگلستان - رابطه وابستگی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای آسیای مرکزی و قفقاز دانشگاه علامه طباطبایی.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای خاورمینه و شمال آفریقا دانشگاه علامه طباطبایی.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی تهران.

مسیونرهای انگلیسی در فضای مجازی و تبلیغ مسیحیت برای ایرانیان

ویدا همراز^۱

آنچه در این مقاله مورد توجه قرار می‌گیرد موج جدید فعالیت تبلیغی مسیونرهای انگلیسی برای ایرانیان (همپای دیگر مبلغان مسیحی در ده سال اخیر در فضای مجازی با تکیه بر امکانات اینترنت) است.

تبلیغ مسیحیت به وسیله مسیونرهای غربی در ایران سابقه‌ای طولانی دارد. اوج فعالیت مسیونرهای مسیحی انگلیسی در ایران، در قرون ۱۹ و ۲۰ میلادی مقارن با حکومت قاجار و پهلوی بوده است و مسیونرهای مسیحی از انواع روشهای تبلیغی مستقیم و غیرمستقیم و با بهره‌گیری از ابزارهای گوناگون مانند مدارس، بیمارستانها، کتب و نشریات برای ترویج عقاید خود استفاده کردند. مبلغان انگلیسی از جمله پیشگامان ترجمه و نشر کتب و رساله‌های تبلیغی و انتشار نشریات مسیحی در ایران بودند که در آن زمان ابزار مهمی برای ترویج مسیحیت بود. اما خروج مبلغان انگلیسی از ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تحولات سیاسی و اجتماعی پس از آن برای مدتی فعالیت و دسترسی مسیونرهای مسیحی به ایرانیان را محدود کرد.

در این مدت با توجه به تحولات فناوری و رسانه، ابزارهای جدیدی در اختیار گروهها و انجمنهای تبلیغی مسیحی در اروپا و آمریکا قرار گرفت که محدودیتهای جغرافیایی و مالی و انسانی را برای ترویج مسیحیت در مناطق دور دست از میان برداشت به طوری که در سالهای اخیر شاهد تشکیل گروههای تبلیغی آنلاین و تأسیس کلیساهای اینترنتی به زبان فارسی و انگلیسی برای تحت تأثیر قرار دادن ایرانیان و ترویج مسیحیت هستیم. متأسفانه تاکنون تحقیقی دقیق در این خصوص انجام نشده است. در

۱. دکترای تاریخ، هیئت علمی دانشکده صدا و سیما.

این مقاله با تکیه بر نظریات رایج در خصوص دین و رسانه‌های مجازی، سایتهای مبلغان انگلیسی برای تبلیغ در میان ایرانیان داخل و خارج کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: تبلیغ مسیحیت - میسیونرهای انگلیسی - فضای مجازی - کلیسای اینترنتی

تبیین و بررسی سیاست‌های استعماری انگلیس در ایران (۱۳۳۲-۱۳۳۴ ش)

مرضیه یحیی‌آبادی^۱

پس از کودتای مشترک انگلیسی - آمریکایی ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش / ۱۹ آگوست ۱۹۵۳ م، یکبار دیگر دولت انگلیس سیاست‌های استعماری خود را در ایران دنبال نمود. در اثر اعمال نفوذ سیاست‌های استعماری بریتانیا، دستاوردهای نهضت ملی و از جمله قانون ملی شدن صنعت نفت از بین رفت؛ و همان گروه وابسته به سیاست‌های انگلیس همچنان بر اریکه قدرت باقی ماندند. سالهای ۱۳۳۲-۱۳۳۴ ش / ۱۹۵۳-۱۹۵۵ م، دوران استقرار سلطه مجدد انگلیس در ایران بود. در فاصله سالهای مذکور، رد پای استعمار انگلیس در ایران را، می‌توان در موضوعات برقراری روابط مجدد دیپلماتیک با ایران، انعقاد قرارداد کنسرسیوم نفت، وارد کردن ایران به پیمان منطقه‌ای بغداد، مورد بررسی قرار داد.

این مقاله درصدد است با تکیه بر اسناد و مدارک آرشیوی و شواهد تاریخی به تبیین و بررسی سیاست‌های استعماری انگلیس و آثار و پیامدهای آن در ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد تا سال ۱۳۳۴ ش / ۱۹۵۵ م، بپردازد.

واژگان کلیدی: محمدرضاشاه - ایران - انگلیس - استعمار - روابط سیاسی - کنسرسیوم نفت - پیمان بغداد

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه اصفهان. مدرس دانشگاه.

تأثیر مناسبات انگلیس و عراق و خروجی آن در تنظیم روابط ایران و عراق

زینب یوسفی^۱

ایران و بین‌النهرین از قدیم‌ترین دوره تاریخی دارای ارتباطات فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی با یکدیگر بوده‌اند. پس از ظهور اسلام دین و هم‌خوانی مذهب نیز عاملی برای ارتباطات بیشتر به وجود آمد به نحوی که پس از جدایی دو منطقه از یکدیگر از دوره صفویه به بعد، یکی از عوامل اصلی تداوم ارتباط بین ملت‌های ساکن در منطقه، اشتراکات دینی و مذهبی بود. بین‌النهرین به عنوان یکی از مناطق امپراتوری عثمانی، تابع سیاست‌های اسلام‌بول و فاقد روابط سیاسی مستقل با ایران بود. پس از جنگ جهانی اول و متلاشی شدن امپراتوری عثمانی، در مرزهای غربی ایران کشوری به نام عراق موجودیت یافت. ولی موجودیت و تداوم آن در چارچوب مصوبات مجامع بین‌المللی و تحت قیمومیت انگلیس صورت می‌گرفت و تا زمانی که ایران کشور عراق را به رسمیت بشناسد حدود هشت سال طول کشید و روابط دو کشور دستخوش چالشها (دولت انگلیس، تعیین خط مرزی، مسائل اقتصادی و اجتماعی، اتباع به خصوص اتباع ایرانی، حوزه‌های علمیه - روحانیت و اماکن مقدسه عتبات عالیات - آبهای مرزی) و تعاملات (مسئله کردستان، کنترل ایلات مرزنشین، همکاری‌های بین‌المللی و منطقه‌ای) بود.

در این مقاله تأثیر مناسبات انگلیس با عراق و تأثیر آن بر روابط ایران و عراق حول محور چالشها و تعاملات بررسی خواهد شد.

واژگان کلیدی: مناسبات انگلیس و عراق - روابط ایران و عراق - چالشها و تعاملات

۱. دانشجوی دوره مجازی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، کارشناسی تاریخ اسلام.

استعمار انگلستان و آمریکا در خاورمیانه و ایران همگرایی‌ها و واگرایی‌ها

محمد رضا کلانتری^۱

کشور ایران در دوران تاریخ معاصر خود تا پیروزی انقلاب اسلامی، صحنه تاخت و تاز سیاسی دول ذی‌نفوذ در خاورمیانه بوده است. همزمان با برآمدن قاجار و قدرت‌یابی آنان، روسیه تزاری که بر پایه وصیت پترکبیر در پی دستیابی به آبهای گرم خلیج فارس بود، نفوذ خود را میان درباریان ایران گسترانید. این روند با تحمیل دو معاهده گلستان و ترکمنجای به طور رسمی تثبیت شد.

در این میان استعمار بریتانیا که برای حفظ هندوستان نیاز مبرم به کنترل مرزهای ایران داشت، رقابت استعماری خود با روسیه را آغاز نمود. هرچند تا اوایل قرن بیستم، نفوذ بریتانیا در ایران هیچ‌گاه به قدرت روسیه نرسید و این موضوع مذاکرات سری وزیرمختار بریتانیا، اسپرینگ رایس، به واقع پیداست.

اولین گام برای پیشی گرفتن بریتانیا در ایران در اوایل قرن نوزدهم به وقوع پیوست، زمانی که از پس شورشهای ضد تزاری در روسیه در سال ۱۹۰۵م، ایران نیز دستخوش انقلاب مشروطه گردید. در چنین فضایی سیاسی دول روس و بریتانیا به سالها رقابت استراتژیک خود در منطقه آسیای مرکزی و خاورمیانه، خاتمه دادند و به تنظیم قرارداد تفاهم متقابل ۱۹۰۷م پرداختند. از ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۹م، روابط بین‌الملل پس از جنگ جهانی اول و وقوع انقلاب بلشویکها در شوروی دستخوش تغییرات بنیادین گردید و در ایران، نقش بریتانیا به بازیگر درجه اول خارجی تبدیل گشت. نفوذ این کشور در ایران تا بدانجا پیش رفت که با سقوط کابینه مشیرالدوله و سیاستهای لرد نورمن و بعدها ابتکارات ژنرال آیرونساید، افسری گمنام چون رضا میرپنج طومار حکومت قاجار را برچید و سلسله پهلوی را در ایران بنیان نهاد.

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل کالج رویال هالووی دانشگاه لندن.

سیاست‌های بریتانیا در طی دوره پهلوی اول همزمان با اوج گرفتن هژمونی نوظهور آمریکا در همان سالها، بدانجا ختم شد که با اتمام جنگ جهانی دوم، هرچه چهره استعماری انگلستان در ایران منفورتر می‌گشت، ایالات متحده به عنوان قدرتی خیرخواهانه‌تر در دید ملی‌گرایان ایران و منطقه نمود پیدا می‌کرد. هرچند نطفه این نگاه مثبت به سیاست‌های آمریکا در ایران از دهه‌ها قبل، طی رویارویی‌های انگلستان و ایران در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه بسته شده بود.

در این راستا این مقاله در صدد آن است که با گزارشی تحلیلی از وقایع تاریخی آن دوران به تفاوت خط‌مشی‌های انگلستان و آمریکا در ایران و خاورمیانه بپردازد و سیر تاریخ محو شدن استعمار انگلستان و اوجگیری نفوذ آمریکا در ایران و خاورمیانه را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: استعمار انگلستان - هژمونی آمریکا - ایرانی قرن بیستم - کودتای